MILE BUDAK

MUSINKA

10375

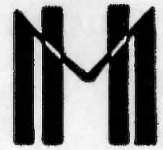

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE
U GODINI OBNOVE
1941 NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE 1941

MILE BUDAK

M U S I N K A

TISAK „TIPOGRAFIJE" U ZAGREBU

MILE BUDAK

M U S I N K A

POSEBNO POGLAVLJE ROMANA „OGNJIŠTE"

FRANJO ŠTIMAC
tr... ...ješovite robe
...IKA GORICA

ZAGREB 1941

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

Kad on leže u grob, ona pade u slamu.

Nosila je pod srcem jedanaesto dijete i rodi ga mrtvo u strašnim mukama. Poslije toga je bila više mrtva nego živa i skoro se puna dva mjeseca prebacivala na ležaju s boka na bok, a da nikako nije mogla doći k sebi i ustati iz postelje. Pila je svaku travu, koju joj je bilo tko donio; po nekoliko su puta vješte i pametne žene obavile nad njom molenje i škropile je blagoslovljenom vodom i kadile blagoslovljenim tamjanom; dolazio je i plovan, da se nad njom pomoli Bogu, pa ju je usput ispovjedio i pričestio, iako se nijesu ozbiljno bojali, da bi od te bolesti mogla brzo umrijeti; najzad su poslali i po liječnika u Gospić, no on nije htio doći, jer nijesu po njeg poslali kola, a nijesu imali novaca, da mu plate gospićku kočiju.

Marija je sve to nosila i podnosila takom strpljivošću, predanošću, šutnjom i mirom, da su se svi čudili, dok joj je svekrva Bara već očajavala i hodala oko nje kao luda, te bi možda bila i umom šenula, da Bog ne nanese slučajno Ivana Bazala. On nijemo, šutke pogleda bolesnicu, sagne se k njoj, uhvati joj lice među svoje dlanove, zagleda joj se netrenimice, oštro i ukočeno u oči i nešto dugo promatraše, kao da čita ili kao da nešto čeka ili se nečem domišlja. Tada naglo i nenadano povuče ruke od bolesnice i odmače se od postelje, pa reče odlučno, čvrsto i sigurno kao čovjek, koji govori, što gleda:

— Ne boj se, strina Bare! Ona j' već zdrava u tilu. Srce joj je ka' u bäka, a džigerice ka' mijovi. Ne boj se. Ne će od ove umriti.

Iza tih riječi sjede kraj postelje na tronogi stočić i uporno se zagleda u bolesnicu. Nekoliko je dugih časaka vladao u sobi tajac kao u grobu, a stara je Bara upravo osjećala, kako nasilu susteže dah, kao da nečem prisluškuje, i kako je u grudnom košu nešto čvrsto steže kao kovačka kliješta. Pričini joj se, da joj se taj stisak nemilosrdno pomiče prema

vratu, pa poče ipak jače i naglije disati, e da bi se tako oslobodila tog strašnog pritiska. Nesvijesno se spusti na zemlju kraj Ivana, podvije nogu i sjedne na nju, ne skidajući pogleda sa njegovih očiju.

— Reci mi, što sad misliš, Bog ti platije i na ovom i na unom svitu! — reče ona tako toplo, tako usrdno i umolno, da joj je iz svakog slovca sijevala neprikrivena vjera, da Bazalo zna, što je bolesnici, i da bi je on mogao izliječiti, samo ako bude htio. — Gospòdinî ti Bog platio, govori! — ponovi starica svoju molitvu i vapaj, kad joj Ivan nije odmah odgovorio.

On se i ne ganu na njezinu molitvu i zapomaganje, kao da nije ni čuo njezinih riječi, a kamoli da bi i razumio težinu bola i užasa, kojim su bile ovijene njezine riječi. Netrenimice je promatrao bolesničine oči, koje su ga bojažljivo motrile, kružeći pogledom po njegovu licu. I gorjele su kao u groznici, iako više nije imala groznice.

— Nüde, nüde! — opet će Bara. — Vele ljudi, da se ti u svašta razumiš, otkad si uno bije nigdi — — — Na Svetom Brdu, di li si bije?! Ja ni ne znam, što vele, da ti je bilo, što li ti se je svilo, al' znam, da svašta znaš i pogađaš. Nüde, nüde, zlato moje milo, reci svojoj strini, što sada gledaš i što vidiš i znaš.

— Ja ti ni ne znam vaik, što mislim, strina — odgovori Bazalo rastrešeno. — Dikad samo ovako — gledam i ne vidim ništa i puštim glavu s mirom, da se po njoj roje misli ka' 'čele — — — Ni ne znam pravo — — — Tako i sad — — — Nego gledam nešu Mariju, kako j' čudno prizdravila, a još misli, da j' bolesna. Nego i to će, ako Bog da, proći za dan, dva — — — Sutra ćeš, nešo Marija, ustati, kad sunce odskoči za dva dobra koplja. Obuci se, umij se u 'ladnoj vodi, poškropi se blagoslovljenom vodom, izađi prid kuću, okreni se na istok, prikrsti se, pa unda sidi pod lipu, i sidi i sidi, dok god ne izmoliš slavnu krunicu — — — Vidi'ćeš čuda i lipote: ti si zdrava ka' drinjina — — —

Govorio je nekako čudno, polagano, istrgano, kao da skuplja riječi, kao u bunilu nesigurno, a glas mu je zvučao neobično, da te jeza hvata i da ti se koža steže, te ne bi mogao pogoditi, dolazi li taj glas iz veoma velike daljine ili posve sa drugoga svijeta, dok je sigurno, da to nije glas tu iz tih

usta i iz toga tijela, koje gledaš pred sobom na niskom tronogom stočiću. I dok je govorio, nije ni gledao u strinu Baru, kojoj bi bio trebao odgovarati na njezina pitanja, nego je prikovao pogled za Marijine oči i netrenimice buljio u njezine zjenice, kao da iz njih vadi riječi, koje mu naviru na usta. Uopće je poznato, da njegove vještine rade veoma malo: treba paziti i čekati, dok dočekaš, da on trene očima, a kada se bavi ovakim poslovima i razgovorima kao sada, onda mu se pogled posve ukoči, očni kapci razjape i okamene kao mrtvi, a zjenice gore neobičnom vatrom, koja je blaga i ugodna onima, koji ga promatraju u takom stavu. Već je iz ranog djetinjstva bio drugačiji nego ostala seoska djeca, a kada odraste i jednom izađe na Sveto Brdo, navrh Velebita, dogodi se s njim nekakvo čudo, koje ga je posve preobrazilo i odmetnulo od ljudi, te sada samo hoda, baza, vrača i liječi, pa po tom i dobi ime Bazalo.

Slučajno je tuda lunjao i bazao, pa kako je znao, da je Marija već dugo i teško bolesna, navrati se, da je pogleda i da joj pomogne. Nije nikad govorio o svojim sposobnostima i o svom znanju. Šutio je i radio, što je smatrao potrebnim i pametnim, a svi su ostali držali, da je sve neobično, munjeno, suludo, što radi, no u nevolji su se ipak obraćali njemu sa povjerenjem i tražili njegovu pomoć. Cijelo mu je držanje bilo neobično i živio je izvan ostalih ljudi i seljaka — vazda kao iz oblaka, kao da nije svijestan, da je na tvrdoj, kamenitoj i blatnoj zemlji. A ipak — nije bio u načinu svog života ni munjen ni aruman, nego posve smiren, stišan i zadovoljan momak, samo je živio svojim posebnim životom.

— Moli se Bogu, nešo Marija — reče veoma tihim glasom, kad je Bara ustala i izišla u kuhinju, da nešto pogleda. — Vidim ti ja na očima, kako j' s tobom, al se ništa ne boj. Mi to ne razumimo, a to morda ni nije nikakva nesrića. A ne more ni biti nesrića, kad je s Božjim dopuštenjem. Samo On zna, zašto j' to, al' je već tu, već je sve gotovo — — — Ti se samo moli Bogu i reci Mu na svemu »'vala«, pa se ništa ne boj — — — Zdrava si ti, zdravija od nas drugi' — — —

Marija je netrenimice buljila u njega, napola otvorila usta i slušala ga kao začarana. Nenadano se je počela lagacko smijuljiti, kao da joj tanahan povjetarac prelazi licem i očima, i nesvijesno podizati sad jednu, sad drugu ruku i opet ih spu-

štati na pokrivač, kao da samo iskušava i gleda, da li ih doista može dizati i pomicati. Bilo je očito, da je sva njezina pažnja usredotočena na Ivanovim usnama i očima, a pomicanje je svojih ruku obavljala posve nesvijesno i bez razmišljanja. On je to opazio, pa se naglo i nenadano nagne prema njoj, oštro joj se zagleda u oči i upita kao iz busije:

— Znaš li ti, nešo Marija, što ti ja divanim?

— Znam. Sve znam i razumim — odgovori ona veoma slomljenim, nesigurnim glasom i zatreperi očima, kao da su joj se zabliještile na njegovim zjenicama. — Znam — — Ti si — — — E, da: sve znam, što mi divaniš — — —

Ivan je još nekoliko časaka šutke sjedio kraj nje, ne skidajući upornog pogleda sa njezinih očiju, koje su se opet smirile i primale njegov ugodni mir i pokoj, kao da su postale sastavnim dijelom njegova bića.

— Ništa se ne boj, nešo Marija, pa ti ne more niko ništa! — reče joj uvjerljivo, uporno, prodorno, naglo ustane i pruži joj ruku. Ona pruži posve nehajno svoju desnicu i položi je u njegovu kao mrtvi predmet, koji nije njezin i koji se nje nimalo ne tiče, a da nije ni trenula očima niti digla pogleda sa njegovih usijanih zjenica. I on je primio njezinu ruku bez stiska i topline, što nije bilo za njega nimalo neobično, jer se on inače nije ni s kim rukovao, a ako je kada slučajno i pružio ruku, to je bilo, kao da mu je podmaknuo komad drveta. Druga je stvar bila, kada je htio da radi sa rukama nad kojim bolesnikom. Tada su ti njegovi udovi postali živa bića, kojima je prenosio na bolesnika svoju vjeru i svoju snagu na taj način, što bi ih približio bolesnikovoj glavi ili kom drugom dijelu tijela. Raširio bi prste, približio ruku ruci i tako ih kao štit primio mjestu, na koje je htio djelovati. Ovo je danas bio neobičan slučaj, da se je rukovao, kao što čine ljudi u redovnom životu.

Nekoliko je časaka tako stajao, a onda nenadano ispustio njezinu ruku i bez pozdrava naglo izišao u kuhinju.

— Uprav sam te već 'tila zvati! — reče tiho Bara, kad je za sobom zatvorio sobna vrata. — Vidim na tebi, jadna ti sam i kamena, da nije dobro, a sve divaniš, kao da j' sve najbolje, kukavna mi moja majka u grobu.

— I 'est uprav tako, strina Bare! — odgovori on mirno i odlučno. — 'Est una sad zdrava u tilu i, kako ću ti reći: —

tako — — — Ne znam, kako bi' ti reka'?! — — — Evo, kako j', strina Bare: zdrava j' una, al' je nèzdrava! — — —

— Ajme meni, jadna ti sam za njom i za ovom siročadi! — zavapi starica i zaljulja se gornjim dijelom tijela, kao da je presječena u pasu, rukama pokrije lice, kao da se umiva, i nekoliko puta ponovi tu kretnju. Zatim se spusti na zemlju, podmećući stočić pod Ivana, i reče: — Sidi još tu kraj mene, da mi, kukavici sinjoj, rečeš još koju, jadna ti sam i kamena slušala tvoje riči — — —

Ivan je šutke stajao i gledao preko Bare u tamni ugao kuhinje, kao da je tamo nešto našao, što je okupilo sve njegove misli i svu njegovu pažnju privuklo na sebe.

— Sidi, molim te ka' se Blažena Gospa moli, nà pomoć nam bila — ponovi ona svoju molbu i povuče ga za kaput, da ga tako prisili, da sjedne. — Sidi, da me razgovoriš, da me razbadriš, jadna sam se i rodila i razbadrila, jadna mi moja pokojna Jela u Mrkobraduši — — —

Sva se je skupila u grudicu, dotičući bradom koljena, a raščupana joj je kosa u pramečcima visila ispod rupca i padala niz obraze.

— A što ću divaniti? Čim ću te razgovoriti?! — reče Ivan posve polako i neodlučno. — Eto — — Reka' sam ti — — — Vidim joj u očima — — —

— I, jadna ti sam do svoga groba — reče ona čvršće, podigavši pogled prema njemu — veliš: uprav nezdrava, blunasta, šentaj te nebog?!

— E, strina. Nezdrava — potvrdi Ivan suho i mirno. — Al' nije to ništa.

— U Ime Oca i Sina, moj sinko, što divaniš, zaklinjem te živim Bogom?! — zaprepasti se starica. — To da nije ništa, jadna te rodila tvoja majka, ka' te je jadna i rodila!

— Ništa j' to, strina, pa se ti ljutila, kolko ti drago! — odreza Bazalo, okrene se na nozi i žurno otide.

— Aeee, braćo moja, ko se Bogu moli! — čudila se i devêtila se starica, polako ustala i posrtala, obačajući se ponovno na stočić, koji je bila ponudila Ivanu. Jedva se je uspravila i obezumljeno gledala za Ivanom, koji je hitao prema Nikoličinoj kući, kao da ga vjetar nosi. Podigla je ruku nad oči, kao da želi da ga bolje može promatrati, pa nastavi: — Aeeee — — — I pravo vele ljudi, da nije na svoj šèsti! I nije, kad

ovako divani — — — »Nezdrava«, veli, al »ništa j' to, strina!« — jadna ga majka rodila ka' i ovu moju nesritnicu, kuku meni do moga groba — — —

Kad je Ivan zamakao među prvim kućama, Bara obori pogled na zemlju, počeše se po čelu, nekoliko se puta obazre po kuhinji, pa polako otide u sobu. Marija je kunjala zaklopljenih vjeđa i nepomično ležala, kao da i ne čuje, da joj je svekrva ušla. Starica je pristupila polako k postelji, ne znajući, što bi počela, pa u neprilici stane poravnavati pokrivač na bolesnici.

— Neka, neka, majko — reče Marija, ne otvarajući očiju. — Lipo mi je sada — — —

— Lipo, lipo, moja ćerce — reče svekrva tužnim glasom. — Lipo će nami biti, kad udare lopatom po nami — — —

— Vidi'ćeš sutra, ako Bog da, kad ustanem, kako će mi biti dobro — govorila je Marija tiho, ali veoma odlučno i uvjerljivo.

— E, sutra, ako Bog da — potvrđuje starica svojim muklim, razbijenim glasom, a iz svakog joj zvuka izvire velika tuga i velika nevjerica. Stoji kraj postelje, osjećajući, da bi morala nešto govoriti, da olakša svojoj mučeničkoj duši, da zbaci s nje teret, koji je pritišće i ubija, no ne zna, što bi govorila, a pogotovo ne zna, čime bi počela, pa se u nedoumici ominje i obzire oko sebe, kao dijete, kad dođe u tuđu kuću i ne zna reći, po što ga je majka poslala. — Eto, jadna ti sam — reče nenadano i nepromišljeno, samo da nešto reče — da j' barem unaj kukavac sad tu, kud je odlunja ka' metiljava ovca!

— A što bi un tu?! — trže se Marija bijesno, širom otvori oči, uperi neprijateljski pogled u svekrvu i pridiže se na laktovima, da je može ožeći strijelama, koje su joj sijevale iz dubine duše. — Ne trokeljaj, kad ne znaš, u koju glavicu lupaš, i pušti me s mirom.

— 'E l' ti već vrag sije na jezičac, 'est?! — odvrati i starica velikom žestinom, jer ju je ujela za srce. Kad ona misli najbolje i kad ju je tuga savila do zemlje, kad sve smišlja, kako bi je razveselila i kako bi joj pomogla, da lakše podnese svoju bijedu i nesreću, ona je srete, kao da odgovara na naperenu pušku. I Bara je zaboravila na svu žalost i nesreću pod udarcima nevjestinih riječi i već je bila u sebi munjevitom brzi-

nom savila čislo misli, kojima bi joj odgovorila, no sledi se pod težinom neobičnog Marijina pogleda, koji je sijevao još neviđenom snagom i bijesom. Starica se još više pogrbi pod teretom te strave i užasa, objeručke se prihvati za postelju, osjećajući, da drhće cijelim tijelom, pozornije se zagleda u Mariju i kao da je jednim mahom prosvijetli Duh Sveti, nagne se posve na krevet i reče veoma blago, majčinskom toplinom i mekoćom:

— E, vidim ja, moja ćerce, da ti ne razumiš, što sam rekla, pa se i ja naljuti! Nisam ja, jadna, mislila na unog nesritnjaka, Vulu, vrag mu sime zatra' ka' već i 'est, neg sam mislila na mog vridnog pokojnog Musu, grdne moje rane! Na njeg, na njeg sam ja, jadnica, mislila, al' sam blunasto divanila.

Marija klone na uzglavlje, spustivši ruke posve mrtvo na pokrivač, opet spušti vjeđe i prošapće:

— E, a nu! Rekla si — — —

— Rekla sam blunasto ka' i drugo staro čeljade što reče — gladila je starica veoma žurno i vješto, iako to nije bio njezin običaj. Kad bi joj što naletjelo na jezik, kresnula bi kao iz puške i nije bilo opoziva. Sada je sama živo osjetila, kako je neobično, što radi, no ne požali, već nastavi posve blago i uvjerljivo: — I sama znaš, kako j', pa ne bi marila mam na me sprcati — — — Al' ništa, jadna, kad si taka.

— Eto, rekla si, pa se ne ljuti — šane Marija posve tiho. Njoj te riječi nijesu išle teško preko usana, jer je ona već često molila svekrvu, da se ne srdi, i onda, kada je starica bila i još više kriva i kada nije popravljala, kao što je sada poletjela da uredi i izgladi. Malko je, jedva primjetljivo pomicala usnama, kao da želi još nešto reći, no zanijemila je, a iz očnih su joj se kutova spustile nekolike suze, lagano klizile i salile se među usne.

Bara je opazila te suze, pa odmah osjeti, da su i njezine oči vlažne. Razumije je, nosi i sama na sebi iste muke i bolove, pa joj je teško i preteško. Osjeća, da bi morala još govoriti, da još bolje zaravna i izgladi, što je ludo i nepromišljeno raščeprkala, no riječi joj zapeše u grlu. Eto, ne može govoriti, ne može se upustiti u obrazlaganje, kako nije promislila, što je govorila, već joj je samo naletjelo kao iz oblaka — ne može, a osjeća, da bi dobro bilo, da tako govori

s nesretnom Marijom, da je tako razveseli i da ulije u nju povjerenje prema sebi, kojega i ima i nema. Tako — kako je to redovno među svekrvom i nevjestom osim onih najblagoslovljenijih slučajeva. Prije se Bara nije nikada ni trsila, da to i takovo nevjestino povjerenje steče, jer joj nije bilo potrebno. Jedno je svekrva i planinka, a drugo je nevjesta, kao i svako drugo kućno čeljade osim kućnog gospodara: mora slušati, šutjeti i raditi, a zato dobiva u kući sve, što mu je potrebno za svagdanji život. Sve su drugo pitanja, koja nijesu važna, pa se stoga i ne pojavljuju u svagdanjem težačkom životu. Sad je nešto posve drugo: Bara zna, što je i kako je s nesretnom nevjestom; Bara zna, koliko je ona vrijedna u kući uopće, a napose djeci; Bara zna, da su njezini dani odbrojeni i da ognjište ostaje na nevjestinim leđima, da ga preda svojoj djeci — sve ona to zna, što od ovog nesretnog časa, što već odavna, pa nenadano i posve jasno osjeti potrebu, da joj pomogne, da je pridigne i ohrabri, e da bi se ipak otela toj nesreći, koja je već u njoj, no — u Božjim je rukama daljnji razvoj, pa bi se možda ipak još dalo pomoći i popraviti.

Stoga je požalila svoje riječi, stoga ih je mila i gladila i stoga želi da bude s nevjestom dobra i blaga, da je privije k sebi i napuni povjerenjem i ljubavlju, ali — eto: ne može progovoriti.

I Marija je osjetila u svojoj duši neku toplinu prema toj starici, koja se njoj ispričava i ublažuje ju kao nikada dosad, pomisli, kako joj mora i pokazati te svoje osjećaje, i stade naglo, munjevito smišljati, što bi joj rekla. Tako — nešto dobro i blago bi morala reći, da svekrva osjeti, da je nevjesta voli i da je osjetila njezine riječi isprike kao melem na svom bolnom i ojađenom srcu. Smišljala je, ali je odmah osjetila, da se ne može sabrati, da joj je sve nekako mutno i maglovito i u glavi i pred očima, pa joj suze ponovno potekoše još jače i rodnije, a usne se nabraše u grču.

— Pogledajde, majko, što rade dica — reče nenadano i posve protivno od onoga, što bi bila željela reći. Nije joj bilo ni nakraj pameti, da pita za djecu ili da staricu šalje napolje, no odmah, čim je te riječi izrekla, pomisli, kako bi bilo dobro, da je sama, da se može nesmetano isplakati.

— Bog s tobom, ćerce! — odgovori Bara, lecnuvši se na nevjestin upit, kao da ju je ujela šara guja, jer je u tom pitanju osjetila potvrdu Bazalovih riječi. Sva se je okamenila, no svlada se, da joj može mirno odgovoriti. — Ti si jutros još spavala — reče starica, iako dobro zna, da nije spavala i da su razgovarale baš o tome, kud će koje dijete! — pa ne znaš, da sam Roku poslala sa stricom Milom u Visuć, da doveze pšjakâ, Lukicu s govedim, a Tomu s ovcami.

— Znam, znam — potvrdi Marija, kao da se prisjeća — nego sam samo tako rekla. — Znaš, uprav sam malko zakljàjala, pa sam govorila kroz san. Nikako sam sustala, kun da sam žela — govorila je posve svijesno, e da bi svekrvu navela, da je ostavi samu, ne da spava, nego da se može nesmetano isplakati. Osjećala je, kako joj suze naviru u grlu, kao da ih utroba želi izbaciti, a naviru na oči i cure joj u usta. Starica je dobro vidjela te potočiće, no ipak pomisli, da je Marija snena, pa da joj suze same teku bez pravog povoda. Desi se to i njoj, pa kad se probudi, zateče oči zaplakane — tako se njoj barem čini. Stoga povjerova nevjestinim riječima, pa se pridiže s kreveta, oprezno odmakne ruke, da ga ne bi — pomislila je — i nehotice potresla, te na prstima iziđe iz sobe.

Čim je čula, da je ključanica na vratima pala na drveni zub, Marija širom otvori oči, podiže ruke uvis, raširi ih i očajnim glasom prošapće:

— Marko moj, sve moje, u čem si me ostavio, grdne moje rane!

Glas joj je bio kriještav i razbijen toliko, da se i sama prepade i načas sustegne dah, kao da prisluškuje jeci tog neobičnog zvuka, pa zatim reče nešto glasnije, kao da se želi uvjeriti, da li je doista njezin glas toliko promijenjen i tako smrvljen, kako joj se učini, kad je samo šaptala:

— Marko moj, veselje moje, željo moja neprežaljena — —

Doista: promukla je i promijenila glas. O tom više nije nimalo sumnjala. Eto, s Markovom smrti izgubi ne samo njega, ne samo zdravlje, ne samo dijete, koje joj je ostalo pod srcem, nego izgubi sve, baš sve, što se može izgubiti. Na tu se misao zagrca, stegne vješe, naglo isprepletе prste i grune u težak plač kao da je provalio iz pećine, otvorivši usta kao da zove u pomoć ili kao da se guši, pa svom snagom hvata spasonosne gutljaje zraka.

Bara je čula u kuhinju njezino grcanje, pa je žurno izišla pred kuću, da i sama izbjegne jednakoj provali prigušenog bola i čemera. I ona je kao majka osjećala neiskazanu žalost za sinom, koji joj je ostao jedinac poslije smrti ostale djece, no ona je već bila ostarjela, isušena u tijelu i svim sposobnostima; okorjela u svim osjećajima, napose poslije smrti njezina dobrog životnog druga Milice, pa je sada snosila ne lakše, nimalo junačnije nego nevjesta, ali — nije imala ni izvora ni snage, da njezina bol rikne na površinu onakim zamahom, kakav se je pokazivao kod Marije. Njezina je muka kutrila, kunjala, drijemala i čamila u isušenom srcu i okorjelim žilama, a ona je svu tu sasušenu slabost i starost vukla sa sobom, kao što vuk vuče gvožđa, kada se u njih uhvati, a poslije mu uspije da ih iščupa iz zemlje i odvuče u neprohodno šikarje, da tamo — strune zajedno sa gvožđima.

Marija je dugo grcala i jecala, jedva hvatajući toliko zraka, koliko je bilo najnužnije, da se ne zaguši, a kada se je sita naplakala, prekidajući plač kratkim jaucima i uzdasima, klonula je u mrtvilu i umoru, koji je pao na nju kao olovni pokrov i pritisnuo je o postelju, kao da je na svakom udu, na svakom dijelu tijela prikovana čeličnim sponama za mramornu podlogu. Teško je i ubrzano disala, otvarajući i zatvarajući usta kao ptić na izdisaju. Kad je prenijela prve valove umora i iscrpljenosti, razbi se polako magla, koja joj je ovijala svijest, i poče razmišljati, kako je to sve bilo.

— — — Vule — — — Naravno. To se zna, kako je prije bilo. Čim je pukao glas selima, da je umro Musa — a glas je pukao kao grom iz vedra neba! — Vule je bio prvi iz udaljenijih sela, koji je bio u njihovoj kući i nije še micao ni odmicao, kao da se bez njega ne samo ne može nego i ne smije ništa učiniti. U svakom je pitanju htio imati odlučnu riječ, u svakoj je malenkosti vidio događaj, o kojem i on mora reći svoju riječ. Zašto je on to tako činio, o tom — — — Eto: teško je razumjeti svaku stvar, svaku pojavu, ali je sigurno, da se ništa na svijetu ne događa bez svog uzroka. Marija je bila teško bolesna, ali joj ipak nije ništa izmaklo, a pogotovo nije bilo ničesa, što ne bi na njoj ostavilo svoj trag i to u svakom slučaju, vazda daleko dublji i trajniji

trag nego na ikom drugom, kada se je radilo najviše baš o njoj, o pokojnom Musi, o njihovoj kući i o Vuli — — — Eto, sad, kako bilo da bilo, tumačilo se, kako je god kome drago, ona je tako to sve osjetila i osjećala iz svoje bolesničke postelje. Spočetka joj je bilo i milo i ugodno, što se je pokazao prijateljem, no kada je to išlo sve dalje i dalje, u njoj je zakipjelo njezino uvriježeno, a ponosno, preponosno ženstvo, pa je planula:

— Nosi mi se s očiju, da te ne vidim, gade i kukavico! — kriknula je na njega iz postelje.

On se je trgao, ukočio se kao okamenjen, nekoliko je časaka nijemo motrio, a onda procijedio kroz zube, da ga je mogla čuti samo ona:

— A, tako! — — — Vidi' ćemo se mi još! — i otišao. Kud je otišao, to nitko ne zna, ali znadu sva sela, da ga nema kod kuće.

Bara je ubrzo sve saznala, jer u selu nema tajna, i bi joj neobično drago, što se je njezina nevjesta tako junački i pošteno ponijela prema uspomeni njezina sina Marka. Bila bi je najradije poljubila pred svima, koji bi htjeli gledati te izlijeve priznanja i zahvalnosti, no ipak se je svladala, jer se je morala pretvarati, da ništa ne zna, ali je svojim znanicama, rođakinjama i prijateljicama pripovijedala, kako je njezina Marija — prava i čestita žena, jer da to nije, mogla je sada posve nesmetano i bez velike zamjerke primati Vuline usluge i njegovo staranje za njezine poteškoće i nevolje.

Marija je bila zadovoljna, što je Vule iščeznuo iz njezina svagdanjeg zbivanja, i nastojala je, da ga uopće izbriše iz sjećanja i misli, kao da ga nije nikada ni bilo. Istina, to joj nije uspijevalo, jer kada bi je god smotala i svladala teška tuga za pokojnim njezinim drugom, pojavio bi se Vulin lik iz neke magle, iz oblaka, otkuda li, i stao pred njezinim očima kao mramorni kip i čekao, da ga — zovne k sebi, da ga zamoli za pomoć i usluge — — — Ona se je teškom mukom branila od tih misli i napasti, usprkos najdivnijoj, najčistijoj i najsvetijoj odluci, da o njemu ne će nikada ni misliti, pa ju je baš zbog takog raspoloženja i takih zavjeta i razbjesnilo, kad ga je onako spomenula svekrva Bara. Njezine je riječi osjetila Marija kao ujed najotrovnije guje,

jer je odmah pomislila i bez razmišljanja, da svekrva drži, da je njoj doista stalo do njega! — — —

Već je bio pao dubok mrak po sobi, kad je prenu iz sna djetinji glasovi, koji su se miješali sa zvonom s ovaca i bronzom s goveda. Čas iza toga ču i bakinu viku, koja je određivala i naređivala, što su dječaci i sami znali, jer se ponavlja svake večeri jednako i bez ikakve promjene sigurno već od šukundjeda i još dalje.

— Ne daj, mali, ovcami u štalu, poganac i' prikinije! Kako ću i' pomusti u mraku?! — — — Goni tu kravetinu u štalu! — vikala je ona, a djeca su i bez te njezine vike radila baš to, što je ona zahtijevala.

Marija je znala, da je tako, ali je ipak počela sa zanimanjem pratiti taj posao po zvuku staričina glasa i po kretanju zvona. Osjetila je u sebi neodoljivu želju, da ustane i da im pomogne, no ipak se je svladala, jer je osjećala velik umor u svakom dijelu tijela, iako nije nigdje osjećala bolova. Bilo joj je odmah jasno, da ne smije ustati, nego će sutra, kako joj je svjetovao Bazalo — — —

Ubrzo iza toga se oglasi i bronza sa volova. Marija zadrhće od želje, da čim prije vidi Roku i da čuje, kako je nasjekao, natovario i dovezao bukviće. Nejačak je on još za taj posao, preslabe su ručice dvanaestgodišnjeg dječačića, da nasijeku voz drva, da ih natovare na kola, da ih valjano uvežu, da ravnaju volovima i sretno stignu pred kuću. Pretežak je to posao i za poodrasla momka, a kamoli za dijete, ali — eto: kad je to tako Svevišnji dopustio, sigurno ne može drugačije ni biti, pa i mora biti. Roko je bio ne samo najstariji i najpametniji među njezinom djecom nego i najumiljatiji, pa dođe prvi, da je obađe i da joj se javi.

— 'Esi li, milinje moje?! — dočeka ga ona sa upitom, čim joj se je javio iz mraka sa sobnoga praga.

— 'Esam, 'vala Bogu. Evo me! — odgovori dječarac veselo, no po glasu mu se je osjećalo, da je mrtav od umora. — Stric mi je Mile pomoga', pa mi i nije bilo teško. Doveza' sam pravi voz pasjaka, da i' se ne moreš nagledati od puste lipote!

— Dođide svojoj majki, da te zagrli i poljubi, milinje moje, kad si mi pravi momak! — reče Marija, jedva sustežući jecaje od ganuća, koje ju je i opet spopalo, kad je osjetila u blizini to nejako dijete, na koje padoše tako strahoviti

tereti i zadaće, da bi pod njima posrtala i uvijala se i zrela momačka leđa. Pružila je obje ruke prema njemu i čekala ga, da joj se približi, da ih savije oko njegova vrata, a kad joj je pristupio i nagnuo se nad nju, posula ga je cjelovima, stežući ga, koliko joj je snaga dopuštala, koliko su mišice podnosile, šapćući kao da se moli Bogu: — Milinje moje, janješce majkino — — —

I Roko je nju poljubio, nastojeći, da se obazre i da vidi, — po običaju! — gleda li ga baka, — i ako ju je vidio u toru! — jer se je ona obično rugala, kad bi ljubili majku.

Bara je međutim bila zabavljena oko spremanja blaga, vičući sad na djecu, sad na ovce, koje su se zbijale u hrpu, pa ih nije mogla lako hvatati, da ih pomuze.

— Vide, vide Mrke, poganac je ne prikinije — — Nude mi je, Roko, Luka — zvala je, gledajući među ovce, a kad baci pogled prema djetetu, opazi, da tu nema onih, koje zove, žurno se ispravi, pa ljutito vikne: — Jêr se ne mičeš ti, smrade mali!? Ujtide mi tog smrada ka' što si i sam — Mrku! Jêr se ne mičeš?

— Ti si, bako, zvala Roku i Luku, a ja ništa man sluša, kako ti nji' zoveš! — odgovori mali Tomo vragoljasto i uhvati ovcu.

— Provrti'ću ja tebi uši, pa ćeš drukčije slušati — — — Dok napipam ovu žlicu varenike, popiju mi šalicu krvi — —

— Take su ovce vaik — odgovori mali, kao da joj prigovara, što se srdi. — Take su i kad i' majka muze.

— Ne trokeljaj, kad te ništa ne pitam!

— Nismo u školi il kod kumpanije! — drsko će Tomo, smiješeći se. Znao je, da baba ne može potrčati za njim, da ga uhvati i istuče, jer joj je u ruci dižvica sa mlijekom, pa bi ga prolila, a i nije joj do trke, pa je s toga bio smion i brbljav. Inače je on dosta dobro i poslušno dijete za razliku od Lukana, koji je svojeglav i ćoškast, da se sa svakim i za svaku malenkost sudari. Roko je opet posve svoje vrsti: miran, proračunat, mudrac, koji se ne miješa, u što ne spada, malo se zabavlja sa djecom, dok se vrlo rado prikrade društvu odraslih, kad ozbiljno raspravljaju o dnevnim poslovima i brigama. Laća se svakog posla, bez ikakva obzira, da li mu je već dorastao. Kad je jučer čuo, da stric Mile ide u Visuć po drva, odmah je odlučio, da ide i on i to rekao babi.

— Nejačak si, grdne moje rane — odgovorila mu je baka, kad je čula njegovu odluku. — 'Est to, nemamo više drvene špice, al si mi prislab — — —

— A da ko će drugi u planinu, ako ne ću ja?! — odgovori on posve samosvijesno i uvjerljivo tako, da je starica neko vrijeme šutke razmišljala, što bi mu na to mogla odgovoriti, osjećajući, da i jedno i drugo imadu pravo. Jest on još dijete, ali je i najstariji muškarac u kući, a kako je Marija bolesna, on je i najjače čeljade u kući, pa svakako na njega padaju svi najteži poslovi.

— Govori'ću ja stricu Mili, da ti pomore — reče baka i odmah se krene, da će k Mili.

— Nemoj mu ništa divaniti — ustavi je Roko. — I sama znaš, da će mi pomoći, kad iđemo skupa, pa bi mu bilo ža', da i ti divaniš o tom.

Poslušala ga je i sinoć molila krunicu na čast Blaženoj Gospi od Rozarja, da mu ona pomogne, da sretno obavi taj teški posao i da se zdrav vrati. Jutros ga je opremala sa najvećom pažnjom i pomnjom, pa i kola pregledavala sama, da ne bi on što zaboravio. Roko joj se smijao.

— Ti misliš, bako, da ja ne znam, kako se kola opremaju, kad se iđe u pasjake — reče joj veselo, jer se je u njemu pomalo nadimao ponos, što je on već tako velik i jak, da se može odvažiti na takav posao, na koji inače idu samo odrasli ljudi.

— Znam ja, 'rano, da ti znaš, al' ne škodi, da i baka pogleda — odgovori ona mirno i zadovoljno. — Nisu mi ovo prva kola, koja ja opremam u pasjake! Tako sam ja pomagala i mom pokojnom Milici i tvom vrlnom ćakanu, Bog se smilova' njijovim dušicami u raju nebeskom.

Dok je Roko u planini prolazio svoje — gorarsko krštenje, baka je dolje iza Klanaca neprestano bila u svojim mislima s njim, sve dok nije došao Bazalo i pritisnuo njezinu i dušu i glavu posve novim brigama i tugama. Posve je zaboravila na unuka u gori, pa i kad se je sretno vratio, nije dospjela da ga dočeka, kako bi joj inače zapovijedala njezina zabrinuta duša, jer je bila zabavljena s blagom u toru i u štali. Sam je Roko pustio volove ispod jarma i pognao ih u štalu, a da baku nije ni vidio.

— 'Esi li, sriću moja? 'Esi li mi se sritno vratije?! — javi mu se ona iz tora, između ovaca, veselim glasom, jer je u tom času zaboravila na sve svoje brige i muke i podala se samo sreći i veselju, što ga vidi živa i zdrava. — Milinje moje, janješce moje, vel'ko ti si mi susta'!

— I nisam uprav, bako, jako susta' — odgovori dječak krepko i svježe, iako mu se je po zvuku glasa osjećalo, da je umoran kao crna zemljica. — Nije bilo ni teško, a i stric mi je ništo pomaga'.

Kad je privézao volove, odmah je otišao, da se javi majci. Osjećao je i veliku želju, da je vidi, i veliku potrebu, da ona vidi njega poslije tako važnog posla, koji je prvi put sam obavio.

— Kako ti je, majko? — upitao ju je, kad se je oslobodio njezina zagrljaja, malko se izmakao i nastojao da u mraku nazre crte njezina lica.

— Dobro mi je, milinje, dobro, Bogu mom 'vala. Sutra ću se, moleći Boga, digniti — govorila je Marija posve sabrano i sigurno. — Bije j' kod nas Ivan Kresoić...

— Bazalo?! — prekide je on u riječi.

— E, e. Bije j' ode, pa mi je kaza', kako ću i što ću, veli, Bogu mom 'vala, da sam već zdrava. A i 'est tako — govorila je ona, osjećajući veliku unutarnju potrebu, da i sebe samu učvrsti u vjerovanju, da je doista već posve zdrava. — Uprav i ja sama vidim, da sam već zdrava, pa ću se digniti s Božijom pomoći.

— Neka, 'vala Bogu — reče mali posve tiho kao molitvu. — Iđem ja van, jer moram još pomoći baki, da spremimo blago.

Sinov je dolazak blagotvorno djelovao na Mariju. Posve joj je odlahnulo, popustila je u grudima ona muka, koja joj je nagnala u grlo hropac i grčeve plača, a na oči potok suza, pa je lagano i odmjereno disala i mirno se predala odmoru i upočivanju.

I noć je mirno provela: spavala je dugo i neprekidno, pa je u zoru, kad se je probudila, osjetila u tijelu dosta snage i odlučne volje, da se digne iz postelje i povrati u stari način života, a pomalo i na svoje svagdanje dužnosti. Pomislila je, da bi ustala prije svekrve, da je tako već sada počne i opet zamjenjivati u kućnim poslovima, a napose, da preuzme brigu

oko blaga. Nije to doduše ni prevelik posao ni teška briga, ali treba poraniti prije ostale čeljadi u kući, pa se pobrinuti najprije za blago, a onda za čobane. Svakom treba nešto učiniti, nešto pripremiti i nešto dati, ako ništa drugo — barem koju dobru riječ.

Već je bila u mislima i odlukama gotova, da ustane, kad se sjeti, da joj je Ivan rekao, da se digne, kad sunce odskoči za dva dobra koplja, pa odmah napusti svoju odluku, prekrsti se i stane se moliti Bogu. Nije se mogla valjano sabrati, jer joj se neprekidno vrzao po glavi Bazalo i njegova odredba, kako mora ustati i kako se mora vladati. Čvrsto je sklopila vjeđe i nastojala da svu volju i snagu usredotoči na molitvi, no nije nikako uspijevala. Osim misli o ustajanju i onoj molitvi, koja tada mora slijediti, smetali su je i glasovi, koje je čula sa dvorišta.

Bara je već bila ustala i probudila djecu, da se spreme svako na svoj posao. Istina, to im i nije bilo teško, jer u čem su hodali za blagom i po drugim poslovima, u tom su i spavali. Bila je jedina kapa, koju su uvečer skidali, a jutrom metali na glavu, te čarape i opanci oputari. Ipak ih je vazda budila, čim bi ona ustala, da se djeca razbadre i da dođu k sebi, jer su iz štale svako jutro povirivala kao iz bunila, kao iza teškog pijanstva. Jednom se desilo, da se je Tomo skoturao niz ljestve kao vreća, a kad ga je ona psovala, što ne pazi, mali joj je posve mirno odgovorio, da nije mogao paziti, kad je još spavao. Srećom nijesu ljestve visoke, a i Bog čuva djecu, pa je pao kao mačka.

Stoga je već posvećen običaj, da djecu treba buditi ranije, a ne u posljednji čas, kad je blago već spremljeno za izgon.

Marija je pratila po zvukovima sve, što se radi pred kućom, i nestrpljivo čekala, da nastane mir, ne samo stoga, što je željela da se sabere u molitvi, nego još više stoga, što će to značiti, da vrijeme prolazi, da je sunce već granulo i da se penje u visinu, pa da će onda skoro postići žuđeni uspon od »dobra dva koplja«.

Svuda je vladala grobna tišina: i u sobi oko nje, i u kuhinji i na dvorištu, a ni iz sela nijesu dopirali nikakvi glasovi. Postala je već posve nestrpljiva, pa zaboravila i na molitvu, jer su joj se sve misli svele na jednu jedinu: kako će ustati

i kako će paziti, da sve točno izvrši, kako je Ivan odredio. Nenadano joj doprije do uha nekakva lupa iz kuhinje.

— O majko! — zovne dosta čvrsto i odlučno.

Starica se odmah pojavi, otvarajući sobna vrata.

— Nùde, nùde, ćerce?! Što bi 'tila? Bi l' ti donila žlicu varenike? Uprav je lipa, da bi je pije na smrtnoj postelji — govorila je na dušak, ne ulazeći u sobu dalje od vrata.

— 'E l' visoko sunce, majko? — upita Marija, podigavši se na laktove, da je bolje vidi. — Lipo mi je, pa bi' se digla.

— Još polezi, kad te ni'ko ne goni.

— A »dva dobra koplja«, reka' je Ivan?! — — —

E, e! Reka' j' tako, al još nije sunce toliko odskočilo. Mislim, jadna, i ja na to, ne boj se.

— Pogledajde, majko — — — Ja mislim, da j' već dosta visoko.

Bara iziđe bez riječi, zatvarajući za sobom vrata, a Marija se posve uspravi i sjede u postelji, tražeći očima, gdje joj je carza. Opazi je na primetu i pomisli, kako će morati bosa prijeći preko cijele sobe, da je dohvati, a soba nije popođena, nego samo nabijena zemljom, pa i ako nije hladno, pomisli, da ipak ne bi bilo pametno, da ide bosa po goloj zemlji, koja je vazda hladna. Nagne se preko kreveta, pomislivši, da su joj možda opanci pod krevetom, pa će njih navući na bosu nogu, dok se obuče i nađe čarape.

U mislima je prekide svekrva, koja je veoma naglo i neobično snažno otvorila vrata, govoreći još prije nego ju je Marija mogla i vidjeti:

— E, moleći Boga, moreš na noge, da ti bude sritno i blagoslovljeno. Sunce je uprav za dva dobra koplja odskočilo.

Poslije tih je riječi šutke izvukla Marijine opanke iza peći, skinula njezinu carzu s primeta i sve joj dodala.

— Nisi marila — branila se nevjesta, spuštajući oprezno i polako noge s kreveta, kako je već bila naučena tjednima silaziti, kad bi baš morala. — Uprav mi je dobro — govorila je, smiješeći se na silu, da tako uvjeri i sebe i svekrvu, kako joj je doista dobro. — Unako, samo sam još slaba i sve nikako drkturim, al je to od ležanja.

— A da, man od ležanja — potvrđuje Bara, niti ne misleći, što joj potvrđuje, uvlači ruku u oplećak carze tako, da je

rukom našušuri i otvori donji kraj, kroz koji će je Marija preko glave navući na sebe.

— Nemoj, majko! Sama ja to mogu — brani se opet nevjesta, al ne može zatajiti, da joj je draga tolika staričina pažnja, pa joj glas sve podrhtava od zadovoljstva, što joj je tako dobra.

— Muči! — otresito će starica. — Kad mi rečeš, da moram, unda, ne boj se, ne ću, al sad moram, kad si još taka, grdne moje rane!

— Pa, nisam ja više slaba! Vidiš, kako čvrsto ustajem i stojim!

— Neka, neka! Samo ti mene slušaj, pa će dobro biti s pomoću našeg Svemogućeg, slava Mu i 'vala.

Kasno je jesenje jutro svom snagom prodiralo kroz mali prozorčić, no nije nikako moglo istjerati polutame, koja je tu vječno carevala, jer je soba niska, dosta velika, a samo jedan jedini prozorčić na njoj, a i taj je toliki, da omašnija ljudska glava ne bi mogla kroza nj proviriti na dvorište. Osim toga je staklo bilo toliko zamazano i blatno, koliko je moglo nečistoće primiti kroz nekih pedesetak godina, otkad je tu postavljeno, a koliko ga nijesu saprali veliki sniježni udarci, navale jesenjih kiša i Marija, čim je dovedena — malko, na trku i na otimačinu. Nije naime bio običaj, da se prozor ikada pere, jer i tako — nije ničem služio osim da propušta nešto svijetla, a toliko je uvijek izvrsno služio za domaće potrebe, jer soba služi samo za spavanje i zimi uvečer za sijelo. Tada iz kuhinje unesu malu svjetiljku, objese je o gredu, koja drži tavanice, a prozora i opet ne trebaju ni za što. Ne trebaju ga ni za zračenje, jer koliko u sobi trebaju svježega zraka, toliko ga — i još više! — vazda uđe na vrata iz kuhinje, kad ih otvaraju i zatvaraju. Svaki put zaškripe željeza, kao da ih netko kolje, navali golem val zraka u sobu, a vrata lupnu kao hitac iz topa. Nad kuhinjom nema stropa, na njoj su vrata prema dvorištu vazda otvorena osim za najljuće zime, na krovu je vidjelica vazda otvorena osim za najžešćeg pljuska, kada je spuste, pa je kuhinja vazda toliko puna svježega zraka, da je uopće teško razlikovati zrak u kuhinji od onog u dvorištu. Uslijed toga je i soba vazda u izobilju opskrbljena tim Božjim darom. Istina, kad se zimi ranom zorom dođe izvana u tu sobu, u kojoj spava desetak

duša — udari u lice kiseo zadah kao iz neoprane kupusne kace, no — to ne osjećaju oni, koji unutra spavaju! — — —

Kad je Marija istom dovedena, oprala je prozor, a da svekrvu nije ni pitala, može li to učiniti, pa kad je ona to opazila, namrgodila se i rekla posve ozbiljno:

— Aeee, braćo moja! Koji je vrag upamtije, da se i na to vrime troši?! Nemaš li ti pametnijeg posla?! Ako j' bilo dobro za moju svekrvu, ako j' dobro i za mene, valja da more biti dobro i za vrajlicu vražijeg Josine Karlićeva! Da sam ti ja rekla, da to radiš, uvano ne bi!

— Bi', majko! Kako ne bi'?! — odgovori Marija posramljena, ubrza posao, da čim prije svrši, što je počela. Nikada više nije pokušala da — pere prozor. Ni kod njezine se očinske kuće to ne radi, al je ona čula od plovanove vrajle, da se tako to radi u svijetu, a i vidjela je na svoje oči, da prozore peru na plovaniji, a gdjekad i na školi, pa kad je to njima bolje, zašto ne bi i ona tako uvela u svojoj kući!? Samo je zaboravila, da nevjesta ne može i ne smije uvoditi nikakvih novotarija, ako želi živjeti u miru sa svekrvom i ostalim starosjediocima oko novog ognjišta.

— 'E l' te to naputije ćaća Josina, da radiš, kad amo dođeš — upita Bara zlobno i bockavo — il ti je rekla vridna mudra mate', da to meni provučeš ispod nosa, 'e li, mudrice?

— Ja sam mislila, da ću dobro napraviti — odgovori Marija posve tiho, jer se nije usudila govoriti glasno, bojeći se, da ne bi mogla svladati bijesa, koji ju je obuzeo na svekrvina pitanja. — Eto, sad napravila sam! Ne ću više.

Tako je to svršilo. Poslije je i Marija zaboravila na potrebu, da se prozor pere, al je ipak gdjekad, kad bi bila sama, manula rukom preko stakla, da barem s nutarnje strane makne s njega prašinu.

Oblačila se je užurbano, al je to ipak išlo lagano i nesigurno, jer je bila veoma slaba. Kad je bila gotova, sve poravna oko sebe i na sebi, ogleda se sa svih strana i vidje, da je sve u redu, pa reče kao za sebe:

— Tako. Gotova sam. Sad mogu van.

— Moreš, moreš — potvrdi Bara, držeći u ruci šalicu, u koju je nalila blagoslovljene vode, dok se je Marija obla-

čila. — Sad 'ajde u kuću i umi' se. Ja sam već donila vode s vrila. 'Ladna j' ka' led. Reka' je Ivan, da se umiješ u 'ladnoj vodi.

— E, e. Tako j' reka'. U 'ladnoj vodi — — reče Marija, polazeći prema vratima. Noge su joj drhturile, a i u cijelom je tijelu osjećala neko gibanje, kao da je u groznici. Nenadano joj dođe na um njezin pokojni Marko i pomisli, kako bi bilo drugačije, da je on živ — — — Možda bi on prišao k njoj i podupro je, sve onako krišom, da majka i ne vidi, jer bi mu se inače mogla rugati, a mogla bi mu i zamjeriti — — — Al nije Musa bio tako nježan, da bi je tu pred drugim — pa bilo to i pred majkom, i pogotovo ne pred majkom! — pomagao i podupirao, kad može još stajati o sebi na nogama — — — Nije — — — Al ipak je on njezin drug, pa bi mu se smilila, kad bi je vidio tako slabu i isušenu kao iznošen opanak — — — Pri toj pomisli naglo popipa mišice na rukama i skoro joj se zamagli pred očima, kad osjeti samo golu kost. Što bi rekao njezin Musa, kad bi je vidio tako mršavu, tako suhu i jadnu i okopnjelu? On je volio, što je ona inače vazda bila gojna, debeljuškasta i punašna kao jastučić — — — Ali da je on živ, ona sigurno i ne bi bila ovako teško oboljela. Bila bi rodila zdravo muško dijete, kao što ih je već desetero rodila, a što bi poslije bilo s djetetom — to sam Bog zna. Možda bi ga pojele prve godine djetinjstva, kao što su pojele i ono sedmero, ali bi ona bila zdrava! Ovako — nesta Muse, nesta svega — — —

Misli su joj letjele glavom bjesomučnom brzinom i sve jedna prestizavala i presijecala drugu, da ih nije mogla pravo ni uočiti. Samo bi svaku naslutila i u istom bi je hipu zastrla druga kao magla, a kroz svu je tu šaroliku mješavinu misli i osjećaja negdje iz daljine zirkala svekrvina primjedba: — »Da j' barem unaj kukavac sad tu; kud je odlunja' ka' metiljava ovca«. Marija svijesno opazi i tu misao i zaboli je duša, pa joj opet suze same potekoše niz obraze. Kako je išla pred svekrvom, krišom ih obriše i nešto požuri korake, da brže uzme bukaru u ruke. Nagne je, napuni usta vodom, skupi čvrsto dlanove i prste, pusti u šake vode iz usta i počne se umivati. Nekoliko je puta tako uzimala vodu iz bukare, pa je puštala u šake i nosila na lice, dok se nije dobro osvježila.

— Vidi, jadna, mogla sam ti ja politi — reče starica i uhvati bukaru sa vučije.

— Ne triba. Dosta mi je — odgovori Marija, prigne se, podigne carzu, maši se okrajka košulje i obriše se njime, okrećući se od izlaza, da je ne može vidjeti, ako bi tko slučajno došao u kuću. Kad se je obrisala, zagrne rukama kosu prema potiljku i metne rubac na glavu. — Potlje ću se iščešljati — reče, kad je osjetila, da joj je kosa u neredu.

— Neka, jadna, nek stoji. Ne ćeš na zaglede — umiri je starica. — Da meni samo Bog da, da se ti posve otmeš, unda si iščešljana ka' divojka pod vincem! Samo tebi, jadna ti sam i kamena, Bože zdravlja, pa j' lako za drugo sve. Sad se prikrsti — reče joj, krsteći se i sama i uzimljući šalicu sa blagoslovljenom vodom.

Marija se veoma skrušeno prekrsti i sklopi ruke, a svekrva zamoči prste desne ruke u vodu i poškropi je po glavi nekoliko puta, govoreći tronutim, tihim glasom i praveći prema njezinu licu i nad glavom rukom znak Križa:

— U Ime Jedinoga Boga Oca i Sina Njegova, našega Gospodina Isusa Krista i Duva Svetoga neka ti bude sritno i blagoslovljeno i neka te umine svaka boljetica i prođe svako zlo i napast!

Marija se je nekoliko puta prekrstila, okrenula se prema kućnim vratima i htjela izići, no svekrva je uhvati za ruku i ustavi je, govoreći:

— Stani, stani još — reče i privede je ognjištu. — Takni, ćerce, prstim ovo kamenje na ognjištu i unda se jope prikrsti. I naši su stari tako radili i doticali se rukom na ovom istom mistu i vaik im je dobro bilo.

Marija ju je poslušala bez razmišljanja i krzmanja, a starica je nastavljala:

— U siromaštini vaik, al, Bogu mom 'vala — pošteno i zdravo na ognjištu, pa će se Svemogući i tebi smilovati — — Blagoslovljeno je ovo ognjište i vaik oko njeg pravi i zdravi ljudi — — — Da' će Svemogući i sad — govorila je sa najdubljim uvjerenjem, iz dna duše posve glasno, a kad Marija pođe napolje, starica nastavi tiše, za sebe, i šapćući, kao da se moli Bogu: — Zna Bazalo i vidi svašta, al se more i un privariti — — — I 'oće, ako Bog da, a da' će moj Svemogući,

koji vaik milostivo gleda na ovo naše ognjište i na ovu našu svetu vatricu. Koji more, nek pòmorê! — — —

Išla je oprezno i polako, al je sa najvećim zadovoljstvom i veseljem osjetila, da joj nije teško, da joj noge više ne drhću i da ne osjeća u slabinama kao da je presječena, a u cijelom tijelu umor kao teško olovo. Odmah pomisli, kako će moći poviriti u štalu, prigledati kućne poslove, pospremiti po kući, pa ako se jako umori, malko prileći, da se odmori, i onda opet na posao sve polako i oprezno, dok se posve ne oporavi i ne otme.

Pred kućom se je okrenula licem prema istoku, pobožno se svim srcem prekrstila i odmah počela moliti Slavnu Krunicu. Neko je vrijeme nepomično stajala, gledajući na Resnik, otkuda se svakog dana javlja sunce, dok su joj misli bile daleko, daleko u visini, i nastojale, da se spoje sa Musom i njegovim nebeskim društvom — — — Ne može biti nikako drugačije, jer nas tako uči naša vjera: on je pošteno živio, pravednički umro, pa ne može biti nego u dobrom društvu. — — On je gore, i sigurno gleda, što ona radi; vidi, kako se muči — — Vidi negdje i Vulu — — — On svakako zna, gdje je sada nesretni Vule — — —

Trže se kod tih misli i lecne se kao da ju je guja ujela. Bi joj veoma žao, al odmah pomisli, da nije kriva, pa poče moliti poluglasno, pristupi lipi i sjede na kamen, koji je tu pod njom nepomičan već otkad pamte svi živi i svi pokojni iz ove kuće i ovog sela. Nitko više ne pamti, kad je ova lipa tu nikla, a još manje pamte, otkad je taj kamen kraj nje, jer je on Bog zna otkad tu, na tom istom mjestu. Sva su pokoljenja te kuće na njemu sjedjela, svi su se njihovi bolesnici na njemu odmarali, sva su se njihova djeca na njega penjala — — —

— Isus, koga si, Divice, slavno začela po Duvu Svetom — šaptala je Marija, nastojeći, da se riješi drugih misli, no one su je neprekidno sa svih strana salijetale kao dosadne muhe. Eto: sigurno je svejedno, da li ona sada tu sjedi ili hoda. Glavno je, da se moli Bogu. Ipak — Bazalo je rekao, da sjedne pod lipu, i ona tu sjedi — — — Bolje je poslušati ga, kad mu već vjeruje, a i kako mu ne bi vjerovala, kad osjeća, da joj je sve bolje i bolje! Osobito je ono važno, što ju je

majka upozorila i podsjetila, da se rukom takne posvećenog temelja na ognjištu, pa da se onda prekrsti prstima, na kojima je još onaj sveti prah — — —

Kad je svršila molitvu, ustala je i otišla najprije u štalu, da pogleda, kako je u njoj. Nema što gledati, jer je tamo u ta godišnja doba, vazda jednako već otkad je štala tu, al ipak ide da vidi. Kad je našla sve u starom neredu, pomisli, da bi se popela na sjenik, no predomisli se i stade u dvoumici, što bi. Nije ni opazila, da je svekrva iza njezinih leđa.

— Ne švrljaj sada, man 'ajde u kuću, pa sidi, il' ću ti što prostrti kraj vatre, pa lezi u kući — reče joj posve odlučno i skoro zapovijedajući.

Marija se bez riječi okrenu i posluša, no nije legla, već je uzela stočić i sjela kraj vatre. Bara ju je promatrala sa najvećim strahom i sa pooštrenom pažnjom, naprežući sve svoje spòsobnosti, e da bi štogod opazila, što ne bi bilo u skladu sa njezinim prijašnjim vladanjem i sa vladanjem ostalih ljudi, koje svi smatraju pametnim, no na svoju najveću radost nije opazila ništa, upravo ništa, savršeno ništa, pa se već počela pomalo i ljutiti na Bazala. Ipak — nije on šaljivdžija, ne igra se on sa ovako ozbiljnim pitanjima, a nije se ni vladao, da bi mogao biti sumnjiv, da im je želio napakostiti. Osim toga — to uopće nije moguće! Bazalo je čovjek pravednik, koji svakom živom stvoru nastoji pomoći, pa je onda posve isključeno, da bi iz zlobe što bilo nabajao, samo da ih ustraši. To nije moguće, a ipak — na Mariji se ne opaža baš ništa od onog, što je on rekao, da vidi, da je tu. Bara ništa ne opaža i zadovoljna je, što ništa ne opaža, ali ne vjeruje sama svojim očima, jer drži, da se Bazalo ne vara. On zna, što nit je bilo nit će biti; zna, što ne zna ni jedna druga duša na zemlji; zna — samo, kad hoće da kaže, a njoj je sve otvoreno i jasno kazao — — —

Od toga dana se je Marija pridigla i svakim danom se laćala sve većeg i većeg broja kućnih poslova, a tek bi malko poslije podne prilegla kraj vatre, da razgrije krsta i da se odmori.

— 'E l' te još išta boli?! — često ju je pitala svekrva oprezno i bojažljivo i skoro vazda istim riječima, jer je svoje iste misli i bojazni mogla izražavati samo malim i siromašnim

brojem svojih riječi. — Tako: boli li te, na priliku, glava ili kosirice tu na vratu ili, reći ćemo, oko očiju?

— Ne, majko — odgovarala je Marija vazda jednako tiho, mirno, okretno i bez razmišljanja, a glas joj je još uvijek napukao i malko mutan baš kao i pogled, pa nikako da se pojavi onaj njezin negdašnji bistri, oštri pogled i zvučni glas kao zvono. Bara to sve pažljivo promatra i posve jasno opaža, te je od tog opažanja podilaze ledeni trnci, no svladava uzbuđenje, posve nesvijesno odmahuje rukama, kao da nešto odbija od sebe, uzdiše, odmiče se i nenapadno odlazi za bilo kakvim poslom, kao da tome razgovoru i tom svom ispitivanju ne daje upravo nikakove važnosti.

Marija se je oporavljala veoma sporo, a napose nije nikako mogla doći do svoje negdašnje pretile punahnosti, koja joj je bila svojstvena vazda, pa i poslije svakog poroda ju je ubrzo opet postigla. Sada su prolazili tjedni, a ona vazda jednako utanjena, utrtana i usukana u struku, a u licu blijeda i ispita kao iscijeđen limun. I osjećala je, da nije ona, koja je bila prije Musine smrti, ne samo tijelom nego ni dušom. Ona više nije ona, ne prepoznaje samu sebe, ne uzda se ni u svoju snagu ni u svoju pamet, izgubila je svaku sigurnost i u radu i u druženju sa ljudima. Ni djeca je ne vesele, kao što su joj prije bila veliko veselje i sreća. Sada — sve nekako po dužnosti, kad ne može biti drugačije, kad se ne smije nego tako! Gdjekad bi je tuga savila do zemlje, a nepouzdanje u sebe oborilo u prah, pa ako bi se u takim časovima našla sama, pustila bi maha osjećajima i zapala u jecaje, koje bi prekidala glasnim žaljenjem:

Njivice ti ogubaše —
Nema ruke, da ih mije;
Tvoji sinci propadaju —
Nema snage, da ih krije:
Ao Marko, srce moje — — —

Prolazili su tjedni i mjeseci, a ona se nekako ustalila na posve neodređenoj visini i nije se više brojila među bolesnike. Samo je ona osjećala, da nije više ona prvašnja, a svekrva Bara sa strepnjom očekivala, kad će svi opaziti ono, što je Bazalo vidio već davno. Ni ona sama nije opažala ništa više

nego i prvih dana nevjestine bolesti, pa se još vazda nadala i tješila, da će možda ipak biti sve samo tuga za izgubljenim drugom, koja je posve razumljiva, no koja će se sleći, pa nikad ne isčezla. Sleći se mora, jer je to naravno i jer je tako bilo i kod najvećih žalosti.

U toj se je pomisli još više učvrstila, kad se je jednog dana opet pojavio među njima Vule. Nije nikom pripovijedao, gdje je bio ta nekolika mjeseca, no upućeni su govorili, da je bio negdje na radu, kao što je i prije gdjekad odlazio. Posve se je nenapadno približio Mariji i upitao je za zdravlje, ljubezno se razgovarao sa Barom, zanimao se za njihove poslove i — tako. Sve izdaleka, jer nije nipošto htio, da opet uvrijedi i razbjesni Mariju. Bara je to vještim okom promatrala i uprav joj bi drago, kad opazi, da se Marija na njeg više ne ljuti. Nije mu obraćala osobite pažnje, ali ga nije ni odbijala, kao što nije odbijala ni druge znance i susjede. Kad se Vule ponudio, da će im pomoći, kad što trebaju, Marija ga nije odbila, al nije ni molila usluge.

— Uprav se povraća, Bogu mom 'vala — uzdahne starica.

Marija je samo šutjela i ledenim mirom nosila svoj vihor u rasplakanoj duši, niti ne sluteći, da će se uskoro u njoj razbjesniti, da raznese sve, česa se dočepa — — —

Josina Karlićev je imao punu kuću djece, poveliko stado ovaca i koza, nekoliko goveda i malo zemlje. Osmero djece mu je umrlo u dobi od jedne do osam godina, koze zabraniše držati, jer su uništavale mladu šumu, pa mu najzad ostadoše ovce, četvero djece, petero goveda i ono zemlje.

Najstariji je sin nosio očevo ime, jer je to bilo i djedovo ime, poslije Jose je bio Nikola, iza njega Marija, pa dugo iza nje najmlađa, Ika, koja je tri puta zamirala i najzad se otela, iako je bila mnogo slabija od starije troje djece, koja tom zgodom podlegoše srdobolji. Spadali su među najsiromašnije kuće, jer nijesu nikada mogli naći svojega kruha na njivama ni do Blagovijesti, pa su sve morali nadomještati blagom i zaradom na tuđim poslovima. Svake bi jeseni prodali po nekoliko ovaca i sve janjce, koje ne bi odredili za držanje, pa kupili kukuruza, graha i raži, da se mogu prehraniti do nove žetve. Osim toga bi svake jeseni ukiselili veliki badanj kupusa i zaklali o Svetoj Kati krme, koje su sami svake godine uhranili travom, tikvama i sitnim krumpirima, koji nijesu za ljudsku hranu, miješajući u to pomalo mekinja. Nikada im nije bilo moguće, da mu daju i kukuruza, pa im je stoga krme bilo obično krupno i mršavo. Istina, njima nije ni bilo mnogo stalo do sala, jer njihova kuhinja nije poznavala ni pečenja ni zaprška kao ni ostala seoska gospodarstva. Hrana je bila ovakva:

Ujutro palenta u svojoj rođenoj kaši, u koju bi bacili žlicu dvije skorupa; kad ne bi bila kaša, za promjenu bi natočili iz badnja rasola od kiselog kupusa, u rijetkim zgodama metnuli u njeg žlicu ulja — no to je u Josinovoj kući bila takva rijetkost da je bilo skoro nepoznato! — i polili palentu; i još je jedan začin bio poznat: kad bi teže radili, planinka ne bi sirila, nego bi mlijeko dala da ga pojedu sa palentom. Ljeti je grah za objed i grah za večeru. Začina nema nikakva, osim ako bi kad planinka u veliku zdjelu graha metnula žlicu kiselog skorupa. Zimi se taj jelovnik mijenja utoliko, što se nekoliko puta na tjedan kuha kiselo zelje i suho meso. Uz

objed se i uz večeru u svakom slučaju kuhaju krumpiri, ogule i tako prirodni dolaze na stolicu.

Koja kuća ima sve ovo i ovako obilno, spada među gazdinske, bogate kuće, dok oni siromašniji često imadu i za objed i za večeru samo suhe krumpire, te se desi tjednima, da ne jedu žlicom. Za njih je Božić, kad rade na tuđoj njivi, jer se onda najedu do sita, budući da težaku mora biti, pa domaći imali ili nemali. Tko težaka zove, mora ga valjano i podvoriti.

Kako odrasli, tako se hrane i djeca, sa tom jedinom razlikom, što ona češće plaču i ištu, pa im planinka turne u ruku komadić suhe ražovnice, kukuruzovnice ili prosenice. Ako je dijete već odraslije, to i pojede, ako li je nejačko, otmu mu te suhe zalogajiće iz ruke kokoši, prase, ako je u kući, mačka ili odrasliji derančić iz kuće ili iz susjedstva. Ono se onda opet dere i traži, pa gdjekad i uspije, a redovno dobije batina. Na djecu se pomalo pazi, dok su u kolijevci, a čim jednom iz nje izmilje, pomiješa se dijete sa sitnim domaćim životinjama i ostalom seoskom djecom, pa gacka po blatu i prašini, po smeću i đubrištu ljeti u gustim, neprozirnim rojevima muha, a zimi u snijegu i ledu.

Josinova je štala u pravokutniku desno od kuće samo nekoliko koraka, a pred njom duboka jama za đubar, koja je od jeseni pa do kasnoga proljeća pravi izvor nečiste vode, koja nosi svu snagu đubra i svojim jakim zadahom ispunja svu okolicu. Ta voda ima i svoje posebno ime — zove se pĭlo. Kažu stariji, koji više pamte, da je tu jamu iskopao Josinov djed Dujam nešto prije nego je poludio. Bilo mu je žao, što je sva òsoka iz đubra odlazila uludo u ogrđke, pa da spasi barem nešto, iskopao je tu jamu tako, da je udaljena od štale dobra četiri koraka, te je đubar bacao iz štale na tu čistinu, a òsoka je ispod njega tekla u jamu i zadržavala se, koliko je jama mogla podnijeti, dok je višak tekao svojim prastarim koritom. Kako bi se đubar gomilao, tako bi hrpa zahvatala i jamu, te je svakog proljeća bila i ona barem do polovice svoje širine ispunjena đubrom.

Čim si izišao iz kuće, morao si zakrenuti nalijevo, da se ukloniš jami — kad ona ne će tebi s puta! I odraslu čovjeku to zadaje posla — vazda misliti na tu nesretnu lokvu, a ona se brine svojim zadahom, da je ne možeš zaboraviti ni po danu

ni po noći, dok je za djecu predstavljala vječnu opasnost. Kad je Marija bila curica od tri godine, prohodao je njezin mali brat Jadre i odmah — posve prirodno — dospio među kokoši i ostalu djecu u kući i oko kuće. Mala mu je namjenjivala svu svoju pažnju i ljubav svog malog srca, koje je neprestano bilo zabavljeno njime. Jednog dana su njih dvoje ostali sami u kući, nekako se prebacivali preko ovisokog kućnog praga i gackali između kuće i jame, koja je bila puna do vrha gnojnice. Kako im je kuća na osamljenoj glavičici, nije bilo u blizini susjedske djece, a svi su ukućani bili otišli za svojim poslovima, pa su njih dvoje malih mogli po miloj volji razgledavati okolicu — koliko su dostajale snage za izvidničke izlete. Jadre je već posve junački stupao, dok ne bi nabasao na kamen ili drvo. Tada bi raširio obje ruke, zaplivao i pljusnuo nice, nadavši urnebesnu dreku, a Marija bi uvijek pritrčala, teškom ga mukom osovila i tepala mu, da ga smiri i udobrovolji. To joj je vazda brzo uspijevalo, jer je mališan redovno plakao samo iz straha, a ne od bolova, koji nijesu mogli biti veliki, jer je padao vazda — iz svoje male, neznatne visine, te bi se samo previo i već bio ručicama na zemlji. Poslije jednog takog pada nije ga mogla ustaviti, da ne plače. Stajao je raširenih ruku, širom otvorio usta, oči otvarao i zatvarao i derao se kao za okladu. Lice mu je bilo sve zamazano mlijekom i palentom, a iz nosa su mu visile dvije zelene svijeće i gubile se u otvorenim ustima. Na njemu je bila samo košuljica od debelog domaćeg platna, kojoj se više nije razaznavala prava boja, a najbliža je bila boji dobro nađubrene zemlje.

Mala je Marija pokušala sve, što joj je palo na um, da ga smiri, milujući ga i tapšući svojim rukama njegove, a kad su joj se otele sve mudrolije, počela je i sama plakati. Na tu se dreku uznemiriše kokoši i počeše se rakoliti. Kupile su se oko njih, stajale na jednoj nozi, mijenjajući svaki čas lijevu i desnu, visoko podizale glave i kokodakale, kao da je svaka taj čas snesla — pijetla, budućeg gospodara njihova dvorišta. Marija ih poče tjerati, trčeći za njima, a i malom se Jadri svidje taj posao, pa ih i on poče razgoniti, prekinuvši bujicu plača, kao da ga nije ni bilo. Mala odmah spozna pravi lijek bracinu plaču, pa se dade u neobuzdano rastjerivanje kokošiju, a Jadre za njom. U toj trci dospje Marija u najvećem zamahu iza štale, kad joj doprije do ušiju krik Malog Jadre.

Ona protrne i pomisli, do mora natrag, zapne za nekakovu granu, pljusne o kamenje, koliko je duga i široka i u vrisku od bola i straha razjapi usta od uha do uha. Kad opazi krv na dlanima, još ljuće zajauče i u toj svojoj muci zaboravi na bracu. I koljena je stukla i lice ozlijedila na kamenju, što je sve polako i redom opažala, kako se je pomicala i nastojala da se digne i sve više i više zapadala u neobuzdan strah i plač. Nije se usudila ustati, jer je sigurno vjerovala, da se i ne može osoviti na noge, pa se samo valjala s boka na bok i zapomagala.

U tom času dolazila je majka s bunara, noseći na leđima uprćenu veliku vučiju vode. Već je izdaleka čula djetinje zapomaganje, pa je išla, što je najbrže mogla, skinula već pred kućom breme sa leđa i žurno pošla prema mjestu, s kog je dopirao plač i jaukanje.

— Ne plači, ne boj se! — vikala je, čim je opazila, kako dijete leži i valja se. — Muči, 'rano moja, evo tvoje majke.

Digla ju je u naramak i žurno odnijela u kuću, da je opere.

— A 'di je Jadre?! — upita mala kroz jecaje, ogledavajući se oko sebe. Očito joj je prva misao, čim je malko došla k sebi, bila kod njega.

— A 'di je?! — upita i majka, obziruć se i trljajući djetinje ruke mokrom krpom. — 'E l' u sobi?

Kad mala rastumači, da je ostao kraj lokve u času, u kom je ona odletjela za štalu, ženi klonuše ruke, ostavi djevojčicu i poleti kao luda pred kuću.

— A 'di je bije, šentaj te nebog?! — vikala je izvan sebe, gledajući prodornim pogledima na sve strane. U svakom je mišiću osjetila devet groznica. — Ajme meni, što bî s ditetom?! Da nisu cigani tuda prošli, jadna ti sam i kamena?!

— Samo je 'ednom viknije! — tumačila je mala, koliko je mogla i znala, pa se i sama dala na traženje. Polegla je na kućni prag i preko njeg se prebacila u dvorište. — Tu je bije — govorila je, pokazujući majci mjesto tik ruba crne vodurine.

— Ajme meni! Jadna Mande, jadno ti osvanilo jutrošnje jutro! — zaviče žena u sav glas, poleti u štalu i munjevitom se brzinom vrati, noseći u ruci drvenu lopatu, pa počne njome burljati po gustoj lokvetini. Kako je bilo mnogo đubra u vodi,

zapinjala je svakog trena i izvlačila ga, da odmah ponovno turne lopatu u neprozirnu tekućinu.

Mala je Marija začuđeno gledala, što Manda radi, no nije dospjela da išta reče, a i što bi dijete moglo reći, kad nije zapravo još ništa poimalo, osim da brace nema i da ga moraju negdje naći. Manda osjeti, da je zapela za nešto, što je tvrđe od đubra, protrne još jače i pokuša, da ga poduhvati lopatom, al joj to nije uspjelo, nego je morala goniti prema kraju, da ga tamo pri brini pothvati i digne na lopati. Nenadano kleče, pa leže na zemlju i rine ruku ù pilo, da je odmah munjevitom brzinom izvuče, držeći Jadrinu lešinicu za ruku.

— Ajme meni i dovika! — vrisne, podigne lešinicu u naramak i luđački potrči u kuću.

— Daj ga sada meni! — poviče mala, potrči za materom i opet ljosne o kamenje, pa se nãda u dreku i zapomaganje: — Meni, meni bracu! — — —

Manda je uhvatila dijete za nožice i podigla ga, da tako izlije iz njeg vodu, trljala ga, okretala na sve strane, spuštala, prebacivala, no — sve uzalud. Bio je mrtav.

Marija Markova je čula njezino zapomaganje i doletjela, da vidi, što se je dogodilo. Okamenila se je, nekoliko časaka stajala nijemo kraj očajne matere i mrtva djeteta, prekrstila se i šanula kroz suze:

— A, nu! — — — Božije dopuštenje, moja ćerce. Bog da', pa Un i uzeje. Priko Njegove se ne more ni u vodu ni u goru.

— Ajme meni, kukavici, što će mi reći Joso, kad čuje?! — zapomagala je Manda, kojoj je pred očima izbilo to strašno pitanje sa svim posljedicama, koje je posve potislo samu žalost i zaprepaštenje, iako je samo sobom golemo i teško kao najteže olovno nebo, kad se nenadano, iza ubitačne sparine, stisne i pritisne brda i doline. — Što će mi un reći, jadna ti sam i kamena, a lako j' za ovog 'tića, koji nije još ni zinije na svit — — —

Manda je doista imala mnogo opravdana razloga, da se boji svoga čovjeka, jer je on bio strahovito prijek i nagao. To je uopće oznaka njihove loze, pa koje je čeljade iz te kuće i sa tog ognjišta drugačije, ono je samo izuzetak i ništa više. Djed mu je Dujam bio pod stare dane posve šenuo umom, a

i drugi su svi na posebno brdo tkani — nitko kao što su ostali suseljani, a Joso prevršio svojom nepromišljenom naglošću.

Za tili je čas pukla vijest po selima i njivama o nesreći, koja je zadesila Josinovu kuću, pa tako brzo doprije i do njega na njivu, gdje je kopao krumpire. Baš je bio odredio Nikoli i Josi, da promiješaju hrpe, da se krumpir brže suši, pa da ga onda trpaju u vreće, kad doletje neko dijete i javi mu, što se je desilo. Joso čas zastade u poslu, ukoči se, nekoliko se puta ogleda oko sebe kao obezumljen, baci bijesan pogled na sinove i bez i jedne riječi udari preko tuđih njiva, prijekim putem kući. Kad se je pomolio na kućnom pragu, oko vatre je stajala hrpa žena, koje su živo raspravljale i svaka dokazivala, kako se isto taka nesreća može i svakoj njoj svakog časa desiti, jer one moraju obavljati sve poslove, a djeca su vazda prepuštena sama sebi i pogibeljima, koje im prijete na svakom koraku. Mogu ih klati i svinje i psi i zmije, mogu padati i u lokve i u jaruge, mogu se nabadati na trnje i kamenje, mogu ih izbosti i pčele i ose i muhe, mogu se zaraziti svim bolestima — sve to može biti, kad se ne može urediti drugačije, da budu zaštićena. Čim koje dijete odraste, da je za bilo kakvu korist, mora ili k blagu ili na njivu, pa ne može paziti na mlađe od sebe, a majka ne može, jer je ona mučenica cijele kuće, cijelog gospodarstva i rob svih poslova. Ona dijete rodi i odoji, a više — ništa mu ona ne može pomoći, jer ne dospije od poslova, o kojima visi ne samo blagostanje nego goli, suhi, jadni život cijele njezine porodice. Ona ne pripada ni sebi ni svom porodu, nego svom ognjištu, a na ognjištu su svi preči od onih, na kojima će — to ognjište ostati.

— Morala sam na vodu, kad nisam drukčije mogla pristaviti gra' k vatri — rekla je Manda kroz jecaje baš tako, da je Joso slučajno mogao čuti svaku njezinu riječ.

Kad su njega opazile, sve su se razmakle, kao da je među njih pala bomba, pa njegov pogled pade na mrtvo dijete, koje je poleđice ležalo kraj ognjišta. Josina je jedan tren stajao kao mramorni kip, a zatim u dva koraka stupio do nad lešinicu, bacio bijesan pogled na sve nazočne, okruživši ih takim udarcem plamenoga bijesa, kao da ih je sve opasala šara guja, ustavio pogled na svojoj nesretnoj ženi, malko se nakrenuo prema njoj i odvalio joj takvu zaušnicu, da je pala na zemlju kao odsječena grana, jeknuvši iz dubine duše. Jauk

joj je zapeo u grlu, jer joj je ponestalo daha, da ga izbaci na usta.

U slijedećem trenutku je ponovno ovio pogledom sve prisutne, teško otpuhnuo, pa kao u omaglici omahnuo nogom i udario svom snagom Mandu, koja je još uvijek ležala na zemlji. Ona je riknula, kao da ju je udario britkom oštricom noža ravno u srce, no nije se ni pomakla s mjesta, na koje ju je bio prikovao njegov prvi udarac.

— Bog bije s tobom i Blažena Gospa! — reče Marija Markova i prekrsti se. — Što j' una kriva, 'rđo ljudska?!

Marija je bila drevna starica, pa je osjećala svojim pravom, da mu baš ona prigovori, a njezine su je sjedine nukale, da ne čeka nikog drugog, da se javi. Osim toga je ona slovila u selu kao ponajčasnija i najumnija žena, pa su je svi poštivali i dopuštali, da im i prigovara i da ih kara, kad je za to zgoda i potreba. Josina je bio zaslijepio, pa je zaboravio na sve te obzire prema starici i nepromišljeno izmahne, da će i nju udariti.

— Gade, sram te bilo! — vikne starica, kao da je u njoj mladenačka snaga, naglo se izmakne ispod njegova udarca i pljune preda nj. — Nije ti dosta nesriće s ovim Božjim anđelkom i što biješ svoju ženu, man bi bije i selske babetine, crn ti obraz i sram te bilo tog ljudskog brka, što ga nosiš pod vražijom nosurinom!

Starica je čitala kao iz knjige, društvo se oko nje sve polako i nenapadno razišlo tako, da je posve sama ostala u kuhinji kraj mrtvaca i Mande, koja se nije dizala, a pred pobješnjelim čovjekom. Očito je i njega zaprepastila i obezumila tolika luda odvažnost slabašne ženice, pa je nekako klonuo sam u se, otomboljio ruke niz kukove i stajao kao osuđenik.

— Bije je sa mnom! — reče nenadano iz nekog kuta mala Marija i dovuče se nad lešinicu, a Josina je uhvati za ruku, kao da ju je uhvatio stroj, i odbaci je nastranu. Mala vrisne i nada se u strahovito zapomaganje, koje i Mandu trže iz grča jecajâ i obamrlosti, pa se nekako prebaci, prekotura, što li učini, no nađe se kraj djeteta.

— E, neka ti se smiluje Blažena Gospa i sabere te! — reče stara Marija Markova, brzo se sagne k djetetu, pridigne ga u naramak, no kako ga je bila uzela za onu istu ruku, za

koju ga je prije prihvatio ćaća, kad ga je zafrljacio u stranu, dijete je opet zavrisnulo, kao da ga kolju. — Bog s tobom, 'rano moja — šane joj ona, pomiluje je po licu, uzme je u naramak i iznese pred kuću.

Kako se dijete nikako nije moglo ustaviti od plača i zapomaganja, a lijevu je ruku neprestano držalo na desnom ramenu, starica joj htjede svući košuljicu, da pogleda, što joj je na ramenu. Čim je samo takla, mala opet jače vrisnu, no usprkos tome je Marija Markova za čas ustanovila, da je djetetu iščašena desna ruka u ramenu. I ostale su se žene na tu strašnu novost bojažljivo i oprezno približile, da vide, bacajući ispod oka pogled na kućna vrata, e da bi vidjele Josinovo kretanje. On je stajao kao okamenjen na istom mjestu i mramorkom šutio. Kad mu ispred kuće doprije glas, što je učinio, lecne se, probudi se i otrijezni od bijesnoga pijanstva, pa reče kao iz groba prema Mandi:

— Diži se! Nisam te ubije!

I ona je međutim bila čula, što se je dogodilo, pa je nevjerojatnom snagom i okretnošću skočila na noge i izletila pred kuću, kao da ne osjeća bolova od udarca. Uzela je dijete iz ruku stare Marije, grlila ga i lijevala nad njim gorke suze.

— Ništa to nije — reče joj starica. — Nesrića, nesrića, al će to namistiti stari Miš, k'un da nije ništa ni bilo.

Josina je isteturao preko praga kao u bunilu, stao kraj žene i djeteta i nijemo ih promatrao, zakrvavljenih očiju. Oko njih je vladao grobni tajac, a žene su se opet nenapadno izmicale, da budu što dalje od njega. Šaptom su se razgovarale, psovale i molile se Bogu, dok je Josina posve nepomično, netrenimice promatrao izobličeno lice male Marije, koja se je pomalo počela stišavati. Iza odulje grobne šutnje, podiže Josina desnicu — žene se naglo još dalje povukoše — maši se kape, pomakne je prema potiljku, pa reče, duboko uzdahne, da su mu prsa odskočila, žile na vratu nabrekle i zadrhtao zrak oko njega:

— A, nu — — —

Jadru su preboljeli i zaboravili, Mariji ruka ozdravila, a Manda imala još djece, koja pomriješe sva osim Ike. Kad je ona rođena, Marija je već bila odrasla djevojčica od desetak

godina, pa kako joj je ostala u mutnoj uspomeni pogibija malog Jadre, nastojala je, da ona sama pazi na malu, — kad je prohodala — koliko joj je više bilo moguće.

U pameti joj je ostala urezana slika, kako malo mrtvo tijelo leži kraj ognjišta, nešto podalje leži majka, a ona — Marija — u jednom kutu i ruka je jako boli. To je sve, česa se ona sjeća. Kad su joj pripovijedali, da ju je otac bacio u kut kao komad drva, nije mogla nikako zamisliti, kako je to bilo, jer joj je tadanja očeva slika posve iščeznula iz pamćenja, a vjerojatno stoga, što je u onom bolnom času sva njezina pažnja bila usredotočena na malom mrtvom braci i na majci, koja je kraj njega ležala kao mrtva što od tuge i boli za djetetom, a što od muževih udaraca. Uza sve to mutno sjećanje, događaj ju je pratio kroz cijeli život kao težak udarac. Istom je u starijoj dobi počela razumno promatrati kućni život svojih roditelja, pa joj je bilo posve razumljivo, kad su joj pripovijedale žene iz susjedstva, kako je Josina taj put i mnogo puta u drugim zgodama udarao i ženu i djecu.

Nije bio zle duše, nije bio ni čangrižljiv, da bi za svaku malenkost na njih nalijetao, no kada mu je nešto došlo, udarao bi bezobzirno i bijesno kao životinja. Marija se još vrlo dobro sjeća, kako je došlo do diobe, iako joj je bilo tek trinaest ili najviše četrnaest godina.

Za Josu su doveli Baricu Josipovića, rođenu sestru Ike Markićeve, koja je rodila Aneru. Bila je vrijedna žena, poslušna i čista, no nije mogla šutjeti, nije nikad nikom ostala dužna odgovora, pa ni svekru. Nije ga doduše vrijeđala, ali je dosta, da je odgovarala, kad bi joj on što prigovorio ili je ukorio. Vazda je nastojala, da se opravda, da rastumači i prikaže onako, kako je ona mislila, kad je što činila, i što misli o svekrovu prigovoru. Isto je tako postupala i sa svekrvom, no dok je ona na nevjestu vikala, psovala je, ispsovala je i napsovala se, dok je ne bi zaboljele vilice, Josina bi na nevjestine odgovore samo nadvio obrve nad oči, kao što se najcrnji oblak nadvije nad Velebit, i — zašutio kao zaliven. Svi su ukućani sa zebnjom čekali, kad će je jednom takom zgodom dernuti, da joj odmah zaveže jezik, no to ne dočekaše.

Poslije jedne take prelomljene bure i oluje uze Josina trnokop u ruke, zovne sina Josu i počne nešto obilježivati na kojih pedeset koraka sučelice kući. Načinio je na zemlji če-

tverokut u veličini, poprilici, svoje kuće, a gdje je naišao na kamenje, preskočio ga je, da zakopa potez u mekoj zemlji. Poslije se je povratio i na kamenje, pa ga razgrnuo u pravcu postavljene crte.

— Što j' to, čakane?! — upita ga sin.

— Gradi'ćemo kuću — odgovori on posve mirno i hladno.

— Pa, imamo je.

— Neka i ove.

Odmah je počeo pripremati kamenje.

Kad je Manda čula, što radi, upita ga i ona za razjašnjenje, ali ga ne dobi. Šutio je, otpuhivao, i više nije dolazio sa nevjestom u sukob. Uopće: bio je tih, povučen, zamišljen i svima nekako bolji nego ikada prije. Kad mu žena nikako nije dala mira sa pitanjima, što će mu kuća, kad je ima, odgovorio je posve neusiljeno:

— Nek se nađe još 'edna!

Kad je god dospio od poljskih poslova, sa sinovima je prirađivao kamenu i drvenu građu. Vazda su radili sami, jer je on bio vješt svim težačkim poslovima, a isto tako i sin mu Joso, dok je Nikola bio slab majstor u zidariji i tesariji, ali je ipak pomagao i radio, što bi mu njih dvojica odredili. Josina je išao kao zidar i na tuđe gradnje, dok je Joso bio jači u tesariji. Što je vidio, to je bradvom i sjekirom stvarao. Nijesu trebali ništa kupiti osim čavala za krov, baglama i vijuga za vrata i prozor, te brave na vrata, dok su potrebno vapno pozajmili od starog Petrusila, koji je palio vapnenicu, a ne će ništa ubrzo zidati, pa će Josina dospjeti, kad svrši kuću, da ozida i spali vapna, koliko je potrebno, da vrati pozajmljeno i još da mu ostane koji mäc za prodaju. ,

Svi su Josinovi bili zaposleni oko te gradnje, a nitko ga više ne upita, zašto to čine. Svi su šutjeli, pa čak ni Barica nije glasno raspravljala o toj građevini, jer je i na nju bio prešao onaj prigušeni strah, koji je ostale ukućane susprezao i zauzdavao pred ćaćom. Zato se je ona osvećivala po noći, u slami, sa svojim čovjekom.

— Vidi'ćeš, da to rode gradi, da nas odili! — šapće ona.

— I ja se bojim — potvrđuje Joso i otpuhuje.

— Pa, ja nisam kriva — — —

Joso je šutio i otpuhivao, kao da ga netko drži za grkljan.

— Ja njega i majku poštivam i — — — Tako — — Što mi reku, to i učinim, a, ovaj — — — Što sam ja kriva?! — — E, vaik je kriva nevista — — —

— Ne trokeljaj! — odreže Joso mirno i prijateljski. Po glasu se osjeća, da se ne ljuti.

— Ne trokeljam, neg divanim sa svojim čovikom! — odvrati ona ljutito. — Da s kim ću, ako ne ću s tobom?!

— Zaveži! — opet će Joso istim glasom i raspoloženjem.

— Jer bi' zavezala, kad me tišti?! I sramota j' to! Svak će reći, da sam ja podilila zadrugu — — — I tako živimo kukavno i krvavo, a kako ćemo tekar sami nas dvoj i ovo — —

Joso je teško otpuhivao i pretvarao se, da ga hvata san, a ona je šaptom nastavljala:

— Sad, kako mu drago: bila sramota ili ne bila! Žena sam ti, pa ni nije sramota — — To j' Božija volja, da bude dice, pa će i' i biti — — A kud ćemo mi š njima na coli zemljice?! — — —

Joso se okrene na drugu stranu i počne hrkati.

— Gade, da bi li, gade! Lažeš! Ne spavaš, man samo nećeš da sa mnom divaniš ka pravi čovik sa svojom ženom.

Joso duboko otpuhne, kao da je prekinuo san pod čekićanjem njezinih riječi, ali se ne javi. Kraj njih je spavala i mala Marija, no ona je doista već spavala dubokim snom, pa nije ništa čula.

— Eto: i ne bi se triba ljutiti — poče se ona ispričavati, osjetivši, da je ipak prevršila, i vjerujući, da je čuje. — Nisam ti tila reći, da 'esi gad, neg, eto — — Kad ne ćeš da divaniš — — —

— Bog s tobom: što ti je, što još ne spavaš?! — javi se on tobože iza sna. — Probudi'ćeš dite, pa će misliti, da smo pobenavili.

— Zato šapljem, da je ne probudim! Ne bi nju probudile lumbarde — — — A kad ti meni ne daš mira, unda se ne bojiš, da ćeš probuditi dite, 'e li, mudrijašu?! A sada, čim ja, kukavica, samo šapnem, ti mam: »Probudi'ćeš dite!« — — —

Govorila je još veoma dugo i Joso je doista i zaspao pod zvukovima glazbe njezina glasa, ali ona nije vjerovala, da spava, pa je i dalje govorila, dok se nije umorila, dok joj se nijesu vjeđe same sklopile i san je obladao i savladao. Svake su se večeri ponavljali isti prizori i iste priče. Joso je bio

neobično blage naravi, a ženu je volio i praštao joj njezinu brbljavost, pa je vazda vješto izbjegao sukobu, koji bi inače njezine riječi bile morale izazvati. Kad bi se desilo, da su sami na njivi ili u kakvom drugom poslu, pa kad bi ona odčepila i razvela pripovijedanje, on bi počeo fućkati. To Baricu ne bi smelo, no kad je opazila, da je to kod njega posve proračunata rabota, počela se ljutiti.

— Vrag ti crve iz glave povadije, što tu švičeš, kad ti ja divanim?! — reče mu veoma ljutito, kad se je ponovila ista pripovijest i pošto mu je već nekoliko puta prigovorila takvo njegovo vladanje.

— Veliš: imam crve u glavi?! — upita on podrugljivo i nasmije joj se. — Eto — — Znaš, kad bi i' bilo, pritovarije bi ja tebe kakvom toljagom, pa bi crvi bili krivi — — —

Kad je kuća bila dovršena izvana, nabiše ilovačom i pljevom podove u kuhinji i sobi, urezaše stakalce u prozorčić, popodiše strop sobe, napraviše dobra kućna vrata, Josina označi, gdje će biti ognjište, i na tom mjestu umetne u ilovaču nekolike debele kamene ploče. U kući su imali, Bog sam zna otkud i otkad, još posve dobre i komoštre i priklade, pa ih Josina skine sa tavana i postavi u novu kuću.

— Što još triba? — reče Josi posve mirno.

— A što bi tribalo?! — odgovori on u velikoj neprilici, jer je osjetio, da je to za njega i da ga otac stoga i pita. — Nije tribalo ni kuće, da si mene pita'.

— Al te, vidiš, nisam pita'! — odreza otac. — Nek ti ne bude ža'. Ovako j' pametnije — nastavljao je Josina posve tiho, kao da je nastojao, da nitko ne čuje, što njih dva razgovaraju. Očito je bio tronut, no svladavao se je u svojoj naglosti i u svojoj nenadanoj nježnosti. — Nije Barica loše čeljade i ja bi' moga' š njom sto godina, jer se mene boji i mora me slušati. Moga' bi ja š njom, al ću ja otići u Mrkobradušu, a ostat' ćete vas dvoj' i Nikola sa ženom, koja neće Barice ni slušati nit će je se bojati, a Barica nje još manje, pa — unda?! Jêr bi se vi gonali babuljem po ovo sirotinje, kad morete ka' prava braća 'edan kraj drugog i 'edan s drugim, kako vam god bude drago!? Poslušaj ti mene i — — — Tako: nek ti ne bude ža'. Mi ćemo i dalje, do Volje Božije, skupa i tako — — —

Joso nije ni zuba obijelio. Stislo ga oko srca, pa sve poskakuje ona ljuta muka, da mu se dočepa grla i da ga zadavi, al, kao da nema dovoljno zaleta i snage, da se digne, pa ga steže samo oko srca. Najradije bi bio počeo jaukati, zapomagati i zvati u pomoć, no ni za to nije imao snage. Sav se ukočio i stajao kao kameni stup. I Josini je bilo teško, a muka mu se povećala, gledajući ispod oka sina, kako se lomi u muci. Nagao je on, prijek i aruman, ali voli svoj porod, voli svoje ognjište i svoje njivice, a napose voli Josu, jer je najbolje naravi. Ni Nikola nije loša srca, al je nagle ćudi na oca, pa bi Josini bilo milije, da s njim ostane na starom ognjištu Joso, ali to nije moguće radi Barice. Rekao je on, da to čini radi budućnosti, no na stvari je to, što se je on već nekoliko puta jedva svladao, da je ne udari, a ipak nije htio da tuče nevjestu. Ženu može, svoje dijete može također, ali nevjestu pravi čovjek ne tuče, a Josina više nije vjerovao, da će moći dugo odolijevati napasti, pa je stoga odlučio, da se ovako spasi.

Neko su vrijeme otac i sin stajali šutke kao osuđeni, a onda se prvi trgne Josina i silom se nasmiješi:

— Sad ćemo načiniti prave, čvrste odre za mladence — —

Joso je šutio, a Josina nastavi:

— Dva, dva ćemo odra načiniti, kad je duga zima, pa moramo — — — 'Edan za vas dvoj, a drugi mam za dicu — — — I sve ćemo napraviti, što triba težačka kuća. Sve — — — I bolje j' sad prid zimu, kad je puna kuća svega, da morete, s Božjim blagoslovom, početi za sebe — — —

— Sad ćeš me odiliti?! — reče Joso, ne dižući pogleda.

— Sad, sad — — —

— Uprav, ćakane, nisi marije! — procijedi sin kroz zube, svladavajući veliko uzbuđenje i žurno se okrene, pa iziđe pred kuću.

Josina je sam blagoslovio novo ognjište, sam svojom rukom prenio pradjedovskog žara iz stare kuće i zametnuo novu vatru. Manda je plakala, Nikoli je bilo strahovito teško, pa je kradom obrisao nekolike suze, Joso je stegao usne i griskao ih, dok je Barica sjekla zubima riječi, jer joj se je Joso zagrozio, da će je zadaviti, ako samo pisne. Kad se nije usudila da išta reče, nenadano je briznula u ljuti plač.

— Ne cmoli, ćerce! — reče joj Manda. — Nisi ti kriva, man ovaj stari arumnjak. Vaik je izvan sveg svita — — — Ne cmoli, a mi ćemo biti, ka' što smo i bile — — —

Marija je bila curenjak od četrnaest, petnaest godina, Baricu je veoma voljela i ona nju, pa iako je osjećala, da se događa neka velika žalost u kući, ipak se je u nekom skrovitom kutiću duše veselila, što će moći preko dvorišta k nevjesti, kad god joj srce zaželi, i tamo s njom pripovijedati, sve dok Barici ne dojadi, da joj govori, a sve bez bojazni, da će je ćakan psovati i potjerati na posao. Jednostavno će nestati — — —

Uz Jadrinu smrt, ta joj je misao iz djetinjstva ostala najdulje u pamćenju: svi se žaloste, i ona se žalosti, ali ćaća ih ipak dijeli, iako je skoro rasplakan, a ona se ipak veseli, iako žalosna kao i drugi — — —

Ubrzo poslije te diobe oženi Josina Nikolu. Za Mariju je to bio nov velik događaj, a tim veći, što ju je i ova nevjesta veoma voljela. Nekako je posvećeno pravilo, da nevjeste vazda vole male djevere i male zaove, dok se prema odraslim njihovo raspoloženje ravna prema odnosima i nagnućima. Tako je to redovno u svim porodicama, te nevjeste sa veseljem pokazuju svom rodu svoj novi mali rod, govoreći skoro istim riječima, koje je vrijeme posvetilo: »Ovo mi je diverak« ili »Ovo mi je zavica«.

Spočetka je Marija svu svoju pažnju i ljubav trošila na novu svoju »nešu«, a Barici bi samo na čas skoknula, da joj štogod reče ili da je što upita — tek toliko, da ona ne bi pomislila, da joj se zaovica odrodila. Inače bi se vazda vješto prokrala bilo kakvim poslom, da bude uz mladu, da s njom razgovara i da sluša njezin glas. Bila je u nju zaljubljena, a da ni sama ne bi bila mogla reći, što je, što je k njoj toliko privlači. Možda nije bio posljednji razlog ni to, što je već i mala Marija postajala — žensko, sa svim nagnućima i osjećajima. Još je to u njoj drijemalo, još je bilo sve smireno, ali se je osjećalo životno gibanje, koje ne može ostati bez posljedica ni u vanjskom svijetu. Sigurno je njezina siromašna mašta počela presti oko nevjeste Matije vijence životnoga cvijeća i okruživati je zvukovima, koji opajaju ljepotom i ljudstvom — — —

Najzad — seosko dijete sve vidi, pa i sve zna, jer je priroda pred njim otvorena knjiga sa svim svojim zamamnim, čudesnim i neumoljivim zakonima, a prirodni su zakoni jednaki za sva živa bića. Čim prođe rano proljeće djetinjstva, nadolazi ljetno buđenje i bilja i drveća i životinja i ljudi. Godišnje su dobi za sve jednako važne, jednako neizbježive i odsudne.

Marija nije bila posve svijesna onoga zbivanja, koje se je u njoj odigravalo, al se ipak nije nimalo začudila, kad joj nijesu dali, da spava u štali sa mladencima, već u kući na škrinji kraj roditelja. Bilo joj je nekako tugaljivo oko srca i krivo, što je tjeraju iz njezine slame, na kojoj je odrasla. Slama je doduše mijenjana svake godine, ali je vazda bila slama i vazda isti kut na sjeniku, a sada joj nenadano zabraniše, da u njemu spava. Pravo govoreći, ona je i sama nekako tiho, u nekom skrovitom kutiću duše, to i predviđala, no kad joj majka reče posve suho i bez ikakva obrazlaganja:

— Spava' ćeš na škrinji kraj mene — lecne se i već zausti, da prosvjeduje, da se buni i dokazuje, kako ta promjena nije opravdana i kako nema nikakva smisla, no u njoj prevlada ono nešto, što joj još nije bilo posve jasno, što još nije znalo djevojačkih riječi, što je samo tinjalo i klijalo, pa prešutje, prenese šutke prigovor i primi na znanje, ali je odmah otišla neši Barici na razgovor. Tako — samo da se izdivane po navadi staroj. Nema ništa osobita, jer se nije ništa ni dogodilo — — —

Bio je četvrtak, a vjenčanje je određeno za nedjelju. Obje su kuće bile užurbane i prezaposlene, pa je i Barica na svom ognjištu pekla kruh za svatove, a svaki je čas pretrčavala preko dvorišta, da štogod pomogne svekrvi. Kad opazi Mariju u svojoj kući, nasmije se i upita:

— 'El te majka potirala, da joj ne smetaš?

— Izvukla sam se ja i sama — odgovori Marija i tugaljivo se zagleda preda se. Barica odmah opazi oblačak na zaovinim bujnim obrazima, pa se malko pozornije zagleda u nju.

— Uprav tebi ništo 'est?! — reče joj i stade joj sučelice.

— Što bi mi bilo?! — odvrati djevojče u neprilici, na silu se nasmiješi, podiže pogled i ustavi ga na nevjestinim očima.

— Reci ti to kome drugom, a ne neši Barici! — odgovori joj nevjesta. — Nego, ne bluni, nego mi reci, da znam.

— Ma, eto! — mala će skoro ljutito. — I nije ništa, a ža' mi je. Uprav sam blunasta! — — —

— A što ti je, zlato, reci svojoj neši.

— Uprav i nije ništa al — eto: majka mi veli, da ne ću više spavati u štali, man na škrinji kraj nje. Eto! To mi je. A i nije ništa — — —

Barica prasne u grohotan smijeh, kad je čula, o kakvoj se nevolji radi. Odmah je razumjela svekrvine razloge i nije znala, što bi drugo rekla, nego da se nasmije zaovičinu nerazumijevanju.

— Muči, bluno, jadna ne bila! — reče joj, kad se je povratila od prve navale smijeha. — Ruga' će ti se, ako 'ko čuje! A i što bi ti Dragom i Matiji u štali?! Ne tribaju uni taki' svidoka.

— A kad ste se ti i Josica uzeli?! — odgovori Marija, gutajući suze, koje su joj nenadano navrle na oči.

— Pa i unda si ti spavala u kući, a nas dvoj u štali.

— Al sam potlje spavala s vami dvoma u štali!

— Kad je to bilo, zlato moje! Ne bluni, kad si pametna!

— Pa bilo j', bome, lani! Nije ni tom davno.

— Ti si unda još bila dite, a sada si već cura, pa da se javi kakva momčina, ne bi te triba dvaput zovniti, da pođeš za nj — šalila se Barica i smijala se punim ustima.

— Bog s tobom, nešo! Ku'n da sam ja za godinu dana izresla od diteta na curu?!

— I 'esi, moja Marija. Tako j' to kod nas ženskilja: danas zaspeš ka' dite, a sutra se probudiš ka žena! Tako j' nami Svemogući ostavije, slava Mu i 'vala, pa ne moremo ništa, nego tako nositi. Cura si ti, već cura za udaje, 'rano moja — — — Zato ti je to.

Marija je nije pravo razumjela, a sram ju je bilo ispitivati, pa je zašutjela i nastojala, da se utješi i preboli uvredu, koja joj je nanesena odredbom, da ona ne smije spavati sa svojom novom nevjestom. U svatovskoj je huci i buci sve zaboravila. Prve noći nije spavala ni u štali ni na škrinji kraj majkine postelje, jer u štalu nije smjela, a u sobi su pijančevali i galamili svatovi, pa kad više nije mogla izdržati od umora, otišla je preko dvorišta u Josinu kuću i legla u njegov i Baričin krevet. Poslije je uz Matiju uopće zaboravila na tu prvu sjenu njihove ljubavi i posve joj se priljubila, te nasto-

jala da bude uz nju kao šipka uz bubanj vazda osim — po noći. Eto, kad je tako majka odredila, neka joj bude, iako je u štali mnogo mekše i udobnije spavati nego na tvrdoj dasci majčina djevojačkog sanduka, preko kog prebaci samo dvostruku plahtu. Istina, plahta je od debelog domaćeg platna, a Marijino tijelo mlađahno i vitko kao u košute, ali je ipak zimska noć duga, a daska ostane daska, pa i pod dvostrukom domaćom plahtom!

Ubrzo su poslije Nikoline ženidbe pravili Josi štalu. Bila je baš kolik i njihova stara, pa je Marija pomislila, da će biti tamo za nju lijepo mjestance za spavanje. Međutim, ne dospješe da je dovrše prije velikih mećava, jer nijesu imali priređene građe za krov, pa je otac odredio, da zidove na cijelom rubu štale pokriju, da ne navuku vodu, a pokrivanje su ostavili za rano proljeće. Preko zime su nasjekli i utesali svu građu, a u rano je proljeće metnuti na zid. Krov su metnuli od tučene ražene slame, jer je za štalu bolji od jelove šimle.

Tako je Marija te zime ostala na majčinoj škrinji i često puta slušala ne samo kako otac kašlje i teško puše, nego i kako psuje Mandu. Najčešći je razlog svađi bio taj, što je otac prigovarao majci, da nije nikakva gospodarica. To nije bilo Mariji nikakvo otkriće, ali ju je iznenadilo, kako se često otac vraća na to isto pitanje. Marija bi svake take zgode sustegla dah i nastojala, da diše mirno i pravilno, kako se diše, kad zdravo mlado čeljade spava umornim, željkovanim snom. Redovno bi iz tog pretvaranja prešla i u zbilju, pa zaspala, dok bi se roditelji još uvijek pravdali ili — zapravo: to nije bilo pravdanje, jer je majka redovno šutjela, a otac tesao po stoti put istu gredu.

— Prođi me se, zaklinjem te živim Bogom, barem 'edne noći — znala je Manda češće šanuti veoma bolnim glasom. — Ne vidim gledati od truda, a ti saletije ka' obad.

— Nit imaš u kući žlice skorupa ka' druga planinka, nit moreš prid prijatelja izniti skrišku sira — teše Josina, a ona mu upada u riječ:

— Kad bi se skorup moga' skidati s vode!

— Nit moreš razbiti kajganu —

— Kad bi se kokoši tronjile!

— Nit znaš sačuvati skrišku slanine —

— Da j' je skidati s 'rastića!

— Ne bi je tebi ni unda doteklo! Ti bi pogodila, kako bi je potrošila, samo da se ne nađe u kući, kad ti obraz gori prid poštenim čovikom!

— Već sam svoj vik s tobom izvijala i sinove poženila, a još mi tučeš luk na glavi! Prođi me se i pušti me da upočinem i da se Bogu molim.

Tako se je to češće ponavljalo, a Marija kad čula, kad ne čula, no jedne je noći uzalud kušala da začepi uši i da zaspe. Morala je slušati cijele litanije i sve ih i nehotice pozorno pratila. Bilo joj je veoma žao majke, no ona joj nije nikako mogla pomoći, a što je bilo za nju najgore — nije mogla osjetiti ni da otac ima pravo, jer nije pratila materina gospodarstva niti se je u njeg razumjela. Tim joj je žalije bilo majčine muke, koju je osjećala na njezinim odgovorima. I kad je najviše s njom osjećala, reče otac nenadano:

— I ova ti je mala na udaji. Čim ćeš je opremiti? 'E l' joj škrinja napunjena i zaključana? 'Esi li joj otkala kićeni biljac i plate šatkala i ubilila?! 'Esi li joj odredila ovce za prćiju?! — — — Sad divani! — — —

Marija se je sva stisla u klupko i napeto slušala, što će majka odgovoriti, ali odgovora ne dočeka, a u njezinoj se svijesti javi posve novi osjećaj: treba već misliti i na udaju — — — Ona je već velika, odrasla djevojka. Jedna se je njezina vršnjakinja već i udala, a druge su dvije pod prstenom — — —

Običaj je, da momčići diraju svoje vršnjakinje, da ih gonaju, drpaju, štipaju, da ih uhvate, povale na zemlju i da se s njima šale, nastojeći, da im se što više približe u svakom pogledu, a one se otimlju i brane. Komušaju se, pa koja je djevojčica osornija, nepristupačnija i hladnija, ta se znade junački boriti i oteti se, a koja je mekša i pitomija, ta se samo praćaka, igra i otimlje, koliko je potrebno, da se ne pomisli, da se je pustila prokomušati, ali ni jedna ne dopušta, da mladići rade, što bi baš htjeli i željeli ili što bi im kao slučajno naletjelo pod ruku. Ima stanovita granica, koju momci vazda nastoje dohvatiti i koju djevojke vazda neustrašivo brane: ne

smije se taknuti rukom tako, da bi se morala zasramiti pred roditeljima!

To je međa, o koju se vodi istinska borba. Momcima se radi o tom, da pokažu svoju snagu i odvažnost, dok iskustvo pokoljenja uči, da u času pobjede — ako kada do nje dođe, kao što, vjerojatno, dođe! — momci odustaju od daljnje navale! Pobijedili su, napuštaju položaj i — počinje borba iznova.

Ta je zabava posvećena predajom i ni jedan se momak ne ustručava da zaigra šalu sa djevojkom pred njezinom majkom, jer se zna, da je to sve samo posve prirodna mladenačka zabava, koja ne prelazi šalu i zabavu. Pred očevima se to redovno ne čini, jer je tako uobičajeno, no nije nikakva nesreća, ako se desi i drugačije. Muškarci su prošli svoje i zaboravili, kakvi su bili u mladosti, ne zanimaju se neposredno za udaju kćeri i ženidbu sinova, prepuštajući te brige svojim ženama, no kada se dogodi, da slučajno nabasaju na sina, kako komuša koju djevojku, ili na momka, koji je uhvatio njihovu kćer, odmahnu rukom, nasmiješe se i odlaze svojim poslovima. Kod žena je razvijen posve drugi osjećaj: one se uvelike zanimaju, koji se parovi najčešće viđaju skupa, koji se do koje hvata u kolu i na temelju tih opažanja prave osnove za budućnost. One sa interesom prate borbu, mnogoj se otme usklik čak i kad se radi o rođenoj kćeri:

— Drž' je, 'rano, drži! Ni tvom ćaći nisu uticale!

Naravno: sve je to mladenačka šala, pa se tako i uzimlje, ali — iskusne žene znadu, da iz tih šala, sve polako, neopazice niču brakovi, a u njihovoj je ženskoj naravi, da su im sve misli uperene k tome cilju. U prvom djevojaštvu je to zabava, koja izvire iz obijesti i jogunluka, bez razumijevanja i shvaćanja, a u zrelim godinama postaje ozbiljno gukanje ljubavnih snova.

I Marija je prolazila taj isti put djevojačkog buđenja od najranijih godina, kad se je sa Budačkim i Babića dječačićima gonala po pašnjacima i gađala kamenjem bez ikakva obzira, da li će i ozbiljno udariti, pa sve dok nije osjetila posebne čare i dražesti u momačkom zagrljaju, kome se je svom silom otimala i ujedno osjećala veliko zadovoljstvo i želju, da mu se — ne otme.

Jednog je dana žela kod Tomiše Japunčića sa velikim brojem drugarica, a nekoliko je momaka za njima vezalo žito u

snopove. S jutra su sve živahno čavrljale kao ševe, šalile se, izmjenjivale doskočice sa momcima i smijale se, a što se je sunce više penjalo, to je padala njihova živahnost, jer su zamahe srpa osjećale u plećima. Kod ručka su se opet osvježile i odmorile, pa je opet bilo živo kao u košnici, a kako je svaka morala i marljivo raditi i paziti, što i kako radi, to su trošile dvostruko više snage, nego li je bilo potrebno, no pusta mladost sve prenese. U poldan su se toliko odmorili, sjedeći u hladu poslije užine, da su momci bili obijesni, kao da već petnaest dana nijesu radili težački posao, a i djevojke su bile nasmijane, svježe i zajapurene u licu od sunca i mladosti, da su šale i doskočice samo frcale. Sigurno bi bilo i gonanja i komušanja, da nije bio s njima stari »papa Tomiša«. On je redovno bio preko objeda sa težacima i nije tajio, da to čini baš sa željom, da društvo bude mirnije i da se odmori. Smijali su se tom njegovu nadzoru, al su ga i poštivali, pa je podnevni odmor vazda prolazio u šali i doskočicama onih, kojim se ne bi računilo, da se odmaknu od društva, da legnu i zaspu barem na desetak časaka.

Među težacima je bio i Jure Jeranov, momak od komada, kao da je saliven, a uredan i uspravna držanja kao svijeća. Od Marije je bio stariji pet šest godina, nešto krupniji, ali uzrastom niži. Kako nijesu iz istog sela, nijesu se viđali nego kod crkve i kad bi se sastali na tuđim njivama, koje su i jednom i drugom bile — jedini hambari i žitnice. Ipak su se dobro poznavali, kao što se poznaju svi pripadnici jedne plovanije, jer su povezani i blizinom kuća i rodbinskim tragovima, koje slijede i do desetog koljena sa muške i ženske strane, pa je teško naći dvije porodice, koje ne bi našle u bliz oj ili dalekoj prošlosti bilo rodbinsku bilo tazbinsku vezu. Sve je to i zapisano u starim crkvenim knjigama, no njih ne prati ni župnik, pa bi po njima otišle te veze u zaborav, da se ne nose u srcu i glavi. Kako su vezani uspomenama iz najdavnije prošlosti za svaki kamen, za svako drvo, za svaku grudu zemlje, tako su vezani i sa svakom kućom u bližoj i podaljoj okolici i njezinim stanovnicima.

Tako su sigurno i Marija i Jure bili vezani negdje u prošlosti, no oni to više nijesu znali, tek su osjećali, da su svoji — podalji susjedi, iz iste plovanije, iz iste vrleti, a babe bi znale točno pronaći i bliže veze, koje su već izblijedjele. Kad

su se sretali na tuđim poslovima, među njima su bili odnošaji i susretaji kao i među ostalim dobrim znancima i prijateljima, a da jedno drugom nije obraćalo veće pažnje negoli je ona, kojom se mladost vazda sreta. Desilo se, da se je on kraj nje nekoliko puta uhvatio u kolu, no to nema posebnog značenja, dok mu ga — ne počnu davati oni, koji kolo promatraju, a to su majke, strine, ujne, kume i susjede. One promatraju svaku kretnju orlovskim okom i pamte, po potrebi šanu opasku svojoj susjedi ili prijateljici, a po potrebi i šute, dok smatraju, da je bolje šutjeti. Oprezni momci nastoje da se hvataju najprije do rođakinja, onda do susjeda, pa redom tako, da ne postane pravilom, da se kraj jedne hvataju u kolo prečesto, dok ne izaberu djevojku za sebe. Tim časom remete red promjena, a strine i ujne odmah skupljaju glave. Kod Jure to još ne primijetiše, pa nijesu zarezale, što se je hvatao i do Marije Josinove. To je bilo u toku redovnog zbivanja. Ni ona sama nije tome podavala upravo nikakve važnosti, jer iako joj se već vrtjelo po glavi pitanje udaje — napose poslije onog razgovora između roditelja — nije još pomišljala ni na jednog momka određeno i jasno. Ona je siromašna djevojka, kojoj nije dano, da može momke birati, pa se mora predati sudbini i čekati, dok kojem zapne oko za nju, osim ako kojoj teti ili ujni uspije, da nekog nasnubi — —

Kad su te večeri završili posao, nanijeli žito u stavi — tri i tri snopa uspravno složili, da se tako žito dokraja isuši — djevojke su se uhvatile tri i tri oko pasa, bez dogovora se svrstale u redove, zapjevale i pošle kući Tomišinoj na večeru. Bilo ih je preko dvadeset, i tri momka. Kad su se sve poredale i pošle, ostade Marija bez drugarice i poleti, da se uhvati kao četvrta u posljednjem redu, no prije nego je na to dospjela, uhvati je Jure oko pasa, pritegne k sebi, govoreći:

— Nas ćemo dvoje skupa! Kud ćeš boljeg društva od mene!

Ona se trgne i omahne, da se otme, no kako je on čvrsto držao, a i ona jaka i čvrsta, svojim je zamahom oboje oborila na strnište. Srp je nosila, kao i ostale žetelice, preko ramena, pa u padu osjeti golicanje na lopatici i odmah pomisli, da se je srpom ozlijedila.

— Pušti me! Posikla sam se srpom! — reče mu dosta prigušeno, jer nije željela, da se pravi uzbuna.

— Reci ti to kome drugom! — odgovori Jure i stane je komušati.

U tome času osjeti Marija njegovu ruku na svom tijelu, trže se, kao da ju je pogodilo stotinu srpova u srce, omahne tolikom snagom oko sebe, da se je u jednom hipu oslobodila njegovih šaka, skočila na noge i potrčala za drugaricama.

— Srp si zaboravila! — vikne Jure za njom, dižući se i mašući Marijinim srpom. Ona se nije obzirala na njegove povike, već se u trku priključila ostalom društvu i nijemo se uhvatila jednoj drugarici oko pasa. Osjećala je, kako drhće na cijelom tijelu, a niz čelo joj i obraze cure kaplje znoja. Još je uvijek osjećala dodir momkove ruke kao usijano željezo, a u glavi joj je šumjelo, kao da je trese groznica. Pred očima su joj skakale svjetlice i vijali se kupovi maglice, koja joj je zastirala svijet. Jure je žurnim koracima prišao i ponudio joj srp, a kad mu ona nije ništa odgovarala, objesio ga je preko njezina ramena.

— Zamirije si joj se, Vule, pa ne će da divani! — dobaci neki drugi momak podrugljivo, zovući Juru nadimkom, koji mu dadoše, još kad je progovarao. Nije mogao izgovoriti svojega imena »Jure« nego »Vule«, pa ga majka prozvala od milja Vulom i Vule i ostao kroz cijeli život.

— A nu! — odgovori on posve mirno, sa smiješkom, i zašuti. Osjećao je, da je učinio nešto, što nije smio, no branio se sam pred sobom, da je sve bilo posve slučajno i nehotice. Ne bi ga smetalo, da je u borbi pobijedio, pa da se baš onako dogodilo, jer — borba je borba, a svaka borba ima i svoju svrhu. Doduše — staje se na pol puta, jer tako zapovijedaju ćudoredni običaji i poštovanje prema svojim djevojkama, prema svojim drugaricama i budućim ženama, ali je ipak prikriveni cilj te borbe baš onakav, kako se je desilo. Osjećao je u sebi grižnju i pomalo sram, jer ju je uhvatio u padu, a momak vazda pazi, kako padaju: nikada se ne smije dogoditi, da se poremeti odijelo na djevojci, jer je to pitanje momkove časti. Na to on pazi i psuje dječačiće, ako su znatiželjni, pa se nadvire nad momka i djevojku u hrvanju, kao što se mali psići skupe oko zdjelice kaše. Večeras se je sve odigralo munjevitom brzinom, neočekivano i nepredviđeno toliko, da je Mariju raspalilo, a njega iznenadilo.

Mirno je stupao iza nje i nastojao, da vidi, da li joj se je pojavila krv na ramenu, jer je rekla, da se je posjekla na srp. Večer je bila posve vidna, pa bi bio mogao opaziti, da je nastala ikakva promjena na njezinoj košulji, no nije vidio upravo ništa, te mu se činilo, da nije ni prosječena. Sigurno se je samo nešto jače udarila. U takom raspoloženju stigoše kući i posjedaše za večeru. Marija je udesila, da sjede tako, da ne mora gledati Vulu. Nije joj bilo jasno, što osjeća osim da ga ne želi gledati, jer ne zna, kako bi se držala. Još neprekidno i jednako snažno ćuti njegovu blizinu i sve je podilaze srsi, kakve još nikada nije osjećala. Sva je uzbuđena, u groznici i magli, koja joj ovija oči i zasjenjuje sve, koji su oko nje. Jelo joj nije prijalo, no nije to htjela pokazati, da je ne salete pitanjima, na koja ne bi mogla odgovoriti, pa je uzimala vrlo malo na žlicu i dugo žvakala, da tako izdrži, dok se ostali ne najedu.

Put ju je vodio kući istim smjerom, kojim i Vulu: kraj crkve, a onda se putovi rastaju. On okreće prema Opsenici, a ona preko Bare Ivića, Klanca Pucalovića, ispod Peršinca, kroz Klanac budački, pa kući, no Vule može s njom sve do Peršinca, pa preko njega kući. Marija je razmišljala prije polaska, kako bi udesila, da ne idu skupa, no najzad je uvidjela, da to nije lako moguće, a ne bi bilo ni pametno, jer bi se opazilo, a ona je željela zakopati svoju tajnu sa sedam pečata u svojoj duši. Osim toga — ima više djevojaka iz onog kraja, pa ne će biti sami.

Pošlo je njih šestero prema crkvi, obećavši papi Tomiši, da će i sutra doći žeti. Jedina se je Marija malko skanjivala, bi li obećala ili ne bi. U njoj se je propinjala želja, da ne dođe, a gonila je potreba, da mora raditi na tuđoj njivi, pa ako se ne odazove Tomiši, ostat će kod kuće, jer je nije nitko drugi za sutra zvao. Najzad se odluči i ona, da će doći.

— Josina mi je obeća' — reče Tomiša — pa nisam marije tebe ni pitati.

— Da si mi to mam kaza', ja bi' bila mučala — odgovori Marija i nasilu se nasmiješi.

Putem su se djevojke raspjevale kao ševe, iako su bile umorne, jer bi im se inače rugali, da idu sa posla kao sa sprovoda. I Vule je pjevao, držeći oko pojasa Kaju Dujasovu i štipljući je toliko osjetljivo, da se svakog časa trzala i otimala, no on ju je prihvatio tako vješto, da mu nije mogla izmaknuti. Marija je već na polasku prihvatila desnom rukom Ružu Dakanovu, a lijevom Matiju Stojčevića, pa među njima pošla i povela pjesmu, sileći se, da joj glas bude zvonak i siguran. Htjela je pjesmom potrpati novi svijet, koji se je otvorio pred njezinom dušom pod dodirom muške ruke, da ga ne vidi ni ona ni itko drugi, ali je neprestano mislima bila više na nekom posve neodređenom, novom, još neviđenom umovanju negoli u pjesmi, koju je pjevala i predvodila.

Iza crkve na raspuću htjede Vule okrenuti sa djevojkama preko Bare Ivića, no one se kao po dogovoru usprotiviše. Marija je šutjela, jer se je bojala progovoriti, no veselilo je, što ga odbijaju.

— Što 'š nam ti, kad znamo, da imaš curu u Lipaću?! — odvali mu Kaja Dujasova bez okolišanja. — S nama ćeš se kozati, a nju ćeš uzeti — ako ti ne vali, momče! Samo ti 'ajde spavati, a ako ti se ne rači, vrati se, pa u Lipać na prelo k svojoj odabranici.

— Ne rugaj se ti sa mnom! — branio se on dosta nesigurno.

— Nema tu ruganja! — prihvati neka druga. — Sve mi znamo!

— A ja još ne znam ništa!

— A nisi nasla' strinu Lujeru, da te ženi sa Kajom Injinom iz Lipaća?! — opet se javi Kaja Dujasova. — Nema među nami tajna, koje se ne doznaju.

Na te riječi šiknu Mariji mlaz krvi u lice, kao da ju je netko udario bodežom u srce, noge joj zadrhtaše, pa se jače oboči o drugarice. Što je to, što je toliko pogodi, i što se nje tiče, da li on ima ili nema djevojku?! Na to pitanje bi mogla najlošije odgovoriti sama Marija, jer je bila sva smućena baš kao i u onom času, u kom je osjetila njegov dodir, no sa tom razlikom, što joj se sada pojavi pred sviješću neka sjenka pomisli, da on i ne bi smio imati druge djevojke, kad se je ono onako desilo — — — Nije to — — Eto, al ipak jest to strašno, veliko, neizbrisivo iz njezine svijesti — — — A nije ništa — — —

Vule se nije mnogo prao od te tvrdnje, što je djevojke još više učvrstilo u uvjerenju, da Kaja govori istinu.

— Nisi ni bacio oka na koga bilo! — podrugne se Anica Šimiterina. — I nije mu daleko priko cile plovanije u Lipać!

Nijesu ga mogle odvratiti od namisli, da ih prati do Peršinca, a kad stigoše tamo, htjede on i dalje kućama Vrkljanskim, pa okolo naokolo svojoj kući, no skočile su na njeg kao vrane i najzad ga prisilile, da ide preko brijega najkraćim putem kući, jer nijesu htjele, da se pripovijeda po selima, da ih momak prati kući. Kad se je od njih odvojio, Mariji odlane na srcu, kao da joj je neko skinuo s duše težak olovni pokrovac. Voljela je, da joj je dalje, i ako ga je osjetila bliže nego ikoga, te ga i dalje u svojim mislima sve više i više privija svom biću kao da doista spada k njoj. Neobično je to čudo, koje ona doživje, koje je ne napušta svojim posljedicama, a koje ipak — ne znači upravo ništa. Vule ima svoju djevojku, s drugima se zabavlja, kao što se svi momci zabavljaju sa svojim vršnjakinjama, a što se je desilo, da neka doživi s njim posve slučajno i posve nehotice prvi dodir — pa i posve nevin! — sa muškaračkom snagom i toplinom, ne može ili barem ne mora imati sudbonosnih posljedica.

Ukućane je našla još sve na nogama, pozdravila i odmah pošla u sobu.

— Kuda, kuda, Draga? — šane joj nevjesta Matija. — 'Esi sustala jako, kad mam krećeš na počinak?

— Ništo me glava boli, al nemoj nikom reći — odgovori joj Marija šaptom. — A i sustala sam.

U glavu joj sunu nenadano i nepromišljeno misao, da se povjeri nevjesti i da joj pripovjedi, što je doživjela. Tako — rekla bi joj: — — Ja ne znam, kako, al unda me se j' trcije, kun da me je vrućim ožegom — — — a mene ujtilo devet groznica — — — I sad me još tresu, al — — — Tako mi je po cilom tilu, kun da kroz mene teče unaj potočić iz Vrila Vrkljanskog — — — Znaš: tebi ka' sestri rođenoj — — — Da nije gri' i sramota — — — Znaš: još nikad u životu nisam tako doživila — — —

Kako joj je munjevito sijevnula u glavi misao, da joj se izdivani, isto joj je tako strjelovitom brzinom bilo jasno, da je to njezina tajna, koju mora zakopati u svoju nutrinu i sakriti je pred svačijim očima za sva vremena, tim više, što Vule — ima svoju djevojku! Nikada prije nije Marija ni pomislila, da bi mogla poći za njega, a večeras bi joj to bila najnaravnija stvar, samo kad bi on rekao jednu jedinu riječ,

jer je osjetila, kao da ju je on samim dodirom već posvetio za sebe i oteo je svačijem drugom dodiru za cijelog njezina života. Nije njoj baš jasno, kako je to leglo u njezinu pamet, ali ona zna mnoge stvari, koje se ne govore, koje se ne pripovijedaju djevojkama, koje one ni od koga ne uče, ali ih savršeno nauče u najnedužnijem vidu i obliku, slušajući sad ovaj ulomak, gledajući sad onu nedužnu tricu i malenkost i kod roditelja i kod ostalih ljudi i žena, a i kod blaga. Sve su tajne za njih ipak otvorena knjiga, jer priroda nema ništa, česa bi se trebala sramiti, pa se na selu, u svagdanjem životu, sve očituje u posve nevinom, naravnom obliku, da nikog ne sablazni, a da ipak nikom ne ostane tajnom. Tako je Marija znala sve i — nije trebala znati ništa, jer je to tako posvećeno pravilo. Ona je znala, da se nije dogodilo ništa strašna, ali je bila posve svijesna, da je doživjela prvi dodir sa muškarcem i sva je gorjela pod dojmovima toga dodira. Sve ono ranije gonanje, komušanje, otimanje i natezanje nije ništa prema ovome. Ono je šala, a ovo je komadić života, koji navire, da se pojavi u obliku, kakav zahtijeva ljudska narav. Pred tom svetom tajnom stoji Marija posve zanesena i opčarana i, kad bi morala po duši govoriti, bilo bi joj teško reći, da li je jači osjećaj boli i srama, što se je dogodio, ili osjećaj ženskog blaženstva i milja, koje je izazvano strujanjem po njezinu mladom tijelu.

Svakako — mora čuvati tu svoju tajnu, mora je čuvati pred svima, pa i pred nevjestom Matijom, koja je inače i voli i mazi, koliko je to moguće u njihovim mukotrpnim i skučenim prilikama.

— 'Oš i sutra k Tomiši? — upita je otac.

— 'Oću, ćakane. Još najmanje tri dana — odgovori Marija, zaustavivši se na sobnom pragu.

— Ako j' tako, mogla bi sutra i Matija, a moga' bi i Nikola ići vezati il' žeti — govorio je otac, ne obraćajući se nikome izravno, a svi su pozorno slušali njegove riječi. — Ne moreš do bajoka, a ovo smo naše sirotinje pridigli.

— Morda bi i mogli — reče Marija nesigurno i polako. — Nije papa Tomiša ništa divanije, a morda bi i' uzeje — — — Danas je i Vule veza' — reče kao iz puške, a da nikako nije znala, zašto je to morala reći.

— Desni težak, Vule! — reče Josina. — Radi ka' parip.

— Vele, da će se ženiti — opet će Marija, stojeći na pragu na jednoj nozi i obočivši se leđima o dovratnik. Govorila je kao navijen stroj, bez promišljanja i bez zamisli, da će o njemu pripovijedati, no riječi su joj same navirale na usta i ona ih je samo sipala kao mimo volje i preko volje. Kad je već rekla, zagleda se povišenim pogledom na ukućane, zaokruživši ih sve, koliko je bilo moguće vidjeti pri sjaju vatre, koja je samo tinjala. Kroz kućna je vrata dopiralo samo malo svijetla, jer iako je bila mjesečina, nije bio mjesec još dopro do njihovih vrata, da poviri u kuću i rasvijetli je. Još je bio nad Docom Kresojića i samo se polako pomicao prema Josinovu dvorištu.

Nevjesta Matija htjede nešto reći i već je bila zaustila, no predomisli se, stište usne i ne reče ništa. Marija je to opazila, ustavila pogled na njoj, pa je upita:

— I ti si to, nešo, već čula?

— E, da! Već se o tom divani na sav glas — potvrdi nevjesta. — Uze' će unu Injinu iz Lipaća.

— 'E l' Kaju Inje Krpana? — umiješa se i stara Manda u razgovor.

— Nju, nju! — potvrdi Marija i žurno se izgubi u sobi.

— A što će, man potriba za potribu — javi se i Josina. — Ne će valja tražiti kakvu gazdinsku 'ćer. A Kaja je Injina prava cura i vele, da j' vridna i da stvara svojim rukami, što j' god ženskog posla, a što vidi svojim očima.

— Vele, vele! — potvrđuje Matija, a Marija sluša u sobi svaku riječ, kao da se tiče njezina spasenja. Vule joj je sjeo na grudi i ne dopušta, da ga smetne s uma ni jedan tren! Štogod pomisli, tiče se Vule, kamo god pogleda, sreta se sa njegovim pogledom. A svi znadu, da se je već zagledao u drugu djevojku, pa da posve gubi vrijednost za sve ostale djevojke!

Manda je zapretala vatru, Matija pospremila kuću i svi se razidoše na počinak. Marija nije dugo mogla zaspati. U grozničavom je nemiru čekala, što će divaniti roditelji, jer joj je nešto šaputalo, da bi morali divaniti svakako o Vuli. O čemu bi drugom i mogli naklapati nego o njegovoj ženidbi, kad ju je ona već nabacila?! A možda počnu i o čemu drugom? Tako — — o Mariji, pa — — — Al to nije moguće, jer iako je spomenula Vulu i njegovu ženidbu, nije odala svoje tajne, pa onda ne mogu o tom ni govoriti — — —

Dugo se je vrtjela i mjestolila na tvrdom sanduku, dok nije zaspala mrtvačkim snom i jednim zamahom prespavala kratku ljetnu noć. Kad ju je majka budila, već je bila zora zabijelila.

— Rano j', majko! — reče kroz san, okrećući se na drugi bok.

— Nije, 'rano; nije rano! — uvjerava je majka, koja je već bila obučena. — Matija je već pomuzla ovce i krave, svanjiva, a do Tomiše j' daleko, pa morate podraniti.

— A 'oće li i Nikola i neša sa mnom?

— I uni, i uni! — potvrđuje Josina, izvlačeći se iz postelje. — Zauvar je štogod zaraditi. Pitaj Tomišu, bi l' sutra moga' i ja što pomoći.

— Pita' ću ga — odgovori Marija, ne mičući se sa ležaja.

— Što krepivaš tu?! — izdere se Manda nenadano iz kuhinje. — Koji je vrag upamtije, da curu na udaji triba polugami dizati iz brloga?!

Matija skoči, kao da ju je netko šilom ubo, i žurno se opremi. Kako je brzo izišla iz sobe, niti se ne zaustavi u kuhinji, nego otide na dvorište, okala lokvu, koja je bila posve suha i prazna, pa udari ravno u tor k nevjesti Barici. Ona je čučala iza jedne ovce, uprla joj glavom u hrptenjaču i muzla ju, povlačeći sise između stražnjih nogu u dižvicu, koju je držala među svojim nogama. Nije ni opazila Marije, pa se trže, kad ču njezin glas:

— 'Esi li, nešo, poranila?!

— Evo, evo, Draga — odgovara Barica, ne podižući glave s ovce — neg ove mi mrcine popiše krv, vrag im crve povadije iz glave! Stisne svaka ovo jadno vimešce, pa ne će da spusti, kun da štedi unu kapcu varenike za biškupa!

— E, bome j' njima više njijovo janješce neg senjski biškup! — odvraća Marija i stoji u dvoumici kao da se prisjeća, zašto je zapravo došla k nevjesti, pa nastavi nesigurno: — Reko', prije neg pođem na posa', da vidim, što mi neša radi — —

— Neka si, neka, milinje, pogledala. A ti ženješ kod pape Tomiše?

— E, e. Kod pape. Puno nas žetelica i nikoliko klapaca veže, al i uni ženju, kad nemaju što vezati. I Vule Jeranov veže — — —

FRANJO ŠTIMAC
trgovina ... robe
... GORICA

Iza tih riječi Marija zastade, da čuje, što će Barica odgovoriti, no kako ona nije dospjela od pravdanja i borbe s ovcama, da joj išta reče, Marija nastavi polako, nesigurno, kao da pipa:

— E, e. I Vule veže — — — I čula sam, da se j' zagleda u Kaju Inje Krpana.

— Nà, Čula, nä, srićicu ti tvoju crni poganac pokupije, kud se ritaš! — vikne Barica, ne osvrćući se na Mariju, a ona onda nastavlja pod pritiskom neke neodoljive snage i sile:

— Znaš Kaju?! Prava divojka, čemu kraja nije — — —

— E, ako te pritovarim ovom dižvicom, zapamti' ćeš, dok te bude krpica tekla! — vikne Barica i omahne posudom, ali ne udari, jer je u njoj već bilo nešto mlijeka.

— Nude, nude! — povikne Marija i nasilu se nasmije. — Unda ne 'š imati ni varenike ni dižvice ni Čule! — — A Josica će ti isprašiti kožun!

— E, ne vali mu, neg samo da to počme! — odgovori Barica povišenim glasom. — Unda bi vidije, s kim se je uvatije!

— Ne viči, nešo, jadna ne bila — poče Marija govoriti ispod glasa i užurbano. — Ako te čuje Josica, ispribija' će te ka' štene, a ako čuje ćakan, ispsova' će te ka mazgu. Bog bije s tobom i Blažena Gospa — — —

Barica naglo ustane, ogleda se na sve strane i reče i ona posve tiho:

— Pa nema nji' ni 'ednog o'de.

— E: nema i', al ne znaš, 'di su, pa mogu čuti! 'E l' nu, da j' ovako?! Reci i sama. Nego, 'esi čula: Vule se zagleda u Kaju Inje Krpana iz Lipaća.

— E, e. Znala sam ja to već i brez tebe.

— A ja čula sinoć, kad smo išle s posla.

— Pravi Vule i prava Kaja — reče Barica, hvatajući za nogu neku drugu ovcu, koju još nije bila pomuzla. — Dok su mladi, da što će, man se uzimati. Kad im 'ednom udare side po glavi, unda j' kasno — — —

— A da, man tako — potvrdi Marija tugaljivo i zamisli se. Časak je šutjela, a onda se naglo okrene i pođe, govoreći: — Vidila te 'esam, podivanile 'esmo, pa sad iđem, nešo, za poslom. S Bogom.

Ika je gonila na pašu blago obiju kuća skupa, pa kad je sve bilo gotovo, ona pojavi niz putinu, a Nikola, Matija i Marija metnu srpove na rame, i pođu s njom do Markove kuće. Ika udari prema Grabaru, ispod Markova guvna, a njih troje između budačkih kuća prema crkvi i dalje k Brklji. Tomiši je bilo drago, što je dobio još dva težaka, iako ih nije očekivao.

— Zna Josina, da ja tribam poslenika! — reče zadovoljno.

— Ćakan je reka', da bi sutra doša' i un, ako ga tribaš — javi mu Marija. — Naše smo poslove posvršavali, pa nam je zauvar, da što zaradimo.

— U Tomiše vazda posla reci ćakanu, pa nek samo dođe, kad god ne zna, što bi pametnije radije! — odgovori starac, smijući se i gladeći svoju dugu sijedu bradu. On je u cijeloj plovaniji imao najviše zemlje, držao je dućan i gostionicu, pa je doista uvijek držao težake osim nekoliko zimskih mjeseci, kad su sami najmenici svršavali poslove oko blaga i oko kuće.

I Vule je došao. Marija ga je često kradom, ispod oka, promatrala i sad istom opazila, da je veoma pristao momak, no kad je opet pokušao da je prokomuša, utekla je kao vilena. Nije mu se više živa dala u ruke, osjećajući, da bi morala početi nekako s njim govoriti o onom, o čemu se ne govori. Sva je drhtala, čim bi se prepustila tim mislima i počela ozbiljno u glavi pregledavati sve kuće, e da bi našla koju, u kojoj se goji i za nju momak — — — »Dok su mladi, da što će, man se uzimati« — rekla je neša Barica — — —

Poslije doživljaja sa Vulom, posve se je preobrazila i počela se zanimati za stvari, pojave i pitanja, kraj kojih je prije prolazila sa najvećim mirom, iako su, sigurno, u njoj bila živa i kopkala. Ona ih nije gojila, nije im obraćala pažnje, nije ih zarezivala, nego ih je nosila u sebi nesvijesno, mirno i veselo, kao što čaška poljskoga cvijeta nosi pestiće i pelud u najsavršenijoj i najzamamnijoj ljepoti za oplodnju, a da niti ne pomišlja na tu svoju zadaću!

Kresnuo je kremen o ognjilo, frcila je iskra i zapalila Marijinu dušu, pa sada plamsa ognjem vječne čežnje za nečim, što ona ne će da pobliže slika u svojoj duši, no što joj je posve jasno kao sunce i što više ne izlazi iz njezine svijesti ni jednog časa, pa ni na snu.

Kod crkve je počela točno promatrati momke i djevojke, obraćajući najveću pažnju svakoj njihovoj kretnji i svakom migu oka, a osim toga ih počela i prosuđivati po ljepoti i vrijednosti, te maštati, koji bi bio najzgodniji za koju, a kako se uistinu približavaju i sparuju. Baveći se takim promatranjem, opazi za sebe vrlo povoljnu i sretnu činjenicu, da je najstasitija u puku, iako nije najljepša. Ni jedna se ne može mjeriti sa njezinim strukom i pojavom, pogotovo kad se u kolu uspravi, malko zabaci glavu nastranu, a cijelo tijelo pošikne samo malko naprijed. Osjetila je, da bi mogla zanijeti svakog momka, na kog bi u takom stavu bacila ispod oka zavodljiv pogled, ali joj nije bilo ni nakraj pameti, da to učini bilo kome osim — Vule! Često je i prečesto bila u paklenskoj napasti, da ga dohvati samo onako, izdaleka, iz krajnjeg kutića svog zažarenog oka, pa da ga onda ljosne preda se, kako bi joj se god svidjelo, čim bi joj se približio i stao puzati kao isprebijano pseto i ulagivati joj se, dokazujući joj, kako nije na Kaju nikad ozbiljno ni pomišljao. A lagao bi! Sigurno bi lagao, jer je to Marija sada dobro promotrila i utvrdila, da su vazda skupa, pa čak i nepristojno nablizu u puku, kad pandur čita općinske obavijesti i dijeli poštu. Njih su dvoje go-

tovi, ali bi Vule sigurno okrenuo, samo kad bi mu Marija dala i malo povoda, a pogotovo, kad bi mu spomenula i rekla:

— Znaš, Vule — — — One večeri — — Eto, nije ono ništa, al je ipak puno, puno, puno — — — Ja sam tvoja i ti si moj Vule — — —

Ali ona to ne će govoriti, ona će se svladati! Nije uopće ni moguće, da bi djevojka tako govorila momku. Tako barem pripovijedaju stariji, no kad bi progovorili svi sjenici, sve kotarine, svi vršaji, sve konoplje u stupanju i sve hladovine kod žetve i kupljačine sijena — kad bi progovorili svi ti kutići ljubavnih šala i domjenaka, Bog sam zna, što bi mladež doznala o svojim starijim — — — Možda bi čula i ženske glasiće, kako cvrkuću ljubavne riječi, koje su pred djecom izbačene iz prometa, iako su najpristojnije i upotrebljavaju se u svagdanjem životu, te se vjeruje, da djevojka ne smije nikad reći momku, da ga voli, ili da ga podsjeti na koji mali događajčić iz njihovih šala i igara — to nikako nije moguće, pa stoga ni Marija ne će ni da zamišlja, kako bi to bilo, kad bi ona spopala Vulu i odčitala mu, kako joj duša osjeća. Samo ga je pozorno pratila i vidjela, da je potpuno Kajin, bez povratka i pomoći.

Oko Marije su se rado vrzli mnogi i mnogi momci, jer je svaka pristala djevojka ugodna momačkom oku, a ona ih je počela promatrati, počela je paziti na malenkosti, koje drugi ne mogu ni opaziti, pa joj se učini, da je ipak najčešće uz nju Marko Milice Vrbana, kojeg zovu Musom. Stasom je među momcima, što je Marija među djevojkama: krupan, visok kao gora, plećat. Još je bio dječačić, kad ga je majka Bara prozvala od milja Musom Kesedžijom, i ostade Musa! Sada ga svi zovu samo Musom i on se naučio na to ime, kao da mu je kršteno. Nije Mariji rekao ni riječi, nijesu se ni šalili, jer nijesu dolazili skupa ni k blagu ni na posao, ali je ona opazila, da se je nekoliko nedjelja redom hvatao u kolu prvi put vazda do nje, pa onda i poslije još koji put bi se navratio, da se opet uhvati do nje, i svaki bi je put malko, posve lagano uštinuo ispod tkanice za slabine, a ona bi se uleknula pod pritiskom tog malog bola, bacila mu letimičan, užaren pogled, koji je samo on mogao uhvatiti, i igrala, kao da se ništa nije ni dogodilo, osim što bi pocrvenila u obrazima, nešto više nego je inače crvena. Nije bila još sigurna, misli li on dru-

gačije nego i svaki drugi momak, koji se uhvati do nje u kolu, malko je prištine — to čine skoro svi svakoj, do koje se hvataju! — ali ju je navodilo na ozbiljnije misli to, što se je hvatao redovno u prvom kolu do nje i što se je poslije povraćao češće k njoj nego i k jednoj drugoj. Osim toga mu je uhvatila i nekoliko pogleda, kojima je dočekao njezin odgovor na ono ljubavno štipanje, a ti su pogledi bili rječitiji od svega ostaloga.

Kad je sva ta opažanja sabrala, bila je sigurna, da Musa misli na nju. Ta joj se je misao usjekla u pamet, čim ju je jednom stvorila kao siguran zaključak svojih opažanja, i sve bi se češće i češće uhvatila, kako se u mislima bavi osnovama o budućnosti, u kojoj je glavna osoba Musa. Nije moguće, da se vara?! — —

Uza sve to se nije mogla osloboditi misli o Vuli. On je bio posve točno urezan, određen i neizbrisiv u njezinim mladenačkim doživljajima, usprkos najboljoj volji, da ga se oslobodi, o čemu je ona mnogo mislila i trudila se, čim se je svojim mislima ustavila kod Muse. Živo poželi, da se uda prije nego se Vule oženi. To bi joj bila velika zadovoljština i osveta, iako zapravo nije osjećala, da mu se treba osvećivati. Ipak — mora mu pokazati, da joj nije stalo do njega, kad je taki. Da je malko dublje zavirila u svoju dušu, bila bi možda otkrila, da je ipak Vule onaj, koji vlada njezinim djevojačkim snovima, kojega ona voli i za kojega bi najradije pošla, pa je doista poriv srdžbe i bijesa, kada želi, da se uda prije nego se on oženi. O tom se je uvjerila jedne večeri na prelu u kući Stojčevića.

Stara je Vranjica Šimunova skupila djevojke i mlâde, da joj opredu veću količinu vune. Moba je bila velika, da je jedva stala u golemu zadružnu sobu. Bila je i Marija i obje nevjeste, pa kako se vuci vazda navraćaju, gdje je strvina, tako i momci, gdje je moba. Došao i Vule, iako se je općenito govorilo, da je Kaju isprosio i prstenovao, pa mu više ne bi bilo mjesta među momcima. Kad su ga opazili na vratima, svi su na njeg graknuli, pozivajući ga, da se vrati kući ili da ide u Lipać na prelo k svojoj djevojci.

— Lipo j' meni i o'de s vami! — odgovori on, smiješeći se. — 'Esam ja divojku zabiližije, al ne tribam na nju metniti

zvono i vaik kraj nje ćubiti, da mi je 'ko ne otme, ka' ni una što ne triba nada mnom prědati!

Marija je slušala njegove riječi, kao da je svaka strijela, koja joj se zabija u živo meso i razdire ga nemilice na tisuće krpica. Problijedila je, potulila se, da nitko ne vidi, kako joj je, pljuckala po vuni, nemilosrdno je izvlačila iz kudjelje, frkala je među prstima, dok je desnicom odmahivala vretenom kao bojnim kopljem, teško otpuhivala i nije se usudila podignuti oči prema onom mjestu, s kojeg joj je dopirao Vulin glas. Osjetila je, da ga voli bezumno i ludo, iako je već izmijenila dosta pogleda s Musom, pa čak čula i nekoliko njegovih riječi, koje joj je šanuo, kad se je kolo bilo zamotalo tako, da su se jedno prema drugom bili posve okrenuli i on joj ustima taknuo uho.

— Najlipša si cura, Marija! — rekao joj je i pogledao je zažarenim pogledom, a ona mu je uzvratila posve određen i jasan pogled. Ipak i usprkos i tim riječima i tim pogledima — Vule je Vule! On je sjeo u njezino srce i tamo nemilosrdno gospodari.

— Kad ćeš se, Vule, vinčati? — upita ga netko između ljudi, koji su sjedili u kuhinji.

— Brzo! — odgovori on kratko i sigurno. Još je neko vrijeme bio među njima, a da cijelo vrijeme nije Mariji obratio ni najmanje pažnje. Kad se je ona razabrala od prvih teških dojmova, ispod oka ga je motrila i ustanovila, da se vlada, kao da nje tu uopće i nema ili kao da namjerice ne će da pogleda u nju. To ju je i uvrijedilo i razbjesnilo, jer takvo držanje ne može opravdati ni zarukama, pa ni samim vjenčanjem, kad do njega dođe. Ipak — što je bilo, bilo je, i ostaje neizbrisivo među njima dvoma, pa pošten čovjek ne može i ne smije preko tog prelaziti, kao da nije ništa ni bilo. Uskipjela je bijesom i uvriježenim ponosom, pa da joj je ikako bilo moguće, bila bi se još te iste večeri ne vjenčala, nego otišla i nevjenčana za bilo koga, samo da pokaže tom gadu, da joj — nije stalo do njega. Razum joj je uopće prestao raditi, a osjećajima je pustila maha u tolikoj mjeri, da se je bojala, da će svakog časa briznuti u glasan plač i zapomaganje.

Ipak je sve sretno prošlo. Vule je otišao prije svih drugih, a ona je u sebi kuhala i prekuhavala svoje muke i bolove, dok se nijesu posve ukrutili i — dopustili joj, da se i opet

vlada, kao da se nije ništa ni dogodilo. Ukočila se je u svojoj tuzi i poniženju i snovala, kako će mu čim prije pokazati, da ga ona ne treba, da na njega i ne misli — — —

Ili je domolila Svemogućeg ili je bilo pisano u zvijezdama, da ne čeka dugo na daljnji razvoj događaja. Već se odmah slijedeće nedjelje kod crkve počelo klupko odmatati. Stajala je poslije mise sa većim društvom djevojaka i žena odmah kraj crkovnog zida i slušala pandurove obavijesti, jedva čekajući, da dovrši, da se onda uhvati kolo.

— 'Esi li, miljenice? — šane joj u uho Stanova Dujčine Balena, žena od kojih pedeset godina, razborita, mudra i ugledna.

— Evo, tetka — odgovori Marija i nasmiješi joj se, kako to već mora biti, kad djevojka odgovara starijoj ženi, pa opet uperi pogled prema panduru, koji je stajao na visokom kamenu pod lipom.

— Amode malko — šane tetka opet i povuče je za rukav, izmičući se između ostalog naroda. Marija ju je nenapadno slijedila, izmičući se između djevojaka i žena, koje su je okruživale. Sve su slušale vijesti, ali su ujedno skoro sve međusobno šaputale, pa je sve žagorilo i varilo od prigušenih glasova.

Kad su se njih dvije izmakle oko zida do ulaznih vrata u crkvenu ogradu, stade Stanova i opet joj šane, iako nije bilo potrebe da šapće, jer nije bilo u neposrednoj blizini nikog, tko bi se mogao zanimati za njihov razgovor:

— Pravi je un momak, čemu kraja nije, viruj ti svojoj tetki.

— O čemu ti to, tetka? — odgovori Marija također šaptom, ne krijući iznenađenja, koje ju pogodi Stanovinim riječima.

— Ku'n da ti valja ne znaš! — odgovori žena podrugljivo. — Samo ti tako, al s kim drugim, a ne sa svojom tetkom Stanovom!

— Očiju mi, tetka, ne znam, o kome divaniš!

— Nemoj ti, jadna, meni prodavati ulake! Nisam ja jučerašnja, a i ja sam se curila, pa znam, kako divojačko oko opazi, što drugi ni ne misle.

— Duše mi, tetka! Kad ti velju! — klela se Marija posve iskreno i srdačno, jer nije pogađala, na koga Stanova misli,

a svakako je htjela čim prije čuti. — Ne znam, tetka, viruj mi, o kome divaniš.

— 'Ajde, 'ajde! — reče tetka, smiješeći se, i odmahne rukom u znak, da joj ne vjeruje, ali će joj ipak reći, kad se toliko pretvara: — Nema, ćerce, Marku Miličinu para među parnjacim!

— E l' Musi?! — šane Marija, ne skrivajući zadovoljnog smiješka, koji joj je obuzeo cijelo lice, čim je čula, o kome se radi.

— Musi, Musi! A i 'est tebi teško pogoditi, o kome ti divanim!

— Očiju mi, tetka, nisam znala! — — — Nas dvoj nismo nikad ništa ni divanili.

— Ni ne triba divana kod unaki pogleda. Sve sam ja dobro vidila. Divani' će vam ćaće, a vas se dvoj samo i dalje unako gledajte.

— Uprav se ti, tetka, šališ sa mnom — reče Marija posve ozbiljno, želeći tako izazvati Stanovu, da joj reče sve, što zna.

—'E l' moguće, da ti ni ne znaš, što Miličini snuju? — upita strina, uhvati je za rukav i povede je još dalje prema groblju. — Da tu ne stojimo, jer nam se more koja ženetina prilipiti, pa ne moreš unda riči progovoriti.

— Ništa ja, tetka, ne znam, nego što sada čujem od tebe — uvjerava je Marija, a duša joj se počela širiti radošću kao rasčihane pahuljice i lice joj se upalilo mladenačkim zanosom i razbuktalim snovima.

— Eto — šapće tetka Stanova — odumili momka ženiti, a prijatelj Milica ne će man tebe. Da ti pravo velim, bolje j' da znaš: i prijateljica Bara te voli, al se una, kukavica, boji radi tvog pokojnog pradida Dujma, Bog mu dušicu pomilova' ka' što j' i zaslužije — — —

— A jêr bi se bojala pradida?! — iznenadi se djevojka i promijeni boju u licu: lagano se, lelujavo ljubavno crvenilo pretvori u zagasitu boju, kao da ju je netko udario po obrazima. Svu pažnju uperi na tu novu okolnost, koju nikako nije mogla razumjeti. — Što j' tu sa pradidom, moja tetka?

— Pa, znaš, jadna ne bila, da j' un bije, Bog bije s nami, šenije umom. Nije bije na svoj šesti.

— E, da! — potvrdi Marija i nekako se sva ulekne i klone pod teretom tih riječi. — Ja ga ni ne pamtim, al su pripovidali — — —

— Ja ga pamtim ka' što sad — ne budi priminjeno! — tebe tu gledam. Bije j' posve pobenavije i bleja' samo ka' nimo blašče — — —

Djevojka je oborila pogled k zemlji, pa i glavu spustila na grudi, šuteći kao zalivena.

— Eto: tog se boji jadna Bara, pa i ka' prigovarala — tumačila je Stanova — al joj Milica nije da' ni mokrom glavom. »Ne bluni — veli un — ako j' Bog udarije 'ednog po glavi, ne će i druge u njegovu plemenu. I nije baš sigurno, da se je pokojni Dujam bije baš pravo maka' u glavi. Morda je un samo tako« — — — I, eto, tako Milica aburda' na Baru, a una zamukla, ka' da je nije ni žive, pa — sada, da znaš! A pravi je Musa. Zato su ga i prozvali Musom, jer da j' jak ka' unaj — — ka' parip — — ka' — — Eto: ka' uni niki Turčin, koji li je vratar bije unaj nikakav Musa?! Po njem ga mate' i prozva.

Marija je mramorkom šutjela, oborena pogleda, pa je Stanova mislila, da je pozorno sluša, i tesala dalje:

— Reći će tebi tvoja tetka i više: meni je rekla prijateljica Bara: »Eto — veli — prijo« — znaš: mi se tako prijamo, a i nismo prijateljice, kad nam se dica nisu uzimala, nego to po mojoj pokojnoj sestri Mandi, al tako — velimo 'edna drugoj »prijo«, pa veli: »Eto, prijo, kad je volja Božija, a divojka prava, ti to ka' malko izvidi i uredi. I tako« — — — I ne će ti, ćerce, biti ružno. Sestre su mu se poudale, una dva starija brata u svitu i ne će se ni vratiti, svekar i svekrva pravi ljudi, pa i ako su ljuta potribica, nisi ni ti iz bogastva. Živi' ćeš, ka' i drugi što živu — 'e l' ovako?!

Marija joj ne odgovori, jer iako je nastojala da prati njezine riječi, uvalio joj se u glavu pradjed Dujam, pa joj nije dopustio, da bilo na što drugo suvislo misli. Neprekidno joj zuje u ušima Stanovine riječi: »— — — una se, kukavica boji radi tvog pradida Dujma.« Nije se mogla pravo snaći, pa umjesto da odgovara na tetkino pitanje, ona upita nju:

— A molim te, tetka, jêr se teta Bara boji mog pradida?! Pa, nije se un povukodlačije, Bog mu pomilova' njegovu dobru dušicu. Vele, da j' bije pravi čovik.

— Ne razumiš ti to, 'rano moja! — odgovori Stanova šaptom, iako nije bilo nikog u blizini, tko bi ih bio mogao čuti. — Ne boji se una njega, Bog ga pomilova', nego se boji zbog une njegove nesriće — — —

— Pa, 'di je to, moja tetka?! Što bi se toga više bojala? — govorila je djevojka u pustome čudu, jer nikako nije mogla shvatiti, što je tu zapravo glavno pitanje, o koje se spotiče teta Bara, Musina majka.

— Eto, reći ću ti, 'rano — opet će Stanova šaptom. — Boji se una, jadnica, da se ne bi una nesrića jope povratila na koga u tvom rodu i porodu, očuva' nas Bog i Blažena Gospa i sveti naš Rok.

— Toga se una boji?! — začudi se djevojka. — Pa, kako bi to?!

— Ne divanimo, ćerce, o zlu, spominjalo se, ne povratilo se, a neka nas očuva naš sveti Rok. Nego, ti sad znaj, da j' i una pristala i da će te zaprositi u ćaće. Kad to bude, ti samo muči i reci: »Eto, kako vam drago!« Tako reci, a znaš svoje, pa muči i budi zadovoljna i vesela. I momak te voli. Ti si to vidila bolje neg ja, pa i sama znaš, da te voli — — Sigurno ti ne prašta, kad te uvati — — —

— Nismo, očiju mi, tetka, još nikad bili nasamu, pa ni ne znam, što misli — odgovori Marija, ne dižući pogleda sa zemlje, a u ušima joj je neprekidno zvonila kao grmljavina Stanovina rečenica: »Bije j' posve pobenavije i bleja' samo ka' nimo blašče« — — —

— Eto, sad, kako vam drago, lipa moja! Samo da znaš, da će te zaprositi i da budeš pametna. Kad ti Svemogući pruži Svoje ruke, nemoj izmicati ti svoji', man i ti pruži ručice i drži! — — — Nego, 'ajmo sad među narod, da ne bi 'ko pomislije, da smo divanile Bog zna što — reče Stanova i obješenjački se nasmiješi. — A sigurno te sad i Musa izglêda i čeka. Vidije j' un, ne boj se, da smo nas dvi zamakle prema groblju i sigurno zna, o čemu smo divanile, ako mu je mate' il ćaća što reka'. A morda da i nisu njemu još ništa ni rekli, al' znam, da su mu rekli, da će ga ženiti i da su ga pitali, koju bi, a un im je reka, da mu je svedno, koju mu odrede. Unda mu se mate' nasmijala i upitala ga, što bi reka' kad ne bi tebe za njeg zvali, a un joj kaže: »Doveje bi je i brez zvanja!« »Lipo!« rekla mu je unda mate'. »Unda ćemo je zvati,

da je tako ne vodiš!« — Ti sad samo čekaj, a nije ti ni teško, kad znaš, što čekaš. A, da ti pravo kaže tvoja tetka Stanova: ne ćeš, ćerce, boljeg momka dočekati, da ga čekaš do vika.

Polako su se povratile među puk, pripovijedajući o ljetini i smijuljeći se jedna drugoj. Mariji je doista bilo teško da navuče smiješak na svoje nabubrile obraze, iako joj je bila neopisivo draga vijest, da će je zaprositi za Musu, i da je bila samo ta vijest, gola, suhoparna i posve osamljena, ona bi vjerojatno bila osjetila u srcu veliku sreću i zadovoljstvo već stoga, što je Musa bio momak, kojemu ne bi ni jedna djevojka vratila jabuku, pa da je i iz najbogatije kuće, a još veće bi je zadovoljstvo obuzelo, kada bi se sjetila, da se ispunja njezina želja, da barem stigne, a možda i preteče udajom Vulinu ženidbu! Nije joj smiješak lako dolazio na obraze, Vule se nije ni sjetila, jer joj je pradjed Dujam sjeo u mozak i nemilosrdno se tamo gnijezdio, kao da je u vršaju i kao da se je zakleo, da će joj smrviti i mozak i glavu.

Čudna je to pojava: otkad zna za sebe, znala je i za tog pradjeda, ali nije nikad mislila na njeg više nego i na ostale pokojnike. U molitvi su ih se svih vazda sjećali, pa i pradjeda, ali nije uopće mislila o njemu ni o njegovoj toj nesreći, a otkad joj ga spomenu tetka Stanova, ne može ga se više riješiti. Do ovoga časa nije uopće ni pomišljala, da su naši djedovi i pradjedovi nekako osobito važni za naš život osim što od njih vučemo lozu, a sada joj sjedi pred očima cijela grozota te važnosti i ona osjeća, da drhće i da strepi pod težinom te veličine i važnosti naših prastarih grobova — — —

Da zatomi uzrujanost, brzo se rastane sa tetkom Stanovom i uhvati se u kolo, a još nije bila načinila ni desetak koračaja, kad osjeti iza sebe Musu — upravo je osjetila, da joj je to on pristupio iza leđa! — a skoro u istom času primi i njegov pozdrav stiskom prstiju pod tkanicom. Taj joj je stisak bio miliji nego ikad prije, jer ga osjeti kao lijek od teškog pradjedovskog pritiska na mozgu, pa se nasmiješi toplije i jače nego je to inače činila. On dočeka njezin smiješak užarenim pogledom i ponovno je uštine.

— Ispravi! Okruži! — zapovjedi kolovođa, a Musa zategne, oboči se nogama i žestoko omahne lijevom rukom tako, da je velik komad kola poremetio.

— Ne šeprtlji, Musa! — vikne kolovođa i nasmije se, zatim ustavi kolo, da odmah zatim odredi, da krenu naprijed. Marija je gledala preda se i sve morala misliti, kako ne smije napadno pogledati Musu, da ne izda osjećaja. Osim toga je pomišljala, da bi joj i on mogao opaziti na očima, da nešto s onim pradjedom nije u redu — — —

Kad su igrači dobili zapovijed, da iz koraka prijeđu u poskok, neki su momci bijesno gonili i nastojali da naprave gužvu, a kad je Musa to opazio, on vješto počne kočiti tako, da najveća zbrka bude baš kod njega i Marije. Posve su se okrenuli jedno prema drugom, a oko njih se natisli ostali tako, da su bili kao u oklopu ljudskih tjelesa.

— 'E l' u redu? — šanu joj posve u uho. Ona mu htjede odgovoriti pogledom, al nije bilo moguće, da okrene glavu, a govoriti mu nije htjela, jer su njezina usta bila prislonjena na uho Mandule Peje Babića, pa bi bila njoj šaptala, a ne Musi. — Ništa se ne boj! — govorio je on na dušak. — 'Di prêlite? Doša' bi i ja.

Nije mu mogla odgovoriti, a međutim se je i kolo ispravilo, pa ga je mogla pomilovati toplim i veselim pogledom. Opet mu je naletjela prilika, da je šaptom pita, gdje ide na prelo, no ona mu ne odgovori. Pogled joj se ustavio na Vuli, koji je baš preko sredine kola od nje igrao uz svoju Kaju. Marija mu baci oštar pogled i zadrži ga na njemu toliko, da je morao biti siguran, da nije slučajan i da nešto znači. Nije znala, kako bi mu najjasnije pokazala, da joj nije stalo do njega, jer je našla svoga momka! Češće se je pogledom navraćala k njemu i opazi, da je on i ne vidi ili se samo pretvara, a to ju ujede za srce. Eto, oni nijesu jedno za drugo, ali ipak nije u redu, da se tako omalovažuju, kao da ih baš ništa pod nebom ne veže osim te zemlje i sunca — — — Ipak je tu još nešto — — — Osjeća ona to iskreno i duboko, ali, eto: što može, kad to za njega nije baš ništa, kao da je životinja, a ne čovjek, brat, drug iz djetinjstva — — —

— Doći ću ti u prelo! — ponovio je Musa, kad mu je i opet Marija skoro naletjela na usta.

— Neka, neka! — odgovori ona dosta glasno, jer je vidjela, da bi bilo napadno, ako bi šaptala, a ovako je moglo značiti za neupućene, što je kome drago, a Musa zna, što mu je rekla.

— 'Di? — šanuo je Musa, poskakujući kao vilen.

Marija ga je toplo pogledala, ali nije odgovorila, dok se nije pružila zgoda, kad se je kolo opet zapetljalo oko Muse i ona se morala prisloniti na njega tako, da mu je licem skoro zapala u njedra.

— Na guvnu strica Marka Petrusilova — šanula mu je toliko glasno, da je morao čuti, a on joj je to i potvrdio time, što ju je nekoliko puta uzastopce uštinuo ispod tkanice.

— Pustog čuda, kad se kresnu te dvi snage! — šane u prvoj muškoj klupi neki starac iz Miletića Gaja svom susjedu, gledajući njih dvoje pred žrtvenikom.

— Ka' dvi planine! — odgovori mu susjed i zadovoljno se i znalački nasmiješi, pa dodade još tiše: — Bog i' blagoslovije i da' im roda i poroda.

— Ako ne bi ovakim, da kome bi?

I u ženskim je klupama bilo živahno šaputanje, dok su se djevojke zbile u hrpu pod propovijedaonicu kao ovce na solila i nešto jako tiho šaputala drugarica sa drugaricom, da si čuo samo tiho zujanje kao među pčelama. Momci su na koru više sakristije sa smiješkom motrili svečani obred i tu i tamo je koji dobacio poluglasnu opasku susjedu, a drugi bi se smijali. Očito su bile doskočice na Musin račun, no on ih nije mogao ni vidjeti, a kamoli čuti, što su govorili, jer je neprestano gledao u plovana. Na dugim su klupama s obje strane žrtvenika sjedili ljudi srednjih godina, koji više nijesu spadali na kor među momke, a još su bili premladi, da sjedaju u klupe na desnoj strani duž crkve. I oni su sa zadovoljnim smiješcima pratili svaki pokret i mladenaca i svećenika, no nijesu ništa govorili, jer su znali, da to župnika ljuti.

Marija je bila veoma svježa i lijepa u licu, ožarena snagom i mladošću, a stasom je pristajala Musi, kao da mu je sestra, dok je on imao ljepše i pravilnije crte lica nego ona. Oboje su bili vedri i nasmiješeni. Kad je obred bio dovršen, plovan ih je sa nekoliko riječi svjetovao, kako moraju živjeti i poštivati se i međusobno i svoje starije, pa poslije u strahu Božijem odgajati svoju djecu, a zatim je ponovno načinio nad njima rukom znak Križa i okrenuo se od njih, a oni se uputili kroz guste redove naroda prema glavnim vratima. Musa je išao naprijed sa kumovima, a Marija iza njega sa djeverima. Pred samim izlazom iz crkve sukobiše joj se oči sa Vulinim pogledom. Stajao je tik dovratnika i smijuljio se.

— Bilo sritno i blagoslovljeno, Marija! — reče joj čvrstim i odlučnim glasom. Ona se strese i pod njegovim pogledom i pod udarcem tih njegovih riječi, koje su bile izgovorene posve priprosto i prijateljski, bez ikakva prizvuka i primisli. Ipak se munjevitom brzinom snađe, skupi snagu, podiže pogled, koji je bila stidljivo oborila, pogleda ga i — ne reče ni bijele ni crne. Riječi joj jednostavno nijesu mogle preko usana.

— Bi' će sritno, kako ne bi bilo! — reče netko mjesto nje, a ona opet obori pogled, zape opankom za kamen i skoro posrne, ali se ipak uzdrži i pođe mirno uz djevera. Kad je sjedala u kola, nije nikoga vidjela, i poslije se nikad nije mogla sjetiti, kako je to bilo, kad je izlazila iz crkve, tko je sve bio lijevo i desno od otvorenog jarka među ljudskim tjelesima, kroz koji je prolazila. Ničesa se nije sjećala, ali Vulina pogleda nije nikad mogla zaboraviti, jer je samo njega i vidjela i zapamtila. A nije u tom susretu bilo ništa nenaravna, izazovna ili samo napadna. Baš ništa. I drugi su stajali i promatrali svatove, i drugi su im čestitali i drugi su im se prijateljski smijuljili, mnogi su dobacivali i masne šale i želje, koje odgovaraju — svadbenom poslu. Bilo je svega i svašta, što se već događa u takim prilikama, no ona nije ništa zapamtila do susreta sa Vulom, jer ju je on svu obuzeo.

Marija je bila blage, dobre ćudi, a marljiva i vazda spremna da ugodi i mlađem i starijem, pa su je svekar i svekrva iskreno zavoljeti, a i sa Musom se je lijepo složila. On je nagao, silovit i prijek, pa kada bi se i naduo radi bilo kakve trice, Marija bi se sva uleknula, da bude manja od golubice, pa bi tako vazda sretno izbjegla sukobu. On je prvih dana bio zajapuren kao upaljena glavnja, a ona tiha, zamišljena, povučena i postiđena.

— Kun da ti je ni'ko pole pokra' iz vatre! — reče joj otresito i ujedno grleći je i tetošeći.

Ona se je stisla na ležaju u slami, prigušivala uzdahe i sve razmišljala nešto, što joj nije nikako bilo jasno.

— Sritna sam! — odgovorila mu je šaptom, da je jedva čuo.

— I sve ti po glavi nikakvi bumbari i kebri — — —

— Šališ se ti, Marko — — — Ne budi taki — rekla mu je toplo i umolno. — Pušti me ovako — — —

Eto, kako bilo da bilo, glavno joj je, da se je udala prije neg se je on oženio! Nije među njima bilo ništa onako, eto, kako bi se to reklo, kako bi to ona mogla izraziti, ali je ipak u nju legla njegova slika, koje se ne može riješiti i koju mora uništiti prkosom i snagom — — — Musa je ljudevniji, jači, goropadniji i nasrtljiviji, svaka bi žena voljela njega neg Vulu; dobro je zamijenila, sretno je riješeno njezino pitanje udaje — sve je u redu, sve je dobro, no ipak se uvijek vraća mislima na Vulu i onda, kad bi se morala rasplinuti u sreći i zadovoljstvu, a to vjerojatno stoga, što ona još uopće i ne osjeti te sreće i milja. Sve je to još kao neko bunilo, kao san, a da nije svijesna silnih događaja, koji se odigravaju u cijelom njezinu biću.

Samo osjeća, da je sva slomljena, umorna i neprestano bunovna kao iza teškog pića, a nije nikad ništa ni pila, pa ni na samoj svadbi, osim što je popila nasilu čašu vina, kad je svekar navalio, da pije s njim. On je bio već pijan kao čep, da nije znao ni kako mu je ime, a ona skoro natašte, jer nije mogla od navale događaja i doživljaja svladavati uzrujanja ni toliko, da se barem najede. S njim je ipak morala iskapiti čašu vina i odmah je osjetila, kako je ta čaša vina podigla uzbunu u svakoj kapljici njezine vrele krvi. Nije je omamilo piće, nego je osjetila još veći umor u cijelom tijelu. I tako je to trajalo prvih dana bračnog života: kao da je pod žrvnjem samljevena!

Najteže joj je bilo, što je morala biti vazda nasmijana i u kući i pred kućom i u selu. Svi su morali vidjeti samo sjajne, žive, upaljene oči i zažarene obraze, a njoj je u duši bilo, da bi se bila najradije isplakala zbog neke bezimene, neiskazane i bezrazložne tuge. Tako je ona osjećala i jedva čekala noć, da se može skloniti u mraku maloga sjenika, prepustiti se Musinoj snazi i milovanju i — kutriti nijemo i mirno kao janje, bez ikakva izraza na licu i očima.

— Nevesela si, bluno! — reče joj svekrva Bara šaptom, kad ju je načas uhvatila samu u sobi.

— Bome, majko, nisam, Bogu mome 'vala! — odgovori Marija povišenim glasom i nasilu se nasmije. — Ne daj, Bože! Jêr bi' bila nevesela?

— Ništa ti još ne znaš — nastavljala je Bara mirno, znalački i oprezno. — Svakoj je nami, jadna, tako, kad pođemo

za čovika — — — Nego, znaš: svaki je nji' ka' junčina, prosti' će Bog i tvoj obraz. Ništa j' to — — Bi' ćeš ti, ako Bog da, vesela — — —

— Pa, ja sam, majko, vesela — uvjerava je Marija i sve smišlja, kako bi pokazala vanjskim znakom, da govori istinu.

— Virujem ti ja, 'rano, da si u duši vesela — — Vidim ti već i na očima, Bogu mom 'vala, da i moreš biti vesela — —

— Što to, majko, vidiš? — iznenadi se Marija.

— Vidi'ćemo, ako Bog da, da bude sve sritno, za devet miseci — odgovori svekrva posve mirno i skoro pobožno. — Nek te dragi Bog blagoslovi i očuva, a i ja ću ti vaik reći, što bude tribalo — — —

— Pa, kako, majko?! — počela je Marija u čudu mucati. — Kako ti to? — — Bog s tobom!

— Ništa, ništa, ćerce — — Mi stare žene imamo dobro oko, pa vidimo po očima — —

— Pa, nisi ti stara!

— Nisam, nisam, al puno pamtim! — odgovori Bara, smiješeći se. — Neg, 'rano moja, ne smiš biti snuždena. Ništa j' to, što si sad tako — — — Eto, ka' i nije to mala stvar: iz materina krila pasti u slamu sa tuđom čovičinom, da prosti Bog i tvoj ditinji obraz. Znam ja to, al jope — — Nek ti ni'ko ne zna, kako ti je, a potlje ćeš se naučiti na sve i — živi' ćeš, ka' što smo sve živile — — —

— Ja sam, majko, Bogu mom 'vala, zadovoljna i sritna — uvjerava je Marija, a sve osjeća, kako mora u sebi gušiti nalete one magluštine, koja je pritišće kao mora i kojoj ne bi znala ni imena ni uzroka. — Samo, eto, znaš i sama — — I tako — — Ka' neobično mi, kad sam sve prominila — petlja i mota Marija, samo da uvjeri i sebe i svekrvu, kako je sve dobro i kako je u najboljem raspoloženju.

Kako je uistinu bila u kući zadovoljna, a svi je lijepo sretali, nije joj bilo teško da ubrzo nađe ravnotežu i da na licu zadrži stalan smiješak sretne mladenke. Osim toga je doista bila zadovoljna sa Musom, jer nije ni očekivala, da će je gladiti perom i da će joj laskati i ulagivati joj se, pa ga njegova muškaračka tvrdoća nije mnogo smetala. Većina muškaraca tako postupa prema ženi, pa ne može ni ona tražiti za sebe posebni propisnik!

Obavljala je sve kućne poslove sa svekrvom, a kad bi posvršavala redovne poslove po kući, prela bi vunu, povjesmo od konoplje ili lana. Siromašna su oni kuća, ali je Bara vazda sijala mnogo konoplje, a i lana prilično, jer je točno računala, da samo na taj način može sva čeljad biti valjano obučena, kad se ona ne boji posla.

— Ima, 'rano, oko tog posla — tumačila je nevjesti — al' se lakše i ôstupa i uredi i ôtkaje, kad se ima od šta, neg da gledaš, da ti 'ko dade, a ni'ko ne da, što ima! Kupovati se ne more, jer se ne more do solde, a i što bi kupila, ne valja.

— 'Est to! — potvrđuje Marija, tek da nešto kaže, a i slaže se ona posve sa svekrvinim tvrdnjama, jer ih pozna još iz roditeljske kuće. I njezina majka misli tako, samo što ona ipak nije sijala toliko konoplje, koliko je sije Musina majka, a lana nije sijala uopće nikad. To je — tako nekako prefina biljka, a i konoplja obavlja sve dužnosti, koje se namjenjuju lanu.

— Ja sijem ketena dosta, jer je platno od ketena čvršće i trajnije — tumačila je svekrva — a i lipše je, kad se ubili. Nije to baš, što bi tribalo da imamo lipše, al jêr ne bi, kad moremo?

— 'Est to, 'est, majko — potvrđuje nevjesta jednolično i sve osjeća, kako bi morala govoriti nešto više, da pokaže i veselje i zanimanje na njezinu pripovijedanju, pa sve smišlja i muca: — Znaš, moja ga majka ne sije, a ja uprav ni ne znam, jêr ga ne sije. Tako — ne sije ga.

Dok su se njih dvije bavile predom, Milica su i Musa redovno tesali građu za Dalmaciju. Kad bi god jeseni i za rane zime dospjeli od težačkih poslova, upregli bi volove i otišli u Velebit, nasjekli najraznovrsnije građe i nešto odmah tesali, drugo samo taslačili i sve vozili kući, da preko zime izrade i onda prodadu onima, koji su vozili u Dalmaciju, a gdjekad je Milica platio kola i konje, pa sam išao sa tim svojim rukotvorinama na tržište, računajući, da tako nešto više zaradi.

Milica je imao dobre veze sa Dalmatincima, pa su kod njega i naručivali građe tako, da je radio sa posve određenim računima, a kada nije imao narudžbe, radio je, što je smatrao najpotrebnijim. Tako je baš poslije Musina vjenčanja odlučio, da će nacijepati i natesati dosta šimle za krov, jer je znao,

gdje će biti potrebna. Da mu posao u planini bude što uspješniji i brži, odluči, da pošalje Musu sa još jednim težakom, da nekoliko dana siječe i cijepa, dok on posvršava neke poslove oko kuće. Jednoga jutra u cik zore osjeti Marija, da Musa ustaje, pa i ona klisne sa ležaja, kao da ju je netko šilom udario.

— Lezi ti još, lezi! — reče joj Musa. — Ja idem u planinu, a tebi je prirano, da se dižeš.

Ona ga nije poslušala, jer nije smjela: žena, pogotovo mlada žena, koja je istom dovedena u kuću, ne smije ostati na ležaju, kad joj ustaje svekar ili čovjek! Mora ustati i — ako ništa drugo, vrtjeti se po kući, kao da nešto radi, i pokazati brigu za čovjeka, koji odlazi za poslom. Tako je učinila i Marija. Žurno se je obukla i stajala kraj Muse, dok se je obuvao.

— Nisam sinoć čula, da j' rôde reka', da ćeš u planinu — govorila je u želji, da se ispriča, što se nije prva probudila.

— To smo nas dva dogovorili — — — Idem s Vulom cipati šimlu — reče on, pritežući praćicu na opanku, a nju udariše te njegove riječi po licu i grudima, kao da je na nju palo golemo stablo sa bezbroj oštrih iglica. Dah joj zastade, krv navre u lice, a u cijelom tijelu osjeti tešku drhtavicu, pa se nesvijesno spusti kraj njega na slamu. Kako je na sjeniku bio još potpun mrak, Musa nije mogao opaziti, što se u njoj događa.

— Idete cipati šumlu?! — reče poslije nekoliko časaka, osjećajući, da mora nešto reći.

— E, e. Idemo u šimlu — — — Čakan je već proda dosta šimle, a nemamo je više ni komadića — — — Vule je dobar radnik. Već je sa mnom radije — — —

— E, da: dobar je un radnik — potvrđuje Marija, maša se čela, kao da će obrisati znoj, pa opet polako ustaje. — Čuvaj se u planini — — —

— Bog s tobom! Česa bi se čuva'?! Kun da mi je prvi put — odgovara Musa, smiješeći se. — Nije to ništa. I noći' ćemo u planini.

— Bi l' išla, da ti uzvarim žlicu varenike, da poideš?

— Samo ćemo poniti kruva i komadić sira. Već je majka sinoć sve priredila i obisila torbu na klin iza vrata.

— Bog bije sa mnom i Majka Božija: kako ja to ništa nisam vidila?! — čudila se Marija posve iskreno i ozbiljno.

— Spremala si blago u štali — rastumači Musa. — Potlje nismo o tom divanili, jer smo ćakan i ja već prije dogovorili s Vulom i rekli mu, da jutros dođe.

Kad se je Musa obukao, sišli su sa sjenika u dvorište i stali, da čekaju, dok dođe Vule. Marija je lagano otvorila kućna vrata i dohvatila torbu s klinčanice. Treskala ju je u ruci, kao da mjeri koliko je teška.

— Bi' će vam, bojim se, malo — reče tiho, gledajući u Musu.

On joj se smijuljio, časak šutio, a onda šane:

— Ima kotarski' janjaca, pa ćemo ispeći — — —

— 'E, bi, da 'ko dâ badave!

— Pogodi' ćemo se nas dva i kotarski čobani, pa — kome pravo, kome krivo! Ne će nam biti ni prvo ni poslidnje, ako nas Bog poživi.

— Bog s tobom, moj Marko, kako divaniš! — ukori ga ona, a na licu joj se vidjelo, da su je njegova nagoviještanja neugodno dirnula. — Kako bi moga' tuđu sirotinju?!

Bila bi sigurno nastavila, da ga odgovori od te namisli, da se ne stvori Vule pred njima, kao da ga je netko istresao iz vreće.

— 'Valjen Isus! — pozdravi on veselo.

Marija mu prihvati pozdrav, a Musa ga dočeka porugom:

— Vidi se, da si višt 'odanju oko tuđi kuća, kad te ni psi ne opaze!

— Teško mi se o'de prikrasti, kad svi Vrbani nemaju ni dva psa, a i ako je 'di koji, taj je i slip i gluv, pa bi' ga moga' ukrasti! — odgovori Vule, smijući se. Bio je svjež, veseo i dobro raspoložen, što je Mariji odmah zapelo za oko, pa i nehotice baci pogled s njega na Musu, da vidi, koji je ljudevniji i ljepši. Zadovoljno spusti pogled preda se: njezin je Musa bio bolji momak!

Vule je nosio sjekiru preko ruke, Musa uzme torbu preko ramena, bradvilj preko ruke, a veliki svrdao zatakne iza vrata za jaku od kaputa, pa odmah pođu. Marija ih je pratila pogledom i sve očekivala, da li će joj Vule bilo kakvim znakom pokazati, da se poznaju više nego obični susjedi i posve svagdanji znanci — možda će se obazreti kao slučajno

ili će pogledati, kao da mu se tobože nešto vuče za opankom, ili će načiniti bilo što, što bi je podsjetilo na nedavnu prošlost, no ne dočeka ništa. Štoviše: nije se s njom ni našalio, kako se svi šale sa snašama, koje su istom dovedene, nego se je vladao posve jednostavno, posve prijateljski, kao da s njom nije nikad ništa ni progovorio ni dotakao je se.

Kad se je uhvatila kod tih misli, začudi se, zašto ona uopće očekuje, da bi on bio prema njoj drugačiji nego bilo koji drugi znanac i prijatelj — sve je ono bila samo neznatna, mala djetinjarija! — ali joj je ipak u dnu duše bilo na njeg žao — — —

Ona nije tako zaboravna; žena uopće više pamti, jer više ili poštiva ili mrzi. Marija je sad ponovno osjetila, kako u sebi nosi onaj prvi doticaj sa čovjekom kao neki veliki i neizbrisivi događaj, koji bi bio veliki i nezaboravni grijeh, da nije bio posve nevin, a ovako je — samo tajna, koja je svima nepristupačna, a njoj neizbrisiva. Tako ona osjeća, a on, eto — prelazi preko svega kao životinja — — — To ju je zaboljelo. Ponovno se je povratila na sjenik sjela na topli ležaj, s kojeg je čas prije ustala, onako se obučena pokrila biljcem i snatrila o svekrvinim riječima, koje su je nekim čudom saletjele i spasile je od prljavog kopkanja oko Vuline neosjetljivosti.

»— — — Vidim ti već i na očima, Bogu mom 'vala, da i moreš biti vesela« — — rekla joj je svekrva Bara skoro svečanim, pobožnim glasom kao kakav prorok, o kom pripovijeda plovan sa propovijedaonice. Marija se nije nimalo čudila tom svekrvinu opažanju, jer zna, da to vide skoro sve starije žene, a koja ni to ne vidi, drže je blunom i muškaračom, koja ništa ne zna.

— — — Eto — — Božji blagoslov — — a Vule se još nije oženije, neg iđe s mojim Markom u planinu — — — Markov težak — — —

I opet joj je Vule u mislima, a njegova Kaja Inje Krpana još čeka — — dok je Marija već Markova žena i seljani je već drugo jutro prozvaše »Musinkom«. Prvi joj je stric Mile, kovač, rekao, da je sad zapečaćena i gotova.

Marija se je stidljivo nasmiješila njegovim dvomislenim riječima, jer nije znala, što bi učinila pametnije.

— Sad si Musinka! — potvrđivao je stric, tumačeći svoje riječi i misli. — I pravo je, da j' doveje pravo čeljade spram sebe!

— A, Božija Volja, moj striče — reče ona, samo da ne šuti, jer siromašne mlade nijesu nikad dovoljno oprezne, da ne bi rekle koju previše ili koju premalo. Svaka im se meće po deset puta na mjerila. Napose mora paziti, da se ne zamjeri rodu, koji drži svojim posebnim pravom, da je ocjenjuje i prosuđuje.

Marija je bila svijesna tih opasnosti, pa je pazila na svaku riječ i na svaku kretnju. Poslije strica Mile i drugi je počeše zvati Musinkom tako, da joj je to čula i svekrva, a kako Marija nije mogla nagađati, kako će taj nadimak ona uzimati, šane joj kao povjerljivo i žalovito:

— 'Esi i' čula, majko, poganac i' odnije!

— Ništa, ništa, 'rano! — odgovori svekrva veselo. — Pravi Musa, pa i njegova prava mlada Musinka. Neka, neka!

Marija je bila zadovoljna tim odgovorom, jer joj se nadimak sviđao i ispunjao je zadovoljstvom i nekim tihim ponosom.

— — — Musinka! — — — Moja Musinka, vidi ti se na očima — — govorila je sama duša, dok se je ona skupljala pod biljcem i nastojala, da se zgrije, jer je bila na dvorištu ozebla, čekajući, da njih dva otidu. Već je mrtva jesen i zrak miriši po snijegu, pa hvata za jagodice na rukama i obrazima. Kako se je razgrijavala, tako je osjećala, da je hvata drijem, no prene se, jer se je pobojala, da ne bi čvrsto zaspala, pa bi joj se moglo desiti, da joj svekar i svekrva prije nje ustanu, a to se nikako ne smije dogoditi. Još joj je bilo prerano da ustane, pa se protegne poleđice, ruke podmetne pod glavu tako, da ju je podigla toliko, da je mogla gledati prema izlaznim vratima i kroz njih na dvorište. Jedva je nazirala veliku lipu kao golemu crnkastu krpu, pa da nije znala, što je, mislila bi, da je to naoblačeno nebo kao najcrnja haljina. Ovako je naprezala vid i naslućivala debele ogranke i kroz sitnije granje zapažala daleko vedro nebo, koje se već počinje smiješiti ranoj zori... Musinka leži u Musinoj štali i — — — Da je Vule bio pravi čovjek — — —

Trgne se i naglo ustane, nasumce prođe rukama od glave prema dolje po odijelu, da skine slamu, ako se je gdje prihvatila, pa stupi prema vratima i oprezno se spusti niz ljestve na dvorište. Upravo je počelo svanjivati, pa je mogla nakupiti naramak sitnijeg granja i ponijeti ga u kuću, otvorivši vrata sa najvećim oprezom. Razgrnula je lug sa žerave i naložila vatru, koja je začas plamsala i osvjetljivala veliku kuhinju. Iz sobe se je čulo jako svekrovo hrkanje, kao da je izbacivao utrobu, na mahove se gušio i opet odušivao, upočivao, snizio glas i onda opet počeo krupno i visoko. Marija je uzela metlu, da pomete kuću, a sve prisluškivala, da li će se javiti još kakav glas iz sobe. Sve je drugo bilo u grobnoj tišini, osim što je mačka prela kraj ognjišta u lugu.

Kad je kuću pomela i pospremila, nalije iz vučije vode u zemljanu bakru i objesi je o komoštre, da se voda grije za palentu, zatim opere dižvicu i pođe u štalu, da muze ovce i kravu. Opazi, da je još mrak, pa pomisli, da bi bilo najpametnije, da ide najprije donijeti vode s vrela, jer je u vučiji još samo malo, ali se u istom času poboja, da bi onda zakasnila sa opremanjem blaga na pašu, jer je do vrela veoma daleko. Kad se najviše žuri i kad je ne uhvati ni jedna ni strina ni ujna ni tetka, da s njom podivani, mora potrošiti najmanje tri četvrti sata, dok otide i vrati se. A dotle će biti veliki dan i blago mora već biti gotovo za polazak na pašu. Stoga ipak ode u štalu.

Začas se pojavi i svekrva na vratima.

— 'Valjen Isus, 'rano! Poranila ti, poranila ka' 'jedna po 'edna! Neka, neka — — —

— Evo, majko! Na vike budi 'valjeno Ime Isusovo — odgovori Marija, ne podižući glave ispod ovce.

— Neka si, neka, 'rano, poranila, nek se u selu zna, al je još mrak, pa ni ne vidiš.

— A, moja majko, što bi vidila, kad znam i brez gledanja?!

— Odoše una dva u planinu?

— E. Već su uni u Velebitu!

— Vule je zlata vridan težak — reče Bara kao za sebe, a Mariji bi žao, što joj ga i ona tovari u glavu, čim je došla i kad je već pomislila, da ga se je riješila. Najzad — i što je na tom Vuli, da ga svi hvale, da ga zovu na posao i da se — njoj bez ikakva razumna razloga neprestano vrze po glavi, iako je dobila čovjeka, koji je i ljepši i jači i ljudevniji?! — —

Nije bilo vrlo važno, ali je neprekidno kopkalo po njezinoj nutrinji kao crv: nije li to njemu baš ništa? Je li on doista sve zaboravio ili se samo pretvara i zatomljuje u duši i srcu osjećaje s razloga, što je ona sada tuđa žena i što i on ima drugu djevojku, koja će ubrzo postati njegovom ženom?

Nije nikako mogla riješiti te tajne, pa u nekom posve neodređenom, nejasnom času pomisli, da će biti najbolje, da ga izravno upita, kako je to u njegovoj duši i glavi, no već joj u slijedećem trenu bljesne pred očima sva nemogućnost, sva rugoba, sva bol a i smiješnost te pomisli, posao joj pane iz ruke, a glava klone na grudi.

— Bog bije sa mnom i Blažena moja lipa Gospa — prošaptaše same usne, strese gornjim dijelom tijela, kao da zbacuje sa sebe veliki teret, prođe rukom preko čela, uspravi se, široko otvori oči, zagleda se u neku posve neodređenu točku i pomisli sa užasom: — Ku'n da sam luda, Bog bije sa mnom —

Pred očima joj se prostrla omaglica, kao kad čovjek pogleda u sunce, pa poslije toga baci pogled preda se i — skoro ništa ne vidi. Posve su joj se nagonski kapci rastreptali i grozničavo udarali, kao da brane zjenice od mušica, a oko nje se nenadano i neočekivano razigrale varnice, kao kad na rasplamsanu vatru metneš sirovu jelovu granu.

— Bog bije sa mnom i Blažena moja lipa Gospa — ponavljala su njezina usta, a duša se zaustavila na nekoj mrtvoj točci kao uplašena ptica, sva se savila u sebe i titrala najsitnijim titrajima podmukle groznice, koja ubija, uništava, razara ljudski organizam i ujedno zatire i svoj trag tako, da se ljudski um jedva može dosjetiti — otkud tolika propast i nesreća.

Dugo je tako nestajala, a da nije mogla nestati; dugo je tako razmišljala bez i jedne jasne misli; dugo je tako živjela bez života i umirala bez smrti i bolova, dok joj se ne poče polako vraćati svijest i osjećaj za vrijeme, mjesto i događaje

— — — Ku'n da sam bila poludila — — — Bog bije sa mnom i Blažena moja lipa Gospa — ponovno su prošaptala osušena usta poslije duge, duge stanke, a blijede su se usne pomicale u grozničavoj drhtavici. Magla se je pred očima rasplinjivala, varnice bivale sve rjeđe i rjeđe, a svijest smirenija i sve jasnija i jasnija o svemu, što se događa.

Bilo joj je jasno, kao da joj je neka čarobna sila ubacila u dušu i mozak: Ona je tuđa žena, a on je slobodan momak, koji je već dao riječ svojoj odabranici — — — Dakle: ni on nije više slobodan! Njih su oboje — tuđi — — —

— Tuđi, tuđi, moj Vule! — — —

Tu je misao prošaptala toliko glasno, da je čula svoje riječi i trgla se u strahu, da bi ih mogao čuti i još tko osim nje, pa se preplašeno ogleda na sve strane oko sebe. Pogled joj je bio još uvijek veoma nemiran, a kapci široko otvoreni, kao kad se čovjek nečesa preplaši i nagonski široko otvori oči, da tim bolje vidi opasnost, koja mu prijeti.

Posve jasno osjeti, da iskreno voli svog Musu, da je sretna s njim u svojim mladenačkim snovima i doživljajima, pa — eto: a Vule i jest tuđi, baš kao što je i ona tuđa, pa — — — Tuđi, tuđi — — — Musa je i ljepši i jači i ljudevniji — — — Ti joj osjećaji pomogoše, da je sve malo pomalo nalazila ravnotežje i osjećala sve čvršću i čvršću podlogu pod nogama. Uspravljala se je, a grudi joj se lakše i slobodnije nadimale i srkale svježi zrak, koji joj je oživljavao svaku žilicu i svaki mišić — — — Tuđi — — tuđi — — Tako je i pravo: kad se dvoje nađu, zabilježe i odluče od ostalog svijeta — neka ih Bog blagoslovi i daj im mira — — — Pusti, moja Marija, Vulu s mirom njegovoj Kaji — — — I una pušta tebi tvog Musu — — — Neka joj ga! — pomisli oštro i osjeti, da se ljuti na Kaju — —

Kad su se Musa i Vule vratili iz planine, Marija je bila posve složena. Mirno je i odlučno gledala i jednom i drugom u oči, a da nije ni zadrhtala, te svijesno osjeti, kako je smirena i jaka. Taj je osjećaj dovede na pomisao, kako ono s Vulom i nije bilo ništa nego obična djetinjarija, pa joj bi upravo drago, što je našla tako divno i jednostavno tumačenje, koje ju je smirilo.

— Tuđi, pa tuđi! — — —

Tako je to jednostavno i naravno — — —

Već je pomislila, kako bi mogla sad o tom i sa Vulom razgovarati posve mirno, ali ne da ga pita, kako je to u njegovoj duši i glavi, nego da mu sa smiješkom na usnama reče, kako to uopće nije ništa bilo među njima. Tako — — — Mogla bi s njim pripovijedati i smijati se, jer je sad žena, a on i jest muško, pa mogu razgovarati skoro na ravnoj nozi

o svakom pitanju, kao što prije nijesu mogli, dok je ona bila djevojka.

— Vule, Bog ti dava', kad ćeš po divojku?! — upita ga nenadano i bez razmišljanja, a da ni sama nije znala, kako joj je to pitanje naletjelo na jezik. Kad se osvijesti pod udarcem zvukova rođenoga glasa, iznenadi se i bi joj drago, kako ga je to upitala lijepo i posve mirno i baš to, što je najbliže onom, što je nju žuljalo. Bi joj iskreno drago, pa se nasmiješi zadovoljno i ugodno, kao da joj je pao sa srca težak teret.

— A smiješ se ti tome, smiješ?! — reče Vule kroz zube, kao da želi, da ga drugi ne čuju, i ogleda se oko sebe. Stajali su pred Musinom kućom i slučajno tog časa nije bilo nikog u blizini, jer su svi bili zabavljeni večernjim poslovima oko pospremanja blaga na počinak. Bilo bi teško odrediti, da li je Marija posve slučajno ostala sama uz Vulu, koji je sjedio na panju i čekao večeru, ili je neki nepoznati, tajanstveni stroj u njezinoj podsvijesti ravnao njezinim laganim, tihim koracima i ustavio je baš tu kraj njega.

— Ne smijem se tome, očiju mi! — odvrati ona žurno, osjetivši, kako je to njegovo tumačenje za nju nezgodno, a uistinu je i netočno. — Jer bi se tome smijala?! Nisam blunasta! Nego — — Tako — — Nasmijala sam se, što sam te to pitala, kad znam, da 'š se brzo ženiti — — —

— Smij se ti, mudrice, smij, kolko ti drago! — odreza on skoro ljutito tako, da se je Marija prenula pod udarcima njegova muklog glasa, koji joj je govorio mnogo više negoli same riječi.

— A jêr si taki, ku'n da si na trnju ja'a?! — — — Nisam te ujla, ako sam te upitala — odgovori Marija i žurno zamakne u kuću, da ne bi tko opazio, kako se je tu besposlena upustila u razgovor.

Osjetila je neodoljivom snagom, da nije pametno radila, no ujedno joj je bilo jasno kao očenaš, da nije kriva: Nije se namjerice upustila u razgovor s njime. Naletjelo joj je na jezik bez njezine volje i bez ikakva razmišljanja. Prije svega — ne zna ni sama, što ju je gurnulo pred njegove noge kraj panja i tamo je usadilo pred njim kao svijeću, a zatim je nagnalo, da s njim razgovara i to baš o njegovoj ženidbi. Sad — kako bilo da bilo, gotovo je i nema više popravka. Gotovo je, a kad pravo prosudi, mora zaključiti, da je i dobro,

što je stala i što je govorila i to baš o tom pitanju. Dobro je, jer je dobila odgovor, kakvu se nije nadala, iako joj on nije svojim prijašnjim držanjem dao prava, da od njega očekuje bilo koju toplu riječ, koja bi joj se svila oko one njezine tajne na uzburkanom srcu — — —

— — — Jasno je: ni Vule ne misli više o njoj! Zapravo on nije uopće o njoj mislio niti je onom sudbonosnom slučajnom događaju pripisivao ikakve važnosti, kao da ga uopće nije ni bilo! Doista! Tako se je držao od prvog časa i tako se drži vazda, pa i večeras. On je posve dosljedan i nema nikakve veze s njezinim grozničavim proživljavanjem — obične djetinjarije, obične gluposti i nevažne upadice, koja se može svakog časa dogoditi svakoj ženi i svakom muškarcu — — — Što se je uopće dogodilo? — — —

— E, da: uprav ništa! — šane posve primjetljivo i sagne se, da jarne vatru, jer nije znala, po što je došla u kuću.

— Meći stolicu! — trže je iz misli glas svekrve Bare, koja je ulazila, noseći u ruci dižvicu mlijeka. — Ljudi su gladni ka' vuci, a i nije im do čekanja, kad su trudni ka' crna zemljica.

Marija je osjećala, da bi joj morala nešto odgovoriti — bilo što, samo da progovori: — no nije nikako mogla pokrenuti glasnice, pa se je nijemo uspravila, gledajući neprekidno u vatru, otišla u kut, uzela niski okrugli stol — stolicu — i metnula ga podalje od vatre tako, da čeljad može oko njega sjediti.

Kretala se je posve mirno i sigurno, tek je neprekidno osjećala potrebu, da progovori i štogod reče svekrvi, a ujedno je upravo znala, da joj riječi ne će da izlaze iz grla, pa se je posve nagonski nekoliko puta mašila vrata, kao da želi napipati uzročnika te neobične i neugodne pojave.

— Evo, majko! — reče glasno i otresito kao iz puške, kad je po stolici razmetala žlice. Sama se je iznenadila i snagom i bojom svoga glasa, pa ponovi, kao da želi bolje ispitati, što je osjetila i čula: — Gotova sam, majko!

— Neka, rano, neka! — odgovori joj svekrva posve mirno i bez ikakva naglašivanja tako, da je Marija osjetila, da se nije ništa dogodilo: svekrva nije ni primijetila nevjestine zabune! — Zovni ljude, nek idu 'isti — nastavila je Bara, cijedeći mlijeko.

Musinka htjede žurno poletjeti na prag, da izvrši svekrvinu zapovijed, no u istom trenu joj pade nešto u noge, a u glavi joj sijevnu misao, kako će opet morati bilo što reći Vuli, jer sjedi tu odmah pred vratima na panju, pa ga ne može mimoići. Zastade. Pomisli, da bi trebala naći kakvu bilo izliku, da ih ne zove baš ona, ali se brzo snađe, dođe k sebi i odlučno zakorači prema izlazu.

— 'Ajte, rode, k večeri! — vikne dosta glasno, a da nije ni pogledala, tko je pred kućom i gdje je zapravo svekar. Osjetila je taj svoj ispad i bi posve zadovoljna. Svekar je najstariji, pa je i u redu, da zove njega ispred svih ostalih.

Kod večere su sjedili kao i obično: muškarci jedan do drugog, a žene spram njih tako, da je Musinka imala Vulu i svog Musu ravno preko stolice pred sobom, pa bi joj pogled morao pasti bilo na jednog bilo na drugog, čim bi ga podigla. Ona je stoga neprekidno gledala u stolicu tako, da joj se pogled nije mogao sresti ni s čijim drugim očima. Osjećala je, da je svoj gospodar i da posve smireno može izdržati, dok večeraju. Spočetka su svi šutjeli i marljivo jeli, jer su bili i gladni i umorni, a čim se je večera više bližila kraju, tim je i čeljad postajala sve razgovorljivija. Najčešće se je javljao stari Milica, jer mu je kao starješini to i dužnost, a i najodmorniji je bio, pa mu nije ni teško govoriti.

— I unda, veliš, nasikli vi i nacipali šimle ka' pravi momci?! — reče starac, obraćajući se sinu Marku.

— Pripovida' će se o tom, striče Milica! — odgovori mu Vule povišenim glasom.

— A i 'este, Bog vas blagoslovije, ka' dva zmaja! — reče Bara i ukotvi raspjevani pogled zadovoljne majke na Musinu licu.

Ta svekrvina ponosna pohvala podbode Musinku, da baci pogled preko stolice, no u zadnjem se hipu svlada. Istina: ona posve jasno i svijesno osjeća, da je njezino srce u — Musinim grudima, ali ipak osjeća, da kraj njega sjedi Vule! Da je tu tko mu drago drugi, ona bi barem ispod oka ispijala ljepotu i muževnu snagu svoga Muse, no ovako — ipak osjeti, da je pametnije, da se ne izlaže kušnjama, pa svlada svoju želju i još više potuli glavu.

— Nema druge, Vule, man se ženiti! — reče Milica poslije duže stanke. Drvene su žlice muklo udarale po drvenoj zdjeli

i veoma ugodno prekidale večernju tišinu, koja je kao pokrov prekrivala kuću, čim bi čeljad zamukla. Vatra je na ognjištu gorjela na širokoj podlozi i plamen lizao komoštre visoko prema otvorenim gredicama i rožnicima, a sjene su čeljadi oko stolice sablasno udarale na čađave stijene. Slika je bila veoma zanimljiva: zidovi su bili crni kao paklina tamo, gdje su padale sjene, a gdje njih nije bilo, bili su također crni, jer ih dim dnevno liže već jedno stoljeće, možda i dulje, a nikad nijesu bijeljeni, jer kuhinju ne bijele, no to je crnilo prevučeno svijetlom pokošću. Kako se čeljad kod stolice giblje, tako se i ona crna mrlja njihovih sjena pomiče i u svojoj hrpi daje sliku sablasne nemani. Djeca to znadu u svim kućama, pa se ne usuđuju ni pogledati u kut, u koji pada najviše sjena od ognjišta.

Kad starcu Milici nitko ne odgovori, jer su baš bili zabavljeni zalogajem ili jer nije nitko htio da odgovori, ponovi on svoju misao:

— Ženiti se, ženiti, moj Vule! Nema druge.

— A nu! — potvrdi Vule iza dužeg oklijevanja. — I sâm sam tako odumije.

— A da, man se ženiti! — potvrdi i Bara.

— Nemaš man uno materesine u kući — javi se Musa, no ne dovrši misli, koja je svakako glasila, da se mora ženiti, jer nema u kući čeljadi za posao. Vule je svoju majku vazda zvao »materesinom«, jer ga je tako naučila njegova strina Čizinka, dok je progovorio. Vazda mu je govorila: »'Di ti je materesina? Što ti radi materesina? Kako ti je materesina?« — i slično, a djetetu se to svidjelo, pa — ostade materesina, a da ni majka ni dijete nikad ne osjetiše, da to ne bi bio lijep i ugodan nadimak. S toga su i Vulini prijatelji u razgovoru s njim uvijek tako nazivali njegovu majku.

— Unda, momče, ka' ćemo pirovati? — opet će Milica.

— To nikad, striče! — odgovori Vule preko zalogaja.

— Nude, nude? Nikad?! — iznenadi se Milica.

— Nije meni do tog, moj striče.

— P' unda?

— P' unda ništa! — odgovori Vule, smiješeći se, kao da ne razumije pitanja.

— A ženije se bi?

— E! — potvrđuje Vule i neprekidno se smiješi, jer mu je jasno, što starac Milica kao tobože ne razumije.

— A pirova' ne bi?

— Pirovati ne ću!

— P' unda?

— P' unda ništa!

— Bog s tobom, pa kako ćeš to?! — upita starac, odloživši žlicu.

— Lipo, striče Milica — odgovori Vule posve mirno. — Doveš'ću curu brez vinčanja, a unda — više nema ni vinca ni pira, al vinčanje će biti!

— Jadna ti majka! — iznenadi se Bara.

— A jêr, moja strina? — upita Vule, kao da se i on čudi njezinu iznenađenju i čuđenju.

— Šentaj te nebog, 'ko j' to još upazije?! — odgovori Bara, dok je Milica oborio glavu i šutio, kao da premišlja ono, što je čuo.

— 'Ko nije još upazije, strina, upazi'će! — odgovori Vule posve sigurno i odlučno.

Mariju je Vulina izjava zaprepastila i gorjela je od želje, da i ona reče, što misli, da tako odtereti dušu, no svladavala se je, jer mlada uopće ne smije govoriti, kad govore stariji, a pogotovo nije ovo predmet, o kom bi ona smjela raspravljati.

— Pa, kako ćeš to? — upita Milica iza oduže šutnje.

— Lipo, striče Milica: curu za ruku, put pod noge, pa u slamu! — odgovori Vule dosta drsko i nepristojno. Na njegove se riječi starac naglo uspravi, podigne glavu, ošine ga veoma oštrim pogledom, otpuhne, zaustavi, da nešto reče, no u istom se hipu sruši u sebe, pošikne leđa, spusti glavu i duboko otpuhne umjesto svake druge izjave.

— Dvoj se 'oće za taj posa'! — odape Marija nenadano kao iz nategnute praće, kojoj više nije mogla gospodariti.

— E, e: dvoj, mlada! — odgovori Vule posve jednostavno i naravno, a Musinki se učini, da je sigurno osjetila porugu u njegovu glasu. — Cura se i momak 'oće za taj posa'!

— I ja to velju! — odgovori Marija i pocrveni, kao da je polivena kipućom vodom. — Al Kaja to ne će!

— Ne će dati vridni Inja! — reče Bara, bacajući pogled sad na Milicu, sad na Vulu, da vagne raspoloženje. — Ja, lje, svog diteta ne bi tako dala!

— Triba ga, strina Bare, imati! — odvrati Vule i opet nekako drsko i porugljivo.

— Eto ga, sinko, kraj tebe i vridi deset šupljača, da prosti Bog i obraz vas, koji slušate! — odvali Bara kao od pećine.

Razgovor zape. Musa je cijelo vrijeme šutio i nijemo slušao, što drugi govore. Nije se htio miješati, a nije mu se ni računilo, jer je bio premoren poslom toliko, da je jedva držao žlicu u ruci.

— Ne velju ja ništa — javi se prvi Milica iza teške stanke, otežući i važući svaku riječ — kad bi tebi mate' branila, da je uzmeš, pa da unda — — I neka bi je unda doveje nevinčanu, ako ti je Bog odredije! — — — Al ovako — eto, samo da se pripovida i da ne bude ka' kod drugog svita — aee, braćo moja, 'ko se Bogu moli! — reče starac u čudu i prekrsti se.

— I', stari, i' još! — nukne ga Bara, pomislivši, da se on krsti, jer ne kani više jesti.

— Krstim se, ženska glavo, ne jer ne ću više isti, man jer ovo još nisam čuje ni vidije svog vika! — odgovori on i maši se žlice.

— Uprav mi je drago, da 'š i od Vule ništo naučiti, striče Milica, i ako si mudar! — odgovori mu Vule i zasmije se.

Mariji se učini, da sve na nju ispod oka šiba, pa se uznemiri, ali je odmah osjetila, da joj ne prijeti nikakva opasnost, jer je cijelo društvo bilo uzbuđeno i svi su se gledali, kao da se pogledima love. Vule je postao obijestan, osjećajući svoju premoć i snagu u onome, što je samo on znao. Bio je ponosan na svoj i Kajin sporazum prvo stoga, što je bio posve neobičan, drugo stoga, što je vjerovao, da će ga pošteno održati, a treće stoga, što je vjerovao, da će ostati tajnom među njima dvoma za sva vremena. Vule je vjerovao i u toj je svojoj vjeri osjetio posve neobičnu snagu i nečuvenu nadmoć nad svima ostalima, koji okružuju njega i njegovu Kaju. Stoga se on njima i ruga — bez ikakva obzira, da li su stari ili mladi, da li su muško ili žensko, a Musinke — na priliku — niti ne osjeća drukčije negoli strinu Baru, strica Milicu ili bilo koje drugo čeljade tu u kući ili u selu. Ne osjeća nikakve tješnje veze ni s kim osim sa svojom odabranicom, koja ga je najviše osvojila, kad mu je rekla: »zakla'ću te ka' pile«. I prije ju je volio više nego ikoju drugu, ali je ipak osjećao — tako: cura, cura! Njemu je bliža i milija od ostalih, ali bi

i mnoge druge mogle posve lijepo ispuniti u njegovu srcu i na njegovu ognjištu baš onu istu zadaću, koja nju čeka. Tako je to bilo sve do neki dan, kad joj je rekao, da ne može pirovati, jer nema čim, a ona mu odgovorila kao iz topa:

— Unda traži drugu curu!

— 'E l' tebi do pira il do mene? — odgovorio je Vule povišenim glasom, ali posve mirno, jer ga njezin odgovor nije iznenadio.

— Do tebe mi je, al sam ja divojka! — odgovorila je Kaja, gledajući mu muški u oči.

— E, e: divojka! Divojku ja i 'oću! — potvrđuje Vule veselo, jer je već bio stvorio odluku i tvrdo vjerovao, da će ona prihvatiti njegov prijedlog.

— Al najprije prid oltarom i plovanom!

— Ako 'š lipo prid Svetim Ocom Papom! — odgovorio je Vule i šaptom joj otkrio svoju misao. Ona se trgla i odmakla se od njega na dva koraka, zureći netrenimice u njegove zjenice, kao da će ih ispiti svojim zažarenim pogledima. Zanijemila je, a i Vule je stajao kao mramorni kip, osjećajući i veličinu i težinu svoje namisli. On se osvijesti prije nje, pruži joj ruku i reče odlučno: — Evo ti ruke!

Kaja se nit pomače nit odgovori nit okom trenu.

— Bojiš se, divojko! — podrugne se Vule posve nesvijesno i nenamjerno tako, da se je i sam iznenadio, kako mu to izleti iz usta.

Na te se njegove riječi Kaja uspravi, kao da ju je netko povukao za kose, oči joj sijevnuše novim, divljim žarom, a usne zadrhtaše, pa ih stisne, da on ne opazi, napne svu snagu, da ne pokaže bijesa, te procijedi kroz zube:

— Ne bojim se sebe, man tebe!

— Evo ti ruke! — odgovori Vule i opet joj pruži ruku. Ona je ni sad ne primi, već nastavi:

— Ne šali se, Vule. Ti mene ne poznaš!

— Znam ti soj!

— Zakla'ću te ka' pile!

— Mogla bi ti i to!

— Bi, Vule, svega mi na svitu i ovom i unom! — odgovori ona tolikim strašnim mirom, da njega podiđoše trnci. Osjeti na sebi njezinu snagu i baš u tom trenu svijesno vidje, da ne

može pogriješiti, sve ako bi mu i nadošla slabost i želja, da prevjeri: ne može kraj nje take! Opet joj pruži ruku i reče:

— Evo ti i vira i ruka!

Tako je to bilo i otada Vule vjeruje više u Kaju nego i u sebe i u cijeli svijet i stoga se svima podruguje i titra se sa svakim.

Žlice su muklo klopotale, udarajući o zdjelu i sudarajući se međusobno, a čeljad je zanijemila, te se nije čuo nikakav ljudski glas, osim što je Milica teško otpuhivao.

— I tako 'š ti nju lipo nevinčanu k sebi u slamu?! — prekide šutnju Bara, jer nije više mogla izdržati.

— Uprav tako, strina! — potvrdi Vule, smiješeći se.

Marija osjeti, da on nije ni dobar ni pošten, i bi joj to otkriće veoma milo i ugodno, jer je posve podsvijesno tražila na njemu mane i poroke, samo da ga lakše podnese kraj sebe kao posve strana, tuđeg čovjeka. Nije ona bila svijesna svega napora, koji u njoj razvija neka nepoznata sila, da joj olakša breme te potmule, podmukle borbe, ali je svaki čas izvirala na površinu svijesti po koja činjenica, koja je posve lijepo upućivala na pravi razlog tih napora. Eto: on će mimo sav svijet a bez opravdana razloga strgnuti djevojački vijenac s glave čestite djevojke sirote i još se smije i ruga, kao da bi se napio vode! Njemu to nije ništa — — — U Mariji je bijes upravo kvasao, no nije joj bilo jasno, zbog česa se ona to zapravo ljuti: je li joj žao Kaje ili joj je možda krivo, što se Vule uopće ženi? Tako je to sve nekako mutno pred njezinom svijesti, da se pravo ne razabire, jer ona nema ni snage ni želje, da razastre pred sobom tu svoju nutrinu i te svoje misli i osjećaje, pa da ih valjano provjetri. Jasno je samo to, da joj je drago, što je on — nepošten gad! To je prava oznaka, koja joj je pala na mozak i prilijepila se uz Vulu kao sastavni dio njegova bića, kako ga sada ona vidi.

— Učini' ćeš rodu glas! — opet će Bara.

— A 'di mu je rod, moja majko? — izbaci Marija, ne prikrivajući želje, da ga uvrijedi.

— Kad mate' rodi ljudu, dosta j' roda i njemu i njoj, a kad joj se izmakne kukavelj . . . ne pomaže ni carski rod! — odgovori Vule povišenim glasom veoma samosvijesno i odlučno, a da Marije nije ni pogledao. To je ujede za srce. Da ju je bijesno opleo pogledom, kao što joj je ponosno odgovorio,

bilo bi joj nekako lakše i ljepše pri duši. Ovako — kao da i ne odgovara njoj, nego nekom, koga i nema tu među njima. Poče smišljati, kako bi ga izazvala i još jače razbjesnila, no trže se pri samoj toj pomisli, pusti žlicu na stolicu, skupi ruke u krilu i potuli glavu, da ga može ispod oka promatrati.

Svi osjetiše ovaj sukob, no nitko nije mogao ni naslućivati, gdje mu je korijenje, pa mu niti ne obratiše osobite pažnje, osim što je Milica vrlo spremno potvrdio Vulino mišljenje:

— 'Est to, Vule, uprav tako, al vindar — — Nije lipo.

— Ne velju ja, striče Milica, da j' lipo, man ne mogu drugačije, a tije bi' ga viditi, 'ko će još, ka' što ću ja! — odgovori Vule, zadržavajući se još uvijek na nekoj osobitoj visini, na kojoj se je promatrao i divio se sam sebi i svom postupku. — Kad čujete, unda me psujte — — —

— Čuli smo, kad nam sam veliš, kako ćeš — odgovori Bara preko zalogaja tako nespretno, da joj se mrvica zaletjela u dušnik, pa se svom snagom zakašlje i poprska jelom sve pred sobom na pola metra.

— La, Bog ti pomoga'! — reče Milica, brišući lice od mrvica jela i Barine pljuvačke. Ona je pokrila usta dlanom, a niz lice joj grunuše suze.

— Vidiš, da te j' Bog pokarao! — dobaci joj Vule i nasmije se. — Ružno si pomislila o mojoj ženidbi, pa ti je to za to!

— Uprav Bog, slava Mu i dika, pazi na Vulu Jeranova i Kaju Injinu! — odsiječe Marija i opet veoma uzrujano i nezgodno tako, da ju je Vule podrugljivo pogledao, časak mirno držao na njoj svoj pobjedonosni pogled, a onda rekao kroz smiješak:

— Da si još cura, pa da tako divaniš, ne bi' ti se čudije! Al ovako što će ti reći đuvegija?

— Bog s tobom! — odgovori Marija neobično žurno i okretno. — Što će ti tu moj đuvegija, kad je meni do kukavne Kaje, ka' da mi je moja rođena mate' rodila il da mi je kanila na zenicu?!

— A nu, nu! Ne velju ja ništa. More i tako biti — odgovori Vule mnogo mirnije, kao da i sam osjeti, da ne smije zaoštravati radi Marije, iako on nije pravo ni slutio, što se u njoj kovitla, smata i odmata kao klupko zmija. Iza trenutačna zastoja nastavi: — Nego, ne boj se ti, jadna, za Kaju. Nije lako Kaji stati na opanak!

— 'Est to, al nije lipo, što ćete napraviti! I nije zbog tebe, koji si muško — govorila je Musinka veoma odlučno i nasilu mirno, prisluškujući svome glasu, da čuje, da li podrhtava, a osjećala je, da mora govoriti, pa joj svekar i svekrva uprav i zamjerili. Mora otvoriti zasun, odškrinuti vrata svoje prepune duše i pustiti unutra svježega zraka, da joj odlahne.

— Ja bi' volije, kad bi' mogli drugačije — odvrati Vule, gledajući preda se. — Bilo bi nam lakše! Al kad se ne more, ne more se! Al, ču'će se — — — Kad se 'ednom pročuje... a sve se pročuje, pa će i ovo... kad se pročuje, pripovida' će se — — —

— A što će se to pripovidati? — upita Bara.

— Svašta će se pripovidati, strina Bare, a ima' će se što i pripovidati, strina Bare, samo dok nas dvoj to sve uredimo i prebrdimo. A 'oćemo!

— Nisi, sinko, reka': »ako Bog da!« — opomenu ga Bara.

— Da' će nami naš Svemogući — — —

Musa je cijele večeri šutio — najprije, jer je bio mrtav od umora, pa opružio živce i udove, a poslije, jer je zapeo za sukob između Vule i Marije. Čim je među njima sijevnula prva varnica, opekla je Musu kao usijan bodež: osjeti, da između njih dvoga nešto vrije!

Potulio je glavu, priklopio vjeđe i kroz trepavice promatrao svoju lijepu ženu i pratio svaki titraj njezinih mišića na licu i svaki val krvi, koja joj je navirala u obraze na mahove kao uzburkano more. Bilo mu je posve jasno, da nešto nije u redu, no iz onoga, što je čuo i vidio, nije nikako mogao zaključiti, kakav je to sukob, kakvo je to natezanje i nadmudrivanje. Pomisli, da bi sam morao štogod ubaciti, da izazove razjašnjenje, no nikako mu se nije nădâla dobra prilika, a zucnuti što bilo, nije htio. Stegao je usne, potkupio živce, još više se potulio, da mu nitko ne može vidjeti, kuda šiba pogledima, i čekao. Sjeti se, kako je jučer Vule u planini skoro izazvao tučnjavu, kao da im je deset, a ne dvadeset i pet godina. Nenadano ga je počeo zadirkivati pitanjima o bračnom životu tako, da se je Musa jedva svladavao, da ne

plane. Istina, nije spominjao izravno Mariju, ali nije se moglo odnositi ni na koju drugu, kad je ona Musina žena; nije ni spominjao ni iznosio kakve posebne čine ili činjenice, kojima bi vrijeđao njihov bračni život, ali je govorio sve tako, kao da je ta zajednica neka slučajnost, koja zavisi od dobre volje Vule Jeranova.

— Što tu brljaš i čeprkaš, kad ne znaš, što teljuzgaš?! — ljutnuo se Musa i udario žešće sjekirom.

— Ne bi se marije ljutiti — odgovori Vule. — Vrati mi, kad se ja oženim, pa moremo u suvez!

— Meni je dosta i moga blaga i moga pluga.

— Ne velju ja, da nije, al je slatko ošiniti 'dikad prutom i po tuđem kožunu il šviknuti bičem za tuđim volom. Nego ... ja ti to samo tako prosipljem ka' baba iz tovara, a ti ne zarizuj u rovaš, man šibaj dalje!

— Znam i ja, da nije za glavu — — —

— A nu! — potvrdio je Vule i napetost je popustila. Poslije su dugo oba šutjela i radila kao mahniti, dok se nije ispušilo iz njih sve ono nerazumljivo i neobjašnjivo, što se bilo skupilo. Vuli nije bilo ni nakraj pameti, da između Muse i Marije ubaci kamen smutnje i nepovjerenje, već ga je draškalo, da se na njihov račun šali, a u tom je išao sve dalje i dalje, sjećajući se svog nasrtanja na nju i događaja, koji se je odigrao, pa je sve neopazice gubio uzde iz ruku i udarao na najosjetljivije žilice tako, da je Musa sve više i više dolazio do uvjerenja, da nešto — — tako: tko bi znao, što, ali svakako nešto nije u redu između njega i Marije. Spočetka je sve uzimao za šalu, kao što se to već čini među ljudima. Svaki njih slobodno pravi i neslane doskočice na račun mladih žena, pa — nikom ništa. Tako je to i sada Musa primao, dok Vule nije zabrazdio i prešao sve granice.

Kad su se poslom posve slomili i šutnjom izvjetrili, počeli su opet razgovarati kao i prije toga sukoba, no ipak je u Musi ostalo posve živo sve, što se je odigralo. Neprekidno mu se vrzla po glavi misao: — Nešto bi moralo biti — — —

Čuvši sad, tu kod večere, njihovo zubanje, pitanje mu postade još važnijim, a pomalo — bar kako se njemu učinilo! — i jasnijim: nešto jest! Ipak pomisli, da nije prijateljstvo, nego upravo protivno: nekakovo krvavo neprijateljstvo. Sad nastade u njegovoj glavi novo pitanje: Otkud to?! — Sva mu

se nutrina skupila oko tog pitanja i počela ga razapinjati. Osjeti, kao da mu je srce privezano na stotinu konopa, a svaki konop vuče po jedan nečastivi na svoju stranu i nije, da samo vuče, nego trza bjesomučno, kao da svakim novim naporom snage želi odvaliti svoj komad od tog nesretnog malog komadića Musina tijela. Osjeti žestoku podmuklu muku u cijeloj utrobi, upilji oštar, izobličen pogled u Mariju kao goveče, kad nenadano opazi pred sobom zmiju: ustukne cijelim tijelom, obočivši se na prednje noge, glavu ispruži, a goleme oči izdreči, kao da će mu iskočiti iz glave. Takav je Musin stav bio u času te najveće bure i pometnje u njegovoj svijesti, kad majka Bara, iza dulje šutnje, nastavi razgovor na Vulinu misao:

— E, da, sinko: more naš Svemogući, ako 'oće — — —

— More, more, al ni Un, slava mu i dika, ne čini od crna bilo! — dometne Marija još uvijek prilično nemirno i povišenim glasom.

— Blâgo li vam je! — odvrati Vule, naglašujući porugu smiješkom na usnama i podrhtavanjem glasa, kao da će početi pjevuljiti.

— A jêr bi nami bilo blâgo?! — izbaci Musa pitanje kao zrno iz puške tako, da se svi pogledi baciše na njega kao iz praće. Svi oko stolice osjetiše, da je to posve neprijateljsko pitanje, pa se Milica žurno i odlučno baci preda nj, zaoštravajući pogled u prijetnju:

— A jer un ne bi reka', što 'oće?!

— Ne branim mu ja — odvrati Musa mnogo blaže i sleže se u ramenima, jer je pod udarcima tolikih pogleda osjetio, da je zabrazdio, a ujedno mu je bilo posve jasno, da ni sam ne razumije, zbog česa ga toliko ljuti taj razgovor, ili — već sama Vulina pojava i njegovo držanje.

Vule jasno vidje tu strku pogleda i misli oko sebe, sve primi posve mirno, hladnokrvno, skoro porugljivo, i poče sjeckati, otežući svaku riječ:

— Lako j' to: sve se vi — prosti' ćete — dvoj a dvoj svezali u slami i otuda lauckate na sirotinju: »Čuvajte poštenje! Bog će nas rad vas!« A kad i mi 'ćemo sa svojim drugom u slamu, vi jope na nas: »Pazite, što radite! Gromovi će nas rad vas!« — — — A što mi radimo? Ništa, man uno što i vi, samo, eto, nemamo novaca da pirujemo — — —

Njegove su riječi padale na stolicu kao udarci malja, pa se sva čeljad počela pogledavati, kao da jedno drugo pita, što mu to znači i što bi trebalo na to odgovoriti. I Musa je osjetio težinu Vulinih riječi, koje su samo s početka njegova govora zvučale porugljivo, a što je dalje govorio, sve su više i više poprimale boju i zvuk žestoke uzbune, i opravdana prosvjeda, pa Musa osjeti, da to ide mnogo dalje od njega i njegove Marije, klone u sebe i stade posve mirno, sa razumijevanjem i skoro prijateljskim žaljenjem promatrati Vulu. I Milica osjeti, da Vule ne govori ludo i da ljudski rasuđuje, pa munjevito pomisli, da bi mu morao pametno i stišano odgovoriti, no nikako mu nije dolazila u glavu prava misao, pa poče pentati:

— A nu — — I 'est tako i nije tako — — —

— Samo vičete: Poštenje! Poštenje! — opet će Vule, nastavljajući svoju misao. — Pa i mi znamo, što j' poštenje, al je život — — — eto: i to j' poštenje, kad mora biti i kad ne more biti drugačije. To j' pravo poštenje!

— Kad bi ti zna', što j' poštenje — reče Marija posve žestoko i ljutito toliko, da su se na nju oborili pogledi sve čeljadi tako naglo, da se je munjevito osvijestila, široko otvorila oči i zagledala se u Musu, u velikoj se neprilici, ali lukavo i mudro, nasmiješila i posve okrenula misao, pa nastavila: — Al nu! Nije ni tebi lako — — —

— A što to ti o njegovu poštenju? — dobaci joj Musa nasilu mirno. Nije se žacao, da je izazove pred svom čeljadi.

Vule je pogleda ispod oka i pobjedonosno je bocne tim pogledom, koji je ona uhvatila i osjetila na dnu srca kao oštricu najoštrijeg noža. Zagleda se u Musu, izdrži njegov pogled i mirno mu odgovori:

— Meni je do jadne Kaje.

— Samo ti nju žali! — odgovori joj Vule mjesto Muse. — Nek joj naškodi, ka' što j' naškodilo i tebi.

— Al brez vinčanja! — odvrati Marija okretno i sigurno.

— Doveš' ću je brez vinčanja — — —

— A zna se unda — dobaci Milica i nasilu se nasmiješi.

— Ne zna se, al će se čuti! — odgovori Vule, naglašujući veoma značajno svaku pojedinu riječ. — Jêr bi se sve znalo, dok još nije ni bilo, striče Milica? Svi su opanci opanci, al' svaki drugačiji! Ja nju moram dovesti brez vinčanja, a dalje — ču' će se — — —

Svi se nasmiješiše osim Marije, jer nijesu mogli ni pomisliti, da bi se iza te Vuline izjave mogla kriti bilo kakva druga misao osim one, koja je najnaravnija i posvećena običajima — kad momak dovede curu pod svoj krov. Musi je odlahnulo, no kad vidje Marijino naoblačeno lice, opet ga poklopi plašt sumnje, koja je zamazana, mutna i nejasna kao najprljavija lokva. Da mu je barem jasno, što se to događa, što se to spliće oko njegove i Marijine glave, bilo bi mu lakše! A siguran je, da nešto jest — — —

Jedva je dočekao, da večeraju i da Vule otide. Nije baš bio na čistu, što će slijediti poslije toga, ali je — jedva čekao, da ga nestane iz njihove kuće, da mu pogleda u leđa. U tim mislima osjeti, kako je to veoma nerazumljiv i čudan doživljaj: prijatelji su, otkad su prohodali i prvi put prebrodili razmak između Vrbanova i Serdarova sela, a to je, vjerojatno, bilo, kad su pošli u školu; vazda su se slagali, Vule je kod njih često radio, o djevojkama su bezbroj puta pripovijedali i vazda se i u tom pitanju bratski slagali — sve je to tako išlo do ovih dana, kad su obojica izabrali svoje drugarice i kad se više ne može na tom ništa promijeniti. Eto, sada, nenadano i posve nerazumljivo i neobjašnjivo dolazi u Musinu dušu neka teška mora, koja ga razapinje, a da sam ne zna pravo zbog česa, samo — na vrhu te muke vidi neprekidno skupa svoju Mariju i Vulu! Što je iza toga, to on ne zna, ali — — nešto jest!

To je bio njegov zaključak, kad se je Vule pozdravljao sa ukućanima i polazio. Milica mu je kao kućni starješina pružio ruku, koju je Vule spremno i srdačno prihvatio i još rukujući se izmicao natraške prema vratima, jer mu je tako bilo najzgodnije izlaziti. Marija je ustala, dok su ostala čeljad ostala sjedeći. Plamen je na ognjištu visoko lizao komoštre i osvjetljivao cijelu kuhinju, pa tako napose i Marijin vitki lik. Na licu su joj bile oštre granice svijetla i potpuno tamne sjene, pa je bila kao čarobna prikaza. Baš na izlazu pade na njezine oči Vulin pogled, koji ona dočeka oštro i odlučno. On se nasmiješi nešto jače, ali na tome smiješku nije bilo nikakva posebnog znaka ili bolje niti je Vule to želio. Ona je osjetila drugačije i sva se stresla pod tim pogledom, naglo promijenila boju u licu, žurno se okrenula u tamni kut, kao da nešto traži, a zatim se dala na pospremanje stolice. Kod tog se

je posla morala duboko prignuti tako, da joj je lice bilo posve zasjenjeno, pa nitko nije mogao pratiti, što se u njoj odigrava.

Musa ju je nenapadno ispod oka oštro motrio, vjerujući, da nešto može opaziti, samo ako pozorno prati i promatra. Uistinu nije mogao opaziti ništa već zbog toga, što se je ona žurno kretala tako, da je svakog hipa bila na licu drugačije osvijetljena, a neprekidno tako oštro, da je uopće iščezavala njezina prirodna boja. To su neprestano bili u vječnoj mijeni neprobojni snopovi oštre svjetlosti ili cštre tame tako, da si mogao iz toga spleta razabirati kao živo i još samostalno jedino njezino usijano oko, koje je — naizmjence: sad lijevo, sad desno — sijevnulo, vraćajući divni plamen pradjedovskom ognjištu. Njemu se ipak činilo, da vidi koješta i da vidi mnogo. Još se više uznemirio, neprekidno gonao kapu sa čela na potiljak i natrag, a otpuhivao teško i duboko, kao da pluži.

— Jêr si se ti uspuva', ku'n da balvan valjaš?! — upita ga nenadano majka.

— Dok sam živ, moram i puvati — odgovori on suhoparno.

— Susta' je, jadna, pa kako ne bi?! — uze ga Milica u zaštitu. — Nego, 'ajmo mi spavati, moleći Boga. Dosta j' i nami, koji nismo bili u planini, a kamoli ne bi bilo Marku.

Marija je žurno digla stolicu i pospremila posuđe u jedan ćošak, da ga sutra zorom opere, kako je to bio običaj, i stala kraj vatre, držeći ožeg u ruci i gledajući u svekrvu.

— Dela, dela! — reče joj ona. — Samo je zapreći, a vi se drugi mičite iz kuće.

Marija se prigne k vatri, kao da ju je netko presjekao po pojasu, žurno okreše ožegom glavnju, tuckajući i skidajući svu žeravicu, koja je već zrela i oslobođena drveta, a zatim razgrne ognjište na sredini tako, da je bilo posve golo, pa na to slobodno mjesto metne nekoliko velikih ugaraka i zatrpa ih najprije mrtvim lugom, a zatim nagrne na njih i živi lug, pa i preostalu žeravicu tako, da je nasred ognjišta načinila velik brežuljak, a oko njega, na pedalj razmaka, ostavila okresane glavnje i nagorjele cjepanice, koje će se preko noći posve ugasiti. Kad je sve bilo gotovo, načini ožegom nad tom hrpom znak križa, pometne ožeg kraj priklada, pa se i sama prekrsti i pođe van iz kuće, pozdravljajući svekrvu, koja se je međutim bavila nekim svojim poslom, dok je nevjesta zapretala vatru.

Bara zakračuna kuću iznutra, a Marija otide za svojim Musom na sjenik. Mrak je bio kao u rogu, no ona je znala točno, gdje je što na dvorištu, pa je mogla bez opasnosti doći do štale i popeti se na sjenik, a i gore joj je sve bilo i po danu i po noći kao u njedrima jasno i određeno. Prelazeći prag na vratašcima sjenika, po običaju se nakašlje, da se javi i šane:

— Ja sam, ja!

— A ja pomislije, da j' 'ajduk! — odgovori on dosta hladno i neodređeno, kao da govori kroz san.

Marija mu se oprezno približi, tiho se svuče i legne kraj njega, sustežući dah, da bolje čuje njegovo disanje i da prema tome prosudi, kakve je volje. Prekrstila se je i posve u sebi molila pozdravljenje. On je ležao na desnom boku tako, da je bio ženi okrenut leđima, i posve mirno i pravilno disao, da se činilo da spava. Marija je nestrpljivo očekivala, kad će se okrenuti k njoj, pa je više mislila na to, negoli na molitvu, koju je posve besmisleno šaptala. Iza odužeg vremena prekide Musa tiho disanje dubokim uzdahom, kao da je na njemu izbacio komad srca. Malo iza toga ponovno otpuhne kao konj na nečistu vodu, uznemiri se na ležaju, i Marija sva protrne pod osjećajem, da će se sad-na okrenuti k njoj, kao što je to vazda dosad činio, kad bi ga slučajno zatekla na ležaju u takom položaju. I ona se uznemiri i kao posve slučajno se još više pripije uz njegova leđa, no umjesto da bi ga to potaklo, da se okrene k njoj, on se još odmače, kao da ga je njezina blizina opekla. To je strahovito iznenadi i zaboli, pa se i sama žurno povuče od njega, a molitva joj se sledi u grudima.

Zanijemila je, uplašila se i osjetila nenadano i jasno, da on zna, što se te večeri i tih dana odigravalo u njezinim grudima. Strahovita joj se muka savila oko srca i širila se na sve strane, da je počela osjećati, da će je zagušiti, pa se maši za jaku na košulji i raširi je tako, da je i njedra širom otvorila. Sve je to činila, što je tiše i opreznije mogla, samo da njega ne uzbuni i još više ne ozlovolji. Strepila je od želje i potrebe, da joj se javi, da joj reče barem jednu riječ, po kojoj bi smjela zaključiti, da se vara u svojim bojaznima, da on doista ništa ne sumnja, jer nije ništa opazio, no uzalud je čekala. On je šutio, tiho disao, teško otpuhivao i ležao kao kamen.

— Ni ti ne moreš zaspati? — šane ona iza duge muke i uzaludnog čekanja, da će se on ganuti. Progovorila je pod te-

retom teške boli i bojazni, a da ni sama nije znala, što je rekla. Naletjelo joj je na jezik, samo da nešto reče, da nešto pokuša učiniti, kako bi stvorila novo stanje.

— P' unda? — otpuhne on kao s ražnja.

— Bog s tobom, moj Marko! — odgovori ona bolnim glasom. — Jêr tako svojoj Mariji, po Bogu brate?!

— Ne trokeljaj, man spavaj! — odreže Musa još oštrije.

— Dok ti zaspeš, zaspa' ću i ja — odgovori ona dosta odlučno i nasilu mirnije, te mu se ponovno privije tako, da ga je osjećala posve uza se.

— Baš tebi do mene! — procijedi on kroz zube, kao da u žuči kupa svaku riječ, i opet se odmakne od nje.

— Ajme meni, što divaniš, jadna mi moja majka! — propišti ona, kao da ju je guja ujela za srce, i zapane u jecanje, okrenuvši se od njega.

Kako je on kutrio u vrtlogu svojih neodređenih tamnih misli i kovitlao se u omaglici sumnja i pitanja, posve ga iznenadi ta provala njezinih suza, pa još više priguši dah, slomi uzdahe i prenese otpuhivanje, da što bolje i jasnije može pratiti njezino držanje. Naleti mu u prvi hip misao, da se pretvara i prenemaže, samo da ga prevari, no kada je čuo iskreno i duboko jecanje, koje je ona očito prigušivala, nastojeći, da on što manje čuje, osjeti u sebi neki lom, vidje pred očima neki blijesak svijetla, koje je bilo nestalo, a koje je prije poznavao, kad god je bio u njezinoj blizini, gane se i pomisli, da bi se ipak morao k njoj okrenuti i umiriti je.

— Ne cmoli! — reče joj dosta ljutito, ali ne oštro kao prije.

Marija osjeti te njegove riječi kao novi ubod i još jače propišti, no u isti čas i još jače priguši i svoju bol i svoje jecaje tako, da je davala od sebe glasove kao posljednji hropac na umoru. On to razabra i nenadano se i naglo okrene k njoj tako, da se je posve privio njezinim leđima.

— Što sam ti napravije? — upita oporo i suho, iako je osjetio i potrebu i želju, da bude nježan i da je umiri. Eto: doista ni sam ne zna, zbog česa se je tako počeo prema njoj držati. Ne zna, ali ga je ipak na to gonilo nešto, što je tu i što on nije izmislio — — Tako — — nešto jest, a opet vidi, da je u njoj izazvao neizrecivu bol. Nije to ni šala ni prenemaganje, kako se ona mota i kako guta jecaje i pije suze. Kad mu na njegove riječi nije ništa odgovorila, maši se rukom njezina ramena, lagano je zdrma i ponovi: — Eto, što sam ti napravije?

Na te se riječi ona naglo okrene k njemu, sva se nekako skupi u klupko i savije na njegovim grudima, pa provali u glasno jecanje.

— Bog s tobom! — reče on, uplašivši se posve ozbiljno. Ovije ruke oko njezina vrata i pritisne je još više k sebi nego se je i sama bila pripila.

Odgovorila mu je tako, da je još jače priljubila lice na njegove grudi, prebacila ruku preko njega i čvrsto ga ovila. To ga malko umiri, pa je još nježnije i toplije prikupi k sebi i počne joj posve toplo tepati:

— Ne bluni, mazgo, kad ti nisam ništa napravije — — — Eto: nije ništa, pa — — i nek ne bude ništa — — — Vidim i ja, bluno, da j' to samo benolija. Ne revi — — — Što sam ti napravije? Reci!

— A što sam napravila ja tebi? — odvrati ona na mahove, jedva prekidajući jecaje i hvatajući zraka, da sastavi riječi.

— Ništa, bluno! Ništa mi nisi napravila! — odgovori Musa posve veselo, osjetivši, da doista i nije ništa bilo. Na duši mu nenadano bi tako lako i ugodno, kao da nije nikada ni osjetio nikakve, ni smetnje ni težine, pa nastavi, pojačavajući i svoje riječi i svoje veselje, što to doista nije ništa: — Ništa mi nisi napravila, nego se u meni bije propeje niki poganac i udarije mi iz džigerice uprav u beriketu i u mozak, pa me razapeje ka dragog Spasitelja, slava Mu i 'vala! Samo j' to bilo, a ni ne znam, što mi to bi — — 'Est, očiju mi moji'! Viruj mi.

Ona je osjetila olakšanje, ali se nikako nije mogla smiriti.

— Ne revi više, jadna! — nastavljao je Musa tješenjem i sve smišljao, kako bi joj govorio nježno i pažljivo, ali mu nikako nijesu riječi dolazile na jezik. Nije on vješt takome poslu, a ne mjeri vrijednost pojedinih riječi onim mjerilima, kojima se taj posao obavlja među pismenijim ljudima, pa sva njegova željena nježnost ispada neotesana kao velebitsko stijenje! — Ne revi, mazgo, kad ti velju, da ti nisam ništa načinije — — — Ne cmoli, more ko izaći prid kuću zborad sebe, pa čuti, kako tu šmrgljaš i grgljaš ka' metiljava ovca, pa će pomisliti, da sam te prikla', a ja te nisam ni trisnije!

Marijini su jecaji bivali sve rjeđi i rjeđi, ali tim dublji, kao da su joj se trgali komadi utrobe.

— Tako, tako — pomagao joj je on, osjetivši to smirivanje. — Sad si se isplakala, pa ku'n da nije ništa ni bilo.

— Lako j' tebi tako divaniti — prošapće ona dosta jasno i prilično sigurno.

— Još lakše tebi, kad ti ja tako velju!

— E! — odvrati ona preko dubokog jecaja, osjećajući posve neobično i još nedoživljeno strujanje oko srca, a i u glavi su joj bile posve nove misli kao tanahne povlake, koje se istom rađaju pred našim očima u obliku nježne maglice ili onog titranja ljetne žege iznad pokošenih polja, koje zasjenjuje oči i prenosi dušu u nepoznate krajeve, kao da je zavije u čarobne struje i odnese s ovoga svijeta. I Marija je ovog časa tako čudno lebdjela u Musinu čvrstom zagrljaju kao da i nije na ovom svijetu i ujedno — nešto novo, posve novo i još nikad nekušano: ne bi znala rastumačiti, ali je jasno, da je tu kraj njezina Muse, kojeg ona bezgranično voli i predaje mu se dušom i tijelom, jasno je, da je s druge strane — — njezin nesuđeni Vule — — —

Svijesno je osjetila i sva se stresla.

— Što ti je, bluno, što predaš, kad te ovako stišćem?! — reče joj Musa, osjetivši posve sigurno i određeno, kako se je ona stresla u njegovu zagrljaju. — Eto: ku'n da nije ništa ni bilo, kad velju — — — A i nije ništa bilo, nego samo tako... mune čoviku benolija u glavu — — —

Marija je sve mirnije i mirnije slušala riječi svog ljubljenog čovjeka i sve joj je bivalo jasnije i jasnije, da to ipak nije bila nikakva »benolija«, nego velik i veoma važan događaj u njihovu zajedničkom životu. Ona je, doduše, proplakala zbog Musina ljutitog držanja i stoga je ronila gorke suze i zapadala u sve žešće i žešće jecanje, no u toj se je poplavi, u tom prolomu tuge i bolova nenadano i posve neočekivano našla oko u oko — i opet sa nesretnim Vulom, kojeg se ne može riješiti, eto, ni u strahoti Musina bijesa, baš kao ni u samoći zanosnoga snatrenja mlade ženske duše.

— — — Tu je, i ne može ga se riješiti i — — nije joj u duši težak! Doista: to je također jasno. Nije joj težak — — — — Svom snagom priklopi vjeđe, zabije se mladenačkom snagom u tople grudi ljubljenoga čovjeka i prepusti se njegovu milovanju — — — Nije joj težak — — —

— — Ništa se ne boj — šaptao je Musa sve toplije i srdačnije. — Sve su to samo benolije — — —

Još je iste večeri znalo nekoliko sela, da ju je doveo, iako nijesu pucale puške niti su imali djevere i pratnju. Baš se je s te posve neobične tišine i pročulo tako brzo: općenito je bilo poznato, da će se njih dvoje uzeti, počelo se bilo šaputati i to, da će poći nevjenčana, pa su tako svi bili pripravni na skore događaje. Ipak — nitko nije očekivao, da će to Vule i Kaja provesti na posve nov način.

Odveo ju je još za vida, od blaga, sa pletivom u rukama, te su u prvi suton stigli kući. I ukućani su se i susjedi sjatili oko mlade kao na čudo, dok se je ona posve mirno i nesmetano odmah latila kućnog posla, kao da je tu i odrasla. Vule ju je ispod oka promatrao i sve poskakivao od pustog veselja i radosti, nastojeći, da joj neprestano bude blizu, jedva svladavajući pustu želju, da je zagrli i cjeliva do bezumlja, dok joj je svekrva Jeka neprekidno tepala i pristajala za njom, samo da je bolje vidi i da je može pomilovati po licu i kosi. I čeljad je strine Lujere bila vesela i sa neskrivanim ponosom gledala nevjestu.

Podijeljeni su već davno, ali nikad ne dospješe da kuću pregrade, jer su vazda bili u najvećoj oskudici i bijedi, pa im je bio svaki i najmanji trošak prevelik. Govorio je doduše još pokojni Jeran, Vulin otac, da će oplesti najobičniji plot od zemlje do krova i nabaciti ga blatom, izmiješanim s trinom, no do tog nije nikad došlo, jer se nije mogao složiti s bratom Jerkom, kad bi to učinili, i koji će dovesti kolje, koji li granje, koji će dati trinu, a koji će je miješati s ilovačom — takih je i sličnih pitanja iskrslo bezbroj, jer uopće nijesu bili složni. Svaki je vjerovao, da ga brat želi iskoristiti i prevariti, pa iako se nijesu pravdali i živjeli u otvorenoj svađi, nijesu nikad živjeli, kao što prava braća mogu i moraju živjeti. I razgovarali su, ali su i to činili, kao da jedan na drugog pljucka ili baca kamenje, koje doduše ne može ni krvaviti, a kamoli ozbiljno ozlijediti ili i ubiti, ali koje je ipak — kamenje. Sigurno je bila neobična sreća za njihovu kuću,

što su se Jeka i Lujera slagale i što su slučajno obje bile veoma mlake, blage ćudi i naravi. Bog ih je složio pod tim krovom tako, da ni jedna ni druga nije nikad osjetila slasti prevelika umora ni sreću teške brige za blagostanje porodice. Govorili su susjedi: »Kad bi Opsenica nabujala i poplavila i odnijela svu Jeranovu ljetinu, ne bi Jeka ni zaplakala, a kad bi im i kuću srušila i odnijela u Ponore, ne bi Lujera Jerkova ni jauknula«.

Inače su one bile posve dobrodušne i vrijedne domaćice za sve — osim za svoje poslove! Čini se, da nije posve rijetka pojava, da mnogo ljudsko biće posve slučajno nosi oblik čovjeka, jer bi mu mnogo više po svim svojstvima pristajala četveronožna prilika ovce ili govečeta, no kad već ima sve sposobnosti ljudskog živog tijela, onda mora vršiti i njegovu ulogu. Taki je slučaj bio i sa Lujerom i sa Jekom Jeranovom, a napose i na osobit način se je isticala Jeka svojom berlavošću, što ne znači ni da je bila glupa ni da je bila nedotupavna, nego, eto: berlava! To znači sve neodređeno, sve nejasno, u svakom pravcu neizrađeno, nedovršeno, neodlučno, ni glupo ni pametno, pa da nema nosa, moglo bi pasti travu posve mudro i pametno, baš kao što posve pristojno i promišljeno drži u ruci žlicu i jede iz zdjele: tako je berlavo čeljade.

Take su bile ove dvije jetrve i to je — uzdržalo mir u toj razdijeljenoj, a nepregrađenoj kućici.

Jeran je umro prije desetak godina, a još prije njega pomriješe im sva djeca osim Vule, koji se je oteo smrti pravim čudom, jer je bio najslabiji od sve djece, koju je Jeka rodila, a bilo je svega — desetero. Prebolio je sve bolesti; ni ljeti se ni zimi nije obuo do svoje petnaeste godine, kad mu je ćaća umro, a Vule odmah navukao njegove opanke, da mu ne ide bos na sprovod; gaće je obukao istom u jedanaestoj godini, što ostali muškiljići čine već u šestoj godini; čitati i pisati je naučio u vojsci i postao pismenijim od svih svojih vršnjaka; uopće su ga u svakom pogledu smatrali susjedi posve neobičnim djetetom i poslije mladićem i svatko se čudom čudio, kako takav ispade na svijet iz onake matere. Čim je podrastao i uz majku preuzeo ono malo, kukavno gospodarstvo, počeo se nositi mišlju, da sagradi kućicu, no nije dospio na taj posao, jer je bio prevelik za njegove premale mogućnosti. Odmah poslije očeve smrti je otišao u Slavoniju, da preko ljetnih mjeseci na ciglani zaradi koji novčić, ali je bila u kući tolika potreba, da su se ne samo novčići nego i forinte jednostavno rastopile, čim su došle u Jekine nevješte ruke. A on je svojoj majci izručivao sve i posljednje, što bi donio. Tako je svake godine išao na rad, dok nije uzet u vojništvo, svake je godine zaradio omanju svoticu, koja je otišla za palentu, za obuću i druge sitne kućne potrebice, a da nikad ne dospje ni da čavao udari za novu kućicu! Tako doživje, da se i oženi pod starim, pradjedovskim krovom, koji je bio sitan i tijesan i za najmanju porodicu, no nekako je mogao podnijeti teret starosti Lujerine i Jekine, koje su već davno zaboravile, kako zvuči djetinji plač na rođenom ognjištu. Svi su odrasli — i čekaju smrt — osim Vule, jer su dva sina Lujerina sa ženama i djecom odselili nekud — Bog sam zna, kuda, a nešto se govori, da su u Slavoniji na domaku — Turske. Moglo bi biti, da su negdje oko Broda. Koji su bili kod njih, pripovijedaju, da im je posve dobro i da su već zaradili toliko, da su podigli svoje kućice i kupili nešto zemljice. Osim tih dvaju sinova, imala je Lujera još djece, da im ni sama ne bi mogla iza sna reći broj, no pomriješe sva osim još četiriju kćeri, koje je poudala, i ljudi tvrde, da su sve srećom — na nekog drugog, a ne ni na ćaću ni na mater. Jer ni ćaća im Jerko nije spadao ni među pametnije ni među vrednije gospodare.

Tako je Vule bio najmlađi izdanak pod tim krovom i doveo na ognjište curu, ne spram kuće i kućišta nego spram sebe.

Jeka je s ponosom gledala nevjestinu stasitu ljepotu i uživala, gledajući, kako se je latila pospremanja po kući, čim je prag prekoračila.

— Bog te blagoslovije, moja 'rano, kad si mi taka! — rekla joj je, pristupajući joj i grleći je već po neki put.

— 'Oće, slava Mu i 'vala! — odgovara joj Kaja šaptom, jer iako nije sramežljiva, ipak joj je oko srca meko i raznježila je veličina događaja i važnost koraka, koji je učinila, stupajući pod krov izabranog momka bez blagoslova svojih roditelja i svoga plovana. Pomela je i pospremila i strinin dio kuće, kao da i ne zna, da su podijeljeni, a kad se je Lujera tobože branila od te pomoći, umirivala ju je Jeka, govoreći:

— Pušti, bluno! Ako ne će mlada, da 'ko će, a ako ne će danas, ne će sutra, ne boj se!

Kaja se je samo smijuljila i tiho radila. Istina, nije to ni bio velik posao, ali se i ne radi o pitanju, koliko ga ima, nego kako ga obavlja onaj, koji ga se lati. A odmah se je vidjelo kod prve Kajine kretnje, da je to nova snaga u toj kući, ne samo po svojoj mladosti nego i još po koječemu, što već dugo ne vidješe kraj tih ognjišta. Kad je bila gotova u nekoliko zamaha, drmne fučijom, koja joj je baš naletjela pod ruku u naglu okretaju, pa kad osjeti, da je prazna, podigne je, govoreći:

— Donila bi' vode? — i upitno pogleda svekrvu.

— To j', 'rano, strinina vučija! — odgovori Jeka, smiješeći se posve dobrohotno i zadovoljno. — U našoj još ima vode, a da je i nema — —

Starica se prekide u riječi, jer joj naglo naleti misao, da bi, najzad, i mogla ići po vodu, iako je istom dovedena.

— Donila bi' je — dovrši Kaja svekrvinu prekinutu misao.

— E, e — potvrdi Jeka. — Jêr ne bi u svoju kuću donila vode? Kad si mogla u mrak pomesti kuću — nastavljala je Jeka, uživajući, što može tumačiti znatiželjnicima postupak svoje nevjeste — jêr ne bi i vode donila? Nepometena bi mogla priko noći ostati, al' brez vode ne bi mogla omrkniti.

Kaja ju je mirno slušala, malko prignula glavu i ispod oka promatrala lica, koja su se oko nje sjala u nekom općem zadovoljstvu. Ta je pojava na nju djelovala veoma ugodno, pa je i njoj neprekidno lebdio na licu smiješak tihe sreće i zadovoljstva. Osjećala je, da nastupa ne samo posve novi odsjek života, nego i posve sretni dio svoje bujne mladosti. Sva su joj ta lica, osim dječijih — poznata, zna u glavnom svakom ime i kućne prilike, a zna ponajbolje, da dolazi u posve siromašnu kuću, koja nema ni blaga ni zemlje, pa čak ni valjana krova ni ognjišta, no to nju ništa ne smeta, kad osjeća uza se svog Vulu, onako ljudevna i mudra i lijepa, kako ga pozna i ona i cijela plovanija. Kraj njega takoga sve je drugo ništa. Tako je ona to osjećala i promatrala svoju novu okolicu veoma mudro, proučavajući svaki pogled i svaki obraz, no ujedno ih je sretala i sa ljubavlju i sa najboljim odlukama i nadama. Stojeći tako, smišljala je, što bi još mogla raditi, no nikako se nije mogla dosjetiti, jer gdje se ništa ne može vidjeti,

nema se šta ni raditi. Smišljajući tako, posve joj nepromišljeno i nepripravno naleti na usne pitanje:

— Što bi sad, majko?

— U slamu, 'rano! — odgovori Jeka posve mirno, a svi oko nje prasnuše u zadovoljan smijeh tako, da se je i ona sama nasmijala, dok Kaji naglo udari krv u lice tolikom snagom, da joj se zamaglilo pred očima.

Do tog časa nije ni razmišljala o svojoj i Vulinoj pogodbi, jer joj se činila najnaravnija, što uopće može biti. Sada, kad ču one riječi, iz svekrvinih usta i kad je udari po cijelom tijelu gromki, srdačni smijeh nazočnih, osjeti posve jasno pravo, duboko značenje i svekrvinih riječi i tog sočnog smijeha, koji je svojom bojom i zvukom izazivao i nekako povaljivao u slamu i tetošio i mazio i razgaljivao djevojačke grudi — — —

Obuze je tjeskoba i strava, kroz cijelo joj tijelo proletješe oštri ledeni trnci, noge joj zadrhtaše, te se poboja, da bi mogla klonuti i pasti. Nagonski se nekoliko puta, jedva primjetljivo, obazre oko sebe, ne znajući ni sama, što traži, a vjerojatno je nesvijesno gledala, ima li što blizu, na što bi mogla sjesti. Kad ne opazi ništa, polako se natraške izmače, gdje joj nije nitko smetao, i nasloni se na zid tako, da nitko nije mogao ni pomisliti, da je to učinila s razloga, koji ju je doista nagnao na te kretnje. Maši se rukom čela, jer joj se činilo, da ju je pošiknuo hladan znoj.

— Kud bi mlada i đuvegija, man u slamu! — poprati Jekine riječi stric Jerko preko puna zalogaja sočna, obješenjačkog smijeha, bacajući izazivački pogled na sinovca Vulu, koji je stajao pred kućom, držeći desnu nogu na visokom kućnom pragu. Iz tog je položaja gledao u kuću i promatrao, kako Kaja radi, pa i dalje ostao u istom stavu, kad je ona izmakla u kut k zidu. Nadvirivao se je, da je bolje vidi, jer mu srce nije dalo mira, ako bi i na čas izmakla njegovim pogledima. Kad je čuo stričeve riječi, nasilu se je nasmiješio i pomislio, kako bi i on morao odvratiti šalom, da se ne bi drugi dosjetili, da je to među njima dvoma nekako posve drugačije negoli je inače, kad momak dovede curu. Nije mu nikako padalo na um, što bi rekao, pa samo promrsi:

— Samo vi udrite tako — — —

— A vas dvoj ćete, kako vi budete znali! — odvrati stric.

— Neka mi vas samo blagoslovi Blažena moja Gospa — uzdisala je Jeka, prevrčući oči prema nebu, pomišljajući ujedno, kako ih ona kao majka mora blagoslivati, da čuju mladenci, a napose da čuju i susjedi, e da ne bi tko pomislio, da ona možda nije zadovoljna Vulinim izborom i postupkom. Istina je, da je i Kaja iz ljute potrebe baš kao što je i Vule, ali je Kaja vrijedna, lijepa, stasita i naočita djevojka, da ju je milota gledati. Ona je mogla birati i gazdinske sinove, da je htjela, no njezina je duša osjetila neodoljivu snagu Vuline muževnosti i sva mu se predala, čim je osjetila, da je na nju bacio oko, i više nije premišljala. To je starica Jeka osjećala, videći je tu pred sobom u svojoj sirotinjskoj kućici, i taj ju je osjećaj ispunjao ne samo ponosom nego i zahvalnošću prema takoj nevjesti, pa osjeti potrebu, da joj tepa, da je miluje i mazi kao mačkicu. Priđe joj, pomiluje ju po kosi i nastavi nasumce: — Neka mi te take, Bog mi te blagoslovije, janje moje — — I, eto, nemamo zemljice, al nek nam Bog da dičice, pa će biti i Njegova blagoslova — — A bi' će i', ako Bog da! — — —

Za to Ga, slava Mu i 'vala, ne tribaš moliti! — odvrati joj Lujera, smijući se od svega srca. — 'Di se ovaki dvoj sastanu, tu ne triba moliti Boga, da dice dade, man samo da i' unda uzdrži.

Vule nije mogao misliti drugačije niti je mogao osjetiti, da je u tom razgovoru išto, što tu taj čas ne bi bilo na mjestu, no ipak se veoma uznemiri, kao da osjeća neku krivnju. Povuče desnu nogu s praga, podigne na njeg lijevu i oboči se laktom više koljena. Ne izdrža dugo u tom položaju, pa se uspravi i ramenom se oboči na dovratnik. Misli su mu strjelovitom brzinom letjele po glavi, no ni jedne nije mogao uhvatiti i zabaviti se kod nje, jer su bile kao uzbunjene pčele u uništu. Naglo se osloni leđima, okrenuvši se licem posve od kuće prema Glavici tako, da mu je pogled pao na zidine turske gradine. Sablasno su stršile u polumraku svijetle večeri tužne podrtine silne građevine i kao ispružene okresane ruke žudile da dopru do neba, a ono visoko i meko, pa ni do njega ni u njega, jer je uvijek — još dalje — — —

— Što reka', ne poreka'! — osjeti nenadano posve svijesno i prošapće tako glasno, da je strina Lujera omanula glavom prema njemu, bacajući pogled s Kaje, i upitala:

— Što to, momče?

— Ništa, ništa, strina — odgovori Vule u neprilici. — To ja samo tako u sebi išto sanatam — — —

— Dosanata si, junače! — dobaci neki susjed iz mraka. — Što j' bilo, bilo je. Sad si se okova.

— Jezičinu prigriza', da Bog da'! — odgovori mu Jeka. — Kad su to taki okovi, jêr se svi okivate? Nude: sad lani!

— A nu, a nu, strina Jeko! — popušta onaj. — 'Est to tako, al su sindžiri sindžiri, pa bili na mazgi il na pametnu čoviku!

Vuli je već bilo dosta toga čekanja i nadmudrivanja, pa poželi, da se s Kajom što prije skloni na sjenik. Sad — kako bilo da bilo, mora biti — — — Što rekao, ne porekao — — —

Još je cijelo selo bilo u dubokom snu, kad je ona lagano i oprezno sišla iz sjenika. U cijelom je tijelu osjećala težak umor, kao da je svu noć kosila ili plužila. Nasred kuće je stala, protegla se, pružila ruke u vis i zijevnula slatko i srdačno, kao da će joj izletjeti iz utrobe i srce i duša, a zatim se posve nesabrano prekrstila, latila se metle, pa i opet počela kuhinju mesti, iako nije bilo za to nikakove potrebe, jer ju je pomela sinoć. Čim je na brzu ruku obavila taj posao, uzela je fučiju, izlila iz nje svu vodu u kotao, zabacila je na rame i uputila se k mostištu na vrelo.

Išla je žurno, udarajući opancima o ogretke, jer je bio još priličan mrak i jer ona uopće nije pazila, kuda staje. Srljala je, kao da pred nekim bježi, i hitala prema vodi, koja će je očuvati i spasiti. Pozna ona i to vrelo i taj potok, kraj kojega ono izvire — Opsenicu. I u njezinu je rodnom selu taj isti potok, jer malo više Lipaća izvire i teče kao prava, ozbiljna rijeka, tjerajući nekoliko mlinova i jednu stupu za valjanje sukna i jednu pilanu. Pozna ona tu svoju dragu Opsenicu, najbogatiju među drugaricama najplemenitijim pastrvama i krasnim racima, pozna je i sada hita k njoj kao k sestri, prijateljici i najvjernijoj drugarici iz ranog djetinjstva, pa do dana današnjega. Zapravo: osim Vule, to joj je najbliži i najmiliji stvor u ovom selu, s kojim ona može razgovarati kao sa svakim živim bićem i srdačno obnavljati uspomene svoga djetinjstva. Posve joj se je nespremano i netraženo pojavila u duši ta lijepa spoznaja, pa osjeti veliku

ljubav i čežnju za tim dragim potokom, te još više ubrza korake.

Posve slučajno baci pogled prema Resniku i oko joj se ustavi kao zatravljeno na crveno-zlatnoj kruni, koja je resila cijelu gorsku kosu, a napose najviši vrhunac više Bakovca. Činilo se, da je cijeli brijeg u požaru ili da se je lički kamen pretvorio u suho zlato, na koje padaju sunčeve zrake i odbijaju se u nedohitne visine, pozlaćujući i nebo i zemlju. Dah joj je zastao, jer se nije sjetila, da je još ikad vidjela takav prizor, iako su iz njezina Lipaća slobodni i mogući posve isti vidici kao i otolen ispod turske Gradine. Uopće — sve je to tako čudno i neobično, kao da je osvanula na nekom novom, posve nepoznatom svijetu — — — Čudno i tajanstveno: i udata je i nije, ne smije, ne će da bude udata! Ne će, a mora trpjeti, da svi vjeruju, da jest udata — — —

Vrelo je samo pedesetak koračaja daleko od mosta prema Žmelovači, a samo desetak koračaja pri strani od potoka. Veoma je jako i vazda ledeno kao led i bistro kao jutarnja rosa. Kako teče niza strančicu, nije bilo teško napraviti oveću udubinu kao spremicu, iz koje su djevojke i žene vadile manjim posudicama i točile u fučije i breme. Kad mu je Kaja pristupila, odložila je fučiju i dižvicu metnula na zemlju, uspravila se i ponovno se zagledala na Resnik. Crvenilo je bilo već prorijeđeno zorom i protkano posve jasnim i određenim potezima sunčanih zraka, pa je cijelo gorsko bilo izgledalo kao svetačka glava, iz koje udaraju uokolo oštre zrake svetačke svjetlosti. Prekrstila se je, gledajući tu ljepotu, skupila dlanove pred očima i prešla rukama preko lica, pa se nagnula nad vrelo, zahitila punu pregršt vode i u nju zagnjurila lice. Dodir je hladne vode osjetila kao čudotvornu čaroliju, koja odnosi ne samo bolove tijela nego i težinu osjećaja i misli. Stresla se je kao preporođena i ujedno osjetila ponovno dodir Vuline ruke, koja je cijelu noć bila pod njezinim obrazom kao usijana žeravica. Možda je baš zbog te potpune protivnosti tako i osjetila dodir ledene vode. I u glavi joj se nekako razbadriše misli, pa zadovoljno omahne glavom i ponovno zahiti vode i zapljusne se. Baš ju je tako noćas — zapljuskivao Vule svojim milovanjem.

Ona se nije ni svlačila, nego je legla u slamu onaka, kakva je došla u njegovu kuću. Tiho je to sve obavljeno, jer nije ni

jedno ni drugo ništa govorilo, nego je Vule nju dohvatio oko pojasa i privukao je k sebi na plahtu.

— Ne! — reče ona odlučno i odrezano, kao da je odcijepila od čelika, trgne se i otme mu se, pa se opet povuče sa njegova ležaja.

— Znaš, da ti ne ću ništa, kad sam ti da' viru — šane on prijekorno i skoro ljutito.

— Virujem ti — odgovori Kaja toplo, želeći da ga udobrovolji. — Ne ljuti se, al' samo ovako — — —

— Ni da te poljubim?! — opet će on istim glasom.

— Molim te ka' se Bog moli — — —

Kraj uha joj nešto zašušti sijenom. Pruži ruku i srete se s njegovom rukom, srdačno je primi i privuče svojim usnama, a zatim metne njegovu ruku pod svoje lice i još pod nju podmetne svoj dlan tako, da su se oko njezine glave posve izmiješali. Kako je licem bila na njegovoj ruci, neprekidno ga je veoma sustezljivo i nježno cjelivala, kao da ga samo svojim djevojačkim dahom miluje.

— Mogla bi još bliže — šane on mirnije i toplije.

— Neka, neka, molim te — — —

— Eto: kad smo se zarekli i kad sam ti da' rič — — —

— Uprav stoga! — prekide ga ona u riječi.

— Ma, 'est to, al jope — — — Nisam ti ćaću ubije — — —

— Pušti me, molim te, ovako — — —

— Odljoljila si se od mene ka' vrića od samara — šaptao je Vule već posve vedro i veselo, draškajući je prstima po mekom licu i primajući njezine cjelove kao mānu nebesku.

— Neka, neka, molim te — — —

Tako im je prošla cijela noć u tepanju i draškanju, da nijesu ni oka stisnuli do pred zoru, kad je Kaja osjetila, da se je Vulina ruka posve smirila pod njezinim obrazom, pa se oprezno odmakla i odmah ustala. On je spavao veoma dubokim snom tako, da nije čuo, kad su pod njom zaškripile ljestve. A ona je i te kako pazila, kako staje na svaku pojedinu priječku, i nastojala, da bude tiha kao sjena, no to nije ništa koristilo, jer su škripale i cvilile, kao da im se radi o životu. Sa strepnjom je očekivala, da će se Vule prenuti i zvati je, da se vrati. Pomišljala je, da bi možda mogao biti napasniji i goropadniji sad, kad se je malko ispavao, nego noćas, pa joj je stoga bilo veoma mnogo do toga, da mu

uteče. Osim toga — mlada i tako mora ustati najprva u cijelom selu.

Hladeći sad lice studenom vodom kao najsvježijom rosom, ponovo proživje sve slasti i sve napore te divne prve bračne noći. Osjetila je u svojoj djevojačkoj duši veliki ponos i zadovoljstvo, što su održali svoj ugovor i zavjet, iako ona nije ni pomišljala, da bi moglo biti drugačije. Kad su o tom govorili i dogovarali se, rekla mu je najozbiljnije i posve promišljeno, svijesna i sve težine i svih posljedica: »Ne šali se, Vule. Ti mene ne poznaš! Zakla' ću te ka' pile.« Poslije mu se i zaklela svim i na ovom i na onom svijetu, da bi to mogla učiniti, a ta joj je zakletva neprestano svježa, silna i plamena pred očima svijesti tako, da je vidi i osjeća cijelo vrijeme bez ikakva obzira, što drugo radi ili što govori. Stoga niti ne vjeruje, da bi mogla doći u opasnost, da se ogriješi o taj svoj zavjet, ali je ipak osjećala veliku sreću i zadovoljstvo, što je prva noć prošla tako divno i slavno.

Sve je žurnije i žurnije pljuskala vodu na lice, kao da i nije došla drugim poslom na vrelo nego da se osvježi i rashladi, a u mislima je ponovno proživljavala tu divnu noćnu pjesmu ljubavi, čežnje i — pobjede nad samom sobom i svojim divnim drugom. Naravno je njoj, da drugačije niti smije niti može biti, ali — ipak se veseli, kao da je izvela nešto, što i nije baš tako posve jednostavno i naravno, kako ona to sebe uvjerava — — —

Kad se je posve osvježila, osjetila je samu sebe i vidjela sve oko sebe, pa se trgla iz snatrenja, žurno počela nalijevati fučiju, a poslije toga najhitnijim koracima pošla kući, da stigne još prije nego ostali u selu ustanu, a pogotovo bi je veselilo, da se povrati prije nego i njezina svekrva ustane. To je željela, ali se nije tome čvrsto nadala, jer je znala, da sve stare žene slabo spavaju i rano se dižu, pa nije bilo mnogo izgleda, da bi baš njezina svekrva bila neki izuzetak, pogotovo ne jutros, kad joj je osvanula u kući nevjesta. Možda ona nije cijelu noć ni oka stisnula od uzbuđenja, pa kako bi onda bilo moguće očekivati, da će je zora zateći u ložnici?!

— Poranila ti, dite, ka' prava mlada?! — trže je iz misli strven ženski glas iz Perina tora.

— A, evo! 'Valjen Isus! — odgovori ona i po dužnosti odmah pozdravi, a da nije znala, tko joj se javlja i koga po-

zdravlja, osim što je po zvuku i boji glasa sigurno zaključivala, da je tamo u toru neka žena.

— Kako ti se, nevistice, noćas svidilo naše selo?! — upita isti glas, ne skrivajući obješenjačko zadirkivanje.

— Nema mu zamirke! — odvrati Kaja posve sigurno, nastojeći svom snagom, da joj glas ne bude ni suhoparan ni opor, jer ne smije nitko iz njezina držanja i po njezinu glasu zaključivati, kako je ona provela svoju prvu bračnu noć. To je ona svijesno i posve jasno mislila, a kad se uhvati na toj pomisli, trže se i prigovori sama sebi: Zar ta noć nije najdivnija, što ju je ikad mogla i zaželjeti?! Zar ona nije ispunila sve njezine djevojačke snove i osnove: da postane Vulina žena, ali da pred Svemogućim ne okalja svog djevojačkog obraza, dok joj do ljudi nije, kad misle, da samo tako i može i mora biti?! — Nema mu, nema zamirke — ponovi, nagađajući, kako bi okrstila tu svoju prvu susjedu, koja je najvrednija u selu i koja je odmah osjetila svojim pravom, da se našali na račun mladenke. Morala bi joj reći ili »strina« ili »tetka« ili »ujna« ili »majko« ili bilo kako, da pokaže, da je pametno i pristojno čeljade, no nije se usudila reći ništa, da ne načini veće zlo, ako je oslovi posve pogrješno. Žurno je promakla i odmakla toliko, da joj više nikako ne bi morala odgovarati, sve ako bi je ona što i upitala.

Svekrvu je našla već kod naložene vatre.

— Bome ti, 'rano, poranila ka 'edna po 'edna! — reče joj veselo i sa neskrivanim zadovoljstvom, još prije nego joj je Kaja i nazvala Boga.

— 'Valjen Isus, majko! — pozdravi Kaja umjesto odgovora, pa odmah nastavi: — I tüka me, majko, da poranim, al kud si ti ranije udarila?!

— Evo, evo, 'rano! Od veselja, što mi je taka prava nevista uz ognjište, Bogu mome 'vala! Stoga sam ovako poranila, a da ti pravo rečem — nisam, duše mi moje jedine, pravo ni spavala, man samo kljajala ka' zaprećana vatra.

Nevjesta ju je začuđeno pogledala, kao da je pogledom pita za razlog besanice, no nije ništa rekla.

— Uprav, janje moje, od velikog veselja nisam mogla zaspati — tumačila je Jeka i bez ikakve potrebe jarkala vatru. — Vidiš, kako nam je kuća bila pusta i prazna do sinoć. Kad nam pomriše dica, a i Jerkova se raziđoše, pa i moj pokojni

umri — opusti nam kuća ka' pećina. Da nam nije Bog ostavije mog vridnog Vulu, mogli bi je zakračunati izvana, pa zapaliti sa svim nami, ovim starim 'rbinami, jadna nam i kamena majka. Al pogleda moj Bog, slava Mu i 'vala, na svoju Jeku, očuva joj unakog sina, da ga nema u plovaniji, a un joj dovede ovaku nevistu, da joj nema ravne u županiji.

Govorila je na dušak, pa da je Kaja i htjela, da joj štogod reče, ne bi bila mogla doći do riječi, a to je njoj bilo milo, jer ne bi ni znala, što bi joj mogla reći. Pomišljala je, što bi trebala raditi, da tako ne stoji, pa je u toj neprilici premjestila ono nešto grana u budžaku s lijeve strane na desnu, a nekoliko je sitnijih komadića priložila na vatru.

— Jutros će se, 'rano — nastavljala je Jeka — s tobom svit šaliti i tako — — — Znaš, kakav je narod, pa neka — — I tako — — Kad god mladu dovedu i kad s momkom noći u slami, to joj ne 'vali — — — A unda svit ka' svit: šali se i zadirkuje, ku'n da to nije sa svakom tako. Jadno j' žensko za to na svitu — — —

Već je bio dan posve prevladao, pa Kaja osjeti potrebu, da se okrene od svekrve, da joj ne može promatrati lica, koje je planulo u naletu krvi pod udarcima njezinih riječi. Kroz selo odjeknuše prvi udarci zvona sa blaga, osjeti se gibanje naroda, negdje lupnuše vrata, a muški se glas izvi iznad kuća i odjeknu od Gradine. Kaja upotrebi tu zgodu, da iziđe iz kuće, kao da je poletjela vidjeti, što se to događa. Skoro se sudari sa strinom Čizinkom, pa odskoči od nje, kao da ju je netko odbacio kao loptu.

— Lagano, mlada, lagano! — javi se prva strina veoma veselo i prijateljski. — A odskakuješ, ku'n da ti je jutros do velekog skakanja!

— A jêr mi ne bi do njeg bilo, strina?! — odgovori Kaja posve nepromišljeno i naglo kao iz praće.

— 'Est to, 'est! — podrugne se Čizinka. — Da j' i tri noći nastaviti 'ednu na drugu, ne bi take žene satrle.

— 'E l' nu, 'e l' nu, strina?! — javi se Jeka, izlazeći na prag i potvrđujući Čizinkine misli. — Nego, dite j' una još, pa ni ne zna, o čemu ti to — — —

— E, moja Jeko, odditinjilo je već to dite — odgovori Čizinka veselo. — Pitaj svog Vulu, pa će ti un reći, kakvo j' to dite. 'E l' nu, 'rano?! — reče, obraćajući se Kaji.

— A nu, moja strina! — odvrati djevojka tek toliko, da ne šuti, okrenuvši se posve k strini tako, da joj je bila sučelice u neposrednoj blizini.

Čizinka joj upilji pogled u zjenice alčački i prijateljski podrugljivo, kako to već znadu činiti starije žene mladima, kad im već tim pogledom žele na jedan mah pokazati, kako sve vide, sve znadu i sve razumiju, no nenadano se trže kao gromom ošinuta, ustukne za jedan korak, pa se opet naglo povrati, uze objeručke Kajino lice u svoje dlanove i još joj oštrije upilji pogled u oči. Poslije munjevitog ispitivanja šane:

— Šentaj te nebog, moja ćerce! Kako j' to moguće?!

U tom je času Jeka bila opet okrenuta prema kući, pa nije opazila, što je Čizinka učinila, ali je čula njezine riječi, pa se naglo okrene i opazi, kako strina drži nevjestinu glavu među svojim dlanima. Kaja se trgne i izmakne, osjetivši, kako ju je obuzeo strah i neka drhtavica pod udarcima strinina pogleda i njezinih tajanstvenih riječi. Nije joj u prvi čas došlo u glavu, da joj je iz očiju pročitala povijest prošle noći, iako je inače dobro znala, da velika većina starijih žena savršeno točno pozna ta slova i da ne može pogriješiti.

— Što to, strina? — upita Jeka i prekorači preko praga, da bude bliže.

— Ništa, ništa, Jeko — odgovori starica u neprilici, spuštajući ruke niza se, kao da su joj odsječene. — To se ja i mlada nešto šalimo, a ču' će se, ako Bog da zdravlja.

— E, e! I ja velju, Bogu mome 'vala, kad mi je da' unakog sina i ovaku nevistu — potvrđuje Jeka, zagledavajući se u lice Kaji, koja je oborila glavu, kao da na zemlji nešto traži. Svekrvi se svidje tako njezino držanje, jer iako se zna, što je i kako je, te stariji mogu iz tog zbijati šale i neslane doskočice, mladino je, da se stidljivo drži, kao da je veliki krivac ili kao da ništa ne razumije.

— Uz mladu poranilo cilo selo! — javi se Lujera, izlazeći iz kuće i trljajući rukama lice, kao da se umiva. — 'Valjen Isus.

— Navike budi 'valjeno Ime Isusovo — odgovoriše sve tri u jedan glas, no Kaja je govorila tako tiho, da se je jedva sama čula i osjetila, kako joj glas podrhtava. Uspravi se i htjede baciti ljubezan pogled prema strini Lujeri, kako se to pristoji mladi, no posve nepromišljeno, i protiv svoje volje,

ukotvi pogled na očima strine Čizinke, koja ju je neprestano i uporno motrila. Kaja vidje u tom pogledu, da strina zna sve, osjeti munjevitom brzinom, da je njezina tajna otkrivena, i u prvom se naletu rastuži. Časak je vladao grobni tajac, što Jeka osjeti, pa kao domaćica povede razgovor:

— Već je moja nevista i vode donila!

— Čula sam ja, jadna, kad je šùnjala po kući — odgovori Lujera, smijući se i promatrajući zadovoljno i ponosno Kaju, kao da je njezina rođena.

Nenadano su sve oči bile na Čizinki, jer se Kaja nije mogla s njom nikako rastati, a ona je šutjela i motrila je, kao da se okamenila, mozgajući, kako je moguće, da poslije prve bračne noći iziđe iz slame — djevojka?! Jeka su i Lujera također ustavile svoje poglede na staroj strini, jer im je bilo čudno, što je zašutjela, kad to nije njezin običaj, a pogotovo ne ovakom zgodom, kad može sipati svoje masne doskočice i šale kao iz tovara. Netremice je motrila Kaju, a kad osjeti, da je ostale znalački i radoznalo promatraju, skrene pogled na Jeku, pa reče posve mirno:

— Ne more ništa biti, što već nije bilo, samo mi ne znamo, pa se čudimo ka blune — — —

— Što to, strina? — upita Lujera, a Kaja opet naglo obori pogled i poželi da propane u zemlju, umirući od straha, da će strina prosuti sve, što vidi.

— Ništa, ništa, 'rano — odgovori isto kao i prije posve mirno, okrene se i pođe prema svojoj kući. Na sto koraka opazi starog Ivandu i udari ravno prema njemu. Vršnjaci su i najstariji u selu, pa se najbolje i razumiju. Već izdaljega je mahala glavom tako, da je Ivanda razumio, da mu ima reći nešto veoma važno, a na desetak koraka poče: — 'Esi to ikad čuje, zaklinjem te mukom nebožijom?

— Nude, nude, vridnice? — odgovori Ivanda, brsleći, kao da se davi omašnim zalogajem, iako je bio još natašte.

— Eno mlade ... cura ka' i juče, očnjega mi vida!

Pod udarcem tih riječi starac se trže i uspravi se, što je najviše mogao, na lice mu pade tmast oblak, a na oči omaglica. Nijemo je zurio u Čizinku i micao usne, kao da govori, ali progovarao nije. Iznenađenje i teška zabrinutost su mu se odrazivali na izrovanim obrazima. Starci su dugo nijemo stajali — —

Za tri su dana već znala sva i bliža i dalja sela.

— 'Esi čula?

— E.

— Pa?

— Ništa?!

— Što veliš?!

— Dok je svita i vika, bi'će i budala.

— Druga ti je to, drugo moja.

— Nude?

— Vele, da j' Vule ka' mutlak, pa ni ne zna, što će sa ženom.

— Ne bluni, jadna, kad si pametna.

— 'Est, očiju mi. Kažu: uvali se u slamu ka' june i mam 'rče ku'n da paripče 'rže, a jadna žena ... a što će, man u plač i lelek!

— E, mora biti druga! Ja sam vidila Kaju, i una vesela, ku'n da joj je carska kruna na glavi. Una ne plače, ja tebi velju!

— Ja nisam vidila Vulu, al govore, da j' i un veseje, a to i more biti, kad spava ka' bukvić kraj unake puste žene — — Ajme, da j' došla čoviku u šake, što bi iž nje bilo — —

Druge su opet prepričavale na drugi način, no svi su se slagali u dvije tvrdnje: prva je, da takog slučaja još nije bilo u tom kraju i da ne će dobro svršiti, ako tako nastavi, a druga je opća tvrdnja bila, da ni jedan događaj nije nov, jer je već negdje bio, a što mi za njeg nijesmo znali, ne znači, da nije bio i da se nije odigrao. Stariji su ljudi prekapali svoje uspomene, e da bi otkrili kakvu sličnu zgodicu, a mlađarija je nastojala da svakako vidi te neobične mladence, pa su izmišljali bilo kakav razlog, da se naviju i iz daljih sela, e da bi vidjeli Vulu ili Kaju.

Musinka je već drugi dan čula, što se govori, i odmah je poželjela da se sastane s Vulom. Nije joj baš bilo posve jasno, što bi mu rekla, kad bi bila s njim, no — eto: tako! Da mu pogleda u oči — — —

Gorjela je od želje, da ga njezin svekar opet pozove, da ide s njezinim Musom u planinu, jer bi onda sigurno govorili o svemu i svačemu, pa i o tome. Tako — izdaleka. Ona bi to znala navesti. Eto: — Oženi se ti, Vule. I bilo sritno, da Bog da, a 'oće, s Božjim blagoslovom — — Tako bi ona počela,

a Vule bi zagrizao. Morao bi nešto reći, a ona bi onda nastavila.

Te su je misli upravo opsjele, pa kad je uvečer legla u slamu sa svojim Musom, navali na nju neodoljiva želja, da i s njim malko pretrese to pitanje. Pomisli, da će on početi prvi, a bila je sigurna, da je morao čuti, jer se na sva usta pripovijedalo po njihovu selu. On ju je mazio i tetošio, ali Vule nije spominjao, a baš bi to te večeri bilo slađe od svakog drugog milja i obilja! Osjećala je, da će ona sama o tom progovoriti, jer je morala, samo nije znala, kako bi počela, pa se uzmučila, baš kad je on bio prema njoj najnježniji i sav raspjevan kao rascvala ruža. Težak joj se uzdah omakne, kad mu je najmanje bilo mjesto.

— Što stenješ? — upita Musa dosta otresito.

— 'Esi čuje, što j' s Vulom?! — šane ona tako tiho, da se je i sama jedva čula, no na bubnjiću je Musina uha to ime žestoko zazvonilo, pa joj reče ljutito, ne prikrivajući zlovolje:

— I baš sad ti Vule doša' na pamet!

— La! Bog s tobom — poče se ona ispričavati veoma žurno i uzrujano. — Što se ljutiš?! Mislila sam, da si i ti čuje, što j' š njim i s nesritnom Kajom, pa sam stoga rekla — — —

Ne odgovori joj ništa, već se od nje odvali kao klada i teško otpuhne. Marija osjeti taj udarac, pa se maši rukom, da ga zagrli, no čim on nasluti njezinu ruku, odgurne je od sebe bez i jedne riječi.

— Pa, nisam ti ništa načinila — šaptala je ona kroz tihe jecaje, koji su je odmah obuzeli, čim je osjetila njegovo raspoloženje.

Nije joj odgovarao, već je otpuhivao kao bik, kad se sprema na navalu. Nije mu bilo posve jasno, zbog česa je ljut, čim pomisli na Mariju i Vulu, ali je osjećao, da je to u njemu tako duboko i tako žestoko, da bi mogao rikati i urlikati od bola i bijesa i udarati oko sebe bilo koga i tko god mu naleti.

— I sam se sićaš, da j' u kući našoj divanije, kako će se pripovidati o njemu i Kaji, kad se pročuje — govorila je Marija, sustežući suze i jecaje, jer je žestoko osjetila, da mora Musi rastumačiti, zbog česa je to sada spomenula. — Pa se i pripovida — — Stoga sam ti ga i spomenila — — —

Kako je bio okrenut leđima od nje, osjeti potrebu i želju, da je onako preko sebe opali šakom, pa kuda dospije, no ipak se još svlada, ali joj i ne reče ništa. Malko se sabere i upita se, zbog česa je tako ljut i spreman na tučnjavu sa svojom vrijednom i dragom ženom, no niti je mogao razviti misao niti doći do bilo kakva odgovora. Mariji je bilo mnogo jasnije njezino raspoloženje: ona je bila posve svijesna, da voli svoga Musu i da je sva njegova i dušom i tijelom, ali joj je ujedno posve svijesno Vule sjedio u duši kao uspomena, koja se ne da izbrisati. Danas je ona tuđa žena i tu se do Božije volje ne da ništa promijeniti, ali sigurno nije grijeh, da na njega misli sa lijepim raspoloženjem i prijateljskom naklonošću, jer joj to nipošto nije teško: da je on rekao samo jednu riječ, ona danas ne bi bila Musina nego Vulina žena. To je sigurno, a po tom je jasno, koliko je i on bliz njezinu srcu. Uopće je čudan komadić mesa to ljudsko srce i to blagoslovljeno sparivanje muška i ženska. Sigurno su najrjeđi slučajevi, da su se našli baš ono dvoje, koje spadaju skupa bez štednje i sjenke primisli — — — Najčešće bi bilo moglo biti i — nekako drugačije, pa da se ne dogodi nikakva nesreća. Kad bismo postavili u ispovijedaonici sa sedam pečata svakom čovjeku pitanje o njegovu braku i smjeli očekivati posve iskren odgovor na pitanje, da li je savršeno sretan, odgovori bi bili teški. Ljudi su pametni i prepredeni stvorovi, pa nijesu ludi, da od jednog zla prave deset: kad su već tu, a pogotovo, kad su tu i mali potomci, nema druge, nego učiniti svoj jaram što lakšim i što mekšim. Ipak — sigurno nije grijeh, kad misli lete u zagrljaj i drugim dragim bićima, s kojima i nemamo druge veze do te duhovne i možda još koje, koja je iznad naše svijesti, i dokučivosti — — —

Sve je to Mariji bilo prilično jasno, pa iako ju je zaboljelo njegovo držanje, nije propadala u ponore tuge i jecanja kao ono prvi put, nego se prilično osovila na svoje osjećaje i misli, pa prela u glavi, kako bi ga umirila i udobrovoljila: Eto: njezin je on sada i dovijeka, pa kako ne bi učinila sve, da mu udovolji, ali — i Vule je Vule, a nije je ni ujeo, a kamoli ubio, pa da se o njemu u toj kući ne bi smjelo govoriti.

— — — I unda je róde reka', da se zna, što će biti, kad je nevinčanu dovede — govorila je Marija polako i oprezno

— a Vule je kaza': »Ja nju moram dovesti brez vinčanja, a dalje — ču'će se« — — Tako j' reka', pa se sad i čuje — — A sigurno si i ti čuje — — —

Musa omahne svom snagom rukom preko sebe i nemilice udari bez i jedne jedine riječi. Kad mu je ruka pala na kup sijena, a da se Marije nije ni takla, on skoro rikne:

— Ne žderi me, jer ću te zaklati!

Marija je od straha i čuda zanijemila i nije mogla progovoriti, nego se još više stisne negoli je prije bila. Kako joj je on bio okrenuo leđa, ona se je stisla iza njega tako, da ga se nije doticala, a i nehotice se bila povukla prema njegovim nogama tako, da joj je glava bila još ispod njegova ramena. Stoga je nije ni dohvatio, kad je omahnuo preko sebe.

Na taj njegov udarac, koji je nije dohvatio, i na tu njegovu dreku, koja ju je ujela za srce — u njoj se prope strahovita uzbuna i prosvjed, da bi bila u tom trenu mogla uhvatiti za gol nož u svoju obranu. Mahom ju je jecanje prošlo, suze zastale kao podrezane, a dah joj se sledio na usnama. Čekala je, što će dalje biti, i bila spremna na najgore. Šutjela je bez daha, dok je on strahovito teško otpuhivao, te se na svakom uzdahu kao na komadu srca i pluća osjećalo, kako pati i kako se bori sam sa sobom i sa nekom teškom mukom, koja ga razapinje. Osjeti tešku potrebu, da mu nešto reče — nešto teško i uvredljivo! Mora mu pokazati, da nije ništa kriva, pa da ga se ne boji, jer nema za to nikakva razloga. Misli su joj letjele kao paklene strijele — ljute, pogane i otrovne, te se prepade sama pred sobom: nikad se još nije takva vidjela; nije ni znala, da može taka biti; nije ni slutila, da bi mogla osjetiti želju, da se svadi sa svojim čovjekom, a ipak — evo sada svih tih i takih osjećaja i nagnuća.

— Nude, nude! — reče mu nenadano i nepromišljeno.

— Što?! — rikne on ponovno, naglo se okrene i sjede na ležaju.

— Udri, kad si tako odumije! — odreza Marija tako suho, tako kruto i ukočeno, kao da je izbacila živu žeravicu iz puste utrobe, pa i sama sjedne kraj njega.

— I ništa se ti mene ne bojiš?! — iznenadi se Musa, kao da je nekim čudom i čarolijom došao naglo k sebi.

— Da sam što kriva, bojala bi' te se! — odvrati ona istim pređašnjim mirom i oporošću. — Ovako — — —

— Nude, nude! Divani!

— Dela, junače! Udri!

Musa osjeti kraj sebe posve nepoznatu i nenaslućivanu snagu, pa klone u sebe ne iz straha, ne iz bojazni, da bi mogao nepromišljeno načiniti nepopravljivo zlo, nego iz pustoga čuda, koje je posve neočekivano palo na njega, kao kad bi se otrovao djetinjom suzom. Duboko odahne i polako se spusti na ležaj.

Marija je nepomično sjedila i gušila dah, da on ne čuje, kako i ona teško diše. Nije mogla skupiti ni jedne jasne i određene misli, no sve joj se javljali blijesci osjećaja, da je među njima dvoma nešto puklo ili da je netko ili da je nešto leglo među njih, a povrh svega joj je bilo posve jasno, da se u njoj propinje nekakav luđački prkos i da se ništa ne boji i da nē preda ni pred čim. Podbočila je laktove na koljena, a glavu na dlanove i tako kutrila kao pokislo pseto.

— Lezi! — javi se Musa iza duge šutnje. Glas mu je bio skoro smiren i prijateljski.

— Baš tebi do moga ležanja! — odreza ona prkosno i ljutito kao sa veza.

— Tako i 'est — odvrati Musa posve ravnodušno i osjeti u svojoj nutrini neobičnu pustoš i ravnicu bez ikakva uporišta i prekida.

Zanijemili su i pustili se, da ih nosi duboka noć na svojim tajanstvenim krilima tajna i čudesa — — —

Musinka je najprva ustala i vladala se, kao da je provela noć u najopojnijoj ljubavnoj slasti, dok su je duboki, tmasti podočnjaci odavali, ali je njezino stanje prikrivalo i tu pojavu. Svekrva ju je pozorno motrila, ali nije ništa rekla. Samo je klimala glavom, pozorno je promatrala i šutjela.

— Ništa j' to, majko — rekla je Marija, opazivši svekrvino zanimanje, a bojeći se, da bi mogla pomišljati i na ono, što se je uistini dogodilo, iako ne bi mogla razjasniti, kako bi Bara došla na to.

— Znam ja, 'rano, znam, da j' to ništa — potvrdi svekrva posve uvjerljivo. — Samo gledam, kako j' te opasalo ispod očiju, janje moje.

— A nije mi uprav ništa — uvjerava je Marija, a u istom joj trenu naleti na jezik: — Nego, majko, morala bi' otići ništo kući našoj, da donesem ništo, što mi je još vaik tamo.

— Moreš, moreš, 'rano, dok otpremimo blago — odgovori svekrva bez ikakva prizvuka zlovolje, koja bi bila prilično razumljiva, jer svekrve redovno ne trpe, da im nevjeste idu »kući našoj«, kako se to obično kaže, kad žele majci u pohode. Kažu, a sigurno je stoljetno iskustvo posvetilo, dok se tako vjeruje, da nevjesta mora prilično prekinuti svaku vezu sa svojom rodnom kućom, ako želiš, da ti se valjano udomaći na novom ognjištu. Zašto je to tako, bilo bi teško rastumačiti bez dubljeg zalaženja u sva pitanja tih tazbinskih i rodbinskih odnosa, koji su redovno loši, jer se računi križaju, a ljudi su međusobno najbolji samo onda, kad nemaju uopće nikakvih dodirnih računa i osobnih težnja. Inače jedan drugome staje na papke!

Marija se i sama iznenadila, kako joj je ta želja brzo i lako naletjela na jezik, dok nije uopće zarezala svekrvinu spremnost, kojom joj je dopustila, da može k roditeljima. Odmah joj je bilo jasno, a nije ni pokušavala, da pred sobom prikrije, da ide u rod samo stoga, što je tamo u blizini i Vulina kuća. Tko bi znao?! Možda baš slučajno naleti, da se sastanu, pa da poljudikaju, a i ne bude li zgode, da ljudikaju, možda će ipak izmijeniti koju riječ, koja će Mariji štošta rastumačiti.

Kad je Musa ustao, prolazio je kraj žene posve tiho i mirno, kao da se nije ništa ni dogodilo, ali nije ništa ni govorio s njom, a i ona je šutjela, osjećajući volju, da bude uspravna. Ipak — — u svojoj je duši osjetila, da Musu osjećaji gone na pravi put, ali — — Tuđa žena, pa gotovo — — —

Nema nikakve sumnje: svakako želi vidjeti Vulu i upitati ga, što se to događa s njim i s Kajom. Zašto je to potrebno i što će im ona moći pomoći — nije se ni pitala niti joj je padalo na um, da bi uopće trebalo razglabati o tom njezinu raspoloženju.

Idući roditeljskoj kući, sretala je na Lastvama neke Josipoviće i Vidurinoviće, koji su išli u mlin Vrbanov, pa je sa svakim stala i navela razgovor na Vulu.

— 'E l' istina, što pripovidaju za Vulu i nesritnu Kaju? — pitala je svakog, koga je srela, a oni odgovarali, koliko je tko znao i koliko nije znao. Na taj je način pokupila mnogo priča, mnogo šala i doskočica, dok je stigla na roditeljski prag.

— 'E l' istina? — upitala je i svoju majku Mandu.

— Ne pitaj, 'rano moja, man se prikrsti i na golim kolinim 'vali Svemogućem, što ti je posla pravog čovika! — odgovara majka i pobožno sklapa ruke kao na molitvu. — Ja uprav ni ne znam, što j' i kako j', al znam, da j' izvan svega svita i da će nas pobiti gromovi — — —

— Nemoj, jadna majko, što bilo! — protivi se Musinka, osjećajući, da je stvar već dospjela na nizbrdicu, koja može i Vuli biti opasna. Žene su uopće oštroumnije i mnogo domišljatije nego muškarci, kad se radi o pogibelji, koja prijeti. Predosjećaju kao i neke životinje na velike i vremenske i prostorne daljine. Tako je sada Marija osjetila, da je Vule u pogibelji, pa iskreno, neproračunato poželi, da mu pomogne.

— Nek nas Svemogući opčuva, slava Mu i 'vala, al se bojim zla, ćerce moja. Eto, vele ljudi, da nji' dvoj — al' što ću trokeljati prid svojim ditetom, čemu mista nije?! — govorila je starica i skupljala usne, kao da će proplakati.

— 'Esi ti vidila Vulu i š njim divanila?

— Eto kukavca na Veljbabinoj njivi pod Glavičicom.

Kad to Marija ču, u njoj zaigra srce od veselja, no svlada se i zatomi uzbuđenje, pa nastavi posve mirno:

— 'Esi li divanila š njim?

— Nisam, jer ne će ni s kim ništa da divani. Pitali su ga već mnogi, al un ništa 'n, ku'n da j' blunast: samo se smijulji i šuti, a kad što i reče, samo se ruga.

— Kome se ruga?

— I sebi i drugima. Ruga se svakom, ku'n da j' u nj uša' nečastivi, potari ga, sveti Križu.

Dok su njih dvije još pred kućom stajale i razgovarale, pomoli se iz kuće Barica Josina i domah priđe Mariji i zagrli je, pitajući:

— Kako si mi, sunce moje, draga moja?! Već te nisam vidila osam dana, pa crko' od puste želje za tobom. Eto — govorila je, kao da pred nekim bježi ili kao da joj tko otimlje riječi, pa ih žurno sklanja: — eto, udarilo zlo i na naše selo kroz nesritnog Vulu i unu iz Lipaća.

— 'Esi li ti š njima divanila? — upita Marija žurno, želeći čuti nekoga, koji je baš s njim razgovarao.

— Ka' sad s tobom! — odgovori Barica. — I veli, vrag mu crve iz glave povadije, da un radi sa svojom curom, što j' njega volja. I ne priznaje, da j' istina, što svit divani.

— A što svit divani?! — zaskoči Marija pitanjem.

— La! — odgovori Barica, prasne u smijeh i udari dlanom o dlan. — Ku'n da ne znaš?! Vele, da su se zakleli, da se ne će dirati! I vele, da se ni ne diraju. Tako vele žene, koje to poznaju po očima. Čizinka je prva to umerkala još prvo jutro i mam rekla drugim, pa onda pazili i drugi. Vele: svu noć se gonaju ka' blunasti po štaletini, smiju se i štipaju i drpaju i nikom ništa.

Marija je zapala u snatrenje i razmišljala, a najprva joj je pomisao bila, da to možda Vule čini radi nje, no brzo se smetne, opazivši, da je pomislila posve neosnovanu ludost, pa žurno uđe u kuću, uzme neke svoje malenkosti, do kojih joj nije bilo mnogo stalo, ali je morala nešto ponijeti, da bude pred svekrvom posve opravdana, što je odlazila u rod. Brzo se je oprostila s majkom i nevjestom Baricom, pa udarila niz njive prema kući Dujmine Velikoga tako, da izađe iza Pećine, pa okolo kući.

— Jêr ćeš tuda?! — upita je majka, prateći je, po običaju.

— Tako — odgovori ona u neprilici, jer nije bila spremna na tako pitanje, pa nije priredila odgovor. — Došla sam kroz Lastve, a ovuda ću kući.

Govorila je posve sigurno i mirno, iako je osjećala, da majci govori tek — da joj nešto odgovori. Iza svega se je krila njezina posve skrovita odluka, da će proći kraj Veljbabine Drage, na kojoj su radili težaci i tamo — vidjeti Vulu, pa možda s njim i progovoriti koju riječ. To je bio jedini razlog, koji je ravnao njezine korake i vodio ih preko Dolaca! Vule je bio ona privlačiva snaga, kojoj ona nije mogla odoljeti, a kojoj se — zapravo! — nije mnogo ni otimala, jer ju je oplela tako tajanstveno i čarobno, da nije svijesna ni kako ni kada je stegnu. Štoviše, kad bi počela potanko razglabati i razmišljati i — boriti se sama sa sobom, zaključila bi, da niti nema ništa, da je sve puka utvara bolesnog mozga. A — — ipak ona ide preko Dolaca, da prođe baš kraj Veljbabine Drage, na kojoj su danas težaci, a među težacima Vule — — —

— Daleko ti ode, majko — reče Marija, osjećajući, da joj je to posve nepotrebna, a možda i nezgodna pratnja, a kako je majka opučila s njom, a do Drage nije daleko, očito je bilo, da je kani pratiti do nje i do Veljbabinih težaka, ako ne i dalje. Možda se je i u Mandi porodila želja, da danas izbližeg

pogleda Vulu, i ako ga pozna kao samu sebe i nikad prije nije poželjela, da ga se nagleda.

— Još ću malko, pa ću unda natrag.

Marija stane, da se ispripovijedaju, a da ipak daleko ne otidu.

— Mora' ću požuriti, majko — reče joj nenadano i ogrli je, da je poljubi na rastanku.

— Ne će ti prija, bluno, ništa, kad te je tako vesela srca puštala, da dođeš. Još ću malicu s tobom.

— Imam puno posla, pa se moram paštriti — uvjeravala je Marija i u svojim mislima bila neprekidno uz Vulu. Oči su joj neprestano pasle po Veljbabinim težacima, koje je već dobro vidjela i raspoznavala svakog pojedinog, pa i Vulu. Izdaleka joj se učini sitniji i slabiji nego uistini jest, pa osjeti tugu za njim. — Ope' ću brzo doći, pa ćemo se unda napripovidati — reče majci i skoro uteče od nje tako, da starici nije preostalo drugo nego se vratiti kući.

— Uprav si ka' munjena, Bog bije s tobom i Blažena Gospa! — reče za njom, no Marija se nije ni osvrnula, hitajući kao vjetrom.

Još je u trku nazvala težacima Boga:

— 'Valjen Isus. 'Este li?

— Navike budi 'valjen! — odgovori joj Mile, unuk Veljbabin. — Prilazi, pa pomozi!

— I bi', što j' do mene, al' moram kući — odgovori Marija, smiješeći se. — Ubi' će me majka. Nego, eto imaš i brez mene prave poslenike.

— 'Est to, 'est, al ka' ti nisu! — dobaci joj Vule, ne podižući glave.

— I ja tako mislim, junače, al nisam smila reći! — prihvati ona šalu. — Nego, molim te, Vule, ne budi ti pod zapovid, dođide amo. Ništo ti je moj róde poručije — govorila je ona sigurno i odrešito, kao da čita, te se sama začudi toj svojoj dovitljivosti i odlučnosti.

— To ka' nikakve tajne? — dobaci neki između poslenika.

— Meni je rečeno, da rečem samo njemu, pa 'esu li, nisu li tajne, ne bi' znala reći — odgovori ona, odmičući se od poslenika, da uzmogne govoriti sa Vulom tako, da je drugi ne čuju.

On nije ni časa oklijevao, jer je povjerovao njezinim riječima, pa odmah pođe prema njoj. Kako je ona išla sve dalje i dalje, činilo se, da ga želi odvesti čak u Babića Glavicu, pa neki poviče za njom:

— Ustavi, mlada, ustavi!

— Ne boj se, ne boj! — odgovori ona i nasilu se nasmije. — Ne ću ga oteti Kaji. Meni je dosta i moj Musa!

— Nude! — reče on, kad ju je sustigao.

— Rad une šimle, Vule — reče ona tako glasno, da ju je mogao čuti, tko bi bio među težacima dobro napeo uši, no ujedno produži prema Glavici. — Da ne štentam, malko me isprati — govorila je još glasnije, a on je slijepo slijedio, jer mu se nije učinilo ništa ni nezgodno ni neobično u njezinu postupku.

— Što radi šimle? — upita je, zastajkujući. I ona stane spram njega i zagleda mu se u oči, pa reče veoma toplo i nježno:

— Nije meni do šimle, Vule, man do tebe — — Ka' da si mi rođeni brat, Vule — — — Ti ni ne čuješ, što laju, pa živa umirem zbog tebe.

— A što to? — iznenadi se on.

— Laju, laju, moj Vule, da se Bog smiluje.

— A o čemu laju?

— Pa o tebi i o Kaji, žalosna vam majka vaša. Vele, da će nas rad vas dvoga pobiti gromovi i da će nas poisti škakavci i ubiti guba i kolera, jer da ne živite ka' prava čeljad, man da se po svu noć gonate — Bog bije s vami! — ka psi, a u zoru, da svako na svoju stranu. A ja uprav nit ne znam, man se bojim i živa umirem, da će vam 'ednog dana načiniti veleko zlo.

Vule ju je začuđeno gledao i nije pravo razumio, jer iako je primijetio, da mu se podsmjehuju i da dobacuju posve dvosmislene doskočice, nije im pridavao nikakve veće važnosti, jer je bio zadovoljan i ponosan u svojoj duši, što je ipak uspijevao da održi riječ, koju je dao Kaji.

— Molim te, Vule, ka' se dragi Bog moli, učinite ništo — nastavljala je Marija šaptom. — Eto: i nemoj mi zamiriti, što sam ti to govorila, al' živa umirem od stra' za tobom, ku'n da si mi rođeni brat. Viruj mi, Vule, i ne šali se.

Ni riječi joj nije odgovarao, nego se duboko zamislio, oborivši pogled na zemlju.

— Ne znaš ti, moj brate — nastavljala je ona uporno u vrućoj želji i čežnji, da ga strese i probudi — ne znaš ti, kako je proklet naš svit! I ne daj ti, Bože, da se što dogodi: jä grad, jä što drugo — ubije me Bog, ako vas oboj ne će kamenovati!

— Ne bluni, jadna! — progovori on iza uporne šutnje, ne dižući pogleda.

— I vele, da j' i Kajina mate' bila vištica, a da se j' potlje smrti povukodlačila — nabrajala je Marija sve, što je tih dana o njima čula. — I za tebe vele, da si svakakav — — Eto, to sam ti tila reći, a uno o šimli — — — Nemoj mi zamiriti i ne šali se: jä se vinčavajte, jä živite ka' pravi ljudi! — reče i žurno otide bez i jedne daljnje riječi i bez pozdrava. Nije se javila ni ostalima, koji su radili na njivi, već je odjurila, kao da je povilenila.

Vule je stajao kao okamenjen i gledao za njom, snalazeći se i sređujući u glavi sve, što je čuo. Koješta mu je jasnije, što je pohvatao od drugih, koji mu nijesu svjetovali, nego ga bockali, a sada razumije, da su mu se već doista i prijetili. Polako se je vraćao među težake, gledajući uporno i netrenimice pod noge, kao da traži igle — — —

— Nude, nude, Vule! — požuri ga neko između težaka.

— Neka, neka! — odgovori Mile kao domaćin. — Ne će Vule badava poisti palentu i odniti bajoke!

— 'Est to, 'est, nego — udarila ga Musinka po čelenki, pa se ne more micati! — dobaci neko drugi.

— 'E l' ti dala što popiti?

— Nije iza Muse ništa ostalo! — odgovori Vule, podigne pogled na njih i nasilu se nasmije.

— E, što 'est, 'est: iza unakog ne ostaje, pa da j' još ovolika Musinka, kolika 'est!

Vule se je smiješio i tobože sudjelovao u šalama i doskočicama, ali se više nije mogao ni jedan tren rastati sa sobom i svojim brigama. Palo mu je na mozak i na dušu kao rastaljeno željezo sve, što mu je Marija rekla, te nije niti postavljao pitanja, da li je ono sve moguće i vjerojatno, što mu je govorila — toliko je bio i sam bez ikakva razmišljanja uvjeren, da je sve točno. Do tog časa nije nikada ni u snu pomišljao

na svoj i Kajin ugovor s te strane. Nije se nikad upitao, što će reći svijet, ako se pročuje, a sigurno je, da će se pročuti, jer bi po njihovu računu to stanje moralo trajati najmanje mjesec dana. Trebat će nekoliko dana, dok se Kajini roditelji udobrovolje i pristanu na vjenčanje, a onda napovijedi, — koje moraju teći redovitim tokom, jer nemaju novaca, da plate skraćeni postupak — traju dosta dugo, a povrh svega: njih dvoje uopće nijesu bili svijesni težine zadaće, koju su uzeli na leđa, kad su se pogađali, kako će živjeti do vjenčanja. Vuli je to bilo više šaljivo nego teško, a Kaji uopće nije ni padala na um bilo kakova poteškoća, kad se ispunjuju snovi njezina djevojaštva.

Istom sada poče Vuli svitati pred očima, jer ni ove nekolike noći nijesu u njegovoj odluci načinile nikakve provale. Gonali su se, šalili se, osjećao je, da je sve nestrpljiviji i nestrpljiviji, no još nije bio ni izdaleka bliz pomisli, da bi to ipak moralo biti nekako drugačije.

Istom sada — — —

Nikako više nije mogao doći k sebi. Radio je nijemo, gledajući uporno u motiku, ne miješajući se u razgovor ostalog društva, a kad je baš morao što reći, izbacio bi pedeseto tako, da su mu se počeli i stoga rugati.

— Vule misli na noćne trke po štali, a ne na uno, što mi divanimo! — reče Petar Pucalović, a svi ostali popratiše gromkim smijehom njegove riječi.

— Braćo moja, ko bi reka', da i ovako pravi momak more biti budala, pa da ne zna, kako bi što tribalo urediti?! — dobaci Čipula posve mirno i ozbiljno, kao da raspravlja o najozbiljnijem poslu. Sve se oči ustaviše na njemu, jer nijesu razumjeli, na što cilja.

— Nude, nude! — javiše se mnogi da ga ponukaju, da rastumači, što misli.

— A, eto: kad je kucaljka, pasiji se svatovi ne zbiju u kolnicu il u ajat, man udare priko njiva i kroz gajeve — tumačio je Čipula posve mirno, opisujući drugu pojavu, koja će navesti sve na pravu misao i poredbu.

Kad Vule ču te riječi, osjeti u srcu ubod, kao da ga je netko nožem udario, krv mu navre u obraze, a na oči pane omaglica. Sve se je to odigralo munjevitom brzinom, no

srećom je Musinka bila promiješala njegove misli i osjećaje, pa sadašnji udarac nije došao posve neočekivano. U prvom otporu proti tome nasrtaju htjede se nagonski uspraviti, no u istom mu trenu naleti misao, da ne smije biti prenagao, pa se slomi i niti uspori rad niti okom zatrepće, dok je u njemu sve vrelo i rikalo kao u vulkanu. Pomisli, kako bi morao motikom ljubazno dohvatiti Čipulu tako, da mu za sve vijeke prisjedne usporedba, no i tu nadjača sam sebe, slomi se i niti mu ne dobaci ružna pogleda.

Svi ostali osjetiše, da je Čipula pretjerao preko međe, pa im zastane dah, a pogledi polete na Vulu. Kad vidješe, da on ne odgovara, pa da ni ne zarezuje — tako se je Vule ukrutio i slomio! — osjetiše veliko olakšanje i mnogi odmah poželješe da nastave Čipuline misli, ali se ipak svaki sustezao i razmišljao, kako bi. Međutim je Čipula držao, da to i nije ništa, što je rekao, pa nastavi:

— 'Est uno, kod kucaljke je više mladoženja, pa tribaju mista, da 'edan drugog ne očepe, al vidite li vi, kako su uni pametni, pa sve obavljaju izvan sela i izvan svita! Da što i bude, bi' će psima, a ne narodu — — —

— E, e! — potvrdi mu Čudela. — Ako udare gromovi i kolera radi kucaljke — — —

Ili nije htio ili nije znao izvesti misli do kraja — zastao je, obočio se na motiku i uperio neodređen pogled u Vulu. Vule ga osjeti na sebi i volio bi bio omahnuti i tresnuti njime o zemlju nego se posvetiti, no i ovog se puta svlada, otpuhne tako strahovito jako, da su to svi čuli i osjetili kao veoma ozbiljnu i pogibeljnu prijetnju pa se potuliše i pritisnuše raditi. Čak se je i Čipula nekoliko puta ogledao oko sebe, kao da nešto traži ili kao da gleda, ne će li s koje strane dobiti po glavi. Vule i sam osjeti težinu svoga otpuhivanja, no ne poželi da dojam ublaži, nego se uspravi, podboči se na motiku i nijemim, krvničkim pogledom pokrije cijelo društvo.

Mile je Veljbabin osjetio svu težinu toga časa i u svojoj neobičnoj dobroti poče žurno tražiti nešto, čime bi izbrisao tragove tog časa, no nije se mogao ničemu dosjetiti. On je slovio u cijelom kraju kao ponajbolji čovjek, koji nije ni mravu ni crvu učinio nažao, a sa težacima je vazda postupao kao sa rođenom braćom. Ne pamti se, da se je ikad bilo s kim posvadio, a gdje je god dospio na svađu, svagdje je odmah

uložio svu svoju snagu, sav svoj mir i ljubav, da posvađene izmiri. Tako je i sada osjećao, da je pogibelj, da je bura na pomolu, koju bi trebalo ukloniti. Smišljao je, no ujedno je vidio, da je pitanje strahovito škakljivo, te pomisli, da je ipak bolje ne dirati, da ga ne raspiruje, dok ima nade, da će se i samo sleći.

Vule je dosta dugo stajao uspravno kao svijeća i bacao oko sebe plamene strijele bijesa, što ga je još zauzdavao. U duši mu je ključala mržnja, kakve još nikada nije osjećao ni prema kome tako, da ne bi bio mogao na nenadano pitanje žurno odgovoriti, na koga tako sikće. Vjerojatno je to bio bijes na sve, koji su oko njega, i koji misle, da on i Kaja čine nešto, što nije dostojno ljudi. U tim munjevitim hipovima osjeti strahovitu pogibao, da će učiniti kakvu nepromišljenost, ako na bilo koji način ne oduši, i bi mu posve svijesno drago, što je na to pomislio, jer je već tom mišlju bila uklonjena najpogibeljnija oštrica. Malko odpusti prenapete mišiće, u leđima se za jedan potez snizi i opet otpuhne, ali ne više onako krvnički kao čas prije.

— A nu! — reče poslije duge stanke, koja je nekima bila duga kao vječnost, jer su sa strepnjom očekivali, da će opaliti motikom ili Čudelu ili Čipu. Svima pade sa srca težak teret straha i užasa, kad čuše njegov glas, koji nije odavao ni srdžbe ni naglosti.

E, e, moj vridni Vule! — reče mu Mile posve blago, prijateljski i bratski sa neskrivanom željom, da mu pomogne, da ga podboči i održi mirna i nauzgoru. Te mu riječi uzvrati Vule toplim pogledom i odmah se prigne, zamahne motikom i nastavi posao.

— A nu, a nu! — javi se i Čipula, kao da bi htio reći, da on i nije kriv onoliko, koliko je Čudela zaglibio, dok su svi ostali mramorkom šutjeli, a Čudela se neprekidno bojažljivo ogledavao, jer mu je istom sad bilo posve jasno, što je rekao i što je mogao izazvati, da nije bilo onog, koji je spriječio nesreću.

Prešli su na drugi razgovor i svijesno nastojali, da se zaboravi, što je bilo, i da Vulu razigraju. To im nije uspjelo. U njemu je ležala strašna spoznaja provalije, nad kojom se nalaze on i njegova Kaja, pa je neprestano gledao s najopasnijeg

i najklizavijeg ruba u tu strašnu bezdanku. Svaki mu se čas zamaglilo pred očima, a oko srca ga stegla tjeskoba kao na samrti. Bilo mu je svakog časa sve jasnije i jasnije, da nešto moraju žurno učiniti, dok ne bude prekasno, a potvrdu je tih svojih zaključaka nalazio u očima svojih drugova tu na Veljbabinoj njivi, koji su mu kradom dobacivali posve čudne i neobične poglede. On ih je osjetio, pa ih je onda ispod oka i lovio. Nijesu se više usuđivali da povedu razgovor o njegovoj svetinji i da je povlače po blatu svojih životinjskih poredaba, ali mu je bilo jasno, da je njegov postupak u njihovim očima i po njihovu shvaćanju ne samo — u najboljem slučaju! — obična glupost, nedostojna muškarca, nego je i zločin proti Duhu Svetome, koji je ostavio ljudima, kako će živjeti, a ujedno je to zločin i prema svome selu, jer će izazvati veliku nesreću i pokoru na cijeli kraj.

Pomisli, da bi tim nedotupancima trebalo rastumačiti, kako je njegova Kaja htjela da ostane — — tako i tako i da ne će biti ničija bez svetog blagoslova — — I tako — — I da im onda reče: »Pogledajte, životinje, kako ste vi daleko od svetinje i istine i kako je moja Kaja nad vama, gube ljudske!« — — — Tako bi on njima to rastumačio i od sveg ih srca opsovao, da zapamte, kad su mogli u svojim poganim dušama samo i pomisliti zlo o takoj djevojci. Ipak — nije se mogao odlučiti na taj posao, jer je vjerovao, da bi se ponovno razbjesnio, a onda, Bog sam zna, što bi dalje bilo.

Tijekom dana su pale još nekolike daleke slutnje, da bi se moglo primijeniti na njegov slučaj, što je rečeno, no bilo je tako bojažljivo i neodređeno, da Vule nije ni dospio da zareže ili da se naljuti sve i nehotice, kako to već biva u naletu i munjevito, kad čovjek najmanje očekuje.

Kad je došao kući, majka Jeka i Kaja su sjedile pred kućom, čavrljale i čekale njega. Svekrva je osjećala goruću potrebu, da joj počne o tom — eto: ni sama ne zna, što je to, al nešto jest — i morala bi nevjesti reći i svjetovati je, ali se nikako nije mogla dosjetiti, kako bi joj to kazala lijepo i uvijeno. Dugo se je mučila, prevrćući te teške i nejasne misli, dok joj nenadano, kako to redovno biva kod priprostih ljudi, ne izleti iz usta:

— I nemojte, 'rano, vas dvoj gonati benolije!

— Što to, majko? — upita Kaja, kao da ne razumije, iako joj je mahom bilo jasno, na što cilja, jer je već i Kaja opazila, da Čizinka nije jedina, koja zna njihovu tajnu.

— Ma, eto, kako ću ti reći?! — mucala je starica i okolišila, dok ne izvali: — Lezite ka' prava žena i čovik, pa da mi se ognjište zakopiti!

— Bi' će i to, majko, ako Bog da — odgovori Kaja posve lijepo i mirno. Pomislila je, da bi joj morala još štogod reći, no nije se mogla brzo odlučiti, a međutim stiže i Vule. Pozdravio je i lagano se spustio na panj kraj majke.

Brzo su se rastali, pa njih dvoje otišlo u štalu, a Jeka u kuću.

Vule je šutio i otpuhivao, prigušujući dah, da Kaja ne čuje, kako ga nešto razapinje. Legao je, da je se nije ni takao, da nije ni pokušao, da je poljubi, a nije joj ni ruke pružio, da na nju nasloni svoj obraz, kako su to redovno činili. Kaja duboko osjeti tu promjenu i uznemiri se. Ležala je na svom uobičajenom mjestu, Vuli na dohvatu, pa kad se on nije micao, pruži ona svoju ruku i stane ga milovati po kosi.

— A nu — — — javi se on i uzdahne, kao da je dušu izbacio.

Čim se je udaljila od Vule, osjetila je, da nije radila pametno, jer je bila sigurna, da će Musa doznati da je nešto nasamo razgovarala, i pitat će je, što je to bilo. Tijelom joj proletješe hladni trnci, osjeti težinu svoga položaja, ali — ne požali, što je bila tako odvažna i tako nepromišljena, da ga zovne i da mu reče svoje bojazni. Ne požali, jer joj je bila posve jasna spoznaja, da je Vule u velikoj opasnosti i da će mu vjerojatno koristiti, što ga je upozorila.

Išla je pomamno, ne pazeći, na što staje, pa joj je kamenje frcalo ispod opanaka, kao da se njime ćula, a misli su joj se neprekidno bavile Kajom i njezinim neobičnim slučajem. Marija nikako nije mogla dokučiti, o čemu bi se tu moglo raditi, jer joj je bila posve daleka pomisao, da bi neka djevojka, koja odluči da pođe nevjenčana, mogla stavljati nekakve uvjete i izmotavati se i izbjegavati svoje obveze i dužnosti. Nije joj bilo ništa jasno, ali je i ona u podsvijesti nosila misao, da to ipak nije bez — nečastivoga. Kako bi se drukčije i moglo tumačiti, da dvoje mladih ljudi, koji se vole toliko, da su se

odlučili uzeti i cijeli svoj vijek provesti u pravom braku i odgajati djecu, nenadano sve okrenu i umjesto da žive, kako Bog zapovijeda, oni se — vele — po cijele noći gonaju po štaletini i — nikom ništa!

Naravno: nitko još nije čuo među pametnim ljudima, a nije ni moguće vjerovati, da bi mogli momak i djevojka — — Eto: nije to lako, a kad ipak tako čine, sigurno nije s Božije strane — — — Sigurno nije, i to je i Musinki posve jasno, iako je duša boli i za Vulom i za — — — Da li joj je i Kaje žao ili se je sva njezina i bol i ljubav svila samo oko Vuline glave?! — — Uhvati se na tom pitanju, pa još više požuri korake, sjetivši se svekrve. Ona već sigurno nestrpljivo pogledava prema kući Martinovoj, jer s one strane, od mlina, mora doći nevjesta, a nevjeste nema pa nema.

— Ja sve mislim, da ćeš ti rupiti od mlina, a ti od Pećine! — reče joj posve mirno, kad je Marija stigla sva zaduvana i pozdravila je.

— Mate' me, majko, pratila, a una 'tila pogledati na Drage, pa sam š njom i ja okrenila oko Pećine — pentala je Marija i rupcem brisala lice, da prekrije crvenilo, koje joj je gonio u obraze ovaj izgovor. — I donila sam, evo, još ove svoje stvari, koje su bile kod kuće.

— Neka, neka, 'rano — odgovori svekrva posve ljubazno, a Marija klizne kraj nje u kuću, samo da skrati svaki razgovor i da tako izbjegne opasnosti ispitivanja i ispovijedanja.

Musa nije bio kod kuće, već na nekom vanjskom poslu, s kog je došao istom pred noć. Marija je uređivala štalu i prostirala šušanj pod blago, kad začu iza sebe korake, i obazrevši se, opazi u polumračnoj prostoriji svog čovjeka.

— La, kako si se privuka'! — vikne ona veselo. — Uprav sam se pripala.

— Morda imaš i zašto! — odgovori on veoma resko.

— A ja mislim, da ni nemam! — odgovori Marija veoma sigurno i srdačno, niti ne pomišljajući toga trena ni na što drugo osim baš na to, kako je Musa tiho došao iza njezinih leđa u štalu.

— Neka, neka — odgovori on oporo i pristupi joj posve blizu. Ona osjeti njegovu blizinu i nagne se, očekujući, da će je zagrliti i poljubiti. Već je i usne priredila, kad on malko ustukne i reče posve suho: — A ti u rodu bila?

— E, e — potvrdi ona i odmah osjeti opasnost. — Išla sam po nike moje stvari i malenkosti.

— E, da! I po što još — upita on povišenim glasom.

— Samo po to! — odreza ona istim prizvukom i okrene se prema njemu, osjetivši životinjskim nagonom, da mora zauzeti obrambeni stav.

— I da s Vulom šaplješ! — procijedi on kroz zube, kao da se među njima stiskao otrovan bodež, pa riječi samo kaplju oštro i otrovano, a u istom joj času odvali zaušnicu, da se je okrenula oko svoje osi i zastenjala, kao da se je trgla sa žeravice, no odmah je prigušila glas, uspravila se i stala spram njega, kao da se nije ništa ni dogodilo. — Šutiš?! — procijedi on opet, izmahnuvši ponovno, ali zadrži ruku iza sebe u zamahu.

— Sram te bilo, gade! — kresne ona nenadano i posve glasno.

— Mene sram?! — iznenadi se on njenim držanjem i riječima.

— Tebe, tebe sram bilo prid poštenim ljudima! — potvrdi ona čvrsto i odlučno.

— A reci, da nisi š njim šapljala! — govorio je Musa već nekako nesigurno i u neprilici. — Reci, da nisi.

— Ne ću reći, kad 'esam! 'Esam i jope' ću!

— Unda ti evo još! — reče on posve poslovno i opet je udari po obrazu. Marija je vidjela njegovu kretnju i bila bi joj mogla izbjeći, samo da je omahnula glavom, no ona to očito nije htjela učiniti, nego je posve mirno i tvrdoglavo dočekala njegov udarac, stisla zube, da joj se ne otme jauk, muklo zastenjala i, kako je pod jakim udarcem zavagnula, žurno se osovila i stajala spram njega kao prokleta i ukleta.

— Musu očito zabezeknu to njezino držanje, pa se malko izmakne, oštro se zagleda u njezine oči, koje nijesu ni trenule pod njegovim prodornim strijelama, časak je promatraše mučke i u čudu, a onda reče posve tiho, ali ni ljutito ni neprijateljski:

— 'Esi li ti, ženska glavo, pri sebi?!

— Ja 'esam, al ti nisi! — odgovori ona. — I mora' bi k plovanu, da nad tobom Boga moli.

Što je dalje u nju gledao i što je više čuo njezinih izjava, to je više bio u čudu i sve manje i manje razumio njezino

držanje. Okamenio se je pred njom i više sam nije znao, što bi počeo, a posve je zaboravio, da je bio odlučio, da će je ne pljusnuti koji put, nego da će je isprebijati kao mačku na mrtvo ime. Stajali su nijemo jedno prema drugome kao dvije neodgonenute tajne, i ne zna se, dokle bi bili tako, da se Jeka ne pojavi na vratima.

— Što j' to lupnilo? — upita starica, mećući ruku iznad očiju, e da bi tako lakše probila mrak i razabrala predmete.

— Ništa! — odvrati žurno Marija, dok se je Musa samo nespretno i nesigurno okrenuo prema majci. — Što bi lupnilo?

— Il' sam ja gluva, a dobro čujem, il' je un trisnije tebe il si ti trisnila njega — govorila je Jeka posve sigurno i odlučno.

— Bog s tobom bije, moja majko! — reče opet Marija i glasno se nasmije. — Jêr bi se mi triskali? Nismo blunasti, Bogu mome 'vala.

— A nu! — reče svekrva takom bojom glasa i prizvukom, da je bilo posve jasno, da joj ne vjeruje, al ujedno ni da nije sigurna, da se ne vara. Kod večere nije nitko mogao na Mariji primijetiti, da se je što dogodilo, a i Musa se je držao dosta dobro, pa je sve prošlo neopaženo. On se je držao tako nesigurno prema Mariji, da joj ga je bilo skoro žao. Nije znao, kud bi s pogledom, pa kad bi se god sukobio s njezinim očima, osjetio bi, kako mu krv navire u obraze. Jedva je čekao, da se zavuče u štalu, gdje je neprobojni mrak, pa ne će ni misliti, kako je nezgodno, što svaki čas mijenja boju u licu, a osim toga će možda štogod i — — Tako: tko bi znao?! Kažu stari ljudi, i to se prenosi od koljena na koljeno, vjerojatno još od prvih ljudi, da se u slami stišavaju sve svađe i da se praštaju svi grijesi, pa će se možda i njih dvoje pomiriti. Musa je već osjećao toliku nesigurnost i nepovjerenje prema onome, što je popodne čuo o Mariji i Vuli, da je podsvijesno poželio, da se pomire i da mu ona — oprosti. Doista! Tako daleko ga je natjeralo njezino odlučno i neustrašivo držanje.

On je prvi legao, dok je Marija još pospremala kuću i vatru zapretala. Otpuhivao je i razmišljao o svemu, što je tog dana doživio. Najprije je posve mirno radio, a onda je došla Kinčulica i već mu na sto koraka daljine počela pripovijedati, kako se čudo događa s Kajom i Vulom.

— Stari su ljudi pripovidali, da ima pasoglavaca — govorila je ona posve sočno i uvjerljivo — pa, veli, sve čovik ka' i drugi ljudi, samo mu vražija glava pasija. To su pasoglavci, kojim vidiš glavu, a ima, vele, pasoglavaca, kojim ne vidiš pasije glave, jer imaju glavu i sve drugo ka' i ostala čeljad, al je un vindar pasoglavac i sa ženetinom se, prosti' će Bog i tvoj ljudski obraz, ne more drugačije — — — I eto, man se svežu, ka' i druga paščad, Bože poštuj na takim uno svetog Krsta, ako Ga imaju. Eto: vele, da su Vule i una njegova taki pasoglavci. Gonaju se već nikoliko dana, a i još će, jer je to tako kod pasa, a unda će se čuti, što će biti, jer i' već ima, koji paze, pa kad se svežu, unda će i' izniti prid štaletinu i kamenovati, da nas kuga ne pomori i guba ne otruje.

— Bog bije s tobom, moja strina — odgovorio je Musa poslije dugog i strpljivog slušanja. — Ti si barem pametna žena, pa kako možeš tako teljuzgati?!

— 'E l, da ja teljuzgam?! — isprsi se Kinčulica bijesno. — Tako ti, gade, svojoj tetki, a mogla bi ti biti prababa.

— A nu, 'est to, al, moja strina, ko j' blunast ditetom, taj je takav i prababom — odgovori Musa posve mirno i nepristojno.

— E, ka' 'š tako, reći će tebi tvoja strina i još koju — razveže ona bijesno. — Poslušajde me, junače: sve ovo znadu ženetine u deset sela, al se ni vražija ne boji takog pasoglavca, man sve škomle za njim ka' kuje i eno, da baš znaš: una tvoja već otišla, pa se oko njeg uvija i privija i podvija! Eto ti!

— Kako, kako?! — iznenadi se Musa, kao da je u njeg udario grom iz vedra neba. Nije mu bilo dosta, što je sam osjećao Vulu u svojoj ložnici kao zmiju zatočnicu, nego mu evo sad dolazi i druga priča. Dosad se je sam uvjeravao, da su to benolije, jer doista nije imao upravo nikakva dokaza za svoje bojazni i slutnje, ali sada dolazi baba Kinčulica sa nekakvom pričom, koja zvuči dosta razborito. Ponovio je i pojačao svoje pitanje: — Što ti to divaniš, strina?!

— Divanim uno, što sam vidila svojim očima! — odreže ona.

— A što si vidila?! — hitao je on pitanjima, ne puštajući je, da mu mirno pripovijeda.

— Vule radi na Veljbabinoj Drazi, a ova se tvoja tamo navila kraj težaka, pa zovnula Vulu k sebi tamo pod Glavičicu, u grmeče, i tamo su ništo šuškali i mućkali, a moja duša van iz tog, što su uni to radili, samo se je narod smija' i ljudi namigivali 'edan na drugoga. Eto, to sam ti ja vidila, pa mi i sad reci, ako si muško, da strina Kinčulica teljuzga! — reče ona i zlobno se zasmije.

Oko Muse se zavrtio cijeli svijet, a on bi bio najsretniji, da je odmah zemlja pukla, da se otvorila bezdanka i da je progutala, ako već ne cijeli svijet, a to barem njega i njegovu Mariju, da mu pada manja sramota na obraz i na ognjište.

Čekajući je sada na ležaju, ponovno je proživio tu paklensku muku, koja ga je obuzela pod udarcima Kinčuličinih riječi, koje su nemilosrdno rezale živo meso i dušu. Iskalio se je, udarajući Mariju, a postidio se i malko — ne baš smirio, ali se ukočio i ukrutio pod dojmom njezina muževnog držanja, po kojem je morao zaključivati, da je doista nevina. Ipak — nije moguće, da je Kinčulica sve izmislila. Nešto je ipak bilo, nekog je bijesa morala vidjeti, a to je tim sigurnije, što ni Marija ne taji, da je s Vulom razgovarala. Nešto je svakako moralo biti. Odluči, da će je ponovno pitati, ali sada posve mirno i sa jedinom željom, da dozna pravu istinu. Prošlo je dosta vremena, dok je Marija stigla, stupajući tiho i oprezno kao kraj mrtvaca. Legla je dosta daleko od Muse, prekrstila se i počela tiho moliti krunicu, a da nije ni progovorila s njim. On je otpuhivao sve jače i jače, vrtio sè na ležaju kao na ražnju i sve smišljao, kako bi počeo razgovor. Najzad pomisli, da ima vremena — nije prilike, da bi mogao zaspati, a ne vjeruje ni da će ona večeras, poslije svega doživljenoga, brzo zadrijemati, pa ima vremena čekati, dok se pomoli Bogu. I ona je u isto vrijeme, kroz molitvu, plela misli o tome, kako će se to među njima dalje razviti, i što je dalje mislila, sve se je više nadimala i propinjala, osjećajući u sebi bijes i strahovito čvrstu odluku, da ne smije ni klonuti ni popustiti, jer što ona radi, nije ni grijeh ni sramota, pa on nema pravo da se zbog toga ljuti, a još manje da je i tuče.

— 'Esi gotova? — šane on iza dugog i strpljivog čekanja.

— Nisam! — odvrati ona dosta glasno i nehajno.

— A nu, srce moje — odgovorila je Kaja toplo i srdačno, pa se još više primakla. — Ništo si mi ljut il' neveseje.

— Tako — odgovori Vule teškom mukom, jer nikako nije mogao stvoriti odluke, što bi i kako bi izišao iz tog vrzinog kola. — Uprav mi ni nije ništa — — —

— E, nemoj ti meni tako. Vidim ja, kako ti je — uvjerava ga ona i neprestano ga miluje po obrazima. Osjetila je veliku želju, da ga udobrovolji i razigra, no nikako nije znala, kako bi to najlakše i najjednostavnije izvela.

— Da ti pravo rečem! — poče on, otežući svaku riječ, kao da je čupa iz raztrgana srca, i onda odreza, kao da se je i sam prepao pred pomišlju, koja ga je obuzela. Opet je zanijemio.

— Nude, nude, oči moje! — tepala je Kaja. — Reci svojoj Kaji — — —

— Eh! — otpuhne Vule, kao da je odvalio stijenu od Velebitove najveće gudure, i prebaci se na bok tako, da je bio licem okrenut od Kaje.

— Sunce moje žarko — šane ona bolno, pomislivši, da se na nju nešto ljuti i da se je stoga okrenuo na drugu stranu. — Ne ljuti se na svoju Kaju, kad nema sad nikog do Boga i tebe — — —

— Nije to, Kajo — odgovori on teško i potmulo tako, da se je ona stresla pod čudnim zvukom njegova glasa. — Druga ti je to, moja Kajo!

Poslije tih se riječi opet okrene, pruži se nauznak i metne obje ruke pod glavu tako, da ju je držao na svojim dlanima, gledajući veoma široko otvorenim očima ravno nada se, gdje u gustome mraku nije mogao ništa ni nazirati. Zurio je u svoje posve neodređene misli i skanjivao se, bi li se odlučio ili ne bi.

— Reci mi, očnji moj vide, što ti je! što te muči?

— Pušti me, jadna s mirom. Bi' će najbolje.

— Ne mogu i ne ću te puštiti! — odgovori ona odlučno, pridigne se na lakat lijeve ruke, a desnicom opet nađe njegovo lice i stane ga toplo i nježno milovati.

— Uprav ne ćeš?! — šane on nekako posve novim prizvukom u glasu i nagne glavu prema njoj.

— Ne ću, jer ne mogu!

— A kad bi ti ja reka', da me ostaviš i da ideš od mene?! — upita on skoro toplo i nježno.

— Bog s tobom!

— Eto, eto: kad bi' ja tako, što bi ti?

— Ja bi' u Opsenicu! — odvrati ona i povuče ruku k sebi.

— Divojka si ti, bluno. Jêr bi se utapala? — govorio je tako mirno, kao da raspravlja o najobičnijem pitanju.

— Divojka, al' tvoja žena i prid Bogom i prid ljudima — odgovarala je i Kaja, kao da je pred sudom na raspravi.

— Znaš li, Kajo, što svit divani? — pitao je lagano i oprezno.

— Čudi se, kad vidi, što nije vidije.

— E, e: čudi se i snuje.

— Neka snuje, kad nema drugog posla.

— E, al — — znaš, Kajo, meni je već dosta. Mene razapinje — govorio je sve brže i jače. — Znaš, ako ne ćeš od mene, unda, Kajo — — —

Naglo se je okrenuo k njoj, zagrlio je i stegao je tako, da je tiho zajauknula i svom se snagom trgla iz njegova zagrljaja tako, da je skočila na noge, podižući i njega kao bršljan. Nastalo je potmulo hrvanje i natezanje na život i smrt.

— Zakla' ću te, svega mi i na ovom i na unom svitu! — govorila je ona prigušenim glasom i omahivala sobom nemilice.

— Gotovo je — šaptao je Vule suludo i bijesno — — —.

— 'Esi se već namolila? — pitao je Musa šaptom poslije ponovnog dugotrajnog i strpljivog čekanja.

— P' unda?! — otrese se Marija, kao da joj je oca ubio.

— P' unda ni ne bi marila baš tako! — odvrati Musa također oštrije nego je bilo pitanje, koje joj je bio upravio.

— E, nego ću klekniti prida te, da mi lakše glavu razbiješ! — odvrati ona posve neprijateljski. — Prođi me se!

— Hm — — — Da nisi zaradila, ne bi ni bije unako — —

— Zaradila, zaradila! Kad ti veliš, neka je tako!

— Mogla bi ti podvezati to svoje klepetalo — opomene je on naoko posve blago i prijateljski.

— Šutila sam ka' zalivena, dok me nisi sam upita', a kad me pitaš, unda ti i odgovaram.

— Nisam zna', da imaš taki jezičac.

— Čovik uči, dok je živ!

— Al mi se sve čini, da ti još moraš mnogo naučiti.

— I ja tako mislim, samo moramo naći učitelja.

— Zaveži! — drekne Musa, da su se goveda pod njima u štali uznemirila i bronza udarila na volu kao da se je uštrkljao.

— Ne 'š ti meni strahom kosti lomiti, pa da si još toliki! — odgovori ona posve drsko, kao da se on nije ni naljutio. — Kad nisam kriva, ne ću ti mučati, pa me živu peka' na ražnju, a kad budem kriva, unda ću ti ljubiti stope i ruku, koja će mi rebra lomiti.

Musa se časak pritaji, kao da se sprema na zalet i udarac, no mjesto toga progovori iza oduže stanke posve mirno:

— Ne muči me, Marija. Ne draži me ka' psa na vezu — — — Ja vidim, da ti njega voliš — — —

Zašutio je, kao da čeka njezin odgovor, no ona nije ni obijelila zuba. Tajac je vladao nekoliko dugih trenutaka, kad on nastavi:

— Reci mi pošteno i otvoreno: voliš li ga?

— Volim! — odgovori Marija posve mirno, bez osobitog naglaska i izazova. Njega taj odgovor udari po mozgu, jer ga nije očekivao i unaprijed se već ljutio, što mu laže. Kad je sad dobio potvrdu svojih sumnja, bi mu, kao da ga je udarila možem u srce.

— Baš ga voliš?!

— Jêr ja ne bi' Vulu volila? — upita ona, kao da ga pita, koja su doba noći.

— Ti mene još pitaš, jêr ga ne bi volila?!

— E. Pitam te, jêr ja ne bi' volila onako pravog i vridnog čovika?! — govorila je ona takim mirom i sigurnošću, da se je sama čudila toj svojoj sposobnosti, koju nije do tog časa poznavala. Istina je, da je ona osjećala prema Vuli posve drugačije nego prema bilo kom drugom poštenom i »pravom i vridnom« čovjeku i susjedu, ali je ujedno bila posve jasno i nesumnjivo svijesna svojih obveza kao tuđa žena i nije se o njih ničim ogriješila, pa se je stoga u njoj propinjao otpor i bijes na Musino nasrtanje, kao da su joj i misli anđeoski čiste i uzvišene. Njega je to njezino držanje zapanjilo, jer joj ipak nije bio dorastao, ako je i on bistar i mudar čovjek. Ona je očito bila jača i prepredenija.

— Tako ti to meni divaniš?! — reče on u neprilici, ne znajući upravo, što bi joj na sve to trebao reći.

— Uprav tako!

— I tako ga voliš?

— Tako, tako i nikako drugačije!

— A, kad je tako, reci mi unda, što si š njim radila u grmečim? — upita je nasilu mirno, no riječi su mu jedva išle preko zuba, jer se je bojao toga pitanja.

— Neka ti to reče onaj, koji me je vidije u grmečim! — odgovori ona dušmanski.

— A što si š njim šapćala? — okrene on pitanje, pomislivši, da je Kinčulica možda ipak nešto dodala i slagala.

— Ako 'š tako, unda... šapljala sam, što j' mene bilo volja!

— I ne bi marila tako, mudrice! — opomene je on dosta blago, ali ipak osjetljivo sa prijetnjom u glasu.

— Evo, da znaš — odgovori Marija posve mirno, ali povišenim glasom i naglašujući svaku pojedinu riječ: — dok god ti sa mnom tako, ja ću s tobom ovako, pa ako j' klati, kolji, akoli je biti, udri! Kad ti budeš sa mnom, kako Bog zapovida, da pravi čovik postupa sa svojom ženom, unda nek mene bude sram, ako ti ne budem prava žena.

— Tako ti meni?! — priupita on posve mirno.

— I nikako drugačije!

— A voliš Vulu?! — upita već skoro veselo tako, da mu je u glasu titrao prizvuk smijeha.

— I volim i voli' ću ga!

Mjesto svakog drugog odgovora, Musa se je naglo okrenuo k njoj, zagrlio je i stegao je svom snagom tako, da je tiho zajauknula i pripila se uz njega kao bršljan.

— Mila, jedina moja, zakla' ću te ka' janje, ako me privariš — šaptao je suludo i stezao je u naručaju.

— Al' ga vindar volim — odgovarala je ona u nekom opojnom prkosu i svijesno osjećala, kako doista voli Vulu barem kolik i Musu, ako ne i više poslije onih zaušnica — — —

— Samo ga ovako voli — — —

— A ti ćeš me za to triskati ka' mazgu.

— Kad me god naljutiš — — Gotovo ti je to — šaptao je Musa suludo i zanosno u njezinu zagrljaju — — —

Na sva je sela pala teška i duboka tuga, a na svakom se oku uledila i skamenila suza boli i užasa.

Kako se je to zapravo dogodilo, nije nitko mogao protumačiti osim Vule, a on je bio toliko smeten i sulud, da uopće nije ništa govorio. Zurio je preda se, a kada bi se ganuo, bacio bi pogled sa zemlje na svoje ruke i pomno ih ogledao, da ih za čas sa užasom povuče i zabaci na leđa. Vladao se je kao luđak, a da nitko nije mogao ni časka posumnjati, da hini ludilo.

Kad se Kaja nije zorom pojavila u kući, Jeka se je uznemirila i ustala, raspretala i naložila vatru, pa pomela kuću i sjela na prag, upiljivši svoj starački pogled u vratašca na štali, na kojima se je svaki čas morala pojaviti nevjesta. Međutim je već i sunce izišlo, a nevjeste nije bilo, pa se starica ozbiljno zabrine, jer joj nije nikako išlo u glavu, da bi ona mogla zaspati i ostati u slami sa čovjekom i poslije zore. To nije nikako bilo moguće, osim — dosjeti se Jeka jadu, kad joj pade na um, kako su mladenci proveli prve tri noći, pa pomisli, da bi onda ipak četvrte noći mogli i zaspati dulje negoli je to posvećeno običajima i predajom od koljena na koljeno.

Ushodala se je po dvorištu, kašljucala, pa počela i bacati kamenje kao posve slučajno, a u jedinoj želji, da čim god lupne i tako probudi mladence. Kad je i to ostalo bez uspjeha, a sunce već odskočilo za dobro koplje, izgubi strpljivost i prisutnost duha, pa se polako popne na ljestve i poviri na sjenik. Kako je sunce udaralo iza njezinih leđa, udariše silni snopovi svijetla na Vulin i Kajin ležaj, čim je starica otvorila vratašca.

Neočekivan joj prizor udari u oči: Vule je u košulji i gaćama klečao, ili čučao, okrenut leđima k vratašcima, a pokraj njega je ležala Kaja obučena, no vidjele su joj se samo noge i donji dio tijela, dok je ostalo zaklanjao Vule. Na nogama je imala opanke baš kao i sinoć, kad je otišla spavati, jer niti se je svlačila niti se je izuvala.

— Vule, 'rano moja, što radiš?! — zovne ga majka.

On se jedva malko osvrne, pa polagano, veoma polagano ustane, dohvati odijelo i stane se oblačiti.

Starica je časak neodlučno stajala, nastojeći da vidi, zašto se Kaja ne miče, no kada joj nije uspjelo da išta vidi, u velikoj neprilici i nekako posramljena siđe niz ljestve u dvorište. Osjećala je, da nije dobro učinila, što je mladence smetala, ali sad više nije mogla popraviti.

Ubrzo i Vule siđe, no ne uđe u kuću, već bez i jedne riječi udari prema Opsenici. Majka nije u prvi čas tom njegovu držanju obratila nikakve pažnje, jer je mislila, da je Vulu sram, što je ona došla na sjenik i vidjela ga, kako kleči kraj žene, koja je počivala na ležaju, pa da stoga ne će u kuću, već ode odmah za nekim poslom. Više ju je zanimalo, zašto Kaja ne silazi, pa se opet počne muvati po dvorištu i oko ljestava pred sjenikom. Kašljucala je i vikala sad tobože na susjedsku djecu sad na kokoši i bacala kamenje na sve strane, dok najzad ne pogodi jednim u vratašca na sjeniku.

Udarac je odjeknuo kao prasak male puške, pa kad se ni poslije toga Kaja ne pojavi, Jeka odlučno zakorači na ljestve i opet se popne na sjenik. Čim je otvorila vratašca, opazi, da Kaja leži baš onako, kako je ležala i prije, kad je Vule kraj nje klečao.

— Kajo! — zovne je posve tiho, pomišljajući, kako susjedi ne smiju ni za živu glavu čuti, da ona mora snahu buditi, jer bi to bila sramota, koja bi im ostala na ognjištu kroz nekoliko naraštaja. Kad se ona nije ni ganula, ponovi zov nešto jače: — Kajo, 'rano moja, ustaj! Već je sunce odskočilo za dva koplja.

Kad se Kaja ne ganu ni na ovaj poziv, starica se skameni od čuda, zakorači još nekoliko puta i uđe u sjenik. Noge su joj se tresle kao šiba na vodi, jer ju je obuzeo neshvatljiv strah i zla slutnja, čim joj se Kaja nije odazvala na prvi poziv. Jedva je pomicala nogu preko noge i načinila nekoliko koraka.

— Kajo, rane moje grdne! — kriknula je izvan sebe i pala po nevjesti, koja je ukočeno ležala, držeći desnu ruku kraj vrata, na kom je bila široka otvorena rana. — Kajo, sunce moje žarko! — vikala je starica i pipala je po lijevoj ruci, koja je ležala opružena kraj tijela, i po blijedom licu, no odgovora nije dobila. Sve je već bilo svršeno — — —

Na Jekinu viku i zapomaganje odmah se sjatilo cijelo selo na njezinu dvorištu, da vidi i čuje, što se je dogodilo. Svaki je nasrtao na slabe ljestve, koje su služile, da se penju na sjenik, te da se nije desio stari Ivanda među prvima i spriječio, bili bi ih sigurno satrli, jer su navaljivali kao nijemo blago.

— Odstupite! — vikao je Ivanda. — Ni'ko ne smi unutra i ni'ko je se ne smi ni trciti, dok džandari ne dođu i ne naprave zapisnik.

— Ne 'š ti meni zapovidati u mojoj kući! — izdere se na njeg Lujera, gurne ga i srne na sjenik, a za njom i stara Čizinka.

— Nek vrag takim zapovida! — odgovori Ivanda posve svladan. — Ne bi ni obrstar iz Beča ni veljbaba iz Lovinjca, a kamoli jadni Ivanda Serdar!

Među narodom se prepričavalo na sve moguće načine, kako se je dogodila ta strašna nesreća, a glas je odletio munjevitom brzinom do zadnjeg zaselka pod Velebitom i potresao srca, a oči napunio suzama. Kad je Musinka čula, što se je dogodilo, kriknula je u sav glas:

— Ajme meni, jadni moj Vule!

Musa je bio kraj nje, pa ga taj njezin jauk rani usred srca, i on poželi da joj odgovori srdačnim udarcem preko usta. Onako — zamahnuti preko ruke, pa opaliti vanjskom stranom ruke, da se članci poznaju na usnama — — — Ipak se je svladao i mirno se udaljio od nje, bojeći se, da bi mogla još što reći, što bi ga možda još više uzrujalo.

— Mogu li, majko, otići kući našoj? — upitala je svekrvu kroz suze i jecaje, niti ne pomišljajući, kako će svekrva tumačiti tu njezinu želju. A bilo je posve jasno, da želi ići samo zato, da od roditeljske kuće otide kućama Serdarovim. Doduše, nije u toj želji nikakvo zlo, samo sobom, ali je pred Musom to bio velik kamen u gradnji njegovih sumnja, pa kad je čuo, da mu žena ide u rod, naduo se toliko, da je mislio, da će se rasprsnuti. Ushodao se je kao sulud i nije znao, što bi počeo, česa li bi se latio. Otpuhivao je, zastajkivao i opet polazio i povraćao se, prihvaćao se i ovog i onog i opet sve ostavljao na prijašnje mjesto. Sjekiru je deset puta uzimao sa sikirnice i ponovno je povraćao na staro mjesto, kao da se igra. Međutim, u tom je povraćanju na sjekiru

osjetio posebnu draž i neku ugodnost, pa najzad zamahne sjekirom, kao da će nešto sjeći, naglo ustavi u zamahu u zraku, zagleda se u Mariju i reče:

— Čudna sikira! Lagana ka' perce, a oštra ka' zmija — —

Marija ga je samo pogledala, ne pridajući nikakova značenja tom njegovu držanju, jer nije imala vremena, da se njime bavi. Sva je bila obuzeta spremanjem same sebe, te u toj grozničavoj žurbi nije stigla da prati, što se oko nje događa. Nije ni pogledala u Musine oči, koje su bile pune i bijesa i bola i strave i užasa. Pred očima mu je lebdila krvava mrtva Kaja, koja je posve nesvijesno, bez njegove volje i nastojanja — poprimila lice i obličje njegove Marije. Ona je pred njegovim očima ležala prerezana vrata, blijeda i ukočena, i to tako jasno i sigurno ona, da je počeo netrenimice buljiti u njezino lice i pogledom pratiti svaku njezinu kretnju, kao da se čudi, kako se može kretati, micati i raditi, kad leži pred njim mrtva?

— I baš ideš k materi? — reče joj nenadano.

— Brzo ću se vratiti — odgovori ona vrlo ljubazno i mirno.

On pomisli, kako bi je morao pitati za razjašnjenje, zbog česa ide, kad je jučer tamo bila, no nije nikako mogao naći prave riječi, a osjetio je, da ipak ne želi izazvati svađe. Dok je on tako razmišljao i lomio se, nastavi Marija:

— Znaš, Marko: ne mogu mirovati. Moram otići, da čujem — — —

— Kućami Serdarovim?! — upita on malko povišenim glasom.

— Morda ni ne tamo, al' i kod naše će se kuće sve znati — — — A i sam znaš, da moram — — —

Govorila je posve prijateljski, te njezino shvaćanje pomalo poče i na njega prelaziti.

— Da i ja idem s tobom?! — reče posve nenadano.

— E, kad bi ti to 'tije! — odvrati ona iskreno i sa očitim veseljem u očima.

— I baš bi ti bilo drago?!

— Bi, očiju mi. 'Ajde, molim te. Ne će ti majka ništa reći. Ni nisi još bije kod naše kuće potlje pira. I mojim će biti drago, kad te vide, a unda ćemo moći i sve lakše čuti i viditi.

— A ti bi 'tila sve čuti i viditi?! — upitao ju je malko izazivački. — I brez tebe to ne more biti?

— Bog s tobom! 'Esmo li komšije il nismo?! — odgovorila mu je posve sigurno, bez ikakve smetnje.

— A i Vule je Vule — reče on, ne skrivajući želje, da je bocne, ali je ipak to rekao tako tiho, da ga nije mogao čuti nitko osim nje. Odgovorila mu je oštrim pogledom i šutnjom, no iza nekoliko trenutaka reče:

— To ti ne da mira!

— Ka' ni tebi!

— Jêr si mazgilj, moj Marko, kad si pametan čovik? — šaptala mu je tako tiho, da je jedva i on čuo, pa nije bilo opasnosti, da bi kome neželjenom doprlo do ušiju. — Nisi li čuje, da govore, da jê je un, jadnik, zakla'?! Što se još njega bojiš, kad znaš, kako je?! Nego, oblači se, da iđemo.

— Žuri ti se... 'e li?! — podrugne se Musa, ali mu je boja glasa bila takva, da je bilo posve jasno, da mu nije do ruganja.

— Kad smo odumili, unda ne otežimo! Stoga mi se žuri.

Musa reče materi, da bi i on išao s Marijom, da vidi i čuje.

— I, eto — govorio je polako, otežući kao da svaku riječ izvlači iz petnih žila — i Vule je ka' naš, pa moram otići — —

I Bari se činilo posve naravnim, da i on ide, pa mu ništa ne reče, iako su imali pune ruke posla. Kad se desi u selu kakva nesreća, onda prestaju svi poslovi: treba zajedničkim silama obaviti opći posao, a poslije toga može opet svaki misliti na sebe i svoje potrebe.

Stupali su nijemo jedno kraj drugoga kao u sprovodu, a u glavama su im se rojile posve iste misli, samo — svako ih je drugačije razvijalo i prepredalo. Temeljna je boja bila — Vule se i Marija vole, a Vule je sada stradao. Sam Bog zna, je li kriv ili nije. Narod govori, da je on Kaju zaklao, ali su neki već spomenuli, da je ona sama držala britvu svoga ćaće u ruci i da se je sama priklala — — — Marija je strepila nad Vulinom sudbinom i s njim u duhu proživljavala njegovu strahovitu nesreću, dok je Musa krvnički gazio po tim Marijinim osjećajima i sve se zalijetao opancima na najnježnije žilice, nastojeći, da ih uništi u istom času, u kom se uvjerava, da — niti nije ništa i da su to sve same benolije.

— Obisi' će ga! — reče nenadano i tako sigurno i ravnodušno, kao da bi zagrizao u krišku sira. Te riječi trgoše Mariju iz njezinih teških misli, no u prvi se čas ne snađe, pa ne reče

ništa. Musa je časak čekao, da čuje, što će ona, pa kad izgubi strpljivost, nastavi, kao da se titra drvenim štapićima, a ne ljudskim životom: — Visi' će ka pršut na panti — — —

— Oslobodi ga, Blažena Gospe! — prošapće Marija tiho kao molitvu.

— Ni'ko ti ga više ne oslobodi! Glava za glavu — govorio je Musa sa sve većim i većim uživanjem, osjećajući, kako je muči. — Vele, da uni, koji viša, kad čovika obisi, uvati ga za noge, pa vuče ka' pas, kad uvati za obišenu slaninu. Vidila si, kako se pašče upre pridnjim nogami, a zubim drži za slaninu ili što drugo, što 'oće, da odvuče? 'Esi to kada vidila?

— 'Esam! — potvrđuje Marija bez ikakve misli. Potvrđuje, jer je čula, da je on nešto pita, pa mu mora odgovoriti. — Kako ne bi' vidila!

— Tako će Vulu vući unaj za noge — govorio je i pozorno je promatrao. — Al' vele, da to nije ništa: kad 'ednom visiš, unda ti je u vrkeš, 'oće li te 'ko vući za noge ili poljubiti, 'di ti se noge sastaju — — —

Ona je nijemo išla kraj njega i po stoti put u duhu klekla pred nekakvom nepoznatom gospodom, među kojom je bio Vule i strahovito se mučio, da im dokaže, kako je on nevin. Marija je sva strepila od uzbuđenja i drhtala od želje, da mu pomogne, da ga spasi, padajući na koljena pred onim nepoznatim i šapćući: »Milost, milost, dobri gospodine, gospodin ti Bog platio na tvojoj dičici! Nije Vule kriv! Vule je dobar ka' dobar dan! Vule je ka' kru', koji se 'ide! Vule je volije svoju Kaju ka' Blaženu Gospu, na pomoć nam bila, pa kako bi je un moga'?!« — — —

— I tako će njega, sve se bojim — nastavljao je Musa sve sporije i nekako umornije, bez zanosa i zaleta, kako je bio počeo. Osjetio je, da bi i njemu bilo žao Vule, jer je ipak veće i jače poštovanje čovjeka i ljubav prema čestitu drugu i suradniku negoli mržnja na nuzljuba, za kojega niti nije siguran, da mu je nuzljub, kad nema upravo nikakva dokaza. Nastavljao je posve svijesno, da to više nije onaj govor, kojega je kanio održati svojoj nesretnoj Mariji niti je boja, kakvom je bio obojao prve svoje rečenice. Zastajkivao je, osjećajući, da mu riječi zapinju u grlu i da su mu usta suha, a dušnik hrapav kao hrastova kora. Osjeti, da bi bilo najbolje ili da zamukne ili da posve promijeni smjer misli, no

ne odluči se jasno ni za jedno ni za drugo, već nastavi: — I meni ga j' ža' ka' brata, al' što mu moremo?! Ubije, ubije — —

— A 'ko ti veli, da j' baš un ubije?! — upita ga ona veoma odlučno i zagleda mu se u oči. Musa ne izdrži tog pogleda. — Reci!

— Moja duša van iz toga, al' tako rekoše jutros. I sama si čula, što svit divani.

— Svit ka' svit, al' un je nije — — —

Išli su veoma žurno, kao da ih tko progoni. Musa je sve očekivao, da li će koga sresti, da što čuje, no kao za okladu ne vidješe ni žive duše osim nekoliko čobana, i to daleko dolje prema Pećini iza potoka Ojevca. Mariji nije uopće ni na um palo, da li će koga sresti ili ne, jer je sva življela u svojim mislima sa Vulom i njegovom nesrećom. Bila je toliko nesretna i ubijena tim krvavim događajem, da nije mogla razmišljati i razlučivati pojedine događaje i pojedine svoje misli i osjećaje, ali joj je ipak bilo posve jasno, da je Vulu osjećala kao samu sebe i njegovu nesreću kao svoju rođenu. Taj je osjećaj bio toliko jak i velik, da nije uopće ni pomišljala, da ide kraj svog zakonitog muža, kojega voli, kome je prisegla doživotnu vjernost i koji je otac onoga, što ona nosi pod svojim mladim srcem. Danas je tu bio samo Vule i njegova beskrajna nesreća.

— I ti baš za njega?! — reče Musa poslije duge šutnje.

— Ka' za samu sebe! — odgovarala je ona posve nepromišljeno i bezobzirno ludo.

— I kad bi moglo biti, ti bi dala da obise tebe misto njega?! — reče oštrije, osjetivši ponovno želju, da je muči, jer se je i sam motao pod udarcima njezinih izjava. U jednom mu trenu naletje pomisao, da je ona možda šenula umom, dok tako s njim govori, iako zna, što Musa misli. I to je moguće. Kako bi drugačije mogao tumačiti to njezino držanje?! Trže se i nastavi: — Bi 'l dala glavu za njega?

Ona ni sada ne odgovori, ali se trže i osjeti, kuda on šiba, pa se zamisli o tom njegovu pitanju. Već joj je bilo navrh jezika, da mu reče, da bi za Vulu dala i deset glava, kad bi ih imala, i da bi bila sretna, kad bi se mogla za njega žrtvovati, no — prepade se i sama pred tim mislima, pa ne proslovi, već stište zube, da joj ne bi i nehotice koja izmakla.

I tako je već rekla mnogo — sjeti se i poče dozivati u pamet, što je sve izgovorila toga strašnoga jutra.

— Ne znaš, veliš, pa mučiš?! — opet će Musa, kad ona nije ništa odgovarala.

— Nemam ti na što odgovoriti! — reče mirno. — Nije mi do šale, a ozbiljno ne pitaš, pa što ću tupiti zube?!

— A meni, veliš, do šale?

— Ništa ja ne velju, man slušam, što divaniš — — —

Oboje mukom zamukoše. Išli su jedno kraj drugoga kao dva stanca kamena ili kao dva stranca, koji se ne vidješe nikad do tog časa, a ni sada jedan drugoga nimalo ne zanima. U Marijinoj roditeljskoj kući ne nađoše ni jedno odraslo čeljade, a djeca rekoše, da su svi odletjeli kućama Serdarovim.

— A jêr su otišli, milinje? — upita Marija neku djevojčicu.

— Vele, da j' Vule Duić zakla ženu ka' janje — odgovori mala. — P' unda svi odletili, da je vide — — —

Odmah krenu i njih dvoje preko Doca Kresojića, na Brig Serdarov, pa u drugo selo. Sad su se sretali s mnogima i svaki im je nešto novo pripovijedao. Bilo je jasno, da je Kaja zaklana, i to britvom svog rođenog oca. Tu je britvu ona ponijela u džepu svog zaslana, kad ju je Vule odveo od blaga. Nije velika britva, ali vele, da je oštra kao ljuta zmija. Nitko ne zna, je li je Vule i zašto bi je, ili se je sama zaklala. To može znati samo Vule, a njega još nema i ne zna nitko, gdje je. Majka ga je jutros vidjela, kako kleči nad mrtvom Kajom, no kako je izišao i otišao nekuda, više ga nitko ne vidje.

Musinka je otvorenih usta hvatala svaku vijest o njemu i na svaku nepovoljnu izjavu drhtala kao vrbov list na povjetarcu, a u licu su joj se neprekidno sustizale struje krvi, koje su je lizale kao plameni jezici. Nije ni pomišljala, da bi pred Musom trebala skrivati svoje raspoloženje, tek joj je bilo živo pred očima njegovo pitanje, na koje mu nije htjela odgovoriti, pa je bila oprezna u svojim riječima, da ga ne izaziva.

Ljudi su i žene žagorili u dvorištu kao pčele u pobunjenom pčelinjaku. Svaki je znao nešto, što drugi trebaju čuti, pa je vikao, nastojeći da nadviče one druge, koji su bili grlatiji. Jeka je sjedila kraj vatre, zurila preda se i malim drvcem kao suluda šarala po lugu. Kraj nje je sjedila Čizinka i svaki čas kušala zapodjeti razgovor, ali joj to nikako nije polazilo

za rukom. Starica se je bila okamenila i od tuge i od užasa nad sudbinom i svojom i svog jedinog djeteta, pa nije znala ni progovoriti. Najviše, što je mogla, bilo je, da je kimala glavom, tresući je sad lijevo, sad desno, sad gore, sad dolje, i duboki uzdah prateći bolnim vapajem:

— A-eeee, braćo moja! — — —

Musa se je pomiješao sa ostalima, a Marija neko vrijeme stajala u njegovoj blizini i nijemo slušala, što ljudi i žene govore, a zatim se neopazice izgubila. Htjela je svakako zaviriti na sjenik, no to joj nije pošlo za rukom, jer je stari Ivanda postavio stražu pred ulazom na sjenik, a osim toga je i ljestve sklonio u stranu. Pod vratima je morao stajati naizmjence on sam ili stari Čizo ili Jure Grcin. Tako je Ivanda odredio i svi su ga slušali, iako je bilo dosta teško sprečavati neke goropadnije žene, da ne provale na sjenik.

— Mora doći komesija! — tumačio je Ivanda svima, koji su se gurali oko njega. — Znam ja to, jadan, kako to ide. Bije sam ja u svitu i svašta vidije i čuje, a kamo moje puste sriće, da nisam ni priko 'Alana maka' od kuće — — — Al' eto, kad 'esam — nisam bije tamo brez koristi — — — Otvorije sam i oči i uši, pa vata', 'di je što bilo za naučiti. Tako i to: veli, kad se što dogodi, mora vaik izaći komesija, da vidi i sve popiše.

Kad Mariji nije uspjelo da se popne na sjenik, ušla je u kuću i oprezno se približila staroj Jeki, spustila se kraj nje na zemlju i bez riječi sjedila, zureći netrenimice u žeravicu, koja se je polako prevlačila naslagom luga. Osjećala je želju, da joj reče koju dobru riječ, koja bi staroj siroti pomogla nositi tu strahovitu nesreću, koja se je survala na njezinu sijedu glavu, no nije nikako mogla naći ni jedne jedine riječi, koja bi odgovarala njezinoj želji i koju bi mogla izustiti. Činilo joj se, da je posve zanijemila, jer joj ni jedna riječ nije dolazila na usne. Dočepala se je nekakve grančice, pa je i ona počela šarati po lugu, kao što je to činila i stara Vulina majka.

Čizinka je nekoliko puta nešto šanula Mariji, ali je ona nije ni jednom razumjela, a pitati nije htjela, pa joj je samo kimnula glavom, kao da je razumije i da joj potvrđuje. Strina Lujera je nešto šunjala po svojim budžacima i nešto poluglasno govorila, ali joj nije nitko odgovarao. Jekina je mra-

morna šutnja zarazila i ostale, pa su se kretale tiho kao kraj mrtvaca.

— A-eeee, braćo moja — — uzdahne Jeka, ne podižući pogleda, a na taj se glas svi oko nje uznemiriše i počeše se okretati, kao da nešto traže. Na svakom si licu vidio, da bi trebalo nešto reći, no nitko ne progovori.

— Evo i'! — prođe šapat svijetom. Musinka naglo skoči na noge i upita:

— Koga evo?!

— Džandari vode Vulu — odgovori nekoliko glasova u jedan mah.

Nitko nije pravo razumio, kako su oružnici došli do Vule, kad ga nitko nije vidio od jutros, no nije nitko ni razbijao glave tim pitanjem.

— Ajme, da ga vidi pokojni mu vridni ćaća! — uzdahne Mandina Jure Grcina i pokrije lice rukama. — Okovan u sindžire ka' 'ajduk, jadna mu majka!

Marija je istrčala pred kuću, da ga što prije vidi, no ipak je i u tom času pomislila, da mora vidjeti, gdje je Musa, pa da pripazi, kako će se pred njim držati. Preletjela je pogledom preko cijelog dvorišta i kad ga ne opazi, još se više uznemiri zbog njega i skoro zaboravi Vulu. Međutim joj pade pogled na oružnike i trojicu ljudi u građanskim odijelima, među kojima je stajao netko u seljačkom odijelu, okrenut leđima na protivnu stranu od Marije. Ona protrne, jer joj je odmah bilo jasno kao dan, da to može biti samo nesretni Vule. Brzo se progura na onu stranu, jer je gorjela od želje, da mu pogleda u oči, pomišljajući, da će u njima sigurno pročitati, je li kriv ili nevin. To ju je pitanje obuzelo strahovitom snagom, kakve do toga časa nije osjećala. Prišla mu je posve blizu i baš tako, da mu je gledala ravno u lice, ali on nije dizao pogleda sa zemlje, a u licu je bio modar kao zrela šljiva.

— Ništa se ne boj, Vule! Nisi ti kriv! — reče mu dosta glasno i srdačno kao rođenom bratu. Na te se riječi on trgne, malko podigne glavu i pogleda je ravno u lice tako, da su im se oči sukobile i nježno se primile prijateljskim pogledima. Ona je nastojala da mu se nasmiješi, jer je munjevitom brzinom pomislila, da on mora vidjeti bar koje nasmiješeno lice, da mu dade snage i odvažnosti, ali joj nije uspjelo da usne

skupi ni u najčedniji i najskrovitiji smiješak. I njegovo je lice bilo mirno kao od mramora, ali je Marija ipak posve jasno vidjela, da mu je njezina pažnja došla kao glas s neba, pa je to veoma obraduje. U tom je tihom i nježnom zadovoljstvu i zaboravila Musu.

Povjerenstvo se je popelo na sjenik, vodeći sobom i okovana Vulu. Kroz cijelo je dvorište narod načinio prolaz kao rov u živom mesu ljudskih tjelesa, te su svi nepomično i nijemo promatrali, što se događa. Vule nije ni na koga bacio svoga pogleda, niti je uopće pokazivao bilo kakvo zanimanje ili razumijevanje za sve, što se je tu događalo. Promicao je kao klada između radoznala svijeta i kroz upaljene zrake bezbrojnih očiju, kao da trči kroz šibe. Nije se prenuo ni kad je dopro do njega bolni jauk njegove starice majke:

— Jao, sine, žalosna ti majka!

Sve su se oči orosile pod udarcima tih prodornih riječi osamljene majke, te su se i muškarci mašili rukavom očiju, da s njih maknu vlagu. Jedini je Vule kao kameni stup ostao nepomičan, suha oka i ukočenih usana.

Neki je gospodin pozvao na sjenik Ivandu i Juru Grcina, dok su svima ostalima zabranjivali da se penju. Stoga su se zbili uza zid pred usponom na sjenik kao ovce na solilima i napeli uši, da čuju svaku riječ, koja bude rečena na sjeniku. Čulo se je posve jasno, kako je neki nepoznati glas opisivao položaj pokojne Kaje, pa su po tom opisu znali seljani, kako leži. Poslije opisa je upitao Vulu, kako se je to dogodilo. On je nešto odgovarao tako tiho, da na dvorište nije doprla ni jedna jedina riječ.

— Reci jasno! — govorio je odrešito onaj krupni glas. Jesi li je ti zaklao?

Nije se čulo, što je Vule odgovorio, a onaj je skoro vikao:

— Ne koristi tu izmotavanje! Govori! Čija je britva?

I opet nije Vulin glas dopro na dvorište, a onaj je nastavljao sve oporije i ljuće:

— Kako bi ovamo došla britva njezina oca?

Tajac i grobni muk.

— Odgovaraj i priznaj, pa ćeš bolje proći! — vikao je onaj posve nestrpljivo i uzrujano, kao da želi uplašiti Vulu.

Marija je umirala od nestrpljivosti i boli za njim, pa je sve prste polomila i usne izgrizla. Željela je i molila Boga,

da joj dade, da čuje iz njegovih usta, da nije kriv, no uzalud je čekala.

— Odgovaraj i ne muči nas! — vikne onaj posve izvan sebe.

Opet grobni muk i tajac.

— Imamo mi i drugog posla, a ne samo da se s tobom tu natežemo — tumačio je onaj posve poslovno. — Govori, da već svršimo.

— Pustite me s mirom, pa smo mam gotovi — reče Vule tako glasno, da su ga svi na dvorištu jasno čuli, a Mariji se svali težak kamen sa srca. U tom trenu pogled joj se sukobi s Musinim pogledom i učini joj se, da je gleda sa velikim razumijevanjem i ljubavlju. Taj je osjećaj ohrabri i priljubi uz Musu, pa nije skidala pogleda s njegova lica. U takvom joj je raspoloženju bilo mnogo lakše nositi Vulinu nesreću, jer je osjetila, da se barem taj tren ne mora boriti na dvije strane. Vuline riječi nijesu, doduše, govorile jasno i odlučno o njegovoj nevinosti, ali su Mariji ulijevale vjeru i pouzdanje, da će moći podnijeti muževno i odvažno sve nesreće i terete, koji padaju na njegovu nesretnu glavu.

— Priznajte istinu, pa smo odmah gotovi! — odvrati onaj strogi glas. — Čim više zapetljavate, tim gore po vas.

— Molim vas, gospodo, puštite me s mirom! — govorio je Vule tako bolnim glasom i posve jasno, te njegove riječi dopriješe u Marijino srce kao bodež i na oči joj grunuše četverostruke suze. Musa to opazi, ali ne promijeni izraz lica, jer su i na njeg te Vuline riječi načinile veoma dubok dojam.

— Najlakše je tu cmoliti i moljakati: »Molim vas, gospodo, pustite me s mirom!« Al netko mora odgovarati za ovaj zločin — govorio je onaj tamo na sjeniku i očito uživao, da može okrivljivati i mučiti nesretnoga Vulu. Tako je to barem tumačila Musinka i jedva se svladavala, da se ne da u paklensku viku i dreku proti tome nečovjeku. Još je toliko bila pri sebi, da je mogla mozgati i rasuđivati.

— Odgovaram! — drekne Vule bjesomučno tako, da se je jeka tih groznih riječi odbila od turske Gradine i zabila se i u najudaljeniju kuću u cijelom selu. — Ja sam je zakla' i ja odgovaram! — rikao je od bola i užasa tako, da je sve, koji su ga čuli, uhvatila groznica, a Musinka je jedva sabrala toliko snage, da se održi na nogama. Njegove su riječi padale

na nju kao rastaljeno željezo. Sva se je prignula na zemlju i skupila se u grudicu boli i tuge tako, da bi je njezin Musa bio mogao metnuti u njedra i ponijeti kući, da je samo mogao i slutiti, kako je u tom času jadna i kukavna i koliko joj je potrebna njegova muževna zaštita. Bacila je pogled na onu stranu, na kojoj ga je čas prije gledala, no njezine ga oči ne nađoše na onom mjestu.

Ubrzo iza one Vuline izjave siđoše svi sa sjenika. Jedan je između one gospode u građanskom odijelu nešto govorio Ivandi Serdaru, a on ga pozorno slušao i sve potvrđivao kimanjem glave. Ivanda je naime bio seoski starješina, pa mu je onaj gospodin tumačio, što i kako mora dalje postupati.

— Bog vam dava', gospodine — reče Grgajlija, gurajući se među gospodu — puštite jadnog Vulu, da ga nesritna mate' vidi.

— 'Ko joj brani, da ga vidi?! — okosi se onaj nabusito. — Svi ga se možete nagledati, kad vam je tako drag!

— Kakav je, da je, gospodine, naš je — odgovori mu Čizo.

— I nije, gospodine, Vule, kakav mu drago, man pravi Vule! — rastumači Čudela. — Eto, i mi smo svašta mislili i divanili, al' gle, što un uradi! I nije to moglo drugačije, man ovako — — — Nego, gospodine, da rečemo, Bog vam dava', 'oće li našeg Vulu višati?

— To nitko ne zna — odgovori gospodin suho. — Ako je kriv, omastit će konop, nije li kriv, ne će mu ništa biti.

— Gospodine, samo Unaj gori more suditi, 'ko j' kriv, a 'ko nije. Mi o'de samo moremo pogađati i nagađati.

— Ovdje je jasno, kad je krivac sam priznao.

— Daaaa, moj gospodine! — usprotivi se Čudela. — Ništa j' to, što j' un vami reka'! To j' samo toliko, da vas se oslobodi! O'de more samo Sveznajući znati, kako j' bilo, a ja se bojim, da ne zna ni sam Vule. Nisam ja bije na takim gegama i skokovima, al sam svašta čuje i mnogo vidije, pa vam velim, da to, što j' un sam sebe optužije, ne vridi ni pola lule duvana.

— O tom će odlučivati sud, a ne ćemo ni ti ni ja — odgovori onaj nešto blaže i ljubaznije.

Vule je stajao oborene glave naoko posve bešćutan i hladan kao santa leda, dok je uistinu u njemu bjesnio najstrašniji orkan, koji je tražio izlaza, pa gdje bilo i na koji bilo način.

Napinjao se je i nadimao Vulu, a on nije znao, što bi započeo, pa skine kapu i netrenimice se zagleda u nju.

— Što tražiš, Vule? — upita ga neka žena, opazivši, s koliko napete pažnje i pomnje proučava svoju kapu.

— Jadna mu njegova majka i svaka žena jadna, koja ima samo 'edno dite. Bolje bi joj bilo, da joj Svemogući nije da' ni tog 'ednog — reče neka iz hrpe žena.

— Nije un kriv! — reče Musinka kao odgovor na taj uzdah, koji je svakako ostavljao otvoreno pitanje Vuline krivnje. — Nesrića i Božija volja, pa gotovo — pokušala je ona tumačiti, no osjeti i sama, da ne zna, što bi trebala govoriti, pa da i drugi osjete tako, kao što osjeća ona o Vuli. Željela bi, da može u sve preliti svoju dušu i svoju ljubav, pa da onda sude njemu.

Kad je povjerenstvo pošlo, zaletjela se je stara Jeka i pala Vuli oko vrata, naričući u sav glas, kao da je na nosilima. I neke druge žene glasno proplakaše, a i muškarcima se svrtiše suze na očima. I Musi se je rastopio led oko srca, pa mu brada zaigra, a na očima zacakliše suze. U tom času poče malko razumijevati svoju Mariju, osjetivši, da i on sam Vulu doista voli.

Musinka je glasno jecala u neposrednoj Vulinoj blizini tako, da je on to očito primijetio i bacio na nju ispod oka pogled. I ona je neprestano držala svoj pogled na njemu, pa im se oči i opet sretoše, pogledi im se ukočiše, kao da su se zapleli jedan u drugoga, i jedan tren ustrajaše u tom nijemom zagrljaju.

Kad Vulu povedoše, nasta opći glasni plač, a nije se moglo suditi, plaču li svi za Vulom ili tkogod i za Kajom — — —

Prvih dana i tjedana nije se u cijelom kraju govorilo ni o čemu drugom nego o tom. Stvorene su cijele stranke, cijeli protivnički tabori, koji su se pobijali i međusobno borili kao zakleti neprijatelji. Jedni su dokazivali, da je cijela pojava vražije naravi: Kako bi inače moglo pasti na um pametnim i svagdanjim ljudima, da se zareknu, da će se vladati, kako Bog nije odredio i ostavio da se ljudi vladaju? Kako bi netko mogao uzeti ženu i obećati joj, zakleti joj se, da će s njom spavati, a da je ne će dirati? To nije moguće bez vraga, potari ga, sveti Križu! — tvrdili su jedni i bili spremni, da se pobiju u dokaz istinitosti svog nazora. Drugi su opet isticali

čestitost i poštenje pokojne Kaje, koja je svakako bila suđena Vuli, ali nije htjela biti njegova nego onako i onim putem, što ga je Svevišnji ostavio pravim i čestitim ljudima. Kad nije bilo moguće zbog njihova siromaštva, da se vjenčaju prema domaćim običajima, sa pirom i svadbom, odlučili su da učine onako, kako to mogu izvesti najbolji i najpošteniji među graničarima: pred svijetom će se uzeti, kako mogu i moraju, a pred Svemogućim onako, kako On dopušta!

Obje su stranke bile najednake po snazi, a i po žestini, kojom su zastupale svoje stanovište. Velika većina muškaraca nije nikako dopuštala mogućnost, da bi netko bio tolika budala, pa vodio onaku djevojku u slamu, da tamo s njom bleji i preživa, ali s druge opet strane nijesu mogli lako dopustiti, da bi nečastivi imao tu svoje papke. To im nekako nije išlo u račun, jer ne vole dopustiti ni vragu ni oružniku, da se miješa u njihove domaće poslove, dok ih sami mogu rješavati. Ipak — nije obična pojava, da se muškarac Vulina kova onako obveže i zareče. Žene su, naprotiv, skoro jednoglasno, poslije te strašne nesreće, stale na stranu onih, koji su tvrdili, da je to najdivnija pojava novijih vremena, što je učinila Kaja: otišla za ljubljenog čovjeka bez Božijeg zakona, a ostala čista kao jutarnja rosa. Da je doista takva ostala, utvrdili su liječnici, pa se to odmah na sve strane proglasilo. Ta je činjenica žene porazila, pa su i one, koje su skupa sa Kinčulicom i nekim drugima za života oblajavale Vulu i Kaju i napijale im kamenovanje, sada nemilice napadale sve, koji nijesu vjerovali, da se radi o najčišćem poštenju i poslu s Božije strane.

Marija Musina nije nikad ni pomislila, da bi moglo biti nešto, što nije u savršenom skladu sa poštenjem i Božijim zakonom, jer je njezina duša nosila Vulu na uzdignutim dlanovima visoko iznad sebe i svih ostalih ljudi tako, da do njeg nije mogla doprijeti ljudska zloba i opačina. Kad je njega gledala takog, nije mogla drugačije u tom poslu misliti ni o Kaji, iako je istom sada, poslije njezine smrti, osjetila — nešto čudno. Dok je bila živa, prolazila je mimo njezina postojanja i njezine pojave, kao da je pravo ne opaža; nije nikad ni pomislila na nju, kad su joj se misli plele i nosile s Vulom, kao da je Bog ni stvorio nije i metnuo između nje i Vule. Istom sada, kad ona ode pod ledinu, a Vule u kaznionicu —

osjeti Marija, da je tu zapravo Kaja prva i najprva, a onda istom Musa! Da nije bilo Kaje, vjerojatno ne bi koječega bilo, što je bilo: prije svega, možda bi se on bije zagledao u Mariju, pa ona ne bi bila postala Musinka niti bi Vule bio dospio u tamnicu. Zatim — — — Sam Svemogući zna, što bi sve bilo drugačije, da nije bilo nesretne Kaje. Upravo je tako — ona je nesretna i ona je svojom pojavom među njima izazvala sve nesreće.

To je Musinki postalo tako jasno, da je najviše mislila na tu činjenicu, a prvi joj je put ta misao sijevnula u glavi, kad je pognute glave stupala za Kajinim lijesom, a niz obraze joj tekli rodni potoci toplih suza. Mislili su ona i svi oko nje, da to plače za Kajom, no nenadano je osjetila, baš kad su stupili u groblje, da je sva njezina žalost namijenjena Vuli i njegovoj sudbini, dok za ovu dobru ženu, koju će sad spustiti u zemlju, ne osjeća ništa. Svijesno se je uhvatila kod te misli, zastala, suspregla dah i počela razmišljati. Još prije nego su pale prve grude zemlje na Kajin lijes, Marija osjeti posve jasno, da nesamo što je ne žali, nego da ima mnogo razloga, da se na nju i ljuti, jer je ona presjekla putove Marijine sudbine. Musa je Musa, njezin je i nije loš, ali — Vule joj sjedi u duši i u svakoj misli. On je onaj, kojeg joj je bila sudbina namijenila, a onda je prevarila, podmetnuvši mu Kaju — — —

Nesretna Kaja — — —

Zašto ju je Svemogući poslao na ovaj svijet?!

Kad ju je već poslao — — ili kad je već pustio, da ide na ovaj svijet, da joj je dao malko manje čistoće — — — Ili mi nosimo ono i onoliko, koliko sami natovarimo i koliko možemo nositi s dopuštenjem Sveznajućeg?! — — — Kako su to strašna pitanja! Svemogući — — — Sveznajući — — —

Postala je posve šutljiva i neprestano zamišljena, a Musa je pozorno i pomno pratio to njezino raspoloženje. Tumačio ga je na svoj način i baš onako, kako je uistini i bilo. Ljutio se je i grizao, no kako nije bilo nikakvih vanjskih ni pojava a kamoli ispada, koje bi i ostala okolina mogla opaziti ili i ocjenjivati, nije se prenaglio. Nosio je strpljivo, otpuhivao i čekao, da vidi, kako će se to dalje razvijati. Marija je pošteno i savjesno obavljala sve svoje poslove, prema ukućanima bila najpažljivija, kakva uopće može nevjesta biti, a prema svom

čovjeku da nije mogla biti uzornija, pa — što je onda mogao, nego biti strpljiv i čekati, da vidi, kako će se prilike razvijati!

U tim mislima napipa u nekom tamnom kutiću svoje duše jednog tmurnog časa posve skrovitu željicu, da — Vulu objese!

Stresao se je od užasa, kad se je uhvatio kod te pomisli, ali — ona je bila tu i nije bila nimalo nejasna: poželio je, da njegov prijatelj Vule bude obješen!

Ta ga je nova misao posve obuzela i neprestano je oko nje kopkao, rasčlanjivao je, obrađivao i prevrtao na sve strane i na sve načine. Nastojao je, da prodre do najdubljeg, najtočnijeg njezina značenja, a dolazio je vazda na plićinu, koja je bila vrlo jednostavna kao i sve istine: Musa se je bojao nuzljuba Vule i želio, da nestane, pa na koji bilo način. Kad je već tu zločin, za koji čovjek može biti obješen, i kad je taj čovjek baš taj njegov takmac Vule — zašto on ne bi bio obješen po svim Božjim i ljudskim zakonima?! Na taj bi način bilo udovoljeno pravdi i Musa bi bio riješen velike nesreće, velikih briga i velike sramote. Naravno: nitko ne zna, što znadu on i njegova Marija, ali će se to prije ili poslije doznati. Tko će vjerovati, da to nije ništa, da samo ona njega odvajkada voli, a da on uopće u to pitanje nije ni ulazio i da među njima dvoma nije nikad ništa bilo? Ljudi ne vjeruju, da i među njima može biti poštenih i čestitih, koji mogu i ljubiti tuđeg čovjeka, pa da se ipak ne ogriješe o svoje dužnosti prema svom zakonitom mužu. Musa je ne samo vjerovao nego znao — toliko je bio siguran! — da se njegova Musinka nije ogriješila i da se ne će ogriješiti o njega, ali — — — Tako je to teško! Tko će vjerovati, da ona Vulu samo voli i ništa preko toga?! A to ne može biti grijeh, jer je ljubav — s Božije strane. Mi i ne znamo, kako nam se i kada nam se upali u duši i onda gori, dok se ne ugasi ili dok nas ne sažeže kao — — — kao — Bog sam zna! Netko je kup slame, drugi je dobro ozidana krečana, treći je kup granja — — prema tome i sagorijevamo i ostavljamo svojom ljubavlju tragove. Sve je to prema čovjeku, a čovjek je duša — — —

Sve su se te misli posve nejasno i neodređeno rojile Musinom glavom, te mu se činilo, da mu je glava narasla kao badanj od pustih misli, koje on nije nikako mogao pohvatati, srediti i pregledati. Svaku je načeo, i baš kad bi htio da

zaviri u nju, da joj vidi sadržaj, ona bi skliznula ispod njegova nesigurnog i mutnog sitnozora kao začarana, a on bi ostao i gledao za njom, kao kad kvočka na obali kakve baruštine tužno kvoca i gleda, kako joj njezini pačići plivaju po mutnoj vodi, u koju ona ne može i ne smije — — —

Musa je osjećao, kako ga te misli razapinju i rastežu kao na kotačima, od kojih svaki udara drugim smjerom, ali im nije mogao stati na kraj i srediti ih, pa se prema tome ravnati, nego je zavagivao i zamahivao svojim raspoloženjem i odlukama, kao što bijesan orkan zamahuje malom lađicom na pučini. Njegov je duhovni život bio posve nerazvijen i nesređen, iako je imao svojom nesrećom veoma bogat sadržaj, te je bio u stanju posve neuka i nevješta čovjeka, koji naslijedi bogato gospodarstvo, koje mora sam voditi. Musa je na mahove posve svijesno osjećao tu svoju slabost, i ti su ga osjećaji silili, da prema ženi bude tim obzirniji i blaži, što je manje znao obrazložiti svoje osjećaje i dokazati opravdanost svojih nazora. Posve je bio nesiguran u nastupanju i prema sebi samome i prema njoj. Možda se je u tom njegovu kukavičluku i mogla roditi želja, da — Vule bude obješen. Slabići redovno čekaju rješenje svojih pitanja od drugih. Koji vjeruje u sudbinu odnosno u zakon uzroka i posljedica — njegovo se dade barem tumačiti: karma! No koji u svom kukavičluku ne vjeruje ni u što, on je slika prave čovjekove bijede: ništa ne zna, ništa ne može, ni u što ne vjeruje, a ipak očekuje sve — od nikoga i ničega.

Marijine su misli bile posve jasne, određene i sređene: Kaja je kriva svoj nesreći, koja se je savila oko nesretnog Vule; Musinka je zbog Kajine pojave na ovom svijetu postala — Musinka, i to mora biti do Božije volje; sada je najglavnije i uopće jedino važno, da Vulu riješe krivnje i puste kući. Sve je drugo iščezlo u Marijinoj duši pred tom vrućom željom: neka on bude riješen i pušten na slobodu, a onda? Njezine misli nijesu dalje išle, jer jednostavno nije stigla preko te strašne tajne, preko toga nepremostivog jaza, preko te užasne nemani, koju plovan zove — »glavnom raspravom«. Sve visi o toj glavnoj raspravi, a poslije toga — to su onda Božiji poslovi.

Tako je jedne kasne večeri ona kutrila na ležaju kraj Muse i molila se Bogu, da pomogne Vuli, a Musa otpuhivao i

nestrpljivo prebacivao misli po glavi, kao kad još neosušenu travu prebacuje vilama, da svaku vlat što više izloži suncu i vjetru. Pred očima mu se pojavila završna pojava: Vule visi, neki ga čovjek u gospodskom odijelu poteže za noge, da čim prije umre, a ispod vješala stoji njegova Marija, njegova Musinka, i lije četverostruke suze, ali joj ne čuje jecaja. Sve vidi posve jasno, samo ništa ne čuje: potpun tajac kao u grobu. Sustegne dah i čuje Marijino ubrzano disanje:

— Ti vaik cmoliš za Vulom! — izbaci kao iz vreće, a da mu nije bilo ni na kraj pameti, da uopće što s njom govori o tom, što mu se čas prije pojavilo pred očima.

Ona se malko pomače na mjestu, malko glasnije reče nekoliko riječi Očenaša, no inače ne pokaza, da je čula njegove riječi.

Musa se je i sam začudio, što joj to reče i zašto joj reče, no kad je već rekao, htio je svakako, da mu ona odgovori. Ne može to biti, da čovjek nešto reče, pa bilo što, a da žena preko tog prelazi, kao da nije ništa ni bilo, kao da si kamen bacio u vodu. Ne može to biti!

— Vele, da j' gotovo — nastavljao je on u neprikrivenoj želji, da je izazove na razgovor.

— Što j' gotovo? — trže se ona, prekide molitvu i upilji u njega pogled, iako nije mogla ništa vidjeti u neprozirnom mraku.

— Una rasprava, kako li je zovu — odgovori on posve polagano i nasilu nehajno. — Gotovo j', vele, i nema mu, nesritnjaku, spasa.

— A nu! — odgovori ona muževnom sabranošću i mirom. — Sve j' to u Božjim rukami, pa ako mu je suđeno — suđeno mu je. Priko Božije se ne more.

Govorila je veoma sabrano, krepko i naoko posve mirno, kao što se može govoriti o tuđim poslovima. To Musu iznenadi i naljuti, jer je očekivao, da će mu drukčije odgovarati, pa se opet zaleti:

— A tebi ža' Vule, ženska glavo?

— Bog s tobom i Blažena Gospa! — odvrati ona posve srdačnim i uvjerljivim usklikom. — A kome ga nije ža'?

— 'Est to, 'est! — potvrdi Musa nešto mirnije. — Nego, tebi ga j' ža' drugačije neg ostalim ljudim. To, to ti meni reci!

U Mariji se prope bijes i već je bila zaustila, da mu odgovori nešto krupno, drsko, izazivački, no u posljednji se čas svlada, potrpa bijes u sebi i klone. Poče žurno i poluglasno moliti.

— O tom, o tom ti meni reci! — ponovi on glasnije.

— Moli se ti Bogu, da ti prosvitli pamet... bi' će ti bolje! — odgovori mu čvrsto i odlučno, ali ne uvredljivo.

— Tebe ću pitati, što ću raditi!

— Prođi me se, zaklinjem te Bogom! — reče ona usrdno. — Jer nas oboj mučiš, kad nemaš ra'šta?!

— I mate' mu je na smrtnoj postelji — nastavi Musa.

— Nek joj se Svemogući smiluje, slava Mu i 'vala — odgovarala je Marija, pomišljajući, da je to pametnije nego da šuti.

— A njega će obisiti!

— More i to biti.

— A što 'š unda ti?!

— Što i ti! — odgovori mu posve mirno. — Što i drugi pošteni ljudi. Eto, to ću i ja, ako ga obise, al' ne će, ako Bog da.

— A ako Bog ne da?

— E, unda mu nema spasa — govorila je tako mirno, da se je sama posve iznenadila, opazivši, kako to ona s njim nenadano raspravlja o tom strašnom pitanju.

— A ti viruješ, da j' pravedan, pa kako bi Bog moga' dati, da ga pravedna obise?! — upita on strašno zlobno i bezbožno. Marija osjeti taj žalac, časak pošuti, kao da smišlja odgovor, a u istini je samo pribirala snage, da može i dalje govoriti mirno i bez uzrujavanja i ljutnje, pa onda reče:

— Sin Božiji je bio još pravedniji, pa je razapet. Taka je ljudska pravda.

— U lipo društvo mećeš našeg Spasitelja! — podrugne se on i počne se smijati. Mariji odlahne, kad ču, kako on to shvaća i s njom govori. Osjetila mu je u glasu, da je bijes splasnuo i mržnja jenjala, pa i sama pomisli, kako mora biti prema njemu dobra i pažljiva. Uostalom, to ona i jest — tješila se i uvjeravala, samo da joj savjest bude što mirnija i zadovoljnija.

— Nek mi Bog oprosti i naš dragi Spasitelj — odgovori mu veoma meko i srdačno. — A ni ne bi' ja, da me ti ne ten-

taš — — — Znam ja, da si ti meni dobar, al jope' — — Kad zaintačiš, ka' spram glave, pa meni ža' — — —

— Što ti je ža'?

— Ža' mi je, kad je tebi ža' na mene, a ne bi marije tako — — —

— Baš ne bi', veliš, marije? — priupita on veoma toplo i maši se rukom, da je zagrli, no samo spusti ruku na njezino rame.

— Ne bi, Marko, marije, očnjega mi vida — odgovori ona tako meko, da se je činilo, da govori kroz suze. — Ti znaš, kako ja tebe volim, pa — — — Ne bi' marije — — —

— Nego: ozbiljno govore, da mu je mate' na umoru.

— I ja sam čula. I vele, da se ne će, jadnica, oteti — — — A i kako bi, jadna, mogla prinit i toliku žalost?! — govorila je Marija tiho i sve se više priljubljivala uza nj. Musa ju je srdačno dočekivao, pa se sve neopazice, nenapadno i nenamješteno nađoše u čvrstom zagrljaju. Počeo ju je tetošiti i cjelivati, kao da među njima nije nikad ni bilo nikakva nerješenog ili mutnog pitanja. Sva mu se je predavala i pripijala uza nj, kao što se bršljanova grana pripija uza stablo stoljetnoga duba.

— Jêr ne bi, Musa moj jedini, vaik ovako?! — šaptala je ona, pomišljajući posve proračunato i svijesno, da ga sada mora privoditi k pameti, kad najmanje ima vremena za razmišljanje. — Jêr mučiš i mene i sebe, kad nemaš ra'šta?

— Pušti, bluno, sada — šaptao je on sav zanesen.

— Ne mogu puštati, kad me mučiš i sebe ubijaš.

— Ne boj se ti tog ubijanja — — —

— E, baš se ne tribam bojati! A kad me jope' počmeš triskati, ku'n da sam ti ubila ćakana, unda ću pivati — 'e li?

Nije dospio, da joj odgovara.

Vule je međutim sjedio u zatvoru u Gospiću. Spočetka su ga češće preslušavali i motali na sve moguće strane i načine, da izvuku iz njega nešto, što ni on sam nije mogao razjasniti.

Činjenica je, da je Kaja zaklana britvom svog rođenog oca, koju je sa sobom donijela. Vule zna, da ju je češće vidio i još se šalio s pokojnom Kajom na račun te britve, pitajući je:

— S tom bi ti mene, kad ti ne bi' da' mira?!

— S tom, s tom! — potvrđivala je Kaja, smijući se veselo i zadovoljno, a oči su joj sijevale nabujalom mladošću kao najbistrije gorsko vrelo, kad se u njem sunce ogleda.

Tako su govorili i šalili se nekoliko puta u ono nekoliko dana zajedničkoga života, a svršetak je takav, da je ona zaklana tom svojom dragom britvom. Vule spočetka uopće nije mogao dati nikakva objašnjenja, jer mu je samo ovo bilo jasno:

Došlo je nešto u njega, da ne smije držati obećanja, jer će inače stradati i ona i on od bezumna svijeta: osjetio je, da je mnogo manje zlo, da pogazi danu riječ Kaji, nego da stupi u nejednaku borbu sa obezumljenim i maloumnim narodom. Osim toga se je u njemu propeo ponos mužjaka prostaka, kojega vrijeđa, da se bilo tko šali i izruguje njegovu muževnost. Sve se je to u njemu zamijesilo i uskuhalo kao u paklenskom kotlu, pa je zaslijepio i posve odlučno i divljački nasrnuo na nesretnu djevojku. Ona ga je dočekala odlučno i spremna na borbu. Sigurno je kušala da se othrva spočetka samo golim rukama, držeći, da se Vule šali, kao što se je šalio i prve tri noći, no kad je osjetila, da je on posve izgubio razbor i da je zaslijepio, vjerojatno je pomislila, da bi ga britvom uplašila, pa ju je potegla i zamahnula. Bio je mrak kao u rogu. On je omahivao i u tom je udaranju — tako je jedino moguće! — njezina ruka sa otvorenim nožem dospjela pod udar njegove ruke i jednim mahom joj prerezala grkljan. Britva je oštra, a zamah je njegov bio jak, dok je i Kaja očito dobro držala britvu tako, da nije uopće dospjela ni da jaukne, kad je udarena po vratu. Srušila se je na ležaj kao odsječeno drvo. Vule je odmah osjetio svu težinu nesreće i ukočio se kao gromom ošinut. Kaja je za nekoliko časaka izdahnula i posve se smirila, a on obamro nad njom i tako dočekao dan i majčin dolazak.

Nikakva on drugog razjašnjenja ne može dati, a nitko mu ne vjeruje niti on nastoji, da bilo koga uvjeri o svojoj nevinosti, jer ga vrijeđa i sama pomisao, da on tu činjenicu mora istom dokazivati. Napose je vazda bijesan, kad ga počne ispitivati neki mladić, koji je vazda u sobi sa starim sucem istražiteljem. Taj ga vitla, kao da se na njemu vježba, kako treba ljudima piti krv i jesti živce, a Vule onda jednostavno zanijemi, pa mu uopće ne odgovara ni na najjednostavnija pitanja. Onaj mu se grozi, da će ga kazniti, a Vule ne zarezuje,

već uporno i tvrdoglavo kao mazga ostaje kod svoje šutnje i ne progovara, pa da ga kolje. Ako međutim dođe stari sudac, a mladi mu se onda odmah potuži na Vulin bezobrazluk, Vule i opet samo šuti i ne brani se.

— Zašto ne odgovarate, kad vas gospodin ispituje? — pita sudac.

— Vi znate, poglaviti, da ja na svako pošteno pitanje pošteno odgovaram — reče Vule i oštro mu se zagleda u oči.

— I gospodin te sigurno pita pošteno.

— Ne velju, da ne pita pošteno, al pitanja nisu poštena!

— On se, poglaviti, izmotava — tumačio je mladi gospodin — pa je uvijek bijesan, kad ga prirenem u kut, iz kog ne može izmaći svojim smicalicama i lažima. Tada jednostavno ne će više da odgovara.

— Ja nijesam još ništa slagao ovdje! — tvrdi Vule odrešito i posve samosvijesno i sigurno. — Što ne znam, ne znam, pa neka mi sudi Unaj, koji sve zna. Un zna više i od mene i od vas — — —

Tako je to teklo prvih dana Vulina zatvora, a kad mu je onaj mladić posve dojadio svojim upornim pitanjima o svakom pojedinom času svake noći, koju je proveo s Kajom, i to na posve neobičan način, koji je Vuli nagonio u lice crvenilo i stida i bijesa, i upotrijebio svaku zgodu, da se postavi za suca istražitelja — i kad je to Vuli posve dojadilo, reče sucu istražitelju, da će tvorno napasti mladog gospodina, ako ga on još ikad pokuša ispitivati.

— To ne smijete načiniti, jer ćete biti veoma strogo kažnjeni — opomene ga sudac veoma prijateljski.

— Zar ja mogu još teže biti kažnjen, nego sam?! — iznenadi se Vule i nasmiješi se bolno preko srca.

— Još uopće nijeste kažnjeni, čovječe, i ne zna nitko, kako ćete biti kažnjeni, pa nemojte tako govoriti. Vidjet ćemo, kako će sud vaš slučaj prosuđivati.

— Malo j' meni do tog njegova prosuđivanja — — —

— Nemojte tako. Od toga zavisi vaša sudbina!

— A nu! — — — Bog je moj sudac — — —

Poslije tog razgovora sa sućem istražiteljem nije više nikad onaj mladić ni pokušao da ga on preslušava, a kad su se god vidjeli — a to je bilo češće — gledali su se poprijeko, kao da će se pobosti.

Vješti je istražitelj pokušao na najistančaniji način, da dođe istini do korijena, ali mu to nije nikako polazilo za rukom, jer Vule i nije znao i nije mogao uvjeriti ni njega ni ikoga drugoga, da se je cijela nesreća odigrala onako, kako on to prikazuje. Napose je upravo nerazumljiva okolnost, da je Kajina desnica nađena ukočena s britvom u šaci, a britva još u rani. Ta je neobična okolnost svakog dovodila na pomisao, da je to Vule tako udesio, da učini vjerojatnom svoju obranu. S druge opet strane on i ne tvrdi, da se je Kaja sama zaklala, nego od prvog časa zastupa mišljenje i od njeg ne odstupa, da je on nehotice udario Kajinom rukom, u kojoj je bila britva, po njezinu vratu i tako je zaklao.

Kad ozbiljno, mirno i trijezno promotriš ove dvije činjenice, jednu kraj druge, onda doista ne znaš, što bi iz njih zaključio. Radi li se o umorstvu — zaklao ju je mirno i promišljeno; ili o ubojstvu — zaklao ju je nehotice, nesretnim slučajem, kako on to i prikazuje; ili najzad: ne radi li se o samoubojstvu, ili je slučaj ili Vule namjestio Kajinu ruku i ukočio je u njezinu prerezanu vratu, sa okrvavljenom britvom, koja je vrat prerezala — što je istina?!

Ljudi su čekali pravorijek suda, a Vule je sud nosio u svojoj patničkoj duši — — —

Prolazili su mjeseci i godine, prolazili polagano i umorno u dnevnoj borbi, muci i naporima. Marija je osim svih ostalih muka bila povrh svega zaposlena oko djece, ne toliko, da ih odgoji i digne na noge, koliko samo time, da ih donese na svijet i onda, — po Božijoj odredbi ili barem po Njegovu dopuštenju — da ih pokopa. Doista je skoro bilo tako, jer joj od osmero u desetak godina ostadoše samo tri dječačića. Sva druga pomriješe u najnježnijoj dobi. Najprije prestane sisati, zatim se rasplače, onda prestane i plakati i počne kunjati kao mlado stablo, kad ga podsijeku, a za nekoliko dana utrne kao svijeća.

Tako je prolazio njezin život, a za promjenu su pokopali starog Milicu iz kuće i mnogo rođaka, prijatelja i susjeda iz bliže i dalje okolice, među njima i Jeku, Vulinu majku, ponajprvu poslije sinova odlaska.

Sve je to Marija nosila mirno i strpljivo. Život je uopće veoma jednostavan, kad ga jednostavno uzimlješ, kakav dolazi: bez velikog umovanja o pitanjima, koja ne možeš dokučiti, i bez očajavanja nad događajima, koji ni u kom slučaju ne mogu nikako zavisiti ni od tvoje dobre volje ni od tvoje snage. Što mora biti, mora, a što ne razumiješ — pusti s mirom. Ljudi se moraju rađati i moraju umirati, pa mi radili, što nam god drago, a zašto je to baš tako — to su pitanja, koja može rastumačiti samo vjera. Dakle — treba vjerovati i strpljivo nositi, dok se dâ, a kad se ne bude više dalo, onda će te i tako poklopiti, a da se ne će nitko ni narugati pitanjem, ne bi li ti možda želio što drugo ili nekako drugačije.

A što ćemo vjerovati?! Vjeruj, koliko više možeš! Blago onom, čija je vjera bogata, a duša široka kao rascvjetana livada i duboka kao bezdano more. Njegova je vjera tako živa i jaka, da se briše međa između vjere i znanja, pa nastaje divni sklad nebeskih mogućnosti, koje usrećuju za sve vijeke vjekova. Naravno: rijetko postoji svijesno takova vjera, ali u podsvijesti se nađe kao nerazorivo bogatstvo mnogih izabranih duša. Musinka vjerojatno nije spadala među te potpune sretnike, ali je bila na vratima svetišta svojom predanošću i odanošću svemu, što je veliko i sveto. Prije svega je vazda nosila visoko Musinu ljubav kao svoju najveću svetinju, a zatim su joj kućni mir, zadružni sklad i ljubav prema svim ukućanima stalno bili pred očima kao najveća zadaća njezina života, koji njoj nije zadavao nikakvih jada svojim neizmjernim tajnama. Ona ga je uzimala onakim, kakav jest, i takva ga proživljavala, noseći u svojoj duši neprekidno i neumorno i Vulu, baš kako je nosila i ostale brige, koje su je tištale, ali i kao ostale ljubavi i obveze. Nije prošao dan, a da se ne bi u svojoj molitvi sjetila i njega, vapeći nebesima, da se dokaže njegova nevinost i da čim prije dođe kući.

Često joj je u takim časovima naletjelo pitanje, što će on kod kuće, kad mu je sad sve pusto i prazno, a osim svega i iznad svega toga jada — još je i Kajinom krvlju poškropljeno?! Od svih ju je pitanja to najviše i najčešće mučilo, pa se je često zatekla u munjevitoj tuzi, što će on možda iz zatvora, kad ga jednom puste, okrenuti pravo u posve nepoznati svijet i nestati, a da ga ona nikad više ne će ni vidjeti. Taka bi je pomisao teško rastužila, a da se nije nikad upitala za razlog te duboke tuge, jer kad je ona tuđa žena, onda ne može biti čudo, što su svi ljudi osim njezina Muse — kojegdje, gdje im se baš sviđa i gdje im je najbolje. Ni jedan ne treba biti blizu nje, kad nije ona njegova ni on njezin. Pomišljala je ona na to i sve joj je to bilo jasno, ali je iznad svega bilo najjasnije, da čezne za Vulom i da vruće želi, da iz kaznionice dođe u njihovo selo, pa onda — što Bog dade — — —

I Musa je mnogo mislio na Vulu, ali se je svladavao, da o njem ne govori s Marijom. Uviđao je, da to nema prave svrhe. S Marijom je bio zadovoljan, Vule se nije uopće javljao nikom u selu, a što su o njemu čuli od ljudi, koji su ga tu i tamo vidjeli u kaznionici, nije bilo nimalo važno za pitanje, koje je tinjalo u Musinoj duši. Često su pronosili glasove, da će ubrzo doći. Jednom su govorili, da je dokazano, da on nije kriv, drugi put, da mu je kazna oproštena, jer iako nije moguće dokazati njegovu krivnju, kad nije bilo svjedoka, ipak sud vjeruje, da on nije kriv, jer da je sigurno, da nije želio zaklati Kaju. Taki su se i slični glasovi javljali svakih neko-

liko mjeseci prvih godina, a poslije sve rjeđe i rjeđe, dok skoro i ne zaboraviše na njega.

Musinka ga je sigurno jedina u cijeloj plovaniji neprestano nosila u svojoj duši zbog onih skrovitih i jasnih osjećaja, koji su punili njezino cijelo biće trajnom čežnjom za njim. Drugi, koji su ga također imali neprekidno pred očima, bili su njegova strina Lujera i njezin stari Jerko. Ona je naime bila načinila vrlo jednostavnu osnovu: Vule je u »štokauzu«, a tko jednom u njeg otide, taj se više ne vraća, i nije ni pravo, da se vraća. Vule se dakle ne će vratiti, a čim se on ne vrati, njegova očevina mora nekom pripasti. Kome može očevina pripasti, kad nema od svog srca poroda, nego — stricu i njegovoj djeci?! Kako Vule nema nego jednog jedinog strica Jerka i strinu Lujeru, onda samo njima i njihovoj djeci može pripasti njegova očevina! Tako će se, eto, opet ujediniti u jednoj ruci sva djedovina i oba ognjišta spojiti u jednu vatricu, kao što je bila jedna i za pokojnog djeda.

Zar ne, kako je ovaj račun jednostavan i pošten? Lujera je u svojoj duši nosila tu želju, jer je imala na nju pravo — kad se on ne će vratiti, ne može drugačije računati. Samo — Vule se ne će vratiti, jer se iz kaznionice redovno ljudi ne vraćaju. Svi tamo pomru, jer je to sigurno volja Božija, pa je onda i pravo, da tako bude. Ništa se ne događa bez Božije volje, a što je s Njegovom voljom, to je sigurno dobro. Tako će biti dobro, ako se Vule, s Božijom voljom, ne vrati!

Kad je Musinka već pomalo očajavala u svojoj duši i dopuštala mogućnost, da će Vule doista morati odsjediti svih dvadeset godina, na koje je bio suđen, i kad je strina Lujera već preorala sve međe i iskopala ploče sa Vulina ognjišta i njima popločala nekolike najopasnije lokvice u dvorištu, jedne proljetne rane večeri bane Vule na očinski prag.

U licu je bio blijed i mršav, sama kost i koža, a na njemu ono isto odijelo, u kom su ga odveli. Strina Lujera je upravo jarkala vatru u času, kad je on stupio u kuću i nazvao joj Boga.

— Ko si Božiji?! — iznenadila se ona i okrenula se, a da se nije ni uspravila, jer su je boljela krsta, pa joj je bilo teško da se uspravno drži.

— Evo ja, strina! — odgovori Vule tiho i skromno. — Ja sam se vratije — — — Puštilo me — — —

— A 'esi li ti to, janje moje?! — usklikne ona tako srdačno, da bi svatko, tko sluša, morao povjerovati, da ga je jedva dočekala, izgarajući od želje za njim. Prišla mu je, što je najbrže mogla, zagrlila ga i stala ga cjelivati, govoreći na mahove: — A kako si mi, sinko moj? — — 'Esi mi osta' živ, Bogu mome 'vala i slava, koji te održa'? — — —

— Evo, strina — odgovarao je on tiho i polako. — Živ, živ — — —

— I puštilo te?! — — Al' si svojoj strini mršav, rane moje grdne! — — Ubilo te svako zlo — govorila je, izmičući se od njega i ogledavajući ga sa svih strana, nastojeći, da točno ocijeni njegovo zdravstveno stanje, jer ju je munjevitom brzinom opsjela misao, da on ipak ne može ostati dugo na životu, iako je izmakao zatvoru na svojim rođenim nogama. To je već tako suđeno i ne može biti drugačije. Kako ga je ogledavala, tako su joj se misli rojile: — Mršav si mi, 'rano moja — — — I, eto, mi smo tvoju vatricu prinili na svoje ognjište, kad je i pokojna vridnica zaklopila oči — — — Al' s nami ti moreš ka' i š njom — — A i kuda bi ti tako sam, man sa svojim stricem i strinom?! — — — A zdrav si?!

— Zdrav, zdrav, strina.

— 'Esi li gladan, grdne moje rane, da ti strina Luja razbije kajganu? — — Nema ni sobice vaše — — — Makli smo uno ogradice, kad smo sami ostali u ovo kućice — — —

Vule je ravnodušno gledao u strinu i gdjekad kradom bacio pogled preko nje, jer ga je obuzela neka tuga oko srca, kad je stupio u tu malu ogradicu, u kojoj je rođen on i mnogo, mnogo njegovih pređa — — — Nije vjerovao svojim očima, da je to tako maleno i sitno u poredbi sa golemom zgradurinom, u kojoj je bio skoro deset godina! — — —

Kad nije ništa odgovarao, strina pritisne:

— Sidi k vatrici — — Sidi, janje moje, poželije si je! Sidi, a strina će ti nama' razbiti kajganu — — —

Vule nije mogao odgovoriti, jer nije pratio njezinih riječi. Sav je bio obuzet doživljajem svoga povratka pod taj stari krov svoga djetinjstva i svoje mladosti. Idući pješice iz Gospića, neprekidno se je nosio mišlju, koga će prvog poznatog sresti i kako će stanje naći kod kuće, ali nije osjetio nikakva veselja. Išao je, kad su ga izbacili iz kaznionice, jer nije mo-

gao učiniti ništa drugo, ali ne bi bio osjetio nikakve tuge, da su ga na izlazu uhvatili za jaku i rekli mu: »Stoj, junače! Još ćeš oduvati deset svojih godinica!«

»I 'esu moje!« — odgovorio bi on savršeno mirno i vratio se u svoju staru robijašku udjelbu. Ne bi ni okom trenuo, jer je bio potpuno otupio i skamenio se u uvjerenju, da on ne može nikom ništa dokazati, a kad je tako, onda — sve mu je ravno i ništa ga više ne zanima — — —

Strina je brbljala kao čvorak u grožđu i proučavala sinovca svojim iskusnim pogledima, pa da onda na temelju zaključaka, koje će stvoriti, odredi svoje držanje i da ga prenese na Jerka. On je doduše kućni starješina i gospodar, ali je ipak u kući sve onako, kako Lujera hoće. Ona to njemu lijepo podmetne i prikaže, kako joj se najbolje sviđa, a on mirno prihvaća i dalje određuje kao svoje. Tako će i sada biti, jer ne može biti drugačije.

Dok su njih dvoje još bili na nogama kraj vatre, naletješe seoska djeca i naguraše se iza Vulinih leđa, da ga kradom promatraju.

— Evo, dico, evo, doša' j' moj Vule, Bogu mome 'vala! — reče Lujera povišenim glasom. — Ni ne poznate ga vi, jer ga niste nikad ni vidili! Al to j' un, naisto, ja ga poznam, grdne moje rane.

Vule se nije osvrtao na djecu, nego se je neprestano ogledavao, ispod oka promatrao gole zidove i gledao, kao da nešto traži. Uznemirio se i poželio izići van, na dvorište, jer mu je tu bilo tijesno i zagušljivo — tako je osjetio, dok ga je uistini spopala najprije podsvijesna, a onda sve jasnija i življa želja, da čim prije zaviri na sjenik — — —

— 'Esi li, Vule, rano moja! — trže ga iz misli glas Čizinkin, koju je odmah prepoznao, kao da je jučer posljednji put čuo njezin piskutljivi glas.

— Evo, tetka! — odgovori on mirno, prihvaćajući pruženu ruku, a još prije nego je dosegnuo do nje, ona ga je ogrlila i stala ljubiti.

— Neka si se živ vratije, Bogu mome 'vala, pa sad, kako bilo da bilo! — govorila je žurno, cjelivala ga i bacala pogled na Lujeru, e da bi im se sastale oči, da joj pogledom kaže, što misli.

— A što bi bilo, man dobro! — prihvati Lujera, razumjevši dobro, da to Čizinka njoj napija zdravicu, pa ona mora na nju i odgovoriti.

— E, e, moja Lujo! I ja velju: što bi bilo, man dobro! I vala Bogu, da se je vratije! — prihvaća Čizinka. — Ima ovo zemljice, pa će živiti ka' i mi drugi što živimo.

— A da man tako! — potvrđuje Lujera ljutito.

— 'Est uno: nema više međa na njivicami, kad ste i' prorali, al nije to ništa — mijesi Čizinka dalje. — Svi mi znamo, 'di su bile međe, pa i' nije teško jope posaditi. 'E l' nu, Vule?

On ne odgovori, jer nije ni pratio, što su njih dvije mljele, al zato prihvati Lujera:

— Ni pokojni nam did nije ima' međa, pa ne tribamo ni mi, dok smo ljudi i dok smo svoji! A ti se ne boj za naše međe.

— Ne bojim se ja, moja Lujo, man se bojiš ti! — odreza Čizinka posve ljubazno i toplo, jer one i jesu dobre susjede i prijateljice, pa se onda i pristoji, da prijateljski razgovaraju. ... Ti se bojiš, ti za te međe, koje ste počupali! Mislili ste... nikad više vridnog Vule, a vide ga: ne bi ga batom ubije! Posadi' će un svoje međe, posaditi, ne boj se, vridna moja Lujo!

— P' unda?! — okosi se Lujera. Već joj je dosta te prijateljske brige za njezine i Vuline međe. — Posaditi, pa posaditi!

— Ništa ja ne velju! — mekše će i kao poniznije Čizinka. — Nego samo tako velju: međa je međa, a očinstvo je očinstvo. Ni pas ga ne da — — —

— A kakvo ti je to pasije očinstvo?! — podrugne se Lujera. Čizinka osjeti, da joj je ludost utekla preko zuba, pa se nasilu i vješto nasmije i reče:

— Eto, vidiš, bluno, da se samo šalim!

— A nu! — prihvati Lujera tako: niti odbija niti se slaže.

Vule je samo šutio i polako se izmicao prema vratima. Njihov ga razgovor nije nimalo zanimao, jer nije uopće osjetio tih pitanja, o kojima su se one keckale. Za njega još nije nastala briga za dnevni život, jer je još uvijek bio u svijetu, u kom on nije bio ništa drugo nego obična brojka, koja ne smije nestati, osim ako umre. To je jedino, što smije učiniti bez ičije dozvole. Ništa drugo i ništa ni više ni manje. Istina, to mu ograničenje slobodne volje naknađuju tim, što se ne mora

brinuti ni za svoje dnevne potrebe. Sve drugi misle za njega! Kad takav život traje mjesecima, pa godinama i godinama — posve je razumljivo, da stvara novoga čovjeka, koji se poslije teško snalazi u dnevnoj borbi... vječnog otimanja.

Mimo Vuline su bubnjiće prolijetale riječi babe Čizinke i njegove strine Lujere, kao da negdje klopoće mlin ili kao da se vrapci svađaju na tuđem guvnu. On ih nije ni zamjećivao, a nije mu ni sama sobom naletjela misao, koja bi bila srodna sa sadržajem njihova nadmudrivanja. On već godinama i godinama nije više mislio o svom budućem životu, kao da se njega to uopće niti ne tiče. Ni sad, kad su ga izbacili iz kaznionice, nije na to pitanje ni pomislio, pa ni putem do kuće, iako je bez ikakva premišljanja udario iz kaznionice ravno prema svojoj kući. Jedno jedino pitanje je u njemu ostalo živo kao živa žeravica, a to je pitanje, kako će on svijetu dokazati, da je doista posve nevin od Kajine krvi! To je želio, jer je osjećao, da to duguje ne sebi — na sebe uopće više ne misli! — nego svojoj Kaji. Nju je nosio u svojim mislima i u svojoj duši kao prečistu djevicu sveticu, pa ne može dopustiti, da itko vjeruje, da bi on bio imao razloga i snage, da je ubije. To je bila njegova jedina briga, ali ni u tom jedinom životnom pitanju nije bio na čistu, kako bi on to mogao dokazati, pa da mu svi vjeruju.

I ovoga je časa njemu mnogo važnije, da pogleda na sjenik — — — samo da poviri gore, gdje je ona posljednji put bila s njim, gdje je posljednji čas bila živa, gdje je do posljednjeg časa vjerovala svom Vuli — — —

Kad mu ova misao navali na dušu, oko srca ga uhvati tuga, kakvu već davno nije osjetio, a — vazda je tužan! Spočetka, odmah poslije one strašne nesreće, nije uopće mogao pravo doći k sebi od užasnih bolova, a najgore mu je bilo, što nije mogao plakati. Gušila ga je nijema bol, srce mu se kidalo na komade i svi udovi grčili kao u padavici, a oči suhe kao prah. S vremenom su bolovi jenjavali, bura se stišavala, tmasti, paklinasti oblak na licu poprimao sivu boju, iako mu više nije sišao s očiju i obraza. U takom je stanju i kući došao: okamenjena tuga i živa žalba na sudbinu, koja mu se je tako krvavo narugala u najljepšim časovima muževnosti! Njegov je život sličio životu bolesne mirne domaće životinje, a on ga svijesno takim i osjećao.

Sjetivši se sada posljednjih zajedničkih časova, spopade ga strava i užas onih najprvih bolova, pa se nasloni na dovratnik kućnih vrata, do kojih se je bio sve pomalo i neopazice dovukao. Čas je tako stajao i posve nerazborito zurio u djecu, koja su ga okupila u povelikom polukrugu, a zatim se naglo okrene i iziđe pred kuću. Pogled mu je odmah pao na mala vratašca, koja su zatvarala sjenik, i htjede uperiti korake na onu stranu, kad ga trže iz misli glas strica Jerka:

— 'Esi li, sinko, s Božijim blagoslovom?!

— A evo, striče! — odvrati on posve mirno i tupo. — Valja da i 'est Božija volja, a blagoslov — — —

— Ne boj se! — odvrati starac, pružajući mu srdačno ruku. — Ne boj se! Bi'će i tog! Samo se ne boj.

Jerko je govorio toplo i uvjerljivo, pa se Vulina duša uprav svijesno obradova tom susretu. Odvajkada je njega volio stric Jerko, a on mu uzvraćao ljubav ljubavlju, pa i sad odmah osjeti taj ugodni odnošaj, ali nije mogao ni s njim ništa razgovarati. Šutio je i nijemo zurio u strica bacajući kradom pogled na sjenik.

— Nego, sinko — nastavljao je Jerko — ja sam diga' i prigradicu vaše sobice i međe sam obatalije na njivicami, al' — ništa j' to. Sve ćemo mi to, ako Bog da, načiniti, kad si se ti zdrav vratije. Nek ti ne bude ža'.

— 'E l meni? — priupita Vule, kao da se čudi tim stričevim riječima.

— E, e. Tebi. Nek ti ne bude ža', al' ću ti pravo reći: nije ni'ko virova', da ćeš se ti vratiti, pa unda, reko': što će nam taj kočačić u kući, kad nema nikog do nas dvoj, dva stara groba, i što će nam međe, kad i tako nemamo man colu zemljice?! Eto, tako j' sve bilo, pa nek ti ne bude ža' — — —

Vule je i dalje šutio kao grob, gledajući nekud u neodređenom smjeru i bježeći svaki čas iz te magle pogledom na vratašca nesretnog sjenika. Nikako nije bio svijestan toga svog ponašanja i jedino, što mu je bilo jasno, bilo je to, da mu je tu, na očinskom pragu i ognjištu, mnogo teže negoli mu je bilo u kaznionici. Tamo se je bio već naučio, okamenio, ukrutio i posve nestao i za sebe i za sav ostali svijet osim uzničkih stražara, koji su ga morali brojiti, kao što je on u djetinjstvu brojio ovce, kad bi bio s njima na paši. Tako je

bilo u kaznionici, dok ga ovdje svi vide, svi osjećaju i svi smetaju — ili ne: nije osjetio, da ga smetaju, nego osjeća na sebi njihov pritisak i težinu, kao da se je svako to čeljade svom svojom težinom navalilo na njega.

— Ti sad, sinko, uredi, kako ti znaš, a na moj račun. Ja bi' ti reka', da se mam ženiš — govorio je starac iskreno i pošteno kao svom djetetu.

Vule nije ničim pokazao, da ga sluša i da razumije njegove riječi, pa se starac uznemiri.

— E, moj sinko — nastavljao je, gledajući uporno u njegove oči, e da bi kako uvrebao njegov pogled — znam ja, da tebi sad nije lako — — Nego znaš, kako ćemo: što god ja imam, pomo'ću ti — — E, da: ni ja nemam ni križa Božijeg, al' što j', to j', pa ćemo se pomagati. 'E l' pošteno? — reče i primi Vulu za ruku, da ga tako upozori na sebe i svoje riječi.

— A? — upita on kao s drugog svijeta.

— Divanim ti, sinko, al' ti ne slušaš, brajne — odgovori Jerko. — Nisam ja bije u štokauzu, al znam, kako j', kad čovik nije čovik, man brojka.

Na te se riječi Vule trže, jer je to bila prva stričeva misao, koja mu je bila savršeno bliza.

— Ko ti je to reka', striče Jerko? — upita ga sa najvećim zanimanjem i zagleda se u starčeve oči.

— A, moj sinko! Ko mi je reka'?! — pentao je Jerko u neprilici. — Tako vele, koji znadu, a ja nigdi čuje, pa sad velju tebi.

Vulu ne zadovolji taj odgovor. Očito je očekivao nešto drugo, nešto više, mnogo više razumijevanja za svoj položaj, pa kad ču stričevo tumačenje, opet klone u sebe i zakljaja — pane u stanje, u kom je čovjek čas prije nego podlegne laganom drijemu i prijeđe u lagan san. To je stanje duševnog umora i opojnosti, koja čovjekom oblada, ali ga ne preuzme toliko, da ne bi bio osjetljiv za ono, što se oko njega događa. Treba samo malko tresnuti žilicom, koja ga zanima, pa je odmah budan, no dotada — tinja kao zapretana vatra.

— Brojka, brojka, moj sinko — utvrđivao je Jerko, osjećajući, da bi morao još štogod reći sinovcu, da mu pokaže, da ima prijatelja, ali nije pravo znao, što bi još govorio. — 'E l' nu, da j' tako tamo?

— Što veliš, striče?! — upita Vule, opazivši na stričevim očima, da ga je nešto upitao, dok njegovih riječi nije razabrao, jer je bio sav na sjeniku.

— A nu, moj sinko! — odvrati Jerko. — Vidim ja, da tebi nije do razgovora, pa što ću tu trokeljati.

— Ne, ne, striče! — reče Vule vrlo povišenim glasom. — Volim ja, kad ti divaniš.

— Voliš, a ni ne slušaš me! Lipo ti je to volenje!

— Ništo sam se bije zamislije — ispričavao se Vule, osjetivši nenadano potrebu, da se doista porazgovori, i sune mu u glavu misao, da mora bilo što pitati strica Jerka i tako mu pokazati, da doista želi, da nastave razgovor.

— Što rade, molim te, Musa i njegova Marija?! — upita suho i bez ikakve pripreme. Kad je već upitao, osjeti, kako je to čudno, da se je njih prvih sjetio.

— Dobro su i zdravo su — odgovori Jerko vrlo spremno i žurno, veseleći se, da je i Vule progovorio. — Znaš, da j' stari Milica umra'?

— Ne znam — odgovori Vule suho.

— 'Est, 'est. Umra' j', ima tome već pet, šest godina, pa sad Musa i stara Bara gospodare.

— A Musinka?

— Što Musinka?

— Ništa — odgovori Vule i baci pogled nekud prema turskoj Gradini. Već ga je umorio taj razgovor, pa htjede nekud otići, ali mu nije nikako bilo jasno, kuda bi on sada i takav mogao.

— Pita' si, pa — tako, reko', što si tije? — motao je Jerko.

— Uprav ni sam ne znam, striče, što sam tije. Nego — — a što radi plovan i — — — i Tomiša? Papa Tomiša — — —

— A nisi li se svraća', kad si proša' unuda?

— Ne! — odgovori on preko volje i poče razmišljati, bi li pripovijedao, kako se je potulio i proletio, samo da ga ne bi tko prepoznao i zaustavio, ali nije mogao skupiti toliko snage.

Časak su obojica šutjeli, a onda će opet stric Jerko:

— Sad, dok se ne oženiš, moreš, ako ćeš, s nami dvoma. I tako smo sami, a potlje, kako odlučiš.

— 'Vala ti, striče — odgovori Vule i uperi u njeg srdačan pogled.

Glas o njegovu povratku pukao je selima kao grom iz vedra neba, jer mu se nije nitko nadao, pa ni oni malobrojni, koji su vjerovali u njegovu nevinost. I Mariju je ta vijest zatekla toliko, da je sva protrnula, kad ju je čula, kao da se je nečesa prepala. Bilo je to kod strica Nikolice, kovača. Marija je došla, da od strine zaište kvas za kruh, kad doleti neko dijete i reče, da je došao Vule. Mariji klonuše ruke, kao da ih je netko odsjekao, a na očima joj se svrtiše dvije krupne suze.

— 'Ko veli, da j' doša'? — upita kao iz topa i priljubi se djetetu, da bolje čuje.

— Vidije ga j' stric Martin — odvrati dijete.

— I tebi je reka' stric Martin, da ga j' vidije?

— E, e! Reka' nam je svima. Veli, da j' bije kod Brklje i da ga je vidije svojim očima, kad je proša' prema crikvi — pripovijedalo je dijete sočno i užurbano.

— Al vindar nije š njim divanije? — upita Marija veoma bojažljivo i već nesigurno, no još prije nego je dijete dospjelo da joj bilo što odgovori, dođe stric Martin i potvrdi sve, što je dijete pripovijedalo. Vidio ga je svojim očima i prepoznao ga, ali je bio tako daleko, da nije čuo, kad je Martin vikao za njim i zvao ga. Kad je poslije išao kući, sastao se je s plovanom, pa mu je i on potvrdio, da je došao, a plovan je znao, jer mu je netko iz Gospića javio, da Vule dolazi za dva dana, a slučajno je stigao on prije nego pismo, koje je najavljivalo njegov dolazak. Tako je plovan bio siguran, da se Martin nije varao, kad je tvrdio, da ga je vidio, a po tom je i u Musinku leglo uvjerenje, da se je doista vratio. Osjetila je, kako joj se srce širi od milja i zadovoljstva, a duša joj udarila na oči i obraze, raspjevala se, razbuktala se i rascvala toliko, da je pod svaku cijenu tražila puta i načina, da pokaže cijelom svijetu, kako se Vulinim povratkom zbio golem događaj u njezinu životu — — — Zašto je to baš tako, ne bi znala nikako razjasniti, ali je osjećala tu istinu žestoko kao smrt!

U takom raspoloženju odleti žurno kući i već s praga poviče:

— Majko, majko, 'esi čula?

— Nude, nude!

— Vratije se Vule! 'Est, očiju mi, veli stric Martin.

— Ne viruj, 'rano! — odgovori Bara suhoparno i ne dajući velike važnosti tom predmetu razgovora. — Kad uni koga uklište i strpaju u štokauz, unda taj šale ne izlazi, dok su mu kosti i meso skupa! Viruj ti majki svojoj.

— Al' kad veli stric Martin!

— Neka, neka un veli! A 'e l' ga un vidije svojim očima?

— 'Est uprav svojim očima — potvrdi Musinka i htjede reći, da je s njim i govorio, no dosjeti se, da to nije, pa zamukne.

— A 'e l' š njim divanija? — upita Bara i prisili Mariju, da i tu okolnost razjasni, no ona se ne smete, nego žurno odgovori:

— Uprav — — I divanije i nije divanije! Zva' ga j' i vika' za njim, ali je Vule bije daleko, pa ga nije čuje, a morda se ni nije 'tije odazvati. Al ga je vidije i pripozna' ka' ja sad tebe što gledam.

— A nu! — popusti starica. — More biti, da j' i doša'!

— Doša', doša'! — utvrđivala je Musinka. — Stric ga je Martin vidije, ka' ja sad tebe što gledam.

— More biti — — I govorili su mnogi, da nije ništa kriv, pa jêr unda ne bi doša' i prije reda? — — I 'vala Bogu, da j' doša'. Pravi je un čovik. Sad će se morati mam ženiti, jer će ga poisti uši, ako bude sam i na tuđoj milosti.

Na te se riječi Marija trgne, kao da ju je svekrva bocnula iglom. Nije prije pomišljala na okolnost, da bi se Vule doista morao ženiti, jer mu je kuća posve prazna i pusta. Samo je željela, da se čim prije vrati, pa onda — što bude, a ona nije pravila nikakvih osnova, niti je nagađala, što bi tada moglo biti.

— E, a da, man će se morati ženiti! — potvrdila je svekrvinu misao, jer je osjetila, da ne smije preko te njezine izjave prijeći šutke ili kao da je uopće nije ni čula.

— Nije njemu do čekanja — ustrajala je Bara na istom pitanju kao za okladu, a Marija je sa strepnjom očekivala, kad će prestati, jer joj se činilo, da je svaka riječ dugačka vječnost — — —

Poželi da Musi saopći tu veliku novost, no sledi se na samoj pomisli, dah joj zastane, kao da su je ulovili u krađi, a pogled se ukoči na nekoj neodređenoj točci. Osjetila je svi-

jesno i jasno to svoje raspoloženje i sva zatreperi od uzrujanosti.

— Ajme meni! — šane i udalji se od svekrve, da joj ne opazi izobličena pogleda i blijeda lica. Ona je naime sama bila sigurna, da tako izgleda, iako se nije mogla vidjeti. Ujedno se sjeti, da Muse uopće nema kod kuće i da ne će ni doći nekoliko dana, jer je radio u Smokriću na nečijoj kući tesarske poslove, pa je preko cijelog tjedna tamo, a samo subotom uvečer dolazi kući, da u ponedjeljak zorom opet otide. On je samouk u svakom zanatu: i tesar i zidar, a bio bi i kovač, ali veli, da ne će da kvari posao stricu Nikolici, a i ne veseli ga, da radi u vignju. Voli biti vazda na zraku i da nije prikovan za jedno mjesto. Kad se je bio namjerio na nekog Kotarca, iz nekog sela kraj Benkovca, koji je bio kao i on, preuzimao je naprijeko i tesarske i zidarske radnje u cijeloj okolici i prilično zarađivao. Naravno: nijesu to bili ni veliki ni skupi poslovi, a nije ih ni Bog zna koliko, ali se je uvijek nešto našlo, a kad ne bi ništa takoga bilo, cijepao bi šimlu kao i za pokojnog ćaće i prodavao je u Dalmaciju.

U tim je svojim poslovima češće pomišljao na druga Vulu sa iskrenom žalbom i laganom tugom, jer kako su njih dvojica mogli raditi, kad bi se složili i legli u posao, tako nije Musa mogao ni s kim drugim niti su bilo koja druga dvojica mogla raditi kao njih dva.

Glas je o Vulinu povratku dopro i u Smokrić do Muse, prije nego je pošao kući, i u istom času odluči, da će se s njim uortačiti za radove na gradnjama. Poželi da ga što prije vidi baš najviše s toga, što je znao, da je sada Vule kao riba, kad je izbace iz vode i — zijeva, umirući od želje za kapljicom vode. On sada umire od straha pred životom, koji mu ne pruža ništa do gole bijede i sirotinje, pa mora nešto početi, čim će se moći prehranjivati. Musi je to bilo posve jasno, a isto mu je tako bilo najnaravnije, da njih dva rade skupa. Ni na što drugo nije pomišljao, noseći se tim mislima, pa je i ostalima pripovijedao, kakav je Vule radnik i kako njih dva mogu raditi, da se pripovijeda.

— Nas dva ka' dva paripa! — govorio je drugovima na gradnji. — A da vi vidite Vulu, kad se malko ljutne, pa upre! Mislije bi, da je zmaj!

Naletje mu misao, da bi bilo najpametnije, da te večeri, kad je doznao za Vulin povratak, poslije večere ide kući i da se usput svrati k Vuli, pa da odmah s njim govori i da mu razloži svoju osnovu. Bio je četvrtak. Sutradan bi se morao vratiti do izlaza sunca ili izgubiti nadnicu. Nije htio ni jedno ni drugo, jer bi bilo ludo, da ostaje bez nadnice, a ne bi bilo pametno, da gubi noć, kad je umoran kao crna zemlja, a noć bi gubio, jer do kuće ima oko dva i pol sata dobra hoda, toliko natrag, a neka barem toliko izgubi u razgovoru s Vulom — ode noć! Odluči, da čeka subotu, tješeći se, da Vule i tako ne će odmah odlučiti nešto, što bi onemogućilo Musine osnove, jer i tako nema velika izbora poslova, koji bi mu odgovarali, a koji bi ga mogli i najsiromašnije prehranjivati.

Vule se je međutim snalazio u kući, oko kuće, u selu i u bližoj i daljoj okolici. Sve mu je bilo poznato, kao da nije nikad ni odlazio od kuće, no u isti čas i strahovito tuđe, hladno, neprijatno i skoro neprijateljsko. Najviše su ga smetala djeca do petnaeste godine, jer ga nijesu poznavala, pa su se jatila oko njega kao na čudo. Kud bi se god makao, opazio bi iza drveta ili grmeča ili plota po nekoliko tih malih glavica, koje su se priljubljivale jedna drugoj i nešto šaptale, a što su mogle drugo šaptati nego o njemu?! To je bilo posve jasno i smetalo ga, no nije znao, kako bi tome izbjegao, odnosno, kako bi djecu izliječio od te radoznalosti. Najzad, i sam je bio dijete, pa ih mora razumjeti. Osim toga je i druga okolnost pomogla, da je brzo prebrodio tu neugodnost: neprestano je živio u mislima sa svojom Kajom i toliko bio njom zabavljen, da je jedva dospijevao da se poda i drugim mislima i osjećajima.

U zatvoru je bio malo pomalo otupio. Kajin je lik svetački svijetlio pred njegovom dušom, kad bi god na nju pomislio, ali je s vremenom mislio o njoj posve smireno kao o dalekoj pjesmi, koja je zamrla, ali joj se još uvijek viju zvukovi nebeske jeke, koja ne će uminuti iz njegove duše. Ona će tu ostati tako dugo, dok bude i njega, a kad on otide s ovog svijeta, ta će jeka s njim, da se sastane — sa pjesmom živom i svježom — — —

Kad je došao kući i uhvatio zgodu, da se skrije na sjeniku — a to je bilo istom uvečer, kad je pošao spavati — pred

njegovom je dušom oživjela nekakva daleka i nejasna pjesma, ne uspomena na ljubljenu ženu, nego ona sama, ona cijela u svoj svojoj ljepoti, toploti i nježnosti. Kad se je spustio na ležaj, prekrstio se i zazvao Boga u pomoć, osjetio je pod svojim dlanom njezin topli obraz i počeo ga dragati i milovati joj kosu baš onako, kako je to činio one tri jedine anđeoske noći. Bila je toliko živa kraj njega, da mu se učini, da čuje, kako diše, pa malko priguši dah, da može bolje prisluškivati tim nebeskim titrajima zraka, koje izazivlju njezina pluća.

— Isuse, Isuse — šaptao je posve nesvijesno, u omaglici uspomena i težini bolova, koji su uskrsavali i hvatali se njegova tijela svježom snagom i pomlađenom odlučnošću u suludu naletu. — Spasitelju — — — ni Ti nisi pravedniji ni lipši otiša' na drugi svit — — —

Učinilo mu se, da će proplakati, kao što je ono plakao dva dana prije glavne rasprave. Do tog je časa njegovo oko ostalo suho i grlo ukočeno u jecaju, koji nije mogao probiti da se pojavi, pa su mnogi pomišljali, da je to značajka okorjela zločinca, koji bi se mogao i nasmijati i naspavati kraj svoje žrtve, dok on sam nije uopće ni razmišljao, zašto je tako okamenjen. Nosio je grozotu svoje sudbine mirom drveta, koje ima drugačije spravice za iživljavanje nego čovjek, pa je stoga i neosjetljivo za sve ono, što čovjeka tjera na bodove, na vješala i u ludnice. Tako je nosio Vule, dok dva dana prije rasprave ne provali muka iz dubine utrobe, zabije se u mozak, širom mu razjapi usta i oči, pa rikne urnebesnim bolom i polije ga potokom suza. Jecao je i grcao u sav glas tolikom snagom i nesmirenom ustrajnošću, da su drugovi u izbi pomislili, da je poludio ili da ga je uhvatio grč plača i jecanja. Zvali su ključara, da ga izvede, no ključar ih je sve opsovao, udario Vulu ključevima po leđima kao u šali, no tako, da se je uleknuo kao pod usijanim željezom, ali nije prestao plakati.

— Kukavico, bojiš se rasprave i osuda, a nijesi se bojao, da je zakolješ ka' pile! — dobaci mu neki tat.

Vule ga nije razumio.

— Škičiš ko svinja, kad je vode na panj — nastavljao je onaj, želeći da dobije odgovor — a kad si razmišljao, kako ćeš ubiti čovjeka, onda te nije zabolila ta bundica, koju zovu dušom!

Svi su se uznici od srca smijali toj tatskoj mudroliji osim Vule, koji je nije ni čuo. Njegov je plač bio toliko jak, da ga je posve odijelio od ostalog svijeta i od najbližeg društva, pa ga prijatelj tat uhvati za ruku i zadrma:

— Čuješ, druže i prijatelju: mi smo kradljivci ipak pošteniji od vas krvnika. Nikad ne učinimo toliko zlo, da bismo morali poslije urlikati od grižnje savjesti, ali ne mora nikad zaplakati ni onaj, koga okrademo, jer da nije dosta imao, ne bismo mu bili ni odnijeli, a gdje dosta ima — još uvijek i njemu ostane. Osim toga, mi smo bolji i stoga, što se iza nas dade vazda sve popraviti, a iza vas krvnika može popraviti samo Bog, a on ne će da se miješa sa razbojnicima, pa ostavlja sve onako, kako to vi zaprasite. I sada tu urličeš!

— Proði me se! — odreza Vule nenadano i veoma osorno.

— Procvrkuta ptičica! — usklikne tat podrugljivo. — Gledaj, tamo u ćošku leži tvoja žrtva — reče, pokazujući rukom i izobličujući lice kao od groze i užasa. Vule omahne i opali mu zaušnicu, da je sva ćelija odjeknula, a u istom trenu skoči tat na njega i počne ga nemilice udarati šakama po glavi. Vule je uzvraćao, no tat je bio još krupniji i jači, a napose i mnogo vještiji tučnjavi, pa ga je nemilice izubijao. Društvo je oko njih stajalo, smijalo se i bodrilo sad jednog sad drugog kao borce u cirkusu. Vuli je počela teći krv iz usta, pa je vjerojatno ta okolnost ponukala neke trjeznije, da ih rastave.

Pod batinama je uminuo plač i jecaji su nestali.

To mu je bio jedini plač za pokojnom Kajom — dostojan velikih ljubavi i golemih žalosti. I sad mu se opet učini, da će ga svladati tuga i nagnati mu suze na oči, a jecaje u grlo, no — ne dogodi se ništa. Neopazice se je i sve polagano smirivao kao vatra, kada na ognjištu dogorijeva: polako se, nenapadno hvata pepeo na žeravicu i troši je, dok je ne izjede kao rđa gvožđe. Osjetio je, da se u njegovu nijemu bol i tugu neprekidno i nametljivo miješa pitanje, što će i kako će sada. Mora se odlučiti, mora urediti život nekako — kako bilo, samo da može živjeti. Dok je bio u kaznionici, nije na to pitanje nikad ni pomislio, kao da uopće nije vjerovao, da će živ iz tih zidina. Nikad, baš nikad nije stajao pred zagonetnim, strašnim i neumoljivim upitnikom:

»Čovječe, što će sutra biti s tobom?«

Stric Jerko je prvi nesumnjivo jasno bacio pred njega to pitanje i ujedno mu dao slamčicu, za koju se može uhvatiti,

rekavši mu, da može s njima dvoma, dok se ne oženi — — — Dok se ne oženi — — — Ni na to pitanje nije prije pomišljao. Posve mu je novo, kao da je iz neba palo na njegovu glavu. Uostalom — kako bi i mislio na ženidbu, kad mu je Kaja još tako silno blizu?! Gdje bi ona druga mogla stati, a da je Kaja ne istisne?! I sad mu je naletjelo i to pitanje, pa se isprepletе sa tugom i pitanjem o sutrašnjici toliko, da najzad nije više ništa razabirao. Priklopio je vjeđe, skupio se u hrpicu svoje neizvjesnosti i tuge, svim se tim ovio kao mutnom maglicom i živio životom biljke, koja mirno čeka sunčeve zrake, da je othrane, oplode i sprže kao što mirno čeka i nestašno janješce, da je popase, ili nerazborito dijete, da je otrgne i baci. Tako je i on mirovao u svom nemiru i pustio misli, da se viju i nestaju u daljinama, koje su nedohitne njegovu umu.

— — — Ženiti se?! Mogao bi i morat će — — — I živjeti treba još prije ženidbe. Najprije to, a onda ženidba. Najprije treba nešto urediti, da ima na što dovesti ženu. Ženu dovesti?! — — — A Kaja još svuda — — —

Sutradan je sa stricem išao na posao. Nešto su okopavali na njivici kod Opsenice. Vule se je rado zagledavao u vodu i prisluškivao, kako valići žubore, kad voda naiđe na kakvu zapreku. Divna je ta mala Opsenica. Kao dobra drugarica, koja nikad ne izda: i tjera mlinove i valja stùpu i napaja blago i goji ribe i rakove, i pere rublje i kupa djecu i — radi uopće sve, što trebaju ti njezini prijatelji težaci u vezi sa vodom. Nije to tako Vule razmišljao, ali je osjećao iskrenu naklonost prema tome dragome potoku, kraj kojega je odrastao kao kraj majčina krila. Doista: seoska djeca rastu kraj majčina krila, na koje dospijevaju, samo dok ih majka doji i podoji, i nikad više i nikad dulje. Tako je Vule rastao i kraj Opsenice skupa sa svojim drugovima i tako rastu sva djeca iz njegova sela i prije njega i poslije njega, pa tako i ova, koja sada sa najvećim zanimanjem nastoje da uhvate svaku njegovu kretnju i pogled.

Bacajući pogled na vodu, pomisli, kako on pozna svaku njezinu kapljicu — baš kao da su te kapljice nepomične od njegova rođenja do danas. Tako se to čini svima, koji je poznaju od djetinjstva i koji je osjećaju kao svoju kućicu, kao svoju njivu ili kao svoju kravicu ili ovčicu, a tako je osjećaju i gledaju svi bez ikakva izuzetka. Dobra je ta naša mala

rijeka, i kad je u koritu i kad se zabrtve Ponori, a ona se razlije i nadme se, pa misli, da je cijelo jezero, jer joj je tada tolika površina, da je mogu samo ptice preletjeti i oko pregledati. I tad je vrlo dobra, pa nitko ne pamti, da je ona ikad udavila čovjeka. Bože sačuvaj. Vule je marljivo radio, a misli su se sustizale i jedna preskakivala drugu tako, da se nije ni kod jedne duže zadržavao. Pustio ih je, nek se roje i lete kao pčele po cvijeću, a njemu je godilo, što ga nije ni jedna uhvatila za grlo i srce, pa nemilice oborila poda se i mijesila, kao što žene mijese tijesto za kruh. Malo su on i stric razgovarali, jer njemu nije bilo do razgovora, a i naučio se je u kaznionici šutjeti, a stric Jerko je bio star, pa mu je bilo dosta da maše motikom posve nijemo i šutke. Tek bi gdjekad, kad bi htio odahnuti, stao, uspravio se i podbočio ruke na držalicu, teško otpuhnuo, obrisao zamazanom rukom znoj sa čela i počeo govoriti:

— I tako, vidiš: taki ti je taj težački život!

Vule nije ni zarezao, što stric reče, jer je to čuo nebrojeno puta od svog djetinjstva do danas. Tako redovno govore svi, svi se jadaju, svi se tuže i svi priželjkuju nešto posve neodređeno »bolje«.

— Tako, tako, moj sinko! — potvrđivao je i utvrđivao Jerko. — Dok moreš nogu za nogom, lupaš motikom, a kad ne možeš više, unda tebe lopatom u glavu.

Vule nije osjećao težine života i da se nije desila ona nesreća, sigurno bi bio potpuno sretan i zadovoljan u svom krvavom znoju i otvorenim žuljevima. Njegova je narav taka — nosi sve kao posve naravan tovar, o kom ne može biti rasprave. Njemu je i u zatvoru bilo — lijepo i dobro, ukoliko tu dolazi u ocjenu samo i isključivo život u zavodu. Ništa mu nije teško i nije nikad bio kažnjen zbog svoga vladanja. I sada bi on bio sretan i zadovoljan, ne bi se bojao života i njegovih zagonetaka, da ne nosi na svojim leđima bolove svoje neprežaljene Kaje. Ovako — — — nosi i tinja u nekom neobjašnjivom iščekivanju i ne sluša ni strica Jerka ni bilo koga drugoga, kad mu počne sipati šuplje mudrosti o težini težačkog života.

I slijedeći su mu dani prošli bez ikakva većeg događaja, osim što je opazio, da je nekoliko puta upitao za Musu i Musinku. Ljudi to nijesu zarezali, jer se je on svaki put zatekao

na tom pitanju kao u krađi i odmah pitao i za druge znance i prijatelje tako, da je potrpao neobičnost toga pitanja. Nije se pitao, zašto pita baš za njih dvoje i zašto bi to bilo neobično — nije dospio da raščlanjuje oko njih te svoje misli, dok je u isto vrijeme Musinka gorjela od puste želje, da ga vidi. Ipak — žensko je mudar stvor Božiji! Njoj je bilo posve jasno, što je to goni, ali joj je bila još jasnija ona davna spoznaja, da je — tuđa žena, pa je pazila, što radi. Znala je, da sada ne može nikud nestati ili barem — da nije vjerojatno, da će nestati, pa je sama sebi nalagala strpljivost i razboritost. U njoj je režala želja kao pseto na vezu, da otide u rod, e da bi se otuda nekako prebacila preko Doca Kresojića k Serdarima i vidjela Vulu, ili možda — tko zna! — možda se on nađe gdje u njihovu selu ili u blizini na tuđoj njivi, baš kao što je bio i onog puta, kad ga je upozorila na prijetnje poludjela svijeta. Možda — — — Izgarala je od želje, ali se je ipak svladala, i to najviše pod pritiskom misli, da ne smije ništa učiniti, kad Muse nema kod kuće. Ne smije i ne će da poleti na sastanak s Vulom, dok Musa nije u blizini, jer bi moglo biti i još kako sumnjivo i izazvati Musu na najteže ispade.

Svladavala je svoju čežnju i halapljivo lovila svaku vijest, koja je o njemu doprla u njezino selo, a tih je bilo. Ljudi su prepričavali, i što su čuli i što nijesu čuli i što su znali i što nijesu znali. Tako je došla sigurna vijest, da se ženi. Uzimlje, vele, Mandulu Josipovu. Ta je vijest Mariju ugrizla za srce, ali se je odmah počela uvjeravati, da to nikako nije moguće. Zašto bi to baš bilo nemoguće, ne bi bila znala obrazložiti, ali je osjećala, da je tako, i neprekidno uvjeravala samu sebe, kako je to doista posve isključeno. Možda će se on i ženiti, i morao bi se ženiti, jer ne može ostati čovjek sam, ali — Mandula ne će nikada leći uz njega. To je sigurno! Koga oženio da oženio — — — Teško joj je bilo o tom misliti, iako joj je naletjela misao munjevitom snagom i brzinom, da — nje ne može uzeti, kad je tuđa žena. Ipak joj je teško i žao, kad pomisli — — —

U takom ju je raspoloženju zatekao Musa, došavši kući u subotu oko pola noći. Ona je, doduše, već spavala, no čim je on preko dvorišta lupnuo nekoliko puta nogom o kamenje, ona se je prenula i našla se u mislima kod Vule i prevrtala

pitanje njegove ženidbe. Pa, kako bilo da bilo, ali da ga već jednom vidi, da prosudi, je li se veoma promijenio u ovih dugih, dugih skoro deset godina — — —

Po koraku je prepoznala Musu, pa se obočila na lakat i tako ga čekala na toplom ležaju, zamišljajući, kako bi joj bilo pri duši, da se to mjesto njega nenadano pojavi u okviru malih vratašca — Vule. Kako bi bilo?! Svakako bi joj od veselja srce poletjelo u grlo, a krv šiknula u obraze, ali inače — uhvatila bi groznica tuđu ženu, kad bi osjetila blizinu najmilijega — — —

— A budna ti, junače?! — reče Musa veoma toplo i ljubazno, provlačeći se kroz vratašca. Bila je puna mjesečina, pa je njegova sjena pala baš kraj Marije na raširenu plahtu. Marija opazi tu sjenu i učini joj se, da je slična medvjedu. Tako je bio premotan njegov lik u okviru malih vrata, a mjesečevo ga je svijetlo bez ikakva uljepšavanja i laskanja bacilo sjenom prema Mariji.

— Evo me, evo! — odvrati mu i ona istom toplinom i srdačnošću. Čula sam te, čim si okrenije s putine amo. 'Esi susta'?

— A naradije sam se, ne boj se — odgovori on, spuštajući se na slamu kraj nje. — A ti?! 'Este li svi zdravi? Majka i dica?

— 'Vala Bogu, svi zdravi. Gala nam je ništo bortala, pa sam joj puštila krv i mam joj je bilo bolje. I 'edno nam je pile odnije lovac, poganac ga prikinije, da Bog da'. Nesritni je Paut — znaš ti njega: berleša ka' berleša! — pušta' ovce u Markovinku — —

— 'Esu li mnogo štete načinile? — upade joj on u riječ.

— Nisu, ne. Ja sam uprav unuda prošla i opazila, pa istirala ovce, a njega 'edva našla, 'di se sa dicom plova.

— A nu!

— I stric Nikolica je tu ništo tesa', pa mu je triska vrcila i Roku malko grecnila po nozi, al nije jako — nastavljala je Marija svoj tjedni izvještaj.

— Lipo, lipo — — — I sve drugo u redu?

— E.

— 'E l' još što novo?!

— Uprav nije ništa — odgovori ona, osjetivši neodoljivu želju, da mu najzad reče ono, što ju je najviše tištalo i peklo

— da je Vule došao iz kaznionice i da kažu, da su mu ostatak kazne oprostili, jer da su ipak svi uvjereni, da je on posve nevin kao malo dijete, no ipak se svlada i ne reče ništa.

— I baš, veliš, ništa više? — upita malo drukčijim prizvukom.

— Ne sićam se više ništa — odgovori ona posve mirno, iako je pomislila, da on možda ipak šiba na ono pravo pitanje.

— A ne znaš, da se j' Vule vratije? — reče malko povišenim glasom, al' ne ni ljutito ni izazivački.

— E, to znam! — odgovori ona spremno. — 'Est to, al' to nije novost ni u kući ni u selu, pa se nisam sitila, da ti i to rečem.

— 'Est i tako! — reče on posve zadovoljno, kao da je jedva čekao, da čuje, kako će rastumačiti tu svoju šutnju. Očito je bio zadovoljan, pa posve mirno nastavi:

— 'Esi ga vidila?

— Nisam. 'Di bi ga vidila, kad amo nije dolazije ni ovud prolazije, a ja nisam išla kući našoj — odgovarala je ona tako mirno i sabrano, da je bila upravo presretna zbog takog svog držanja.

Musa joj je počeo potanko pripovijedati, kako se je svratio k Vuli i s njim razgovarao. Bio je veoma zadovoljan, a da je mogao samo i slutiti, koliko je veselja i koliko novog života stvorio svojim prijedlogom u Vulinoj duši, bio bi zbog toga osjetio još veće zadovoljstvo.

Musa ga je našao pred kućom. Sjedio je na panju i nekakvim štapićem šarao po prašini. Već je bila duboka noć i skoro je cijelo selo počivalo u teškom prvom snu poslije naporna dana. Kad je čuo nečije korake, malo je podigao glavu, ali nije prestao šarati prutićem, a kad se iza ugla njegove male kućice stvori pred njim Musin lik, naglo ustane, ispusti šibu iz ruke, stupi dva koraka, pruži ruku i opet stane bez i jedne riječi, kao da je nenadano okamenjen u tom stavu. Musa mu žurno priđe, prihvati pruženu ruku i bez ikakva ga premišljanja zagrli i srdačno poljubi. I Vule uzvrati cjelov, osjetivši prvu radost i zadovoljstvo, otkad se je povratio. Taj je osjećaj prevladao sve ostale, pa reče nagonski:

— Baš ti 'vala, ka' bratu!

— Na čemu? — iznenadi se Musa, koji taj susret nije ocijenio tako kao Vule. Njemu je bilo posve naravno, da se poljubi sa drugom i prijateljem, s kojim se nije vidio dugi niz godina, a da nije ni pomišljao, da time čini neko osobito djelo prema čovjeku, koji se — vraća u život.

— Tako! — odgovori Vule smeteno. — 'Vala ti na svemu. I... eto: 'vala ti, što si se svratije.

— Baš mi je drago, da si doša' — reče Musa, držeći neprekidno Vulinu ruku u svojoj. — Sad, eto, triba pljuniti u šake, pa početi raditi.

— A da, man tako. Već sam i počeje tu sa stricom — tumači on.

— E, e. Nego, znaš, Vule — navijao je Musa na svoju misao i sve se skanjivao, razmišljajući, što bi i kako bi — ja sve mislim, da bi bilo najbolje, da ja i ti skupa — — — Tako: ja znam i tesati i zidati, a i ti si višt svemu, što težačka kuća triba, a oba smo još u snazi, pa ćemo skupa.

Lipo. Pogodi' ćemo, napriliku, da načinimo čoviku štalu za toliko i toliko. I načini' ćemo je, a naša j' stvar, koliko ćemo potrošiti, a čokino je, da plati, koliko smo pogodili. Eto, tako ćemo skupa i sve, što zaradimo, dili' ćemo ka' braća i pravi ljudi. Evo ti ruka.

Vule bez riječi primi pruženu desnicu.

— Evala ti, pobratime! — reče Musa i čvrsto mu stisne i strese ruku. — Već sam i umerka', što ćemo najprije pogoditi.

— Nude! — upita Vule.

— U Lipaću će Mateša Vidaković graditi štalu, pa...

— Ne ću u Lipaću raditi! — prekine ga Vule u riječi, a Musa se odmah dosjeti razlogu i reče:

— Ni ne triba! I nije Mateša pravi čovik — govorio je Musa, nastojeći, da zamota istinu i da se Vule ne dosjeti, da Musa zna, da ne će da radi u selu, iz kog je njegova pokojna Kaja. — Ja sam samo tako pomislije, al' ima i još drugi' radnja. Jankić Prpić u Cerju misli graditi kolnicu i veliku sušu.

— To bi dobro bilo — prihvati Vule.

— Za poslove se ti ne boj. To će biti moja briga. Nisam ja jučerašnji, pa da ne bi zna', 'di se što more zaraditi. I tako —

govorio je Musa i zanosio se osnovama i budućim uspjesima — — —

— Stric Milíca umri, Bog mu da' duši lako?! — reče Vule, jer mu je bilo navrh jezika, da upita za Mariju, no onda osjeti, da nije potrebno, da to bude prvo pitanje.

E, već dugo, moj brate — potvrdi Musa. — Bog mu se smilova' dušici, teško mi je brež njega, al nema druge.

— A strina Bara dobro? I Marija? — nastavljao je polagano pitanjima, kao da izvršuje neku tešku dužnost.

— Nji' dvi dobro. Zdrave su, a drugačije — eto: muče se. Dica nam pomriše, pa Mariju satra to, a mate' mi ubi starost i žalost.

— E, a nu, moj brate. Što ćemo — govorio je Vule samo da ne šuti.

— A ti?

— Sam znaš, pa sudi.

— E, da. A nu! — — — Al' triba živiti, a priko Božije se ne more.

— 'Est to.

— 'E l' ti bilo teško — — tamo?

— Nije. Jêr bi mi bilo teško? Nit sam bije gladan nit mi je kislo za jaku. Nego — — —

— E, da — — —

— Pusto, moj brate — — — o'de — — —

— E, al', brate, nemoj ti budaliti, man se ženi, dok štogod skupiš pod krov. Nemaš ti više što čekati.

— I ja se bojim, da j' tako — — — A, vidi' ću još — — —

— Nemaš što gledati, man curu ja kakvu mladu udovicu, koja bi ti mogla narađati dice. Ništa ti drugo više nemaš gledati.

— 'Est to, al jope' — — — Nije mi žurbe — — — Eto, samo kad ću ja imati dosta posla, unda j' meni lako za sve drugo — govorio je posve novim glasom i raspoloženjem, te je upravo osjećao, kako mu krv brže kola po žilama i srce lakše i veselije bije. Osjeća novi život prvi put, otkad je prekoračio kaznionički prag bez broja na leđima, i veseli se, kao što se već davno nije ničemu veselio. Oči su mu zasjale životom, a žile se napele snagom, pa se nekako napadno protegne i uspravi, što je najviše mogao. Nije bio mnogo niži od Muse, a nekada nije bio ni tanji od njega, no sada opazi golemu i napadnu razliku. Musa je bio ipak prilično gojan — iako je velika rijetkost, da bi graničar bio debeo! — dok je on potpuno suh, sama kost i koža, pa je odijelo visilo na njemu, kao da je metnuto na trklju. Uza sve to je osjećao, da je krepak i jak, jer je bio potpuno zdrav. Zatvor nije načeo njegovih pluća niti je uopće zagrizao u bilo koji dio njegova tijela, nego ga je samo ispio i iscijedio kao limun. Do ovog časa to nije tako jako ni osjećao, jer su u zatvoru bili svi taki, a kad je došao kući, nije mu moglo pasti na um, da se uspoređuje sa bilo kim, i tako nije ni opazio, koliko je napadno mršav, dok sad ne stade kraj Muse.

— Za posao se ne boj! — ponovno ga je uvjeravao Musa.

— A drugo će već dati Svemogući — odvrati Vule. — I tako se priko Njegove ne more, pa što bi unda i — — — Tako — — —

Prije rastanka su se dogovorili, da će ga Musa pozvati, čim svrši u Smokriću, a to će biti polovicom slijedećeg tjedna. Međutim će on udešavati, što je potrebno, da im ne izmakne posao u Cerju, a izmakne li i to, ako Jankić bude htio da radi sam sa plaćenim majstorima i težacima, Musa će već naći što drugo. Ne nađe li tesarske i zidarske radnje, ići će u planinu cijepati šimlu ili tesati dužice. Svakako će raditi skupa — utvrđivao je Musa, kao da drugačije uopće ne može ni biti, a Vuli je to bilo neizmjerno drago, jer je kroz dugogodišnje robovanje izgubio osjećaj samostalnosti i pouzdanja u sama sebe, pa mu je ovako društvo — Bogom poslana pomoć. I još k tome baš Musa — — —

Na toj se činjenici nije ustavljala Vulina pažnja, ali — nije mu prošla neopažena! Baš s Musom — — —

Marija je s prigušenim dahom slušala Musino pripovijedanje i veselila se u svojoj duši kao malo dijete, što će joj tako biti moguće da češće bude posve nenapadno u Vulinoj blizini — — — Ništa drugo ne treba nego samo da joj bude blizu, da vidi njegovo živo oko i da osjeća na sebi njegov vrući pogled.

— I tako će to biti — svršavao je Musa pripovijedanje.

— Uprav lipo — reče ona posve tiho i pomisli, kako bi bilo još ljepše, kad bi mogla razvesti pitanjima o Vuli, ali — ujede se za jezik i zanijemi.

Stajala je u vodi skoro do koljena, nagnula se preko perala i udarala prakljačom po Musinoj novoj košulji. Bila je od čiste konopljene pređe, a Bara ju je skrojila u nekakvom čudnom nestrpljenju prije nego je platno bilo dovoljno ubijeljeno i smekšano, pa ju je Marija jedva sašila, a još je i sad pod prakljačom tvrda, kao da je iz hrastove kore, a ne iz platna.

Kako je snažno udarala, gornji je dio tijela pravilno podizala i spuštala u jednakim razmacima, kao da vrši sveti obred nad strpljivom rubeninom, koju je udarala na uglačanoj kamenoj ploči. Bila je posve sama, pa su ploče lijevo i desno — svega njih osam — nijemo pribivale njezinu poslu i čekale, kad će doći još koja žena iz sela, da i njih uposli. Velika je rijetkost, da su sva perala najednom zauzeta, ali je još neobičnije, da je samo jedna peračica na njima. Selo je veliko, pa dok se sve kuće obredaju, uvijek je po neka na Ojevcu. Tik uz perala je i jako vrelo, mnogo jače od onog kraj Opsenice kod Mostišta, pa se žene tu dnevno sastaju i roče, što idući na pranje, što idući po vodu.

I danas su se već izmijenile na vrelu brojne vodarice i svaka je sa Marijom podivanila o dnevnim poslovima, mukama i brigama. Redovno se svaka mora potužiti i onda pohvaliti, da prikaže, kako je njoj najteže, a zatim — kako je ona ipak izabrana žena »ka' 'edna po 'edna«!

— 'Esi li, jadna?

— A evo. Što ti radiš?

— Koveljam. A ti?

— A nu! Moglo bi biti i bolje, al 'vala Bogu.

I tako to redovno počinje, dok se onjuše i utvrde, kakve je koja volje i raspoloženja, a zatim se nastavlja otvorenije i brže. Marija je kroz kratko vrijeme izmijenila misli sa njih desetak i znala sve novosti i iz sela i iz cijele okolice.

— 'Esi li čula, jadna ne bila — reče joj Janja Stipurinova — da se Vule jope ženi?

— Očiju ti? — iznenadi se Marija, uspravi se i spusti prakljaču niza se kao sablju.

— E, e! Nije se kukavac man vratije iz štokauza i jope srlja.

— Kuda srlja? — začudi se Marija još jače.

— Kuda? U vraga srlja, koji će ga i jope ukupiti, al ovaj ga put ne će tako brzo puštati iz svoje torbe, man će š njim začepiti zulu! Ne znaš ti, da un ne more man ubiti svaku, koja pođe š njim u slamu!

— Bog bije š njim i Majka Božija! — reče Marija prestrašeno. — To još nisam čula, a svašta sam čula.

— Kad ti ja velju!

— To samo lažu na njega — reče Marija, osjećajući neodoljivu potrebu, da ga brani.

— Što lažu?

— To — — lažu, da će se ženiti. Nije man doša'.

— Lako za to, al ne lažu, da će un i drugu zaklati!

— Bog bije š njim i Blažena Gospa — — —

— Gotovo ti je, kad ti ja velim! — utvrđivala je Janja, prtila fučiju na leđa i odlazila, dok je Marija ostala kao ukočena. Ništa ona ne vjeruje, što o njemu laju i izmišljaju, jer ga ona osjeća u svojoj duši i dala bi dušu svoju za njega. Ona vjeruje, da je on čist i od Kajine krvi, a kamoli da bi dopuštala mogućnost, da je na njemu nekakvo pasoglavsko prokletstvo, koje bi ga gonilo iz zločina u zločin. Uostalom — tko pamti, da je još kada postojao nekakav pasoglavac osim u narodnim pričama?! I baš da bi takav bio Vule, koji svojom muževnošću spada među najzdravije i najjače mlade ljude!

Izgarala je od želje, da ga već jednom vidi, ali joj se nije pružala zgoda. Očekivala je, da će u nedjelju biti kod crkve, no nije došao. Kad je vidjela, da ga nema, nenapadno se je umiješala među Serdarske žene, da se s njima upita za zdravlje, očekujući, da će koja početi o Vuli. Naravno, nije se prevarila, jer je to bio najzgodniji i najsvježiji predmet razgovora.

— Ku'n da j' kukavac izvađen iz groba — reče neka.

— A kakav je to bije pravi čovik! Ka' gora, a sad ka' osušena ovčija mišina: sav jadan i kukavan, smežuran i pocrnije u obrazu ka' crna zemljica.

— A 'e l' drukčije zdrav? — upitala je Musinka oprezno i nenapadno.

— Veli, da j' zdrav ka' drinovina — potvrđuje Vulina susjeda.

— I uprav si ti š njim divanila, ka' sad što nas dvi divanimo?

— La! Bog s tobom! — čudi se ona. — Kako ne bi š njim divanila, kad smo prve komšije.

— Znam, znam — penta Marija u neprilici, da prikrije svoju zavist, što je ta s njim razgovarala, a ona ga nije još ni vidjela — nego velju: i un razgovara sa svakim, i tako? — — —

— Ma, Vule, Vule, koji je i bije, samo što ga j' popilo ka' rosu i nema ga što viditi!

— Al vindar — kad bi koga ujtije u šake? — umuje Marija, da ga nekako brani od tolikog ponizivanja i poništavanja.

— Ne velju ja, da bi mu bilo lako — — —

— I ja tako mislim! Kad veli, da j' zdrav, unda će se un brže bolje povratiti.

Pomislila je bila, da bi išla sa misarima putem prema Mostištu i onda baš ispred Vuline kući k roditeljima, pa istom popodne k svojoj kući, no nikako nije mogla izmisliti pametna razloga, a samo zaslijepiti, pa udariti kao muha u kašu — nije htjela, jer je još bila pri sebi. Među ostalim je narodom opazila i strinu Lujeru, pa je u velikom krugu pošla od žene do žene, dok nije nužno morala i s njom stati.

— Ko se more s tobom sad, strina Lujo! — reče joj šaptom, da ne čuju druge žene, koje su u hrpicama žagorile kao uzbunjene kokoši na tijesnu dvorištu. Marija se je prijateljski smiješila, a Lujera odmah shvati, na što cilja, pa veselo prihvati:

— Uprav i 'esam sritna, da se j' povratije, Bogu mom 'vala. Vaik je un bije dobar i sluša' me.

— A skupa ste sad, strina Lujo?

— Skupa, skupa! Da što bi un, kukavac, sam?!

— Vele, da se ženi? — dobaci Marija kao posve naravno.

— Meni nije još ništa reka'.

— A, Bog ti dava', divani li u kući i tako — što pripovida?

— Uprav, ćerce, ni ne pripovida. Vaik muči i kutri ka' metiljava ovca.

— Vaj, sestro, 'e l' zdrav?

— Ka' kremen! — reče Lujera sigurno i odlučno. — I 'ide ka brezdanka, da ga ne moreš na'raniti.

— A, vaj, moja strina — udarala je Musinka uporno, ali mirno i oprezno — kad bi se tije ženiti, koju bi?

— A što mu ja znam, 'rano moja?! Ne znam ja.

— Ako ne znaš ti, ko bi unda zna'?!

— Ni'ko, ni'ko to još ne more znati, kad un muči.

— A vindar — da j' znati, na koju misli?

— Ne misli još ni na 'ednu, kad više ni ne zna, koja j' na udaji. Nego, ako bude 'tije, pa mene bude pita', ja ću mu reći ka' svom ditetu, da uzme kakvu mladu udovicu, koja će mu još moći naređati dice.

— Udovicu?! — priupita Marija, samo da ostanu kod tog pitanja.

— E, e. Udovica j', 'rano, pametna žena, koja j' već sve prošla i koja će bolje š njim i oko njega, neg da uzme kakvu staru curetinu, koja misli, da pod vražijom kikljom nosi Stambul. Mladu jope nije prilika da uzme. Ruga bi mu se narod. Udovicu, udovicu — — —

— A 'esi li pomislila na koju?' Esi li koju već umerkala?

— Nisam, 'rano, još ni mislila na to. Ni ne ću, da ne bi pomislije, da j' meni teško oprati mu uno košuljetine i gaća.

— A kako 'š mu za pranje?! — nenadano će Musinka, kako su joj i misli letjele oko svega, što se njega tiče.

— Ima un svega dosta. Ostalo mu je, a moj stari ima i svoga dosta, pa j' srićom sve Vulino ostalo i dočekalo ga. Samo mu je sad sve priširoko, ku'n da mu je od starijeg brata.

— Brzo će un to, ako Bog da, napuniti! — usklikne Musinka dosta glasno, jer je toliko nošena mislima, da je i zaboravila, da ne smije odati svog raspoloženja i zanimanja.

— I ja tako velju! — potvrđuje Lujera veselo, osjećajući veliko zadovoljstvo, što će to biti njezina zasluga, da Vule čim prije dođe na svoju staru mjeru.

— A Bog ti dava', strina, 'e li veseje? — upita Marija bojažljivo i prigne se k Lujeri, kao da očekuje odgovor šaptom, da ne čuje one kraj njih, iako ta opasnost nije prijetila, jer kad se žene raspripovijedaju, onda ništa ni ne vide ni ne čuju oko sebe.

— Nije, 'rano! — odvrati Lujera odlučno i spremno. — Veseje nije i još nisam vidila u ovo nikoliko dana, da se j' nasmija.

Zamukle su poslije tih riječi. Musinka je osjetila oko srca veliku tugu i nije više smogla snage, da još što pita. Sastala se je još sa nekima, s kojima se mora sastati kod crkve, pa se sa nekima uputila kući.

Tako joj je prošla ta prva nedjelja otkad se je Vule povratio: nije ga vidjela, ali je o njemu čula toliko, da ga ne bi imala što pitati, da se ubrzo s njim sama sastane. U mislima je po stoti put proživljavala svaku sitnicu, koje se je sjećala iz ranije svoje i Vuline dobi, kao i ono, što je sada slušala o njemu od onih, koji su već s njim razgovarali, i od onih, koji su samo prepričavali i nagađali. Marljivo je i neumorno udarala prakljačom, a pleća su joj se kod svakog udarca makla kao stroj. Osjećala je veliku snagu i upravo ćutjela u svakom mišiću nesavladivu slast naprezanja i lakoću svladavanja svih napora, pa je udarala sve jače i jače, zanoseći se veseljem i uživanjem u uspješnom radu. Činilo joj se, da ispod njezine prakljače i ispod njezinih šaka od hipa do hipa, od udarca do udarca izlazi sve bjelje, sve ljepše i čvršće platno u skladnom i ukusnom rublju. Svu je svoju pažnju usredotočila u radu, koji se je odvijao ispod njezinih ruku i njezine svijesti, koja ga je ravnala. Opažala je svaku žicu platna, kako se podaje poljepšavanju i uređivanju svijesno i radosno kao živo biće, i upravo osjećala, kako je to neizmjerno veselje — uređivati i biti uređivan, saživjeti se sa poslom, koji obavljaš, pa ne znati, što si ti, što li je predmet tvojega obrađivanja! Posve je nesvijesno osjetila tu radost, pa se prepade, da nije možda — šenula umom od želje i čežnje za Vulom, pa omahne glavom, a prakljačom udari tako strahovitom snagom, da je osjetila bol u ramenu i pred očima joj se pojavi Vule.

Naglo se uspravi, ostavivši prakljaču na peralu, ogleda se oko sebe, noseći na usnama usklik sreće i zadovoljstva, no — bila je posve sama. Na daleko i široko oko nje nije bilo nikoga, osim što je na nekih dvjesta, trista koračaja nizvodno od nje udaralo u mlinu nekoliko vitlova svoju bučnu pjesmu pretvorbe žita u brašno. Nekoliko je časaka tako stajala, uspravna kao mladi hrastić, nepomično kao kip, i snatrila otvorenih očiju. Nosila je svoj križ i svoj blagoslov sa nužnim dijelom

prokletstva mirno i bez ispitivanja uzroka i posljedica, jer njezina duša nije imala potrebnog oruđa za takav rad. U podsvijesti je sve tinjalo i tu i tamo bi liznuo kao plamečak divljeg ognja, da se opet skrije pod pepelom neshvaćanja. Polako se je opet previla, savila se na posao i ponovno udarala prakljačom po platnu. Osjećala je, da nešto hoće, da za nečim čezne i žudi, a na oštrici svih tih neiskazanih želja vidi u nekoj maglici, u velikoj daljini Vulu i — udara prakljačom, metne je na stranu, pa žulja rukama, ispire i opet uzimlje u ruku prakljaču, udara svom snagom, a Vule sjedi na oštrici njezinih misli i izdaleka promatra pravilno gibanje njezinih pleća — — —

— 'Esi li, mlada?! — trže je iz misli dubok muški glas, koji joj se ovi oko srca kao majčin naručaj oko jedva dočekanog sina prvijenca. Prakljača joj ispadne iz ruke i sklizne niz peralo u vodu, ruke klonuše kao odsječene, a u nogama osjeti slabinu, kao da su joj podvezane. Naglo se uspravi i uperi u njega vlažan pogled, a da nije mogla ni slova izustiti. Stajao je pred njom uspravan, opaljena lica kao iz čelika, a na očima mu je titrao smiješak kao sunčeva žega nad ljetnom njivom. Tren ju je mirno gledao, a tad se njegovo lice malko stegne kao u grču a oči naoblače, i reče tvrdo: — Ne poznaš me više?

— Poznam te, Vule! — progovori ona i veselije ga pogleda. — Doša' si mi nenadano, pa — — —

— Pa si se pripala! — nastavi on njezinu nedovršenu misao.

— Nisam se pripala, man sam — i opet zape.

— Nude! Što si? — upita on, pružajući joj ruku. Na očima mu se opet pojavi tračak smiješka. Ona prihvati pruženu ruku i odgovori tiho:

— Eto: dobro nam doša'! Drago mi je, da si doša'.

— 'E l' ti uprav drago, Marija?

— Očiju mi moji' — — —

— I baš ti drago, Marija?! — reče on mnogo toplije nego je dotad govorio i zagleda se oštrije u njezine oči. Ona je izdržala njegov pogled, no osjetila je, kako joj je krv udarila u obraze, pa se u neprilici obazre, kao da ju je podsvijesno nešto gurnulo, da se uvjeri, da li ih tko promatra.

— Drago mi je — — —

— Eto — reče on, pa zamukne i sam, gledajući neprestano u njezine oči, koje su bile prikrivene kapcima, jer se je bila malko prignula, kao da će opet udarati prakljačom, i pogled spustila preda se.

Osjećala je, da bi morala reći koju dobru riječ, da mu dokaže, kako joj je doista drago, što je došao, no nije nikako mogla naći pravog izraza. Posve se je prignula nad pranje, ali nije udarala, nego ga je rukama počela žuljati i merati.

— Upočini, jadna — reče on tiho.

Ona mu ne odgovori, već nastavi žuljkati i perkati, kao da ozbiljno radi, dok je uistinu samo zabavljala svoju usplamtjelu dušu tim malim pokretima, koji ujedno moraju pred njim sakriti njezino pravo raspoloženje. Sve je dosad mislila, da on njoj, doduše, jest drag i nekako bliži od ostalih ljudi, ali ništa više preko toga. Sad vidje i spozna, da se tu radi o posve drugom poslu! Ona pred njim treperi i pada u prah kao savijena vrbova grana i treba samo malko jače pritegnuti — da pukne!

A ne smije puknuti!

Tuđa žena mora biti jaka napose onda, kad ljubi — posve bez svoje krivnje i zasluge.

— 'Esi vidila, što se stvori iz mene?! — reče on poslije duge šutnje i obori pogled preda se. Ona mu je htjela odmah odgovoriti, kako ona zna, da on nije ništa kriv, željela mu je odmah na prvom susretu iskazati sve svoje neograničeno povjerenje i ljubav, no i opet nije znala, kako bi to učinila, pa jedva protisne preko osušenih usana:

— A nu! Priko Božije se ne more.

— Uprav tako, Marija! — prihvati on veoma žurno i radosno, pa podigne zahvalan pogled prema njoj, no ona ga ne dočeka, jer je neprestano imala oborene oči preda se na peralo. — Priko Božije se ne more — — —

Marija je šutjela i nastojala da ispod oka promatra Vulu, no to joj nije uspijevalo, jer je on stajao na brini, a ona u potoku mnogo niže. Kad ga nije mogla kradom dohvatiti pogledom, naglo se je uspravila, ošinula ga užarenim očima kao blijeskom munje i u istom hipu opet prikovala pogled na pranje, ali — sada pun Vule onakoga, kakav je bio onda, kad se je s njom šalio i kad se još nije znalo, tko će čiji biti! Jak je, obrazi svježi, oči kao dvije žive vatre, pun života i snage,

pa kad ga gledaš, čini ti se, da će te zdrobiti već samim pogledom ili — da će te svojom snagom prenijeti u deveto nebo, a da te se i ne dotakne. Takav je i sada bio u njezinim očima, pa je osjetila potrebu, da klikne od veselja, ali ne dospje do toga, već reče posve tiho, kao da je šanula samo sebi i svojoj duši:

— Vaik si isti, Vule!

— E — da ti pravo kažem, sestro — odvrati on žurno i dosta veselim glasom — i nisam vaik isti, a i ne bije, što j' priko mene prišlo!

Posljednju je rečenicu izrekao sa velikim prizvukom boli, što je ona neodoljivo osjetila, pa se i opet uspravi i zagleda se u njega. On primi njezin pogled nekako kao da prima milostinju, što ona također osjeti i veoma se rastuži. Bila bi mu najradije priskočila, uhvatila ga u svoj sestrinski naručaj, iscjelivala ga i s njime se sita naplakala, no svlada se i reče tiho:

— E, prišlo je, prišlo svašta priko tebe jadnika — — — Grdne moje rane — — —

— A nu! Priko Božije se ne more, a ti sama znaš, da nisam tije — — — I kako bi moga'?! — — —

— Sve ja znam, Vule, ku'n da sam bila s tobom, duše mi moje.

Zahvalno ju je gledao i osjećao, kako se njegova duša pred njom spušta na koljena, da joj zahvali za toliku ljubav. A on je trebao potpore i ljubavi baš sada, više nego ikada prije.

— Sve ti znaš?! — — I virueš mi?

— Ja sam to mam znala — — —

— E, da — — 'Vala ti, moja Marija, ka' sestri — — — Kako j' bilo, to zna samo Unaj gori, al' znam i ja, da nisam tije — — —

— Priko Božije se ne more — reče Marija. — Nego sad — — —

— Sad?! — reče on neodlučno, te nije bilo jasno, da li je to pitanje ili usklik. Časak popošuti, a onda nastavi polako, otežući svaku riječ: — Čula si, kako sam se dogovorije s tvojim Markom.

— E. Kaživa' mi je sve.

— Vidi' ćemo, kako ćemo — — —

— Bog ti dava', Vule, 'e l' ti bilo jako teško? — upita ona nenadano, uspravi se i zagleda se u njega, gledajući gore kao u nebo.

— Pa — — — Što ću ti reći?! Ne daj ti, Bože, znati, kako je, a sve j' za ljude, pa i to — — — Ne bi bilo teško, što j' štokauz, nego — — —

— E, e. Uno drugo — — —

— Pritisne, pa ne pušta.

— A teško.

— E, da. Teško, pa teško i nema pomoći, kad ti niko ne viruje, a ni nemaš kome kaživati, pa samo kutriš i mišaš u sebi, ka' da si metnije same nože i britke ćorde u utrobu, pa mišaš, a une rižu i paraju — govorio je neobično živo i uvjerljivo tako, da je Mariju obuzela jeza, slušajući njegove riječi, i gledajući njegovo lice, koje se je jednim udarcem izobličilo i poprimilo posve novi, mučenički izraz, kakav imade lice svetog Roka na onoj velikoj slici na žrtveniku. — I tako — — — A drugačije — što bi bilo teško mladu čoviku?!

— A sad te puštilo i — — — govorila je kao u polusnu i prekinula rečenicu posve nesvijesno, da je on prihvati sličnim raspoloženjem:

— I tako — — — Ularom uz prsluk, pa veli: »Tornjaj!« — — — A da ti pravo velim — — —

— I sad triba — opet će ona.

— Sad triba — nastavlja on, a da ne reče ništa kao ni ona. — Vidi' ćemo — — — Nikako — — —

— E, e. Nikako moraš — — —

— Ja i Musa, pa kako Svemogući da', a nikako je ostavije i meni — počeo je on sve jasnije i jasnije izražavati ono, što je tinjalo u njemu. — Eto, da ti pravo velim, nije meni ni do šta više — — — Al jope! Ne dam se!

— A nu, nu! — bodri ga Marija, osjetivši, kako on dobro misli.

— Nisam ja skaka' u vir, man ujtilo me i zafrljacilo ka' iz praće, da nisam zna' ni kako mi je ime — — —

— E, e, Moj Vule, jadna ti sam za tobom — — —

— Reci mi, Marija, očiju ti — poče on jače, uperivši u nju oštar pogled — 'e l' tebi bilo jako ža'?

— Kad si se oženije?! — upita ona, misleći na polaznu pogriješku.

— Ne, ne, man kad se una sa mnom i pokojnom — ispravi je on, ali ne izreče misli do kraja, jer je i tako bilo jasno, što misli, a Marija se trže na to njegovo razjašnjenje, jer je osjetila, da je bila svojim mislima zašla dalje nego je on to htio.

— Ža' mi je bilo, ku'n da mi je bila rođena sestra! — odgovori brzo i iskreno.

— E, e: rad nje, al rad mene?! 'E l' ti mene bilo ža'?

— Ku'n da si moj — reče ona, zastade i osjeti, da je zagliбila, pa žurno nastavi — rođeni brat! Tako mi te j' bilo ža'.

— I ne više?

— Bog s tobom! — odgovori Marija, kao da ga ne shvaća, dok je uistini savršeno razumjela i osjetila njegove riječi na dnu svog razigranog srca i bila sretna. — Kako bi moglo biti više?!

— Pa, ja ti uprav ni ne znam, kako bi moglo biti više — — — Unako, nikako drugačije — — —

Ona je počela perkati i žuljkati komad pranja, koji je ležao pred njom na peralu, ali mu nije obraćala ni tračak svojih misli, koje su se sve splele oko Vule i njegova pitanja. Krv joj je letjela po žilama, kao da je pomahnitala, i srce bijesno udaralo. Luđački se je uznemirila i poželjela da učini nešto — Bog zna, što, ali nešto — — —

— Kud si poša', Vule? — upita ga nenadano, jer joj je to pitanje naletjelo na usne kao jedini mogući odušak u tom času.

— Uprav ti ni sam ne znam — odgovori on i nasmiješi se. To je bio prvi jači smiješak, koji se je latio i njegovih obraza. Dotad mu je lebdio samo na očima.

— Ne znaš, a poša' si? — iznenadi se ona, a u duši joj bljesne pomisao, da je on to pošao očito onako, kako je ona već nebrojeno puta htjela učiniti, otkad je on došao. Razlika je samo u tome, što je on svoj gospodar, pa se je i odlučio na taj korak, a ona ga nije smjela učiniti.

— Uprav tako, Marija: ne znam, kuda, al' sam vindar poša' i evo doša' amo na Vrbanska perala — odgovori on posve ugodno, lijepo raspoložen, skoro veseo, i zagleda se u nju, koja je ozdol iz potoka bacila na njeg svoj duboki pogled i mirno ga zadržala na njegovim očima, kad ju je on dočekao kao u naručaj.

— Mog Muse nema kod kuće — rekla je nekako nepromišljeno, no iza tih je riječi nešto ležalo duboko kao bezdanka.

— Znam ja. Nisam ni poša', da njega vidim — — — Divanili smo već i sve ugovorili — — —

— E, e. Reka' mi je i — — Zadovoljan je i un.

— I ti? — ubaci Vule kao usijano željezo.

— Nije ženino, da se miša u ljudske posle — odgovori ona veoma mirno i dostojanstveno, iako tako nije osjećala. Doista joj je bilo veoma milo, što su se njih dvojica na neki način uortačili, ali nije htjela pokazati, odnosno: još je u posljednjem hipu smogla toliko snage i toliko sposobnosti za pretvaranje, da nije htjela pokazati, što misli.

Kako je uspravno stajala i gledala prema njemu, pade joj pogled gore na brijeg, otkud je vodio put iz sela, i opazi, da dolazi neka žena.

— Eto nikog — reče i sagne se, da opet žuljka i perka onaj komad rublja, koji je pred njom na peralu cijelo vrijeme, otkad je došao Vule.

— Neka ga — odgovori on nekako prkosno.

— Moga' bi ti ići — šane ona posve povjerljivo, jer je zaboravila, da ne smije pokazati svojih pravih osjećaja.

— A jêr bi' ja iša', kad me nije volja?! — upita on još prkosnije i skoro ljutito.

— Ne velju ja, da bi mora'! — popravljala je ona, ali posve nevješto i neuspjelo. — Ni'ko iđe amo, pa će misliti — — —

— Nek misli, ko god što 'oće! — odreza on odlučno, a ona osjeti strahovito jasno i teško, da je izbrbljala više negoli bi smjela. — Valjada ja smim razgovarati, s kim ja 'oću?!

— 'Ko veli, da ne smiš? — — — Al, eto, Vule — — Znaš ti svit — —

— Ako ga ja ne znam, unda ga ne zna niko, al uprav stoga — ja ne dam ništa na to — — — Uprav, da j' kralj, kad se pomiša' s babami i tako — — sa ovim našim jadima i jadnicima — — —

Ona je opet podigla pogled prema njemu i promatrala ga kao zatravljena, jer nije razumjela smisla njegovih riječi, te joj se radi toga on učinio još veći, važniji i pametniji nego je uistini bio i nego ga je ona do tog časa smatrala. Posve nepromišljeno prestane žuljkati i perkati i podigne opet pogled

i ukotvi ga na njegovim očima, no ubrzo se dosjeti, da dolazi neka žena i opet počne igrati rukama, kao da ozbiljno radi.

— Vele, da 'š se ženiti! — izbaci ona kao iz topa.

— A nu! — odgovori on mirno, kao da je očekivao tu opasku. — I mora' bi, al još ništa ne znam — — —

— Kad ćete ti i moj Musa početi skupa raditi? — pitala je ona što bilo, samo da je ona, koja dolazi, zateče u posve nevažnu razgovoru.

— Za nikoliko dana. Čim on svrši u Smokriću.

— 'Di ćete raditi?

— 'Di bilo! — odgovori on i upilji pogled u njezine zjenice, koje su tog časa i opet bile uperene prema njemu. — 'Di bilo, Marija! — potvrdi on povišenim glasom. — Ti ćeš vaik znati, 'di radimo! — reče veoma značajno i ona razumije smisao njegovih riječi, ali ih prihvati i izvrne im misao:

— Kako ne bi' znala, kad ću znati, 'di moj Musa radi!

— 'Est i tako! — potvrdi Vule. — 'Tije sam reći, da 'š ti i drugačije znati, 'di mi radimo — — —

Ona je šutjela, jer je već na desetak koračaja od njih bila Marteja Stivorova i nešto dovikivala Vuli. Nijesu ni slušali, što ona govori, pa joj nijesu ni uzvraćali, jer su bili oboje zabavljeni svojim mislima.

— Vule, ka' Vule: pravi Vule! — govorila je Marteja, skidajući s leđa puno maštelo pranja. Njih su se dvoje značajno pogledali i razumjeli se — —

Teško je to bilo.

Voliš na sve strane, voliš sve, a ipak te sve ljubavi ne bi mogle ni u isti koš, a kamoli u isto srce i pod isti krov!

Musino je oko bistro orlovsko oko, kojemu nije ništa izmicalo i koje je znalo točno lučiti bitno od nebitnoga, redovne pojave među muškarcem i ženom od onoga, što prelazi preko granice svagdanjeg zabadanja i šale. Sve je on dobro vidio, a čim je opazio, onda je tim oštrije promatrao. Zapravo, on je već od prvih dana svoga braka, od onog sukoba s Vulom u planini napose naoštren i vazda spreman na borbu, no bio je kroz vrijeme Vulina izbivanja posve zaboravio na sve one uzbune i prosvjede, koji su se u njemu propinjali, čim bi vidio njega kraj svoje Marije. Bio je zaboravio tako temeljito, da se nije ni sjetio, kad je odlučio da se s Vulom udruži za zajednički rad.

Sijevnulo mu je, doduše, nekoliko puta pred očima, kad je već one prve večeri razgovarao s Vulom, no to su bili veoma blijedi i slabi odblijesci nekadanje vatre, koja bi u njemu na mahove uzbuktila i podigla mu ruku na Mariju, iako nije znao ništa ni važna ni sigurna. Počeli su i zajednički rad u Cerju, a u njemu još uvijek mir i potpuni pokoj u svakom pogledu. Štoviše, kad je vidio, kako je Vule ne samo vrijedan, kao što je uvijek bio, nego i kako je kroz ove godine svoga robovanja postao vješt svakom radu, Musa se je oduševljavao i vjerovao, kako je najbolji posao, što ga je ikad načinio, baš ovaj, koji je ugovorio s Vulom, da napola poduzimlju radnje.

Kad je prvi put vidio Mariju i Vulu jedno kraj drugog i primijetio, kako se promatraju, kao da će se popiti pogledima, pade mu tuga na srce i bijes u mozak. Više nije imao mira niti je mogao s njom i jednu riječ progovoriti, a da je ne začini žuči i otrovom. Ona je odmah osjetila taj udarac i zadrhtala, ali se nije prepala. Čekala je posve mirno, kako će se to njegovo raspoloženje dalje razvijati, ne pokazujući ni

najmanjom kretnjom, ni treptanjem očiju, da opaža njegovu zlovolju. Držala je, da je to najpametnije držanje.

Međutim se desilo neke večeri, kad su njih dvojica radili u Lotićim i skupa došli k Musinoj kući, jer je pozvao Vulu, da kod njega spava, dokgod budu radili na toj gradnji — da je Musa morao otići k Brklji, da nešto donese iz dućana, a Vule ostao kod kuće. Pripovijedao je s Barom pred kućom, dok je Marija u štali prostirala pod blago. Za neko vrijeme otide Bara nekud u selo, a čim je ona zamakla iza kuće, Vule požuri u štalu.

— Nisi marije ulaziti! — reče mu Marija skoro šaptom, čim ga je opazila na vratima.

— Jêr ne bi?! — odgovori i on vrlo spuštenim glasom i stvori se kraj nje, snažno je primi za ruke i privije k sebi. Nije ni dospjela da se brani, tako ju je brzo ogrlio, stegao i posuo cjelovima. Predala mu se je i poslije prvog naleta iznenađenja i zabune uzvraćala mu poljupce kao izvan sebe.

— 'Edva sam to dočeka' — šaptao je Vule i svako slovo začinjao cjelovom.

— Ne divani! More ko čuti — šaptala je Marija i pretapala se u njega.

Kako su stajali kraj ugla, u kom je bila nabijena golema hrpa suhoga lišća, Vule iskorači unatrag i spusti se na lišće, držeći Mariju u zagrljaju.

— E, tako ne! — reče ona odlučno i trgne se.

— Ne luduj!

— Ne! — procijedi ona kroz zube tako odlučno i snažno, kao da je na svakom slovu izbacivala komade živoga mesa. — Volim te, ali — tako ne ćemo!

On je nije slušao, nego je bezobzirno srtao k cilju, dok se je Musinka trzala i otimala, koliko je najviše mogla. Kad je osjetila, da se on više ne šali, a da je mnogo jači od nje, udarila ga je svom snagom ispod slabina tako, da je zastenjao kao vol, kad ga tuku; skoro mu se oteo i krik bola, a ruke mu se opružile tako, da joj je uspjelo da se otme i ustane.

— Ža' mi je, da sam te tako, al' sam morala — ispričavala se ona, tresući se od lišća. — Nek ti ne bude ža'.

— 'Esi me, 'esi dobro! — potvrđuje Vule mrko. — I ne bi bila marila, kad znaš, da te volim.

— Čast tebi, moj Vule, al sam ja Musina žena! — odgovori Marija posve jednostavno i uvjerljivo.

— A ne 'š uvano reći, da me ne voliš? — odvrati on pobjedonosno. — Reci, 'e li ovako il nije?

— Volim te! To j' istina — potvrđuje ona bez oklijevanja.

— P' unda?

— Ne moramo spavati sa svakim, koga volimo! — odreza ona kao od komada sira. — Volim te, i ne tajim!

On se opet približi i htjede je ogrliti, no ona se izmače, govoreći:

— Ne ćemo ni tako, kad ne znaš mire!

— Dobro: drža' ću se mire, koju ti odrediš!

— Ne virujem ti, a ne ću i jope' s tobom biti, pa j' bolje, da se odmakneš — govorila je, smiješeći se veoma toplo i zadovoljno. Vladala se je kao što se može vladati žena, kad joj se ostvare snovi najljepše mladosti. A ona je doista čeznula za njim od onog prvog dodira, i večeras su im se usne spojile u vatrenom, nesustezanom cjelovu. Žurnom ju je kretnjom ipak ogrlio i opet poljubio nekoliko puta. Nije mu se otimala.

— Samo ne dalje — govorila je, pa i opet uzvraćala cjelove. — A i nije od tebe lipo, što radiš, kad me ne voliš.

— Ko ti veli, da te ne volim?! — odgovori on, pusti je iz zagrljaja i odmakne se od nje.

— Ne triba mi ni'ko divaniti, što i sama znam — odvrati ona pomalo tugaljivo i uvrijeđeno.

— Volim te, Marija, viruj mi — — Istom sad vidim, koliko te volim, kad si tuđa žena.

— Eto — — Ne moremo sad ništa — — —

— — man se voliti! — nastavi on njezinu misao i dovrši je onako, kako je njemu odgovaralo.

— Voliti se moremo, al' više ništa! — odgovori ona i stupi iz štale na dvorište. Nagonski je to učinila, da vidi, nije li joj svekrva ili koje dijete u blizini. Kad vidje, da nikog nema, opet se povrati u štalu. Kako je već bio mrak, naleti u njegov zagrljaj i skoro se nasmija.

— Nemoj! Dosta j' bilo. I prikoviš. Al' bi bilo lipo, da nas ko vidi, jadna mi majka! — reče ona, otrgne se od njeg i opet izleti iz štale, kao da ju je netko izbacio na nozi. Na dvadesetak koračaja opazi Musu, koji je baš tog časa dolazio od Brklje.

— Prid kim ti bižiš? — upita je nekako iznenađen i povišenim glasom.

— Bog s tobom! — odgovori ona posve mirno. — Prid kim bi' bižala?! Svršila sam posa', pa se žurim u kuću, da pomorem majki.

— A 'di je Vule?

— Tu je sad divanije s majkom — odgovori Marija kroz zube tako, da ni njoj samoj nije bilo jasno, što je rekla, te bi mogla po potrebi svakog trena priseći, da je rekla nešto drugo, a ne baš to. Ujedno je pristupila Musi i uzela mu iz ruke zamotak, koji je donio iz dućana. Pomislila je, kako bi svakako morala Musu odvesti u kuću, da ne vidi, da je i Vule bio s njom u štali, no on je zastao na onom mjestu, na kom ga je opazila, kad je izletjela pred njega, i nije se micao, kao da je slutio, da se je odigralo nešto, što nije u redu.

— A 'di je majka? — pitao je on, ogledavajući se na sve strane. — Da nisu nji' dvoj otišli kuda u prelo?

Glas mu je zvonio nekako čudno i neobično, te Marija osjeti, da se ruga, ali nije pravo mogla prosuditi, kuda šiba.

— 'Oćeš li u kuću? — upitala ga je, samo da ga gane i da se oslobodi smetenosti, koja ju je napala i okovala kao lancima.

Još prije nego joj je dospio odgovoriti, pojavi se Vule na štalskim vratima kao prikaza. Marija mu je bila okrenuta leđima, pa ga nije opazila, no zato Musi pade u oči kao rastaljeno željezo. Ne reče ni riječi, nego samo stupi natraške jedan korak, metne ruke na leđa i duboko otpuhne. Marija osjeti, da se je nešto dogodilo, pa se obazre oko sebe i opazi Vulu.

— A evo Vule! — reče veselo.

— Evo ga, evo! — potvrdi Musa. — Bio u štali ka' i ti, a 'edno za drugo niste ni znali.

Po glasu mu Marija nije mogla zaključivati, ruga li se ili ozbiljno misli, pa ne reče ništa, dok ne vidi, kako će se prilike razviti i što će Vule odgovoriti, no kad je on šutio, kao da ne čuje Musine primjedbe ili kao da joj ne daje nikakove važnosti, osjeti Marija, da ona mora nešto reći.

— Ja sam bila samo doletila iz kuće i povirila u štalu. Nisam ga, očiju mi, vidila — govorila je dosta mirno i sabrano tako, da joj je Musa povjerovao, stišao se i pošao prema kući.

Kad mu se još i Vule javio kao s drugoga svijeta, onda je pogotovo bio potpuno uvjeren, da se nije ništa dogodilo i da je Marija govorila potpunu istinu.

— A, stiga' i ti? — rekao je Vule, gegajući s noge na nogu prema njemu, sve kao da hoće i ne će — Što radi Dačko?

— Dačko ka' Dačko — odgovori Musa, smiješeći se — pije i buća se. Pita' me j' i za tebe. Veli: kad će se Vule ženiti?

— A što si mu ti reka'?

— Što bi se, velju, ženije, dok ima tuđi' žena.

— Pravo si i reka'! — potvrdi Vule bez oklijevanja. — Dosta j' 'ednom u štokauz rad svoje — — —

Kad je izrekao te riječi, osjeti oko srca težak pritisak, kao da mu se nenadano na nj spustilo klupko zmija ledenih, odvratnih, otrovnih i teških u tom svom paklenskom klupku. Bi mu jasno, da o tom ne može i ne smije nikad više tako govoriti, a ujedno se zamisli, e da bi dokučio, otkud Musi, da onako spominje tuđe žene?! Ima li tu kakva primisao ili je samo izvalio, kao što muškarci često izvaljuju neslano i na svoj i na tuđi račun?! Nije mogao razabrati i prosuditi pravi smisao te izjave, pa je bio na velikom oprezu.

Dok su tu još stajali sve troje, pojavi se Bara iza ugla kuće. Išla je polako i starački nehajno, kao da je prebijena.

— Ti reče, da j' majka sad bila tu, a una dolazi iz sela?! — reče Musa prema Mariji i opet uzrujanijim glasom, kakvim ju je ispitivao i o Vuli.

— E! — potvrdi Marija posve sigurno i mirno. — Prije neg je otišla u selo, bila j' tu prid kućom i razgovarala s Vulom, a potlje je otišla u selo, al' ja nisam vidila ni kad je una otišla u selo ni kad je Vule uša' u štalu, jer sam ja bila u kući.

— A nu, a nu! — prima on i potvrđuje sa zadovoljstvom, a Marija je opet bila sretna, što je sve to govorila pred Vulom tako, da i njemu bude sve jasno za slučaj, da bi Musa njega štogod ispitivao.

— Izuminjavaš me ka' kakav sudac! — reče Marija i nasilu se glasno nasmije, kao da toj pojavi ne pripisuje nikakove veće važnosti.

— Eto, tako! — odgovori on u neprilici, osjetivši, da bi Marija mogla lako pogoditi, jer on nju tako ispituje, a ta mu pomisao nije bila ugodna. Nije želio, da ona osjeti, da je prati

i nadzire, iako se u njemu nije rasplamsao oganj ljubomore. Tinja nešto nejasno, neočekivano lizne plamečak nepovjerenja, na čas se pojavi ružna misao, odvratno priviđenje, i onda opet svega nestane, ali — u takom bi času mogao načiniti svašta, što inače ne želi i što ne bi htio počiniti ni za cijeli svijet.

Ta večer prođe mirno. Vule je spavao na sjeniku, a njih dvoje u sobi, u kojoj je na drugom krevetu spavala i Bara. Tako spavaju već nekoliko godina osim za najveće ljetne žege, kad njih dvoje sa djecom spavaju na guvnu. To je najveći Musin užitak, kojeg se ne može odreći.

Marija je uživala u mislima, što je bila sigurna, da Musa ne može u krevetu zapodjeti nikakva razgovora, koji bi bio neugodan, jer zna, da majka ima tanak san, pa čuje sve. Ta je pojava uopće neugodna mladim ljudima, ali se ne da nikako promijeniti ni izbjeći, a nekako spada u predaju u svim kućama, pa se i ne zarezuje veoma jako i teško, ali je sigurno, da čovjek i žena ne mogu i ne će u krevetu raspredati svoja neugodna pitanja, kad znadu, da ih sluša strogo i osjetljivo materino uho. Kad što imadu da rasprave, oni to onda obave s večeri u štali ili gdje na njivi ili stvore bilo kakvu drugu povoljnu zgodu i priliku.

Sutradan su Musa i Vule zorom otišli na posao, a da nijesu uopće ni dospjeli s kim razgovarati, pa ni s Marijom, koja je u štali spremala blago za odlazak na pašu. Oko nje se je vrzao njezin stariji sin Roko, dok su se Luka i Tomo još protezali u slami i pretvarali se, da ne čuju baku, koja ih je budila i zvala, da ustaju i spreme se za polazak u školu. Tomo je išao prvu godinu u školu i ne bi se bilo smjelo reći, da ga je taj zanat veselio!

On je bio najmlađe dijete, jer sva druga pomriješe, dok je slijedeće istom na putu, pa ga je baba veoma mazila, mitila i tetošila.

— Čujde, Musa, Bog ti dava', istiraj dicu iz štale — reče mu majka, kad je već postala nestrpljiva.

— Odo' ja, majko! — odgovori on veselo. — Nije meni do dice.

— Lipo divaniš! — šane Marija, koja je tog časa izlazila iz štale i čula njegovu izjavu, a osjetila potrebu, da ga malko izazove na nježnost i ljubakanje. — Lip si ti ćakan.

— 'Est mi do male dice, al' ne do veleke! — odgovori on isto tako šaptom i lijepo je pogleda. — Osobito, dok su još tu — šane još tiše i veoma toplo pogleda njezinu oblinu, koja se je već malko isticala.

Tako ju je njegovo držanje veoma obradovalo.

I te je večeri Vule opet uhvatio zgodu, da na čas bude nasamu s Marijom i opet ju je cjelivao i milovao, kao da je pomahnitao.

— Bog s tobom! — branila se ona. — Uprav si ti izvan naših ljudi. 'Ko j' vidije tolikog cmakanja i ljubljenja!

— E, mudrice! — šane on iz dubine duše. — Sit gladnu ne viruje! Znaš i sama, kako je bilo: nikad nisam ima', što sam tije. Pa da te sad ne bi želije!

— Ako moj Musa što opazi, oboj će nas zaklati ka' pilad!

— Nije munjen! — odgovori Vule posve uvjerljivo. — Samo se psi rad tog kolju, a pametni ljudi znadu, što j' to i kako nam je Svemogući ostavije, da tako mora biti, pa što će unda benaviti.

— Lipo ti to, junače, divaniš!

— Brez Božije volje ja tebe ne volim!

— Božija je volja bila, da me uzmeš, kad je bilo vrime za to, al' si ti unda letije za drugom i pljucka' i na me i na Božiju volju, Bože, oprosti mi, što ovako divanim. Moj je Musa drugačije vidije Božiju volju, pa sada ti je ovako i nikako drugačije.

— A ovo, što se mi volimo?! — upita Vule posve ozbiljno. — Što j' ovo, ako nije Božija volja?

— Barem múči! — odreza ona i udalji se tako, da joj više nije mogao ništa govoriti, a da ne bude napadno, ako bi slučajno tko naišao.

Marija je i te večeri osjetila na Musinu držanju, da je morao nešto opaziti, jer je otpuhivao i bio mučaljiv sa svima, a njoj nije mogao ništa reći, jer nijesu bili sami, a što joj je govorio, bilo je isprekidano i slomljeno, kao da joj dobacuje riječi kroz navilaje trnja. Samo je brektao i šibao pogledima oko sebe kao razjaren bik.

— Ništo ti uprav nije, kako bi tribalo! — reče mu majka.

— Naradili smo se, strina — rastumači Vule, kad Musa nije odmah odgovarao. — Da cili dan mašeš žlicom, dokoljalo bi, a kamoli, kad omahuješ sikiretinom il' bradvom.

— A bradviljom?! — reče Musa i otpuhne kao ispod balvana.

— E, e! — potvrđuje Vule. — U bradvilju deset kila dobre vage, a omavuješ ku'n da j' šibica.

— I više od deset kila — popravlja Musa i očito mu godi, da su ga uvukli u razgovor, no često baca ispod sebe pogled na Mariju, kao da mu je ćakana gonala kamenjem. Ona to opaža i boji se njegove srdžbe, iako je već dugo nije osjetila u vrijenju i ključanju.

Kad su ostali već polijegali, pa i Vule se zavukao na sjenik k djeci, Musa je još neprekidno švrljao po dvorištu, kao da nekog isčekuje, dok je Marija pospremila kuću i legla. Već joj je umor sklapao vjeđe, kad je i on došao i oprezno se popeo u krevet.

— Što si se muva' oko kuće?! — šane mu ona.

— Jer me je bila volja! — odgovori on suho.

— Nisi marije ni sad doći! — odvrati ona istom bojom glasa.

— Zaveži, bi' će ti bolje!

— Koji ti je poganac?! Što munjasaš ka' blunast, Bog bije s nami?

— Da'ću ti ja munjasanje, ne boj se.

Ona se ko u čudu prekrsti i okrene se od njega. U svojoj je savjesti znala, da je njegovo raspoloženje posve prirodno, dok se je u svijesti tješila, da on ipak nije mogao ništa opaziti i da sve ono, što ona čini i što Vuli dopušta — uopće nije nikakav grijeh, jer ljubiti ne može biti grijeh.

— Zadavi'ću te ka' mačku! — šane joj bijesno.

Ona se pod udarcem te izjave sva izobliči i ukoči, pa je trebala nekoliko trenutaka, dok se je snašla, skupila snagu, okrenula se k njemu i posve tiho šanula:

— Što j' tebi, zaklinjem te zdravljem?!

— Ču'će se, što j' meni, al što j' tebi, to ja znam!

— Nude, nude, divani! — govorila je ona dosta krepko i sigurno.

— Neka još stoji — otpuhne on i okrene se od nje.

Tako se je to ponavljalo svako nekoliko dana, no nije dolazilo ni do težih ispada ni do razjašnjenja, iako ga je ona izazivala, da reče, što ga tjera u tako raspoloženje. Nije htio govoriti, dok je ona iskreno poželjela, da se otvoreno sukobe.

Odlučila je da mu reče, kako ona to gleda — kad čuje, što on zna! Međutim je uzalud čekala, a prolazili su dani i tjedni, pa prođoše i dva mjeseca, odkad se njih dvojica uortačiše i Vule poče k njima često zalaziti. Sam je posao u Lotićim trajao puna tri tjedna i Vule je prvih petnaest dana svakog dana dolazio k njima na konak, dok ga Marija ne upozori, da će biti pametnije, da noćiva u Lotićim, gdje i rade. On je naime postao ne samo sve nasrtljiviji nego i sve neoprezniji, kao da mu je uprav bilo stalo, da izazove javni sukob, dok je ona bila spremna žrtvovati sve, pa i ljubav prema Vuli, za mir i čast ognjišta svog čovjeka i svojih sinova. Zato ga je molila, da ne dolazi tako često, barem ne svake večeri, jer nije vjerovala, da će moći vazda sretno izdržati sve napasti i da će joj vazda uspjeti da pred Musom sakrije i ono, što ona smatra posve nevinim izlijevom ljudske ljubavi, a što bi on smatrao razlogom, da joj zavrne vratom.

Vule je veoma tvrdoglav, pa se je jedva dao slomiti i nagovoriti, da se dobrovoljno odreče slasti, da svake večeri barem govori sa svojom najdražom, no najzad je poslušao. Navratio se samo u subotu uvečer, kad je prolazio svojoj kući, jer mu je bilo usput. Musa nije ničim pokazivao pred njim, da ga muči to njihovo prijateljstvo i da se je već zasitio zajednice, jer je posao svugdje bio dobar i unosniji nego da je radio svaki na svoj račun. Kad bi god počeo o tom pitanju razmišljati i u mislima se već zalijetati, kako će s Vulom raskrstiti poslovni odnošaj i razvrći drugovanje, pobijedio bi račun.

— Jêr se ne ženiš? — upita nekog dana nenadano, boreći se sa odlukom, da se raziđu.

— Nemam na što — odgovori Vule posve suho i brzo. — Ništa nemam u kući. Ni kruva ni ruva ni špice drva.

— Doni'će ti žena.

— Morda bi što i donila, al' se uprav bojim, da se ne ću nàmiriti na pravo čeljade, pa kud sam unda prista'?!

— Ne moreš ni ovako.

— 'Est to, al' ću još prizimiti sa stricom, pa se morda nàmirim na koju, koja bi me 'tila.

— Ne boj se, što te mnoge ne bi 'tile! — govorio je Musa naoko posve mirno, dok je u njemu vrelo i kipjelo kao u zavrelu kotlu. — Morda bi koja i svog čovika ostavila, pa pošla

za te — govorio je, otežući svaku riječ. Htio je iskušati Vulu, ali ipak nije smogao snage, da ga oštro promatra, već je oborio pogled poda se, kao da se i sam stidi svoga mišljenja. A ono je ipak bilo već posve živo i jasno: Marija se i Vule vole! To je bilo jasno i sad se Musa pita, što on tu može učiniti, a nikako ne može doći do pametna zaključka. Jasno mu je samo to, da ne može mirno nositi, jer ga davi i guši kao mora. To ne može, a što mora, to mu nije bilo jasno, pa je svaki čas nasrtao sad na Vulu, sad na Mariju — na nju jasno i neprijateljski, a na njega neodređeno, podmuklo i nesigurno, jer nije mogao nikako dokučiti, kako će Vule odgovoriti. Još je uvijek bio gospodar svojih misli i raspoloženja, pa je razmišljao, dobacivao i navlačio Vulu, ne bi li on prvi što rekao.

— Vele, da tog ima u svitu.

— A da, man ima! — potvrđuje Vule posve nehajno, pretvarajući se, da i ne sluti, kuda Musa udara.

— Lako ćeš ti sebi naći ženu, samo daj, da se pročuje, da se ženiš, pa ćeš čuti, kolko i' je, koje će poletiti!

— A nu!

Zimu su proveli najvećim dijelom u Velebitu, pripremajući krupnu građu, šimlu i dûge za posude.

Njih su se dvojica neprestano potmulo i podmuklo natezali, no do otvorenog sukoba nije dolazilo, jer ga Vule nije ni htio ni želio, a Musa ipak nije nikako mogao doći do tvrda i sigurna zaključka, da ga osjećaj ne vara i da su njegova sitna opažanja samo posljednji traci onoga, što se odigrava između Vule i Marije. Brektao je, oprezno nasrtao i uvijeno izazivao, a Vule sve odbijao kao iz visoke i neosvojive tvrđave, osjećajući po Musinoj nesigurnosti, da ništa ne zna, i ujedno znajući, da doista ni nije ništa, što bi ga moglo natjerati u ludilo i na nepromišljene korake — kako je Vule ocjenjivao!

Vule se dosita vazda koristio svakom zgodicom, da se Mariji približi tajno i skrovito, a i ona ga rado dočekivala sa smiješkom i skupljenim usnama, no ni načas nije popustila njegovim daljnjim nasrtajima, koji su bivali sve žešći i bezobzirniji.

— Ti si, Marija, luda žena! — rekao joj je jednom zgodom.

— Samo se ti ne boj za moju pamet.

— Ja ne virujem, da ne'š svršiti ka' ti i pokojni pradid Dujam — govorio je, smiješeći se, jer ni sam nije vjerovao, što je govorio. — Jer: 'ko j' čuje, da se dvoj vole i da se ovako vladaju ka' nas dvoj?!

Na te se riječi Marija lecne i prvi se put svijesno i zabrinuto ustavi kod uspomene svog pokojnog pradjeda, koji je umro u teškom ludilu. I zašto joj ga je baš Vule spomenuo?

— A prilazi li to od kolina na kolino? — upita ga zabrinuto.

— E, da vidiš, da to ni nije šala — — — Ja znam, kako tamo — reče i načas zašuti, jer ga je svaki put duboko zaboljelo, kad bi se sjetio svojih teških dana u kaznionici. Tamo jako ispituju, kakav ti je bije ćaća, kakav ti je bije did i sve do devetog kolina.

— I uprav ispituju? — čudila se Marija, osjetivši, kako je po cijelom tijelu preletješe ledeni trnci.

— Ispituju, ispituju, očiju mi, ka' na ispovidi. I da vidiš — — —

— Nude, nude, Bog ti dava'!

— I tako — — —

— Što? — pita ona nestrpljivo, jer joj je misao zašla u živo meso, pa joj ne da mira.

— Povraća se, povraća!

— I ti misliš za mene?

— Bluno! — usklikne on i zagrli je tako vruće i žestoko, da su joj kosti škripale. — Ja samo tako — — — Blunasto se vladaš.

— A, to ne! — osvijesti se ona. — Ako j' to pametno, kako ti veliš, unda ja volim, da sam blunasta!

Trgla se je i otela mu se iz zagrljaja, ali se više nije mogla oteti mislima na pradjeda Dujma. Osjećala ga je na svakom koraku i u svakoj svojoj misli. Kud je god pogledala, vidjela je njega, na što je god pomislila, na vrhu je misli sjedio pradjed i piljio u nju kao uklet. I prije je ona znala, što je bilo od njega, jer to nije bila niti je mogla biti nekakva tajna, no nije ju progonio, štoviše: nije ga uopće ni osjećala ni mislila na njega osim onaj tren, dok bi ga tko slučajno spomenuo. Sad je to posve drugačije. Vule joj ga je usadio u mozak i u dušu, pa ga se ne može riješiti ni pod koju cijenu.

Dotad joj se najviše vrzla mozgom misao o njezinoj i Vulinoj ljubavi, a otad ju je posve opsjeo pradjed tako temeljito i nepopustljivo, da ga se nije mogla riješiti ni jednog jedinog časa. Tako se je desilo, da je Musa odmah iza Uskrsa otišao sa kirijašima u Dalmaciju, da proda šimlu, a Marija upregla volove i otišla s njima u Visuć, da doveze suhih grana za ogrijev, jer su bili ostali bez drva. Nije joj to bilo prvi put, pa se ni svekrva nije protivila, iako je Marija bila već u poodmaklom blagoslovljenom stanju. Opomenula ju je, da se čuva i da se ne napreže, načinila nad njom znak Križa i pustila je, da ide.

— Nisu grane balvani, moja majko, da bi me pritrgle! — govorila je Marija, smijući se. — Brzo ću ja nakupiti i nakrcati, jer znam, 'di je Musa sika' građu i ostavlja grane. Ima i' za deset vozova.

Kad je prošla ispred kuće strica Nikolice, kovača, učini joj se, da je čula iz vignja Vulin glas, ali se ne htjede zaustavljati, već prođe lagano, s noge na nogu, kako se već ide, kad su volovi pod jarmom. I kroz Klance je lagano gegala, a u ušima joj je neprekidno zvonio Vulin glas, dok joj se je mislima motao i kovitlao kao vihor pradid Dujam.

Kod Krušnice je skočila na kola, da ne mora skakutati preko kamenja, koje je postavljeno, da pješaci mogu prijeći i tu, gdje kola prelaze, kad dolaze s ove strane, te ne trebaju ići na most, koji je na cesti podignut preko potoka. Čim je prešla vodu, sišla je s kola i opet išla lagano uz njih. Do ceste je samo nekoliko stotina koračaja, a cestom malo više, pa opet skreće desno na planinski put pod Visuć. Marija tu pozna svaku stopu, pa bi mogla za najveće pomrčine, sred pola noći, sigurno stupati i stajati na kamenje, koje je postavljeno, gdje na putu leži voda i blato kroz veći dio godine.

Zbog tog poznavanja ne samo kraja nego svake stope zemlje, nije gledala ni preda se, a kamoli oko sebe, već se je potulila i lagano stupala za kolima, budući da je put tako uzak, da nikako nije mogla stupati uz kola, a voziti se nije htjela. Neprestano je gledala u rtove svojih opanaka, a na svakom je rtu sjedio — pradjed Dujam i cerekao se na nju, kao da se je zakleo, da će je progoniti, dok je ne natjera u ludilo. Nije ona, doduše, strepila pred tom strašnom pojavom niti je pomišljala, da doista mora poludjeti, ali — neprestano je bio s njom i u svakoj njezinoj misli.

Stigla je do mjesta, koje je poznavala, i obradovala se, kad je opazila, da se nije prevarila u očekivanju: goleme su količine napola suhog bukovog granja ležale, kao da čekaju baš nju, da ih trpa u kola koliko najviše može i vozi kući. Ispregla je volove i pustila ih, da slobodno pasu, a ona se latila sjekire i počela presijecati grane, koje su bile veće, i prebacivati ih u blizinu kola, da ih onda brzo nakrca, kad priredi dovoljnu količinu. Jedva je udarila nekoliko puta, kad joj odjeknu u ušima jaki Vulin glas:

— Mazgo, 'di je to za te!? 'Oš u planini roditi?!

— A ko j' tebe amo donije?! — iznenadi se ona i opet joj odjeknu u ušima glas iz stričeva vignja. Munjevitom je brzinom stvorila sliku, kako je on iz vignja vidio, kud ona odlazi, i onda je pratio.

— Bog me posla', da tebi pomorem — odgovori on, smiješeći se, i odmah se lati posla: snažno je ogrli i pospe cjelovima.

— Ne bluni, Vule! — reče ona tiho. — Ko zna, ko nas otkud gleda!

— Nema nikog — odvrati on sigurno. — Dobro sam se ja ogleda' na sve četri strane, prije neg sam te ukupije u naramak!

— Pušti, da najprije nakrcamo, kad si već tu — reče ona i izvine mu se iz naručaja. Nije ju čvrsto držao, a očito je i sam prihvatio njezin prijedlog, pa je pustio. On je sjekao i presijecao, a ona polagano tovarila. Posao je išao žurno od ruke i brzo su kola bila vrhom puna i čvrsto uvezana lancima.

— Sad moremo ništo poisti — reče Marija, sjedajući pod golemu stoljetnu bukvu i razmrsivši uprte na torbi, koja je bila na zemlji kraj bukve.

— I za 'isti si ponila?! — iznenadi se Vule. — Ti si pravi poslenik, koji misli na sebe.

— Rekla j' majka, da moram ništo poniti, pa mi metnila u torbicu kruva i skrišku slanine — govorila je, vadeći sve iz torbe.

Vule se nije nećkao, već je sjeo tik do nje, prekrstio se, izvadio britvu iz ćemera i zarezao u slaninu.

— Nije mnogo, al' jope — govorila je Marija, kao da se ispričava. — Nisam računala, da ću imati gosta — rekla je i srdačno mu se nasmiješila.

— A ža' ti, što imaš gosta?!

— Lagala bi', kad bi' rekla, da 'est — odvrati ona iskreno. — Samo ne znam, kako si baš nabasa' amo?!

— Nabasa', nabasa'! — odgovori on, smijući se. Uopće je oživio i počeo živjeti životom ostalih ljudi, čim se je valjano upustio u posao i pomiješao s ljudima. Nije bila nikakva rijetkost, da se i glasno i slatko nasmije. Tako i sada. Upravo je bilo očito, da se je veselio njezinoj radoznalosti, kako je on to pogodio baš ovamo, u Visuć, gdje ona tovari granje na kola. — Znaš, pita' sam ciganku, 'di bi te moga' naći, pa me una uputila, da idem u Visuć.

— E, uprav ću ti to virovati!

— Ni nemoj! — odgovori on kroz puna usta smijeha, zagrli je i sočno poljubi. — Eto — nisam ima' što raditi danas, pa se podiga' u bazanje —

— I baš pogodije amo dobazati! — upade mu ona u riječ.

— E! Uprav tako, kako ti veliš: baza' ja i baza', a sve navija' bliže k tebi, pa — tov u viganj strica Nikolice. Ka' doša' ga pitati i ovo i uno, a ništa mi nije tribalo, nego da se navijem do tebe. Dok smo mi tako ljudikali, prođe ti s kolim isprid njegove kuće. »Tu si mi, 'tičice moja!« pomislim ja i više nisam ništa triba' od strica Nikolice, man put pod noge, pa izdaleka za tobom. I tako sam ti ja doša', da ti pomorem, pomogla nam Blažena Gospa — govorio je, šaleći se i veseleći se kao dijete.

Kad su sve pojeli, ona htjede ustati, no on je primi za ruku i prisili, da još sjedi.

— Imamo još dosta vrimena — govorio je, držeći je za obje ruke i naginjući se preko nje, da je poljubi. Ona se je izmicala, no nije joj bilo zgodno, pa ju je on posve obladao i začepio joj usta cjelovima, da mu nije mogla ništa reći niti prosvjedovati. Otimala se je, no on je bio ne samo mnogo jači nego i u mnogo povoljnijem položaju, pa je radio, što je htio.

— Ne, Vule, očnji moj vide! — reče ona veoma usrdno i iskreno, kad je opazila, što on kani.

Nije joj ništa odgovorio, već ju je lomio i savijao kao lozu.

— Zaklinjem te svim na svitu, nemoj me! — govorila je skoro plačnim glasom, a u istom času osjeti neodoljiv pogled svog pokojnog pradjeda Dujma i skoro krikne, a trgla se takom snagom, da se je Vule iznenadio, ali je ipak nije puštao. Gledajući tu prikazu, osjeti nenadano volju, da se sva skrije u Vulina njedra i da se tako zaštiti, pa se i prepusti njegovu zagrljaju pod dojmom te nenadane želje. Vule, naravno, nije razumio, što joj to nenadano opruži napregnute žile, pa je tumačio na svoju i stane je još luđe cjelivati i šaptati joj:

— Ništa se ti ne boj — — Ti si moja — — —

Marija se osvijesti pod zvukom tih njegovih rastaljenih riječi i opet se naglo trgne i ustane. Pokret je bio tako neočekivan, da je Vulu iznenadio i prevario. S njom je skočio na noge i on i opet je zagrlio, šapćući joj:

— Ne bluni, jadna — — —

— Pušti me, molim te, Vule

— Naše j' to, bluno — — —

— Dosta j', Vule, šale! — vikne ona i trgne cijelim tijelom tako, da je i njim omahnula, ali je nije puštao.

— Ja se danas, lje, ne šalim! — reče on posve ozbiljno i tako naobično tvrdo, da se je ona preplašila toga glasa, još jače napela sve mišičje i rekla posve ozbiljno i teško:

— Samo, ako želiš i sa mnom ka' sa pokojnom Kajom, unda me nemoj puštati!

Na te mu riječi klonuše ruke, kao da su odsječene. Odmakne se od nje i reče tvrdo i oporo:

— Jêr tako divaniš sa mnom?

— Jer drukčije ne slušaš!

— A tako, misliš, 'oću?! — reče on tako ljutito, kako ga još nikad nije ni čula ni vidjela.

— 'Tije, ne 'tije, moraš! — odreže i ona povišenim glasom.

— Vidi' ćemo i to! — reče i opet navali, ali ni obazrivo ni nježno nego bijesno kao vepar.

Marija nagonski osjeti pogibao tog njegova zahvata, pa izmahne i svom mu snagom razveže dlanom po obrazu. Udarac ga žestoko zapeče, al' ga još više zaprepasti sama ta činjenica, da ga je ona udarila tako nemilosrdno i dušmanski, pa ustukne na nekoliko koračaja, opusti ruke niza se, oči širom otvori i zablene se u nju.

— I tako ti to meni?! — reče kroz zube.

— Nikako drugačije — odvrati ona, jedva dišući od uzbuđenja.

— Il' ćeš biti moja il' ću te zaklati!

— Unda mam vadi britvu! — odgovori ona usiljenim strašnim mirom i nije mogla zauzdati jezik, a da ne doda: — Višt si ti. Nisam ti prva.

Kad je izustila posljednje slovo, osjeti u istom trenu na obrazu takav udarac, da je naglavce pala pred njegove noge.

— To da vidiš, koliko sam višt! — reče on, kao da izbaci komad srca.

Naglo je skočila i poletjela, da se maši sjekire, no on je preteče, pograbi sjekiru sa zemlje i baci je pustimice na vrh kola. Uhvatila je velik bukov kolac i razmahnula, da će ga njime po glavi, no Vule izmače udarcu i vještim skokom na stranu pade joj uz bok tako, da ju je uhvatio za ruke i tad nastade hrvanje za kolac.

— Ti si uprav pobudalila — govorio je on u očitom uvjerenju, da govori istinu. Ona ga nije čula ili se je pretvarala, i omahivala neobičnom snagom. — Bog s tobom, Marija. Smiri se — govorio je on sve mirnije i mirnije, koliko je mogao od tjelesnog napiranja u tom otimanju o kolac. Nije mu odgovarala niti je popuštala, dok nenadano ne klonu kao odsječena grana, spusti se naglo na zemlju i zapane u jecanje. Vule je bio na živoj žeravici, jer nije razumio, što joj je, da se može tako vladati i nije znao, što bi učinio, da je smiri. Ipak nije mogao u sebi vjerovati, da je poludjela, a nije očito ni zdrava, jer se zdrava žena, koja ga voli, vjerojatno ne bi tako vladala. Sjeo je kraj nje na mahovinu, pustio je, da plače, i šutio kao riba. Dugo su tako sjedili. Ona je jecala, a on je postrance promatrao i čekao, kad će se sita naplakati, da onda i prestane.

— Mazgo — rekao je on poslije duge šutnje, kad je bilo očito, da se smiruje. — 'Oćeš tog Božijeg mravka iz sebe istirati revanjem.

— Ne boj se ti za mene i za njega! — odgovori ona tvrdo.

— Kad se bojim!

— I odlazi, da te moje oči više ne vide.

— To ne ću!

— Ni ne tribaš! — reče ona i naglo ustane. — Iđem ja.

— Pomo' ću ti ujtiti vole — reče on, ustajući.

— Ne tribam ja tvoje pomoći — odreže Marija i pođe po volove, koji su u blizini mirno pasli.

— Ako ti ne tribaš moje pomoći, tribam ja tvoje i pomoći i ljubavi — govorio je on tako lagano, kao da nije ništa ni bilo i kao da se šali.

— Ako ti ne vali! Gade i gubo ljudska! Ka' pašče si, a veliš i teljuzgaš, da me voliš — govorila je, upređući volove. On joj nije htio narivavati svoje pomoći, pa je mirno stajao postrance.

— I volim te ka' oči u glavi — odgovori on čvrsto. — I ti ćeš to još viditi, ako nas Bog poživi.

— Viđeno ti je sa mnom! I ako me još samo 'ednom takneš, reći ću mom Musi, pa će te un urediti.

Na te riječi prasne Vule u glasan smijeh. Ona se trgne i pogleda ga razrogačenim očima. Nije razumjela, otkud mu tolika smionost i neshvaćanje, jer nije ni pomislila, da Vule ne zna, kao što ona zna, kako je Musa naoštren na njih dvoje.

Vidio je on češće, da je Musa zle volje, kao da je na trnju jahao, ali mu nije bilo ni nakraj pameti, da je to zbog njega i Marije, a ona je opet pred Vulom krila kao zmija noge, da je Musa češće grize radi njega.

— Ako te j' baš spopala velika želja, da un sve dozna, unda ću mu ja reći — progovori Vule poslije odužeg smijeha. — Al' ću mu onda reći i to, da ti voliš mene nego njega i da ću te odvesti k svojoj kući. To ću mu reći.

— U Ime Oca i Sina — poče se ona glasno krstiti, a na lice joj naletje lagan smiješak. — I ti još nikom veliš, da j' pobudalije!

— Sve j' ovo, što mi radimo, benolija, moja Marija. Da j' na moju, ja bi' tebe za ruku, pa k sebi, a kome j' krivo, nek ispravlja.

Ona ne odgovori ništa nego švikne bičem i porene volove, držeći rukom za vrh jarma i idući pred kolima.

— A meni ni 'vala, što sam ti pomoga' nakrcati?! — reče on i pođe spored nje, jer je put bio na ravnome. — Ni z Bogom na rastanku.

Ništa mu ne odgovori, a niti ga pogleda.

— Nemoj bluniti, Marija — govorio je uporno i uvjerljivo. — Nije ovo ni pametno ni dobro, al' sad ne moremo drugačije. Nismo mi to tražili.

Nije htjela da mu na to odgovara, ali je osjećala neodoljivu potrebu, da mu reče, da ne ide s njom, jer će ih tko vidjeti, reći Musi i onda je nesreća gotova. Nije smogla snage ni da mu to reče, nego se je pod pritiskom te misli trzala kao okovana. Sigurno će ih bilo tko vidjeti i pripovjediti nekom trećem posve slučajno, a onaj će kazivati dalje i tako će doći Musi do ušiju i onda će biti, što bude. Kako može rastumačiti, da je slučajno našla Vulu u planini i da joj je slučajno pomogao natovariti voz granja i da su se — sigurno i to posve slučajno! — valjali pod bukvom i da je onda ona udarila njega i on udario nju i da se povrh svega toga — vole kao brat i sestra?! Kako ona to može bilo njemu bilo kome drugom rastumačiti, a kad jednom dođe do tumačenja, onda je sigurno, da će se sve otkriti kao na dlanu. Zar joj Musa može vjerovati, da je zaljubljena u Vulu do ludila i da mu ne da ni blizu sebe, a ipak — da se cmaču i liže kao mačke?!

Svakako je ludo, što je dolazio za njom, a još je luđe, što sad ide s njom, mjesto da okrene prijekim putem i zametne trag. To je ona osjećala, ali mu nije mogla reći, jer joj nije išlo preko usana. On je kao slijep klipsao uz nju, dok mu je god to put dopuštao, a kad su zašli u tjesnac, onda je zaostao i išao iza kola sve do na cestu. Tu je opet prošao pred vole i išao uz Mariju kao šipka uz bubanj.

— 'E l' ti to spram glave, koji li ti je vrag?! — reče ona, kad su već bili kod Krušnice. Riječi je cijedila kao ispod mlinskog kamena.

— Što to?! — upita on posve mirno, kao da ne razumije.

— Kud si zaslipije za mnom, vrag ti oba oka iskopa'?! — govorila je, ne prikrivajući bijesne srdžbe.

— Kud puklo, da puklo! — odgovori on posve mirno i ledeno, kao da se njega ništa ni ne tiče.

— Nek puca, al' će, lje, najprije o tvoju glavu! — odgovori ona i sa grožnjom i nerazumljivom mržnjom, osjećajući, da bi mogla toga časa vikati na sva četiri vjetra, da je on progoni, i tako nahuckati na njega sve poštene ljude, a u prvom redu Musu. Nije uopće ni pomišljala, otkud joj sad tako raspoloženje i taki osjećaji, nego ih je pustila da caruju njezinom dušom, kojoj je očito više godilo tako raspoloženje nego strepnja pred pokojnim pradjedom. Vjerojatno su se ta dva osjećaja i gonila, pa je bezuman strah pred ludilom natjerao potrebu Musine zaštite i naklonosti. Kad su došli na vrh Glavičice odmah iza Krušnice, reče Vule posve prijateljski:

— Sa' ću ja tu iza Pećine, a ti pripovidi Musi, što j' bilo u planini, pa ćemo poljudikati.

— Pripovidi' će mu drugi, ne boj se — reče ona mnogo mirnije i sabranije, te se i sama začudi, kako ona to opet s njim lijepo govori.

— Ja se ne bojim, a ne boj se ni ti — odgovori on, pružajući joj ruku. — Ako te istira —

— Živu ne će! — upade mu ona u riječ, primajući pruženu ruku.

— Ako te istira, moja su ti vrata vaik otvorena.

— Ne bluni, Vule, i nek nas opčuva Bog i naš sveti Rok — odvrati ona posve prijateljski, kao da uopće nije ni bilo drukčijeg osjećaja u njezinoj duši. — Ako moj Musa i sazna, lako ću ja za to. Ništa se ti ne boj.

— E, brajne, da si vaik taka! — reče on i nenadano je ogrli i poljubi u usta glasno, kao da je udario dlanom o dlan.

— A ti vaik munjen! — odgovori ona, al ni ljutito ni oštro. — Još bi i to tribalo, da nas ko vidi, da se u Klancim ljubimo ka' munjeni!

— Nek nas vidi, ko god 'oće! — reče on i htjede je opet zagrliti, no ona na vrijeme opazi njegovu namjeru i naglo se izmakne.

— 'Ajde sad, molim te, odlazi, a ako što bude, ču' ćeš — reče mu ona posve toplo, kao što je i inače bio njezin običaj, kad je s njim razgovarala.

— Kad će Musa iz Dalmacije? — upita on prije rastanka.

— To bolje znaš ti nego ja — odgovori mu Marija. — Tebi je uvano reka', a meni nije.

— Moga' bi i danas baniti, ako j' sve proda', kako j' računa.

— Voli un rupiti, kad mu se najmanje nadamo, ka' iz oblaka — govorila je ona, vrteći bičalo pred volovima, kao da vretenom prepreda konac. Više joj se nije žurilo, da se rastanu, nego joj je njegova blizina godila kao da je jedva dočekala, da se sastanu i vide. Osjetila je posve svijesno tu promjenu u sebi i začudi se, a u istom joj trenu pade na mozak — pokojni pradjed Dujam. Sva se je stresla i zgurila pod pritiskom te misli, pa nesvijesno ošine vole i pođe.

— Ne ljuti se, Marija — reče on za njom. — Volim te, pa sam lud.

Nije smogla dovoljno snage, da mu odgovori, da se ona na njega može samo razljutiti, ali se ljutiti ne može, nego je samo nešto promrsila kroz zube i švikala nad volovima, požurujući i njih i sebe, kao da će na taj način uteći pradjedovskim teretima — — —

Kad su iz Obrovca izišli na visoravan kod Mekih Bunara, stali su, da konji odahnu, a ljudi popiju koji gutljaj vina — više iz običaja nego što bi bila potreba. Musa je bio veoma zadovoljan i raspoložen, jer je svu robu dobro prodao i novac dobio. Šalio se je, pripovijedao doskočice i smijao se sočno i jedro tako, da se činilo, da su mu usta prepuna, pa se preko zalogaja opaja smijehom.

Tu su ih srela tri lovinačka kirijaša, pa i oni ustavili konje, da poljudikaju sa svojim svetoročkim prijateljima i znancima.

— Uprav šteta, pobratime Musa — reče mu jedan Lovinčanin — da se ti ne daš posve na kiriju.

Musa ga pogleda i ne reče ništa, jer nije razumio, što je htio tim reći.

— Lakši ti je ovaj naš zanat nego tesati drvo il', na priliku, kamen. I čovik bolje popije i sastane se s ljudima i tako — — —

— 'Est to — odgovori Musa, smiješeći se — al' ja vindar ne bi' minja'!

— I ko bi prijatelju Musi pazije na ženu, dok bi un baza' po Dalmaciji u kiriji? — dobaci neki drugi Lovinčanin. — Nema u Svetom Roku puno unaki žena!

Musa se lecne na tu opasku i htjede šutjeti, kad onaj nastavi:

— Vele mi tu doli, u Lotićim, da se i tako ne more makniti.

Nije razumio, što je taj htio dalje reći, no osjeti neodoljivu potrebu i dužnost, da se javi, pa reče posve mirno i ledeno:

— Bolje j' paziti na vriću buva neg na ženu!

— 'Est i to! — potvrdi njih nekoliko u jedan glas i svi se nasmijaše, iako su tu mudroliju čuli još od šukunbabe. Neki upita: — A što to, da se ne more makniti? Nije sakata, Bog bije š njom!

Nije ne sakata, man lipa i zdrava, čemu kraja nije, pa vaik niki pristaju za njom.

Musu udari ta tvrdnja po obrazu, da je sav protrnuo, pa htjede nekako odbiti oštricu i reče dosta brzo i bez velikog razmišljanja:

— Da nije lipa za druge, ne bi bila ni za mene.

— 'Est to, 'est — odbija onaj — al' nek ti vrag nosi tuđe obaline!

Još gore! Musa ustane s kamena, na kom je do tog časa sjedio, raskorači se i upilji pogled u prijatelja Lovinčanina, smišljajući, kako bi ga ožegao. Poslije kraćeg munjevitog prebacivanja misli izbaci dosta oštro:

— Ja, lje, nisam poštetljiv, da bi brlja' tuđu pogaču, a svoji' ogrizaka ne bacam prid prasad.

— 'Est i to, pobratime! Nego znaš, kako ti je, 'di je lipa žena?! Ka' kad je žito na guvnu: udri, ako 'š, i kocom i kandžijom i puškom, koke će vindar na guvno!

— Teško medu, na kog ose ne padaju! — osovi se Musa, osjećajući, da okolišavaju oko onog pravog, što bi mu željeli reći, i naljuti se.

— A pravi tvoj med! — reče neki drugi i zanjiše glavu, kao da je trese groznica. — Vidim ja sad u Egeljcu: voz grana ka' kuća, pod vozom voli ka' dvi lađe, a kraj nji' žena ka' vila i uz nju čovik ka' Ive Senjanin.

Musi stadoše oči u glavi.

— Pitam niko dite — nastavljao je onaj mirno — ko j' to, a dite veli: »Musinka i š njom Vule!«

— 'Ajmo, braćo! — odredi najstariji i švikne bičem, a konji se nagnuše na prednje noge tako, da su cijelim tijelom zavagnuli naprijed, a bedra opružili, kao da su ravni protužak trupa. Kako su se pomakla konjska tjelesa, tako i kotači pod kolima zaškripaše, kirijaši se ganuše i sve se pokrenu kao da je nevidljivi gospodar maknuo pod njima zemlju, na kojoj su stajali do tog časa. Oko Muse se je vrtio cijeli svijet, pa su mu osvanuli Ravni Kotari tamo, gdje bi morao biti Velebit sa svojim Tulovim Gredama, a Obrovačka usjeklina udarila prema Benkovcu. Podbio ga je leden znoj i nije znao, što bi odgovorio, pa se je u najvećoj neprilici samo blesavo smijuljio, kao da ne razumije smisla te priče.

— Prava žena! — završi onaj i švikne bičem.

— Al' moje mi prababe: — dobaci drugi Lovinčanin, odlazeći uz konje — i Vule je pravi momak!

Musi se smrači pred očima, a na mozak mu pade nešto golemo i teško, kao da se je na njega svalila jedna strana Vilinskih Vrata u svoj svojoj bajoslovnoj veličini i težini. Prihvati se za stupac kola, uz koja je pošao, i tako i nehotice, bez razmišljanja i odlučivanja, pođe na protivnu stranu od one, kojom je udario taj, koji podvali Vulu. Nije mogao ništa reći, iako je osjećao one riječi kao ubod nožem u srce, a sve poglede na sebi kao usijane bodeže. Malko se je uleknuo u ramenima, kao da se uklanja udarcu, glavu spustio i koračao kao pod vješala — — — Strašno je to. A zašto?! — — —

— U grudima mu je nešto kvasalo i dizalo se velikom brzinom i tolikom snagom, da je svakog trena prijetila opasnost, da će mu raznijeti prsni koš, a u glavi mu je šumjelo, kao da mu je u mozgu bila podignuta vodenica sa tri vitla.

Malo je pio i nije uopće ni osjećao vina do ovog časa, zapravo: do onog razgovora, a otad kao da je sasuo u sebe vedro rakije, a glava mu tolika, da je bumbar ne bi obletio za godinu dana, da se dobro požuri.

Misli su mu se kovitlale i motale glavom kao sijeno, kad ga digne vihor i ponese, a dospije u vir, koji ga munjevitom brzinom vrti na istom mjestu, kao da ga je uhvatila vrtoglavica. Sav je treperio, oči mu igrale u očnim šupljinama, ruke se same grčile, zatvarajući i otvarajući šake, a noge u koljenima svakog trena popuštale i opet se utvrđivale, kao da ga kušaju. Nije mogao prosuditi, što se to događa i što bi morao raditi, ali je nad njim lebdilo uvjerenje, da se nešto mora dogoditi već stoga, što ovako — ne može više ni jednog časa.

»Prava žena« — — — »i Vule pravi momak« — — — te su se dvije tvrdnje motale i vijorile njegovim mozgom kao dvije razvijene zastave. I osjećao je, da su tvrdnje posve točne: i ona je prava žena i on je pravi momak! Točno je to, ali kako on dolazi do tog, da se ta točnost razbija o njegovu glavu?! — — Kako je došlo do tog, da njih dvoje idu u Velebit po drva, kad nema njega kod kuće, a ako je već Marija i morala ići, jer doista nemaju ni jedne šibice da nalože, kako je moguće, da Vule ide s njom?! Zar ona nije dovoljno i snažna i vješta, da sama natovari voz suhoga granja, koje ne treba ni sjeći, nego lomiti rukama, ako je koji komad predugačak, i onda samo slagati u kola?! I ako je ona na pragu velikog događaja — još je uvijek toliko okretna, da može bez ikakve opasnosti po ono, što nosi pod srcem, dovesti voz granja, pjevajući i poskakujući s noge na nogu. Al ne: ona mora imati uza se svog Vulu! — — —

Uhvati se pri toj strašnoj misli: »Ona mora imati uza se svog Vulu!« Zar smije u Musinoj glavi nastati misao, da Musinka smatra Vulu svojim? Na temelju česa može Musa tako misliti?

— — — Musa, Musa, žalosna te majka rodila! — ote mu se uzdah skoro glasno. Obazre se, da vidi, je li mu tko blizu, tko bi ga bio mogao čuti, pa kad vidje, da je siguran, prepusti se tim mislima i poluglasnom umovanju, kao kad se plivač pusti mirnoj rijeci, da ga nosi. — Da ona nije prava i poštena žena, lako bi bilo — — — Al', najzad, što je ona dosad učinila? — — Čim se je ona ogriješila o domaće ognjište i o svog Musu i njegov obraz? — — Obraz?! Čudo Božije, s čim sve mora biti u vezi taj jadni obraz! I kako i zašto?! — — Al svakako on mora načiniti red u kući.

Šake su mu se same stiskale, a na srce mu pala tolika tuga, da bi najradije proplakao, kad je osjećao, da bi mogao cijeli svijet priklati na jednu krv kao pile. Išao je sav u magli tako, da se je začudio, kad je sa 'Alana opazio ličke dolinice i brežuljke, kao da je Svemogući prosuo iz svoje torbe hrpice sladora i tako posadio kamene brežuljke, a sastavio ih zelenim sagom kao u priči. Nije Musi bilo do tih besprimjernih ljepota, niti je mogao osjetiti neizmjernu sreću i slasti onoga, koji na sve gleda iz nebotične visine kao orao. Prejako je osjećao pod nogama tvrdi kamen, a na sebi — prijatelja Vulu, a da bi bio mogao išta drugo ili vidjeti ili osjetiti.

Bez i jedne riječi bilo kome okrene između pošte i lugarije prečacem nizbrdice. Kako su svi ostali bili vezani uz kola i konje, išao je posve sam i kotrljao se velikom brzinom kao kamen. Kako nije pazio, na što staje, oklizne mu se noga i pane tako žestoko, da je okrvavio obje ruke. To ga dovede k svijesti, pa sjedne, podboči glavu stisnutim šakama i upilji pogled daleko dolje, dokle je sizao.

Kažu, da je negda Isus išao po svijetu — vjerojatno u ono doba, između svoje trinaeste i tridesete godine, kad nam

Sveto Pismo ne kazuje, gdje je bio, a sigurno je to veoma važno vrijeme Njegova zemaljskog života! I tako je došao i na naše vrleti. Kažu, koji prenose pamćenje od oca na sina, da se je najdulje zadržao baš tu negdje, jer nije mogao nikako otkinuti pogleda od tih najvećih ljepota, koje je rasula svijetom vječna Premudrost Gospodinova. Neki drugi tvrde, da je Isus tu dolazio ne sam nego sa Svetim Petrom, no nije sad odlučno, kako je bilo. Najvažnija je činjenica, da se nije nigdje zadržao, promatrajući ljepote, koliko baš nad ovom ličkom čarolijom. Šteta je samo, što ne znamo, da li je Gospodin odredio, da se i svima nama otvore oči, pa da opazimo, što nam je tu dano.

Musa je piljio u dolinu, ali nije vidio uopće ništa niti je mislio na ono, što se je steralo pod njegovim nogama. Posve mu slučajno pade pogled na njegovu kuću, koju je poznao ne samo po položaju i obliku nego napose i po jablanu, koji je rastao desetak koračaja prema zapadu od štale. Tu se ustavi posve svijesno i pomisli, da sad tamo Marija razgovara s Vulom. Možda — — — Možda su u štali i zabavljaju se — — —

Naglo ustane i pođe veoma odlučno i žurno. Poželi, da ima krila, pa da prhne i da se stvori na svom dvorištu kao orao i da ih sve iznenadi. Tad bi sigurno vidio koješta, što inače pred njim kriju i taje. Najvolio bi, da Vulu zateče, kako — — — Ludost! Što bi to želio! Bluna! — — Da on grli i ljubi moju Mariju?! — — Bluno Musa, što ti pada u tu gnjilu glavurdu!? — — Al' kad bi ga tako zatekao, stao bi preda nj, podbočio se u kukovima, oči malko pritvorio, pa ga šibao kroz spuštene trepavice i podrugljivo mu govorio: — Nude, junače! Što ti tu tražiš?! — A Vule bi se nasmijao i odgovorio: »Zar, budalo, ne vidiš, što radim?! Grlim onu, koju volim!« Tad bi' ja njemu: — Hehehe — — — Al to j' moja žena, Vule! — A unda bi un meni: »Eto: što 'est, 'est, al' nije moja krivnja, što si ti stiga' prije mene. Znaš, brate Musa: ja sam ti bije zapeje za unu moju pokojnicu, Bog joj da' raj nebeski, ka' što joj ga je i da', pa unda nisam amo dospije, al' me sad evo i — Bog te, duša te!« — — — Tako bi un meni, a ja unda njemu: — Ma, 'esi ti munjen, kad tako divaniš?! — — Tako bi' ja njemu, a unda bi un meni i ja njemu i un meni i — — —

Uhvati se za glavu i opet posrne, te se jedva održi, da ne padne na nos, koliko je dug i širok. Svakako — nije dobro, što se razvija u njegovu mozgu. Kao da je već šenuo ili kao da je na najboljem putu, da se to ubrzo dogodi. A sve radi žene, koju jako voli i koja njega voli — — —

Stigao je kući, baš kad je sunce zavagnulo za Sveto Brdo. Blago još nije bilo dognano, osim što su voli bili u štali, jer nijesu ni išli na pašu, kad su bili u Velebitu. Mariju je zatekao u štali. Pred kućom je stajao još posve netaknut voz bukova granja.

Ušao je tiho kao sjena, a da se uopće nije ni javio. Ona je rozgama grabila i izvlačila ispod jasala šušanj i ostatke krme i prostirala pod blago. Musa joj priđe i stane nijemo pred njom. Nije znao, kako bi počeo razgovor, a obične riječi pozdrava nije mogao izgovoriti, jer mu nijesu dolazile ni u mozak ni na jezik, kao da ih uopće nije nikada ni izgovarao.

— O, Musa moj! — klikne ona veselo, kad ga je opazila pred sobom, i pođe, da će ga zagrliti, što li. Svakako je osjetila potrebu, da mu se posve približi. On se izmakne. — Sritno se povratije?! — reče mu, lecnuvši se. Osjetila je, da nije dobre volje, pa se odmah povukla, kako je to redovno činila, kad bi on bio u takom raspoloženju.

— A vi kod kuće? — progovori on suho i nevoljko.

— Svi smo zdravi — odvrati ona mirno.

— I što j' novog? — pitao je kao sudac istražitelj.

— Ništa — odgovarala je ona istim načinom.

— Išla si u drva?

— E. Malo prije sam došla.

— I dobro nakrcala!

— 'Esam i to.

— I nisi jako sustala?

— A jêr ti mene tako ispituješ ka' na ispovidi?! — upita ona naprečac i dosta osorno.

— Jer me je tako volja! — odvrati on oštro, malko se nagne prema njoj i upilji joj prodoran pogled u oči. Još je bilo toliko vidno, da su se mogli savršeno jasno motriti i nositi teškim, ubojitim pogledima.

— Bog bije s tobom i Majka Božija! — odgovori ona tiše. — Što si taki?!

— Ko ti je pomaga' krcati? — propišti on kao guja u procijepu i posve joj se unese u oči.

— A, otuda mi dođi! — odgovori ona skoro podrugljivo. — To tebe kukavče, tišti! Jêr mam nisi pita', pa bi' ti bila sve kazala?

Bez riječi zamahne i htjede je udariti, no ona je u pravi čas zavagnula cijelim tijelom lijevo i tako izmakla udarcu. On skoči, uhvati je objeručke ispod pazuha i grune njome prema zidu. Srećom je zid bio podaleko, a ona spremna na udarac i veoma snažna, pa niti udari o zid niti se sruši.

— 'Esi bila š njim?! — cijedio je Musa kroz zube i ponovno navalio, uhvativši je za grudi.

— 'Esam! — odgovori ona i spusti se skoro na suho lišće tako naglo i tako okretno, da mu se je izmakla iz ruku i htjela pobjeći iz štale, ali je on još na vratima prestigne, uhvati za glavu i povuče natrag. Pletenice joj se spustiše niz pleći, a on ih uhvati i ovije oko ruke, udarivši je nekoliko puta slobodnom šakom pod rebra. Muklo je zastenjala i omahnula glavom, kušajući da se otme. Držao ju je tako čvrsto, da se nije mogla ni ganuti, a u zamahu osjetila na cijeloj glavi bol, kao da joj je u jednom trenu zguljena cijela koža.

— Bog bije s tobom, 'esi munjen?! — stenjala je ona i gušila glas, pomišljajući u prvom redu na to, da nitko pred kućom i u selu ne smije čuti, što se to tu događa.

— Što si radila s unim gadom? — pištio je Musa i udarao je.

— Kad me tako pitaš, unda znaj: radila sam, što j' mene bila volja! — odgovori ona, kao da joj je sam zli duh metao riječi na jezik.

— I voliš ga? — upita on nenadano.

— Volim ga! — odvali ona, kao da je na te dvije riječi izbacila iz sebe i dušu i srce, a njega udariše u obraz tolikom snagom, da ju je bezumno odbacio od sebe tolikom snagom, da je pala kao vreća, no nije se mogla ozlijediti, jer je štala bila visoko nastrta šušnjem. Odmah se je snašla i teško stenjala pred Musinim nogama, kao da se ne može dignuti.

— I bili ste skupa? — protiskivao je on kroz stisnute zube, kao da je trga na komadiće i uživa, osjećajući njezinu toplu krv na svojim upaljenim usnama.

— I jope ćemo, ako mi bude drago! — izbaci ona kao sa sjekire.

Njega strašno iznenadi i smete tako njezino držanje, pa ustukne, ustoboči se i osovi nad njom u velikoj neprilici. Tada nenadano procijedi:

— Diži se!

— Ne mogu i ne ću! — odvrati ona.

— Zakla' ću te, ustaj!

— Kolji, gade, brže! Ne muči me — govorila je ona sa neobično jakim, žučljivim prizvukom u glasu.

On je suludo stajao nad njom, posve se obezumio i smeo tim njezinim držanjem, pa se počeo ogledavati oko sebe, ne znajući, što bi počeo: kanio je da joj predbaci njezinu izdaju i nevjeru, očekujući, da će se ona izmotavati, ispričavati i cmoliti, dokazujući svoju nevinost i tvrdeći, da nije Vule ni vidjela, a kad tamo — ona mu govori više nego je on i pomišljao — — —

— Ne muči me, Marija! — reče on nenadano posve meko i kao da je moli. — Zar ne vidiš, kako mi je.

— A ne pitaš, kako j' meni?! — odgovori ona savršeno neprijateljski i ljutito. — Sram te bilo, gubo ljudska!

— Muči! — reče on povišenim glasom i opet se nadnese nad nju, kao da će je opet udarati. — Ne znaš ti, što svit divani za tobom i unim gadom! Meni obraz pada na zemlju, a ti se rugaš!

— Ne rugam se, man se smijem! — odreza ona, odmičući se od njega tako, da mu ne bude na dohvatu, ako bi zamahnuo nogom, da je udari. Već je prvi suton pao u štalu i napunio kutove.

— Reci mi, kako je bilo?! — reče joj prijateljski.

— Jêr me mam nisi tako pita'?!

— Eto — — — odgovori on u neprilici, tek da nešto reče: — nisam moga'.

— A moga' si mene ovaku mlatiti ka' ručicu slame?! — protisne ona kroz zube i ustane, odmičući se sve više i više od njega.

— Što ste radili?

— Tukli se nismo — odvrati ona i sjeti se, kako su je zaboljeli prsti, kad ih je prilijepila na njegov obraz, ali svlada osjećaje i nastavi: — I ne ispituj me. Ništa ti više ne ću reći!

— Ni ja tebi! — odgovori on prigušenim glasom i nenadano joj odvali zaušnicu, da je glasno jauknula i pala. Ni sad se nije digla, nego je stenjala, a on žurno izišao iz štale na zrak. Nije se ustavio pred kućom, nego je kao vilen otišao prema crkvi. Marija je čula, kako se topot njegovih koračaja udaljuje, pa polako ustala, poravnala na sebi odijelo, uredila kosu i onda izišla van.

Kad je svekrva došla, nije joj ni spomenula, da je Musa došao, sve je tragove razgovora s njim tako vješto prikrila i prigušila, da starica nije ništa opazila. Večerale su i legle, a njega još uvijek nije bilo. Marija se zabrinula i uznemirila zbog njegova odlaska, a ujedno se u njoj propinjao težak otpor i prosvjed zbog njegova držanja prema njoj. Ne bi joj bilo žao, da ju je mirno i pametno pitao za razjašnjenje, kad je već nešto čuo, ali nije nikako mogla podnijeti, da on nju bez ikakva pitanja mlati kao vola. Bila je spremna na najstrašniju tvrdoglavost i prkos, pa je ubio, a napose nije bila spremna, da mu poslije svega, što je učinio, tumači svoj odnošaj i svoje osjećaje prema Vuli. Istina, to bi njoj bilo veoma teško, jer često ni sama nije bila posve na čistu, što zapravo osjeća, a po nekoliko bi joj se puta samo u jednom danu desilo, da posve, iz temelja promijeni svoje mišljenje, pa i osjećaje prema njemu. Bilo bi joj teško, kad bi morala njemu razlagati tu maglu i mutež, pa joj je upravo godilo, što je zapala u taj luđački otpor i prkos, da mu uopće sve krivo prikazuje i da ga jača u uvjerenju, da je s Vulom u najgrješnijem odnošaju.

Već je bila zora zarudila, kad je lupnuo na vrata, kao da će ih jednim udarcem probiti. Marija je skočila iz postelje, prebacila preko ramena haljinu i onako bosa otrčala u kuhinju, da mu čim prije otvori. Bez razmišljanja je željela da mu ugodi i da ne da prva povoda za svađu i sukobe. Čim je jakim zamahom makla vrata između sebe i njega, osjetila je zadah vina kao iz ukiseljene bačve i makla se na stranu, da za nju ne mora zapeti.

— 'Esi li?! — javi mu se ona prva, no on ne odgovori.

Nijemo je stupio u kuću i odmah krenuo prema sobi, a takvo je njegovo držanje bio za nju najjasniji znak, da nije jako pijan, jer je u pijanstvu bio bezgranično razgovorljiv i

zabavan. Svukao se je i legao, a da nije ni riječi progovorio. I Marija je još prilegla kraj njega, i to posve proračunato i smišljeno, da on ne bi pomislio, da je namjerice ustala samo stoga, što je on došao. Inače je već bilo vrijeme ustajanja za domaćicu, koja želi na vrijeme spremiti blago za odlazak na pašu. On uopće nije ni zarezao njezin dolazak. Okrenuo se je k zidu, otpuhivao kao iz kovačkih mijehova i ubrzo počeo hrkati kao da pili drva. Marija se je stisla tako, da ga se i ne dotakne, neko vrijeme sustezala dah i molila se tiho Bogu, a kad je on zaspao, oprezno je ustala.

Obavila je sve jutarnje poslove i počela nestrpljivo čekati, da se Musa digne, ne toliko što joj je bilo mnogo stalo do tog, da ide na kakav posao, koliko stoga, da vidi, je li ga sa snom prošla i mrzovolja. Već su bila i velika ručana doba, a on se nije nikako javljao; približilo se i podne, a on još uvijek u krevetu. Kad je čula zvona Svetog Roka, da zvone podne, izgubila je strpljenje, naglom kretnjom otvorila sobna vrata i dosta šumno ušla. Činila je tako namjerice, da ga probudi, jer je vjerovala, da spava kao drvo. Stoga je bilo veliko njezino iznenađenje, kad ga je našla nalakćena i posve budna. Prihvatio je njezin pogled posve mirno i odgovorio joj, kad ga je upitala, zašto ne ustaje:

— Ujtila me nikakva vatrušina, pa uprav ne mogu.

Oči su mu bile mutne i podlivene krvlju.

— Ajme meni, da te ne zaboli! — reče ona i pristupi k postelji. — Da nisi noćes nazeba', jadna ti sam?!

— More biti — odgovori on ravnodušno. — Bije sam zaspa' na travi, pa more biti, da sam ozeba'.

Govorio je posve mirno i prijateljski.

Metnula je vanjsku stranu ruke na njegovu žilu kucavicu ispod uha, nekolika trena mirno čekala, pa reče:

— Ajme meni, uprav te ujtila veleka vatrušina!

Pred noć je došao Vule, da vidi, je li se Musa vratio iz Dalmacije, pa kad mu reče Bara, na koju se prvu namjerio, da je došao i da leži, on odmah uđe k njemu, a da nije Marije ni vidio.

— Što j', po Bogu brate, s tobom?! — upita sućutno i bratski.

— Ništa, ništa! — odgovori Musa i nasilu se nasmiješi. — Ako umrem, eno ti udovice! Znam, da vam ne bi bilo krivo.

— Lako j', kad je tebi do šale! — odvrati Vule sigurno, no ipak obori pogled, kao da nešto traži. Musa to opazi, jer je i očekivao, da će biti smeten i u neprilici, a kad vidje, da se ne vara, u njemu zakipi bijesnom snagom i odluči, da mora ustati, pa kako bilo.

— Da vidiš, da se ja ni ne šalim! — odgovori malko povišenim glasom, no dao mu je prizvuk i boju, po kojima se nije moralo zaključivati, da se ljuti, jer bi nešto nepovoljna znao, a napose nije bilo očito, da njegova sve veća i veća žestina u glasu ide baš na Vulin račun.

— A da! — reče Vule, samo da ne šuti. — Umriti se mora, pa ko danas, ko sutra — sve'dno j', a ko ostaje, mora nikako — — —

— E, e: mora nikako, a ja tebi mam velim, kako ćete vas dvoj! — reče Musa, naglo se uspravi i odmah pruži noge ispod pokrivača.

— Ne bi marije dizati se, kad te spopala vatra!

— Ne bi' marije, al' 'oću! — odvrati Musa i nehotice ljutitim glasom.

— Ne ljuti se: ja ti ne branim! Radi, što ti drago! — odgovori Vule, ne skrivajući svoje zlovolje. Malko se izmakne od postelje prema sredini sobe. Stajao je, jer mu Musa nije ponudio, da sjedne.

Ustao je, navukao opanke na bose noge i kožun prebacio preko ramena. Šutio je i ispod oka promatrao Vulu posve neprijateljski. Teško je otpuhivao i načas zastao u pokretu, uspravio se visoko i umjesto da omjeri Vulu od glave do pete, kako je očito u prvom naletu misli bio odlučio, uperi pogled visoko iznad njega u neodređenu točku stropa, da zatim posve klone i oboči se rukom na sanduk, kraj kojeg je stajao.

— 'Est me uprav pošteno ujtilo, al vindar — — —

Govorio je posve krepko, ali nesigurno, kao da nije posve načistu, kojim bi smjerom udario. I Vule se veoma uznemirio. Ne vidi on, da je Musa teško bolestan, ali drži, da je nešto morao opaziti, pa da je na njeg žestoko nabrušen. Baci pogled oko sebe i vidje, da nema ništa, čim bi ga mogao udariti, a da mu ne bi na vrijeme mogao izmaći. Na tu je pomisao došao, čim je vidio, kako se Musin pogled smračuje i smrkava, kao da će mu iz očiju početi udarati strijele.

— To tako samo ujti, pa i pušti — govorio je Vule, jer je nešto morao govoriti, da prikrije teško vrijenje, koje je među njima sve žešće i očitije ključalo.

— More i puštiti, al — — — Puštilo, ne puštilo — — Nego, Vule, da ti ne zaboravim reći — — —

— Nude, nude! — prihvati onaj i zauze posve nagonski obranbeni stav i položajem tijela i svojim duhovnim raspoloženjem. Osjetio je i potrebu i želju, da ne uzmakne kao kukavica i podlac. Stajat će kao čovjek iza onog, što čini, pa što bilo da bilo!

— Uprav se ja ni ne šalim — govorio je Musa neodlučno i lagano se spustio i sjeo na sanduk.

Kad Vule vidje tu Musinu kretnju, u njemu posve splasne onaj nejasni osjećaj, koji ga je upozoravao, da će sad doći do teškog obračunavanja i borbe. Osjeti, da je Musa doista slab i bolestan ili da uopće ništa ne zna i da nije ni kanio da s njim bilo što razračunava. Malko se je opustio u koljenima tako, da je stajao pogrbljen i kao umoran spram Muse, koji je oborio pogled preda se na pod. Počeo se je pomicati na sanduku kao dijete, kad se skliže, a da ne ustane, i tako prešao na posve protivnu stranu od one, na koju je bio sjeo. Vule ga je neprekidno netremice držao na oku, jer ga je veoma iznenadilo, kad se je počeo sklizati po sanduku kao pseto, kad se stane na stražnjici voziti po ledini. Baci munjevit pogled na onu stranu i opazi uza zid prislonjen debeo komad drva. Bilo je nešto tanje od ljudske noge ispod koljena, a veličine nešto ispod metra i pol. Malko se pomakne s noge na nogu, da bolje vidi, i razabra, da je vrätilo od tare, od tkalačkog stana.

Na kraju se je sanduka Musa smirio, nekoliko puta otpuhnuo i dalje šutio.

— Jêr si ustaja'? — upita Vule.

— 'Tije sam, da poljudikamo, a nije lipo, da s čovikom divanim iz postelje ka' ženetina iz slame — odgovori on posve jednostavno, ali i odlučno.

— Nude, nude! — odvrati Vule ozbiljno, iako mu je bilo najbliže, da se nasmije i da ga podsjeti na njihovo drugovanje i prijateljstvo. Svladao se i držao ozbiljno, a u njemu se i opet pojavi osjećaj potrebe, da bude spreman.

— Da ti pravo rečem — govorio je Musa odmjereno, kao da svaku riječ napose važe: — ja ne virujem, da ću umriti, al' i kad bi i u to virova', ovo bi' ti reka'. Tako — — —

Opet je zapeo, a Vule napregnuo sve živce i mišičje, pa ga čekao na čistini. Čekao je, da čuje, što će dalje biti. Musa se je očito motao oko neke misli, koju nije nikako mogao dati u onom obliku, koji bi želio, a drugačije se nije mogao odlučiti, pa je obilazio oko nje i mučio se kao zmija na trnu. Nenadano i posve neobrazloženo provali:

— Morete vi misliti, što god 'oćete, al' ne ćete raditi, što 'oćete, dok sam ja tu! Potlje mene — kucajte se, kako vam drago! — rikne posve izobličenim glasom, pograbi za vratilo rukom iza sebe, kao da je smislio taj pokret tako, da ga Vule ne opazi, dok vratilom ne izmahne i ne spusti ga u istom trenu na prijateljevo tjeme. Skočio je na noge i objeručke izmahnuo i smjerio vratilom ravno po glavi. Vule se ne izmače, nego kao mačka priskoči k njemu tako, da je udarac otišao na stranu i samo ga malko ostrugnuo po ramenu, ali ne vratilom nego ispruženim rukama, budući da se je već bio pripio uz Musino tijelo, kad je zamah bio u padanju. Kako je Musa držao ispružene ruke uvis, Vule ga je pothvatio ispod pazuha i njime omahnuo nemilice tako, da ga je u jednom zamahu oborio na pod. Vratilo je odbacio, te je lupnulo o pod kao da se kuća ruši. U istom času vrata su širom zijevnula, a među dovratnicima se pojavila Marija.

— Šentaj vas, nebog! — procijedila je kroz zube, shvativši u istom trenu sve. Protrnula je i jurnula, da odmakne Vulu, koji je držao Musu pod sobom. Obojica su stenjali kao dva psa, kad se pograbe, pa samo reže, jer drugo ne mogu, dok se zubima drže za živo meso.

— Ne primiči mi se, jer ću tebe! — viknuo je Vule prigušeno. — Ne boj se, ne ću mu ništa, al, lje, ni un meni, dok je mene!

Ona se nije prepala niti je ustuknula pred njegovom prijetnjom, već ga je objeručke pograbila za ramena i svom ga snagom povukla s Muse. Vule je međutim svog prijatelja držao tako čvrsto, a objeručke, da ga nije puštao ni onda, kad je Marija nadčovječnom snagom trgla i povukla. Cijela se je

hrpa samo pomakla sa jednog mjesta na drugo, no ostala je povezana kao klupko zmija.

— Nemoj me ti braniti, palandro! — izderao se Musa obezumljeno i napeo svu snagu, da se otme. Trzao je cijelim tijelom i omahivao luđačkom snagom i nepromišljenošću, podvlačeći noge, da se može oduprijeti i ustati.

— Nisam palandra, man poštena tvoja žena! — rikne Marija kao ranjena zvijer i zabije zube u Vulin vrat tolikom snagom, da je osjetila puna usta živoga mesa, a krv je šiknula kao da je vola zaklala. Vule se trgne, pusti Musu iz ruku, objeručke odbaci Mariju tolikom snagom, da je kao klada udarila o pod, zastenjavši samrtničkim hropcem. Pustio je Musu posve, a nad Marijom se izvio i osovio kao jastrijeb, krvnički jê gledao, i samo je trebalo pomaknuti zabilijunti dio milimetra neki prenapeti živac, pa da pane na njezin vrat i zadavi je kao pile, no — nešto se je u njemu okrenulo, bacio je pogled s nje na neku krpu, koja je bila na babinoj postelji, uzeo je i pritisnuo na svoj vrat.

Musa je ustao i nesigurno, skoro teturajući, pošao na protivnu stranu, dočepao se vratila, uzeo ga u ruke i opet podigao i izmahnuo, da će smjeriti Vulu po mozgu.

— Ti baš zaćorije?! — reče Vule i opet se baci na njega, spretno ga obuhvati po slabinama i tresne njime o pod kao vrećom krumpira. Musa je užasno kriknuo, no vratila nije ispustio iz ruke, već je njime udario o pod skoro istom onom snagom, koju je bio namijenio Vulinoj glavi. Od tog mu udarca ruke zadrhtaše i proletješe ih neobično oštri i neugodni trnci, pa mu drvo ispade iz šaka. Vule je opet pritisnuo onu krpu na vrat, jer je osjećao, da mu niz tijelo curi krv. Tren je gledao oko sebe, pa kad vidje, da se ni jedno ni drugo ne diže, priđe Mariji, uhvati je slobodnom rukom za košulju na ramenu i podigne je, govoreći dosta mirno:

— Diži se!

Ona ne odgovori ni riječi, već polako ustade, ogleda se oko sebe, kao mačka skoči do Muse, pograbi ispred njega vratilo, naglo ga uzme objeručke, svom snagom podigne, izmahne i udari prema Vulinoj glavi. On se trgne i izmakne udarcu tako, da je Marija zavagnula u prazno i kresnula vratilom po sanduku tolikom snagom, da je prsnuo kao trijeska.

— 'Esi ti munjena, koji li ti je vrag?! — procijedi Vule kroz stisnute zube. — Ako te pritovarim tim vratilom, ne ćeš reći ni »Isuse i Marijo!«

Musa se je podigao na noge, spremao se na ponovni napadaj i ujedno osjetio u cijelom tijelu toliku slabost i drhtavicu, da se je preplašio, obočio se o stol, malko spustio glavu i ispod sebe dušmanski motrio Vulu i Mariju.

— Udri je, udri! — procijedi više kao da govori samo sebi, no u istom času osjeti svu tugu i golotinju svoje misli, pa se spusti posramljen na razbijen sanduk i sjede.

Marija se je ustobočila prema Vuli, držeći neprestano vratilo u rukama, kao da razmišlja, što bi ili — kako bi.

— Baci to iz ruku! — okosi se Vule na nju, držeći neprekidno krpu na vratu. U isto je vrijeme i Musu držao na oku, pa kad vidje, da se stišava, reče dosta mirno: — Bijemo se ka' dičaci, a da ni sami ne znamo, ra'šta.

— Na moj račun... i znamo, ako 'oćemo da divanimo! — odvrati Musa, sagne se još više u plećima, ispod oka odmjeri oboje, pa duboko otpuhne i nastavi: — Mogli bi' divaniti, al' — — A nu! Napolje! — vikne, ponovno ustane, pokazujući ispruženom rukom na vrata i žderući Vulu izobličenim pogledom, kao da mu je nenadano ponovno pala u mozak vatra one prve srdžbe i bijesa.

— Ne viči! Velim ti: ne deri se. Oti'ću i brez tog — odvrati Vule, odmakne krpu s vrata, prinese je preda se i zagleda se, da vidi, da li mu još krv teče. Kad nije mogao razabrati po samoj krpi i krvi, koja je bila na njoj, a bila je žestoko natopljena krvlju, ponovno je čistim dijelom prinese vratu, pa opet preda se, i vidje, da još krvari.

I Marija osjeti volju, da viče na Vulu, no nije nalazila pravih riječi, pa je samo nešto mucala i sjekla zubima, kao da joj netko otimlje zalogaj iz usta. Nije bila svijesna, zašto se baš tako drži prema njemu, jer je posve nagonski osjetila dužnost, da priskoči svom čovjeku u pomoć, kad ga je vidjela u opasnosti, i dalje ustrajala uz njega bez ikakva obzira, proti komu su upereni njezini udarci. I sad bi bila mogla ponovno izmahnuti vratilom i svom ga snagom spustiti na Vulino tjeme, a da ne bi ni okom trenula.

— Gade i smrade pogani! — procijedi najzad i zaprijeti mu stisnutom šakom.

— Samo to?! — reče Vule naglo, kao da se je danima spremao na tu porugu, a preko lica mu preletje lagan izazovan smiješak.

— Sram te bilo! — opet će ona u najvećoj neprilici, jer je osjetila, da joj Musa sigurno ne vjeruje, pa da će držati, da se ona pretvara, što nipošto nije bila istina. Iskreno je, svom dušom i odlučnošću, bila na strani svog čovjeka, i taj bi čas bila dala za njega ne jednu nego stotinu svojih glava, kad bi ih imala, a da ne bi ni jauknula.

— Odlazi mi ispred očiju! — reče Musa blaže, ali odlučno.

— Idem, al' ti moram reći, da si budala! — odgovori Vule posve mirno. — Nit što znaš, nit što misliš — reče i pođe.

— A što ste radili u planini?! — drekne Musa posve nepromišljeno i ustane, pa zakorači prema Vuli, kao da će ponovno navaliti.

— Kad ti nije dosta, što si vidije maloprvo, nek ti još tvoja žena pripovida, što j' bilo u planini, budalo! — odgovori Vule i nestane.

Musa se ponovno slegne, klone u sebe, sjedne na sanduk i zagleda se u Mariju, koja je podalje stajala kao stup. Zazeblo ju je oko srca pod težinom njegova pogleda, a pod joj je gorio pod nogama, pa poželi da se doista zapali i da uz nju lizne neugasivi oganj ili da se zemlja otvori i da je proguta. No ne dogodi se ništa i osjeti pod pritiskom strašne tjeskobe, da mora nešto učiniti ili barem reći; da se mora maknuti, da mora pred njim pokazati, da se ne boji — — —

Šutjela je kao zalivena.

— 'Esi ga čula, kako se ruga tvoj dragan? — reče Musa ispod glasa, kao da ne želi ni sam dobro čuti, što govori. — Veli: »Nek ti tvoja žena pripovida, što j' bilo u planini!« — — E, da: lako se j' njemu rugati — — —

— 'Ajde u postelju! — reče Marija i priđe, da uzme s njega kožun, no on je dočeka jakim udarcem u prsa tako, da je zavagnula i jedva se održala na nogama, da ne pane. — Ne luduj, jadan ne bije! — zastenje ona teško.

— A voliš ga, palandro?! — pištao je on kao guja u procijepu.

— Volim ga, kad 'oćeš, al' palandra nisam! — odgovori ona skoro šaptom, kroz zube.

— Zavrni'ću ti vratom ka' piletu — — —

Pokopaše ih u isti grob — Musu i njegova sina, koji je mrtav došao na svijet. Teško bi bilo odrediti, da li ga ubi Musa ili Vule ili žalost, koja je pala na Mariju, čim se je sukobila sa svojim čovjekom.

Nije mogla na sprovod, jer ne samo da je bila u velikoj vrućici, nego nije bila ni pri sebi. Na mahove bi dolazila k sebi, da onda opet zapane u neko neobično bunilo, te nijesu bili na čistu, da li je to ludilo — Bog bio s njom! — ili je samo prolazno od prevelike vatre. Ležala je kao mrtva, a kad bi se uznemirila, izgovarala bi posve nesuvisle riječi, od kojih su mogli razumjeti samo dva imena: Musa i Vule. Njih je često spominjala.

Čim je Vule čuo, da je Musino stanje veoma teško i ozbiljno, došao je, da ga posjeti i vidi, kao da među njima nije ništa ni bilo. Musa više nije bio pri sebi, pa ga nije ni vidio, a kamoli prepoznao, a ni Marije nije bilo u kući, pa je sama stara Bara bila kod tog posljednjeg susreta između tih dvaju dobrih ljudi i dobrih prijatelja, koji se sukobiše u srcu jedne dobre i čestite žene. Bio je to nijemi sastanak, kojemu Musa sigurno više nije bio nazočan, jer je njegov duh lebdio već podalje od svega, što je vezano sa ovom zemljom, dok je Vule sa iskrenim osjećajima druga i prijatelja želio, da mu na rastanku reče, da je on doduše imao najbolju volju da se ogriješi o njega, ali mu se je usprotivila njegova Marija, i tako — nikom ništa. Želio je da ga moli za oproštenje, da mu sve obrazloži, da mu predoči svoju neizmjernu i besprimjernu nesreću, da ga tako gane ne toliko na praštanje i sućut, koliko da ga dovede do razumijevanja i poimanja tolike njegove nesreće. Nije mogao ni progovoriti, ne zbog Musina stanja, nego stoga, što je Bara bila neprestano s njima.

— 'Esi vidije, moj Vule, moj sinko, nesriće?! — šaptala je ona i brisala suze.

— E, moja strina! Al' ja se uvam u Boga, da će to proći — odgovara Vule i sve razmišlja, da li Bara zna, što se je

tu odigralo prije nekoliko dana. Što je dulje bio s njom, to se je sve više i više učvršćivao u uvjerenju, da ona nema ni pojma. Poželio je vruće i duboko da vidi Mariju, jer ga je zanimalo, kako će se držati prema njemu, pa upita: — A 'di je Marija?

— Uprav ne znam, 'rano Vule — odgovori starica, šmrcajući i brišući suze. Govorila je istinu, jer Marija nije ni njoj rekla, da je i ona bolesna, već se zavukla u slamu na sjeniku, legla i čekala razvoj i Musine i svoje bolesti. Osjećala je teško kucanje i udaranje svake žilice u tijelu, a cijelo joj je opet tijelo treperilo kao u ljutoj groznici.

Vule je dugo ostao uz bolesnika, ominjući se i ogledavajući se, jer je očekivao, da bi svakog časa mogla banuti Marija. Kad je nikako nije bilo, a vrijeme odmicalo, nije mu preostalo drugo, nego da otide. Ipak mu se nije dalo iz sela, pa se svrati u viganj kovaču.

— Da poljudikamo — kaže kovaču i smije se u neprilici. — Danas nisam na tuđem poslu, a svoga ni nemam, pa švrljam.

— A nu, a nu! — odobrava kovač i smiješi se, udarajući po usijanu željezu. — A našeg Musu pritislo?

— Pritislo, pritislo po vratriju! — potvrđuje Vule, pa polako nastavlja: — I da ti pravo velim, ne dopada mi se — — —

— I ja se bojim — — —

Vule je stajao blizu vrata tako, da je uvijek jednim okom sjekao ulicu, te mu Marija nije mogla izmaći tuda, a da je ne bi opazio, no uzalud ju je čekao. Kad se je već približavao suton, odluči, da ide kući.

Međutim je Musu stislo toliko, da se je Bara uznemirila do krajnih granica i počela dozivati Mariju u sav glas. Iza oduljeg joj se dozivanja javila i dovukla se sa sjenika.

— Eto, majko: što ću ti tajiti?! — govorila je umornim glasom. — I mene j' ujtilo, da mi se čini, da će mi duša iz tila — — —

Starica klone, kao da su joj noge podsječene, i jaukne u sav glas, što je grlo nosi:

— Ajme meni, sinjoj kukavici!

Netko je iz susjedstva uprav prolazio putom ispred njezine kuće i čuo njezin krik, pa se javio:

— Što j', Bare, po Bogu sestro?!

Na taj se je upit, koji je odjeknuo selom, začas skupilo više ljudi i žena, jer je nekako lebdjelo u zraku, da se u toj kući kobi velika i teška žalost. Marija je glavinjala po kuhinji, kao da traži, česa bi se latila, a onda ušla u sobu i nadnijela se nad Musinu glavu. On je teško disao u hropcu, zatvorenih očiju, i posve nepomično ležao nauznak. Već je bio pao prvi mrak, pa je jedva nazirala njegove crte lica, koje su bile posve obične i ustaljene kao na stancu kamenu. Češće se je trzao.

— Nema ga više — šane neka žena, no još uvijek tako glasno, da je Marija čula njezine riječi, iako nije bila prije primijetila, da su mnogi za njom ušli u sobu.

Što se je dalje dogodilo, Musinka ne zna i nije nikad pravo ni doznala, jer joj je svatko u njezinoj velikoj tuzi i bolesti pripovijedao drugačije, a dugo je trebalo, dok je počela sve oko sebe razumijevati i poimati.

Sjeća se prvog velikog događaja. Ležala je na onoj istoj postelji, na kojoj je Musa dovršio svoj zemaljski put. Oči je imala pritvorene, usta dosta otvorena, jer je tako lakše disala. Čula je, da oko nje netko šuška i šapće, pa se malko trgla i otvorila oči. Opazila je kraj postelje Vulu i svekrvu. Ošinula je Vulu ljutitim pogledom i nešto prostenjala, ali rekla nije ništa. Svekrva opazi, da se muči, pa joj se posve približi i poče joj tumačiti:

— Vule j' to, 'rano, Vule, gospodin mu Bog platije za sve, što un nami čini u ovoj nesrići.

Musinka na čas opet pritvori oči. Slušala je i razumijevala svekrvine riječi, pa oprezno i polako prošapće:

— Što će Vule tu?!

— A da nije njega, što bi ja, kukavica, bila i mogla sa dva mrtvaca i trećom tobom, malo uličnijom od uni dvaju?! — odgovori starica sa puno uvjerljivosti i mekoće. — Vule j' cilo vrime o'de i sve mi pomaže ka' moje dite.

Marija je i opet šutke slušala. Poželi da učini nešto veliko i važno, što bi odgovaralo njezinu raspoloženju, no nije se mogla ni maknuti, a i riječi su joj jedva išle preko usana.

Vule je mirno slušao taj razgovor o sebi, a iz Musinkina je upita osjetio žalac i otrov, no nije ni zuba obijelio, vjerujući, da je jači i da će je slomiti kao vrbov štapić. Neka se

sada joguni i rita, koliko joj drago, jer je najvažnije, da ozdravi, a poslije će se već sve srediti, kako mora biti.

— Ne triba tu tog nesritnjaka! — reče iza oduže šutnje i napora, da progovori.

— 'E l' Vule, jadna ti majka ne bila?! — iznenadi se Bara.

— Vule, Vule! Ne triba ga tu! — potvrdi Musinka.

— Kako j' god tebi drago! — odgovori on veoma spremno krepkim i odlučnim glasom. — 'Tije sam vam pomoći, a kad ne tribate, ne tribate!

Iza tih riječi odmah pođe van.

— Ma čekaj, Vule, moj po Bogu sinko! — reče starica grozničavo, stigne ga i uhvati za rukav. — Nemoj joj zamiriti! Ne vidiš li, jadan ne bije, da j' kukavica sva u vatri i da ni sama ne zna, što divani.

— Znam ja, majko, znam, što divanim! — usprotivi se Musinka čvrsto, pridigne gornji dio tijela i oboči se o desni lakat. — Ni tribamo mi Vule i neka se nosi iz uni stopa!

— Kad me vidiš, dok me ne poželite, pljuni mi u brk! — reče on povišenim glasom i klizne na vrata.

— Nije mudro! — reče joj svekrva prijekorno. — Ka' moje j' dite tu pomaga' i radije ka' u svojoj kući, a ti ovako š njim?!

— Pušti me, majko, s mirom! — odvrati Musinka tužno. Srce ju je boljelo, kad je osjetila svu prazninu, koja je ostala iza njegovih leđa, ali — nije mogla drugačije. Krvav joj je pred očima, kao da je on ubio i Musu i malog u majčinoj utrobi, iako joj nije bilo ni na kraj pameti, da bi mu te grijehe tovarila na dušu. Ipak — nije ga više podnosila u svojoj blizini, iako osjeća, da je on još uvijek u njezinu srcu.

— Prijatelja se ovako ne goni iz kuće, ćerce moja! — govorila je Bara i nemirno se ushodala sobom. — Teško j' čoviku samu i u gori i na moru i u crikvi, pa da j' jači od zmaja i bogatiji od kralja. Nisi marila tako.

— Neka sam, majko, i jope' bi'! — odgovori ona prkosno kao nerazborito dijete. — I ne triba ga više u ovoj kući.

— Pa koji ti je poganac?! Nismo li š njim ka' sa rođenim?!

— A nu! — odgovori Musinka takom bojom i naglaskom, da starica nikako nije mogla zaključiti, što znači ta njezina izjava. Legla je na bok i upiljila pogled u zid, koji je bio neodređene sive boje.

— Ne more se, 'rano moja, tako — nastavljala je starica tumačenje. — Sad smo mi same ka' dva okresana stabla sa one tri sirote, pa nam nije do ritanja i rastiravanja prijatelja.

Musinka joj nije odgovarala, a u duši joj je počelo vreti i kipjeti. Prvi put joj je palo na dušu iskušenje, da razmišlja o svom novom položaju i o neprilikama i borbama, koje ju čekaju. Pod pritiskom tih misli posve se je uznemirila, počela se okretati i otpuhivati kao poplašena, pa se i starica zabrine.

— Miruj, 'rano! Nemoj se bacati po toj odrini ku'n da si na trnju! Znaš i sama, da moraš biti mirna — govorila joj je posve nježno i prijateljski, ali je Musinka nije mogla slušati, jer se je vrtjela i prebacivala posve nagonski i nesvijesno.

Vule se nije pojavio slijedećeg dana, nije ga bilo ni poslije dan ni dva ni tjedan ni mjesec dana, a Musinka je neprestano bila u krevetu i već za desetak dana poželjela da čuje, gdje je on i što radi, no pitati nije htjela, a starica joj nije smjela pripovijedati, jer su se drugi dan poslije njegova odlaska skoro posvadile stoga, što je starica spominjala Vulu, dok Musinki nije dozlogrdilo, pa je na nju viknula kao na jetrvu i rekla joj, neka više gada i kukavca ne spominje.

— Pravi je un čovik, a nije ni gad ni kukavac, vrana ti mozak popila! — okomi se starica ljutito.

— Nek ti bude! — odvrati Musinka drsko, kao da joj je svekrva nuzljub.

Bara osjeti nagonom stare i iskusne žene, o čemu bi se moglo raditi, obezumi se, jer nije mogla pravo rastumačiti, zašto ga onda tjera, ne reče više ni riječi i nije ga uopće više spominjala. Musinki je ta šutnja bila neprilična, kad je vidjela, da Vule nema, a ni od koga nije mogla čuti, što radi.

Jednog dana posve slučajno spomenu Janja Pautova, kako je Vule »odlunja' u svit ka' metiljava ovca«. Bile su njih dvije same, pa Musinki sijevnu lice od radosti, što će najzad ipak doznati o njemu, što ju je već toliko morilo i peklo.

— A kud je otiša'? — upita posve mirno i nenapadno.

— Sigurno u Šlavoniju — odgovori Janja. — Al nije nikom reka', kuda će. Ni strini Lujeri.

Musinka je osjetila, kako je oko srca nešto steže, a u grlu golica i draži na plač, pa nije ništa odgovorila, bojeći se, da ne bi riječi začinila suzama.

— Niki kažuju, da su ga vidili, da j ' plaka na Musinu grobu — pripovijedala je Janja dalje.

Musinka vruće poželi, da je o tom pita i da dobije najtočnije razjašnjenje, no ipak se svlada i ne upita ništa, dok je Janja i sama nastavila svoju pripovijest:

— Un su i Musa, vele, bili najbolji prijatelji, pa j' prije odlaska u svit otiša' u groblje i, vele, ka' žena plaka' na Musinu grobu — — — 'E li, nije li, moja duša van iz toga, al' tako se pripovida.

— Što se još pripovida? — upita Musinka nenadano i nepromišljeno kao djevojčica, kad se prvi put zaljubi, pa strahuje nad svojom tajnom, a rado bi cijeli svijet iskušala i ispipala, da dozna, tko zna štogod o njezinu izbraniku. Nju je tog časa zapekla želja, da dozna, da li itko sluti, kako se njih dvoje vole.

— Što bi se pripovidalo?! — iznenadi se Janja. — Ništa se više ne pripovida, man to, da j' pokojni Musa, Bog mu se dušici smilova', kod Tomiše pripije s kirijašim, a potlje se smrza' tu kod Ojevca. I to divane, a Bog zna, 'e l' istina il' nije. I kažu, da j' Vule otiša', da zaradi novaca, pa da će se unda ženiti.

— Vaj, sestro, 'e l' izabra', koju će?

— Ima j' vrimena! — odgovori Janja i nasmije se zlobno i podrugljivo. — Najpametnije bi načinije, da se ni ne vraća amo.

— A jêr? — upita Musinka posve nepromišljeno i napadno.

— Što će o'de?! — odgovori Janja bez ikakva tumačenja, a bilo je očito, da nije zapela za način, kojim ju je Musinka pitala. — Da j' najpošteniji i najpametniji, ne more među našim svitom potlje svega, što j' š njim bilo.

— A što j' bilo? — upita Musinka, kao da uopće nema ni pojma.

— Bog s tobom! Pitaš ku'n da si iz Mazina.

Nije joj ništa odgovorila, jer se je osvijestila toliko, da joj je bilo posve jasno, da se ne smije ni s kim upuštati u raspravljanje toga pitanja. Pomislila je, da je najpametnije pustiti neka se razvija, kako samo hoće, bez njezina utjecaja u bilo kome pravcu, a na taj se je put odlučila tim odlučnije i čvršće, što se je već ponovno zatekla, kako u sebi čas gine

i vene za njim, da već u slijedećem času riga žuč i otrov i na samu pomisao na njega. Vidjela je, da taki osjećaji nikako nijesu naravni u svojoj promjenljivosti, pa zaključi, da je ipak najpametnije pustiti, neka se sve razvija svojim naravnim tokom i svojom rođenom snagom.

Janja je još koješta spominjala, no ništa važna, ništa nova, da bi Musinka bila izazvana, da prekrši svoju odluku. Šutjela je, kao da Vulu i ne pozna i kao da je uopće nimalo ne zanima njegova sudbina.

Tako je vazda činila i slijedećih dana i tjedana, dok joj god ono ne spomenu svekrva, govoreći: »Eto, jadna ti sam, da j' barem unaj kukavac sad tu, kud je odlunja' ka' metiljava ovca!«

Ta ju je njezina opaska toliko izazvala, da je nepromišljeno uvrijedila svekrvu, no brzo se snašla, sabrala se i povratila, pa lijepo izgladila. Ipak joj je bilo mnogo stalo do svekrvina raspoloženja i držanja prema njoj, a napose ju je veselilo, što je poslije Musine bolesti svu ljubav i pažnju materinski poklonila njoj u njezinoj teškoj bolesti i nesreći, pretvarajući se, da i ne sluti, da se ona i Vule ipak vole. Marijina je zahvalnost bila bezgranična, jer je dobro poimala, da svekrve ne mogu podnositi, da im nevjesta, pa i poslije mrtva sina, bilo koga vole. Bara je ipak pokazivala drugačije raspoloženje bez ikakva obzira na svoje osjećaje.

Starica je znala često, kad bi god uhvatila samo časak vremena, sjesti kraj nje i čavrljati što bilo, samo da je rastrese i udobrovolji, a Marija je osjetila blagotvorno djelovanje takvog staričina postupka. Sve joj se više i više povraćalo njezino nekadanje dobro raspoloženje, a napose je osjetila, da joj se vraća pamćenje, koje ju je bilo skoro posve ostavilo. Sad su se najednom otvarali pred njezinim očima listovi njezine prošlosti i ona je iz njih čitala kao iz ispisane knjige. Tako nađe, da je ona Vulu tjerala još jednom prije negoli je ono on otišao. Kroz san se sjeća, da je znala, da dolazi i da joj je bilo drago — tako joj se barem sada čini! — sve dok jednom nije planula i viknula kao bijesna: »Nosi mi se s očiju, da te ne vidim, gade i kukavico!« On joj je tiho odgovorio nešto, česa se ona više ne sjeća, ali je sigurno, da je rekao, da će se još vidjeti. Uostalom, možda je ovaj njezin razgovor s njima samim bio i poslije onog u društvu sa

svekrvom. Nije sigurna, ali je sigurno, da su razgovarali, da ga je psovala i da je on ipak rekao, da će još doći.

Kad je učinila sve, kako joj je propisao Bazalo, i kad se je počela oporavljati, bivala je iz dana u dan sve nemirnija i nestrpljivija. Baš u dane njezina najvećeg nemira i čežnje pojavio se Vule opet u njihovim selima i već za nekoliko sati poslije povratka kući došao, da se javi strini Bari i Musinki.

Posve je nenadano došao i zatekao Mariju na dvorištu. Pristupio joj je s leđa i upitao je za zdravlje, prije nego je rekao išta drugo i prije nego je ona uopće mogla vidjeti, tko joj se javlja. Naravno je, da ga je odmah po glasu prepoznala i okrenula se k njemu. Osjetila je brzo udaranje srca i navalu krvi u obraze. Nije imala snage, da dade oduška svome veselju, što ga vidi kraj sebe, a nije sabrala ni malko lukavosti, pa da prikrije svoje osjećaje. Stajala je pred njim bez riječi. Vule pomisli, da je još uvijek ljuta, pa za korak ustukne i pomisli, kako bi bilo najpametnije, da odmah otide.

— Ako ćeš — reče posve tiho — ja mogu mam otići.

— Jêr bi odlazije?! — odgovori i ona skoro šaptom.

— Kako god ti rečeš — — —

Ona je šutjela, a ta je šutnja bio dovoljan odgovor na sva njegova i postavljena i nepostavljena pitanja.

— Kud si se šmuca'?! — upita ona i opet posve tiho.

— Samo tako — — — Da tu ne budem.

— A nu?

— Uprav tako! Potirala si me ka' gubavo pašče.

— 'Esam i neka sam! — odgovori Musinka veoma čvrsto i odlučno. Glas joj je zvonio posve krepko i zdravo.

Polako se je oporavljala od teške tuge i opasne bolesti, te je jedva opažala napredovanje. Prolazili su mjeseci od Musine smrti, pa je i ta rana krvarila sve manje i manje, ali je Marija živo i svijesno osjećala, da ne može pravo i potpuno doći k sebi: nikako se ne vraća na ono svoje ranije krepko zdravlje i momačku snagu, a u glavi joj je stalno nešto šumilo, kao da su joj uši pune vode. To ju je počelo ozbiljno zabrinjavati, ali nije nikom ništa govorila, a kako je stara Bara neprekidno živjela pod dojmom tvrdnje Ivana Bazala, i ona je opažala,

da je Marija svakog dana sve tužnija i tužnija, pa ju je često pitala, da li je što boli, i vazda dobivala isti odgovor:

— Ne, majko. Ne boli me ništa. Lipo mi je — govorila je ona i već smogla i mali smiješak na izmučenom licu, samo da uvjeri svekrvu, kako je ništa ne boli i kako joj je lijepo.

Počela je nedjeljom pohađati crkvu, pa bi je rođakinje i znanice pitale za zdravlje, zabrinuto je promatrale sve kradom, ispod oka, kimale glavom, šaputale i pitale se, da li je to samo tuga ili je još i nešto drugo. Ako je slučajno Bara bila blizu, šutjela je kao grob, samo da ne bi koja oštrovidnija otkrila njezine strašne muke, dok je bila sigurna, da Bazalo nije ni crnoj zemlji rekao ni slova o onome, što je otkrio u Marijinim očima. On je takav: ne kaže nikad nikom ni jedne riječi, koja se ne tiče izravno onog, s kim govori, a kad je kome otkrivao istine o njemu samome, to je onda bilo vazda posve sigurno u četiri oka. Nikako drugačije i nikad drugačije. Stog je bila sigurna, da on šuti.

— Zdrava j' moja Marija, Bogu mome 'vala — govorila je Bara svakoj, koja bi pitala, samo da uvjeri druge, a sebi da olakša. — Zdrava, al', druge moje, ubi tuga kukavicu sinju, pa i ne potavnila u obrazim! — — —

Mariji su takvi razgovori bili vazda veoma neprilični, ali je posve jasno osjećala, da im ne smije izbjegavati, jer bi joj žene zamjerile, a nije se dobro nikom zamjeravati bez velikog razloga. Svoju bi smetnju pri takim razgovorima najčešće prikrivala tako, da bi prikupila k sebi svoje dječačiće, ako bi joj bili u blizini, savila ih oko sebe i milovala ih. I djeca su dugo tugovala za ocem, jer iako su djeca, već su bili razboriti i vidješe, što se dogodi! Najmlađem je Tomi bilo skoro sedam godina, kad je Musa zaklopio oči, pa je već i on sve razumio, ali — djeca rastu, pa prerastu i najveću tugu. Ubrzo se je na dječje obraščiće povratio nestašni smiješak, a skoro i zaborav, kakovu može nositi sa sobom samo nevino djetinjstvo. Marija je svijesno opažala to raspoloženje i bilo joj je — tako: nije ju ni veselilo ni žalostilo, ali bi joj izazvalo suze na oči, kad bi god jače, življe o njemu pomislila.

A djeca su skakala i rasla i za nekoliko mjeseci posve prenijela svoju nesreću i zavila je smijehom i zaboravi.

Kod Marije je razvoj išao posve protivnim smjerom: što dalje, to teže, bolnije i gore. Češće bi sa strahom osjetila, da

joj je prsni koš pretijesan za ono čudno zbivanje, koje se je odigravalo u njezinoj nutrini, a utroba joj je gorjela nepoznatim požarom, kao da je u njoj krečana; obuzeo bi je neki prigušen, pritajen strah i strepnja, pa bi glasan krik bio spasenje, ali u takim trenucima ne bi bila mogla otvoriti usta za sav svijet. Ni proplakati nije nikad mogla u grču te nepoznate i bezimene muke. Samo bi stala, raširila ruke, podigla oči prema nebu, napola otvorila usta i čekala — dok nešto pukne, dok se nešto dogodi, dok negdje nešto otpusti, pa da odahne, da uzdahne, da se žurno sakrije i da se naplače.

Vule je bio kao sjena kod njih i obavljao sve poslove, koje je morala obavljati muška glava. Bio je prema Mariji veoma pažljiv i nenametljiv: pustio ju je na miru, da probavi svoju bol, tek bi tu i tamo navio kojom blagom rečenicom, da se ne zaboravi, što je i kako je bilo. Ona se nije ljutila, ali se nije ni zanosila. Pustila ga je da bude u njezinoj blizini, da radi, pa i da govori, što mu je milo i ugodno, jer ni njoj nije bilo neugodno, a napose je osjetila, da je ne vrijeđa i ne ljuti, što on tako još uvijek osjeća i što se očito nada.

Ona jednostavno nije imala snage, da ispita svoju nutrinu, da li prema njemu osjeća i sada onako, kako je to bilo za živa Muse, a on je nije izazivao svojim vladanjem, da bi se morala odlučiti za neko rješenje, pa je tako tinjala u posve neodređenom stanju. Svijesno je izbjegavala, da se s njim desi posve sama, ali ne zato, što bi ga htjela izbjegavati uopće ni što bi ga se bojala, nego iz posve svijesne pobožnosti prema uspomeni svoga Muse. Taj joj je osjećaj bio posve jasan i određen. Napose je nosila u sebi svijesno i otvoreno to raspoloženje u časovima one najveće podmukle muke, koja ju je razapinjala.

Jednom su se slučajno našli sami u sobi. Vule je časak mirovao i šutio kao zid. Možda je prisluškivao, da li je Bara u kuhinji. Tad nenadano obujmi Mariju oko pojasa i reče joj posve prijateljski, srdačno i toplo:

— Kako ćemo nas dvoj, Marija?

Ona se trgne, očito iznenađena njegovim postupkom, kao da ga nije ni u snu očekivala, pogleda ga široko raskolačenim očima, smiri se, ne kušajući, da se otme njegovu obuhvatu, pa reče mirno i hladno:

— Nemojmo, molim te, još o tom.

Iza tih riječi se lagano pokrene, da mu se izmakne.

— Nemoj, jadna, tako — odvrati Vule posve nježno i toplo. — I najljuća rana zareste.

— Ne velju ja, da nije tako, man da me još puštiš na miru. Sve j' u Božim rukami, pa ćemo viditi. Sad me pušti — reče i jače se trgne, a on je pusti iz ruke.

Očito ju je taj razgovor probudio, jer je sad sve jasnije i jasnije osjećala, što znači onaj njezin nemir i podmukla bol, kad je razapne od nožnog palca pa do tjemena, te misli, da će poludjeti, a da sama ne zna, zbog česa. U tim joj je časovima bivalo sve jasnije i jasnije, da je Vule onaj, koji bi joj mogao najviše pomoći svojom ljubavlju i muževnošću, pa su se njezine misli vile i motale oko njega. Jedne je večeri uređivala štalu, kad ju je spopala besprimjerna bol i tuga, te bi bila najradije u sav glas zapomagala. Požurila se je, da što prije svrši, da se spasi i uteče na svježi zrak, kad nenadano bane u štalu Vule. Odmah joj pristupi i bez riječi je ogrli i stane cjelivati. Posve mu se je prepustila, ali nije uzvraćala cjelova, šuteći kao mramor. Ni svojim držanjem nije pokazivala svoga raspoloženja, jer joj je u najveću tugu i tjeskobu kao iz neba ubačena tolika slast i milovanje, da se nije uopće mogla snaći niti osjetiti, što to zapravo znači.

Kad se nije smirivao ni prestajao, ona se malko trgne i reče mu blago i toplo:

— Sad je dosta i pušti me s mirom.

On ne reče ni riječi, već se otpusti od nje kao pijavica.

— Dokle ćemo ovako?! — šane on poslije kratke stanke.

— Vidi'ćemo — odgovori Marija.

— Ne bi marili — — —

— Još ni sama ne znam — — —

Posve je svijesno osjetila, da ju je tuga i bol popustila. Bilo joj je prilično lagodno oko srca i nije osjećala ni potmule muke ni onog ubojitog razapinjanja po cijelom tijelu. Zaključak pade na nju kao hitac: bit će najbolje, da se što prije uda. Nije doduše još prošla godina dana od Musine smrti, ali je očito, da je to potrebno. Nekako će se i to provesti, da ne bude neprilika.

Pomislila je, da bi možda bilo dobro, da svekrvi posve otvoreno spomene, što je nakanila, no predomisli se. Nije ipak

potrebno, da sa starim čeljadetom o tom raspravlja, a to tim manje, što je to čeljade — mati njezina pokojnog čovjeka, koji se još nije ni ohladio u grobu. Prepusti se raspoloženju i naravnom razvoju događaja i osjećaja pa — kako Bog dade!

Međutim je njezino duševno raspoloženje opadalo s dana u dan, što je Bara pratila sa zebnjom i strepnjom. Bilo joj je posve jasno, da gubi smisao i razumijevanje za događaje i ljude oko sebe, te se je desilo nekoliko puta, da je i nesuvislo odgovarala na najobičnija pitanja. Ljudi su to tumačili njezinim bolovima i rastresenošću, dok je svekrva Bara imala neprekidno jasno i nesumnjivo pred očima ono, što joj je rekao Ivan Bazalo, pa je živa umirala, da će svakog časa buknuti nesreća u svoj svojoj strahoti.

Vule nije ništa opažao, jer je bio sav zanesen ljubavlju i željom, da bude što prije njegova, pa mu stoga ni nije bilo ništa neobično, kad mu je jedne subotnje večeri rekla, da ide s njim k njegovoj kući.

— K meni?! — iznenadio se on. — Baš k meni?!

— K tebi, k tebi! — potvrdi ona. — Dosta mi je ovako.

Vule nije smogao toliko snage, da joj razjasni i reče, da on nema ništa u kući, čime bi mogli početi gospodarstvo, jer je sve razvučeno i uništeno u ovo nekoliko dugih godina, otkad mu je umrla majka, a on se povlačio po zatvoru i stranom svijetu. Prihvatio je njezinu ponudu, da idu k njemu, veselio se, što će najzad biti njegova, i prelazio preko svih drugih bezbrojnih neprilika i nemogućnosti, kao da uopće i ne postoje.

Nije ni riječi rekla ni djeci ni svekrvi. Međutim joj putem pane na mozak i srce pomisao, kako će im biti, kad vide, da je nema, a ne će znati, kuda je otišla, pa se povrati kući, nađe svekrvu i reče joj:

— Ja idem, majko, s Vulom, pa se ne brini i ne traži me.

— Kuda to ideš, jadna ne bila?! — iznenadi se starica, a u noge joj pane težina, teža od olova.

— K Vuli, majko — odgovori Musinka posve mirno i ravnodušno, kao da je rekla, da ide donijeti vode. — Ne boj se ništa. Ja ću se već vratiti.

Starica ju je htjela ispitivati, upućivati i ustavljati, no riječi joj nijesu nikako išle preko usana, a kada je već sabrala dovoljno snage, da progovori, Marije više nije bilo.

Već se slijedećeg jutra znalo u svim okolnim selima, da je Vule doveo Musinku, i nije se nepovoljno tumačilo. Naravno: neki su strožiji zamjeravali, što nijesu dočekali, da prođe godina žalosti, ali inače nijesu ni najstroži mogli iznijeti nikakva ozbiljna prigovora. Ona je još mlada žena i mora se udati, on je čovjek sam, pa ne može bez drugarice — i ne može se reći, da su se loše odabrali, kad su već htjeli birati i jedno i drugo.

U kući se je vladala posve mirno i kao da je mnogo nije zanimalo, što Vule ima i što nema, a tako se je držanje veoma svidjelo strini Lujeri, jer je po tom zaključivala, da je ne će pitati zu Vulinu sirotinju, koja je uništena i razvučena, čemu je svakako u prvom redu kriva strina Lujera, jer je bila njezina najsvetija dužnost, da pripazi na sinovčevu sirotinju. Kad je vidjela, da se ta nova nevjesta nimalo ne zanima ni za lonce ni za biljce, bi joj drago i primi je otvorena srca. Vule je bio u pustom čudu nad svim, što se tako nenadano odvi oko njega, pa nije mogao pravo ni uživati ni veseliti se ispunjenju svog davnog i dragog sna. Sve je proživljavao u nekoj magli i čudu, pa je takav dospio i na sjenik, dok je Musinka, naprotiv, bila u oblacima oduševljenja, kakvu je on ne samo nije nikad vidio, nego kakovu je nije mogao ni zamisliti. Njezina je sreća bila — pravo i potpuno ludovanje u tolikoj mjeri, da se Vule najzad pobojao, da će se susjedi probuditi i početi se skupljati oko njihove štale kao na čudo, da čuju njezino podcikivanje i vriskanje.

Tri je dana provela u Vulinoj kući, da nije skoro ni izlazila među ljude, ali ni njemu nije dala, da je na dulje vremena ostavlja samu. To je njezino vladanje bilo posve protivno svim običajima, pa su žene šaptale svakom, tko je htio slušati, kako je Musinka mimo sve žene, a počele su ujedno i izmišljati o njoj što niti nije istina, te je prijetila opasnost, da će se i oko ove Vuline ženidbe splesti strahovita priča, koja će i opet žalosno svršiti. Vule je nagonski osjetio tu opasnost i počeo se bojati. Volio je Mariju bez ikakve sumnje i bio je sretan, što je njegova žena, ali je ujedno osjećao, da se nad njima viju oblačine, koje će ih nemilosrdno poklopiti i satrti. Nije nikako mogao protumačiti, što bi to moglo biti, što ju je toliko izmijenilo, da je ne može ni prepoznati.

Gospodarstvo nije ni pokušala uvoditi, nego se odmah sporazumjela sa strinom Lujerom, da će zajedno kuhati, dok se njih dvoje ne srede i dok ona ne donese svoje stvari.

Četvrtog dana njezina novog braka reče Vuli, da mora ići pogledati, što joj rade djeca kod kuće. On se nije protivio, da ide, nego još predloži, da će ići i on, jer je to i u redu, da posjeti njezinu svekrvu, koja u ovom slučaju nadomješta Musinki majku, a njemu punicu. Nije ih primila osobito ljubazno, a napose ne veselo, ali se je očevidno svladavala, da ne reče ni jedne, koja bi mogla Musinku povrijediti.

— Sad, eto, majko, nemoj se ljutiti — govorila je Marija posve mirno i odlučno. — Nisam više mogla, a da ti pravo rečem: uprav ni ne znam, zašto j' to tako ispalo — — — Ništo me j' ujtilo za vrat i odvelo — — —

Starica ju je slušala sa zebnjom u duši i krádom joj promatrala oči, pa se uvjerila, da je doista posve pomućena. Munjevito je razmišljala, što bi i kako bi, pa joj reče neočekivano i naglo:

— A kako bi bilo, da i Vule ostane kod nas, pa da tu budete do Božije volje? Uno Vuline zemljice morete obrađivati i ovdolen.

Marija bez razmišljanja prihvati taj prijedlog, a Vule ne reče ništa, jer ga je iznenadio. Svakako mu je bilo neobično, da se priženi na ognjište svekrve svoje žene! To je slučaj, kakva još nije bilo, a Vule nije bio oduševljen, da on probija led svojim obrazom, ali nije mogao ništa odgovoriti.

— Ja mislim, da ovo nije loše — nagovarala je Bara, osjećajući, da tim postupkom spasava svoju vatru na ognjištu. Mogu Vule i Marija imati i djece, no ona će sva ipak spadati na Vulino ognjište, a i Vule i Musinka rade ovdje za njezine unuke u prvom redu. Tako je to ona munjevitom brzinom smislila i u istom trenu osjetila svu opasnost i nesreću za svoje ognjište, ako s njega otide Marija. Ne bi joj smjela ni zamjeriti, da to učini, jer je još mlada žena, koja ima pravo i dužnost, da još živi, radi i rađa. I Musinka je osjetila, da bi provedenje svekrvina prijedloga najsretnije riješilo njezin položaj i budući život, a ujedno i pitanje odgoja njezinih sinova. Bez nje bi se djeca sigurno izopačila, jer babu ne bi slušala, a i gospodarski bi morali stradati svi, jer nema tko raditi, a skoro — polak babe Bare — nema tko ni upravljati.

— Najbolje tako, majko, kako ti veliš! — potvrđivala je Musinka, gledajući Vulu zažarenim pogledima, želeći ga tako zagrijati, da i on pristane. — Ti i tako nemaš nikog u kući, a ni u njoj nemaš ništa, pa ćemo lipo o'de živiti i obrađivati i 'ednu i drugu zemlju, a u kući imamo dosta za sve nas.

Iza duga premišljanja i grobne šutnje, Vule najzad pristane. Nije bio oduševljen, jer mu je bilo posve nejasno, u kakav on to položaj dolazi u toj kući, za koju ga ne veže upravo ništa do nevjenčane žene, koja ga svakog časa može istjerati, ali u isti čas — iz koje i on i ta žena mogu biti izbačeni od nekog trećeg. Nikako mu nije bio položaj jasan, ali je pristao, kad je vidio, koliko se je Musinka zagrijala za tako rješenje, jer ju je doista volio i jer je osjećao neugasivu želju i tešku potrebu, da se najzad i on nekako smiri i udesi svoj život s izgledom na trajnost do smrti. Odlučio je teška srca, no ipak s uvjerenjem, da ne čini ništa ni ružno ni nepošteno, a ni loše za sebe. Nije imao nikakvih osobitih osnova i želja, za koje bi se mogao bojati, da ih ne će moći provesti u tuđoj kući. Jedino ga je mučilo pitanje, kako će biti s djecom, jer da će ih biti, to nije bilo pitanje. Najzad je i tu našao barem prividno sretno rješenje, pomislivši, da Musinka ne će moći praviti nikakve razlike između Musine i Vuline djece, kad će ona biti majka i jednoj i drugoj, a to je najvažnije, dok djeca odrastu i dok se podignu na noge. Poslije će se već naći nekakvo rješenje, a napose mu je sijevnula u glavi misao, čim je Musinka pošla s njim, da će se pogoditi sa stricem Jerkom za njegov dio kuće poslije smrti njih oboga tako, da će onda imati posve za sebe i svoju djecu cijelo djedovsko ognjište.

Kad se je Vule pomirio sa sudbinom, nastojao je, da se čim brže u nju i uživi. Prva mu je misao bila, da moraju oboje otići k njezinoj roditeljskoj kući, da se barem jave njezinu ćakanu Josini i da mu reknu, što učiniše, da ne mora i on doznati iz seoskog pripovijedanja, što mu se događa s rođenim djetetom. Tu je misao rekao Musinki, no ona nije htjela ni čuti, da s njim ide u rod. To svoje odbijanje nije nikako obrazlagala. Jednostavno — nije htjela.

— Moramo otići — tumačio je Vule.

— Kad ja ne ću, pa ne ću!

— Iđem ja sam, kad ti ne 'š.

— Ne 'š ni ti, kad ja velim! — odgovara ona ljutito i sve više i više zapada u vatru. — Vidi'ćemo, čija je starija!

— Pripazi malko na jezičac! — reče Vule veoma tvrdo i uvjerljivo. — Znaš, nisam ja za pravdu i tučnjavu, al' — — —

— Ubi me, ako ti nije pravo! Nisam ti prva, pa ne ću biti ni zadnja — odgovarala je ona kao s noža, a u sebi je osjećala neopisivu draž prkosa i borbe. — Samo zasuči rukave, pa ćemo se ponosati — — —

Tako je počela prva svađa, koja je produžena skoro bez odmora i stanke kroz nekoliko dana. Bara je odmah opazila, da se njih dvoje neprekidno boče, i protrnula od straha. Nastojala je, da nenapadno smiruje Mariju, no ona se nije ni obazrela na njezine riječi. Starica je počela umirati od straha, da se ne ispunjava predviđanje Ivana Bazala i — umirala je svakog trena ponovno. Molila je Vulu nasamu, da bude strpljiv.

— To j', znaš moj sinko, od veleke tuge i žalosti, pa je ujti još i sad — — — Strpi se. Pro'će to, ako Bog da i Blažena moja Gospa — — —

Vule je šutio i borio se mislima, što bi učinio: da je uразumi svojom snagom i odlučnošću ili da se izgubi i nestane u širokom nepoznatom svijetu. Nije bio na čistu, što je pametnije, jer je još uvijek pomišljao, da je to u njoj samo ženska nepromišljenost i ludovanje. Nenadano mu je sijevnula u glavi spoznaja, da ona još nikad nije bila taka, pa to reče Bari.

— A proći će to, moj sinko, ako Bog da — odgovori starica umjesto odgovora na njegovo pitanje, o čemu se tu zapravo radi kod Musinke.

— A što ti veliš, strina, od šta j' to njoj tako? — upita Vule izravno, ciljajući na najgore, na što je sam došao. Sjetio se je priča o njezinu pradidu Dujmu, sjetio se njezine još nedavne divne naravi, kad je odgovarala kao potpun čovjek i na najteže položaje i pitanja, a vidi je sada, pa mu pade na srce tuga za njom i za samim sobom. — Ja vidim, da to nije unako — — Kako bi' to reka'?! Eto: čudno j' to š njom, Bog bije š njom.

— Ja se uzdam, sinko Vule, da i nije — odgovori starica dosta čvrsto, iako je njezino uvjerenje bilo već posve izgra-

đeno i Bazalo bio u njezinim mislima jednak svecu, koji zna sve i koji nikad ne govori, u što savršeno ne vjeruje.

— Što — »da i nije«?! — uhvati on žurno.

— Eto — poče ona u najvećoj neprilici: — da nije uno najgore, oslobodi je sveto Ime Isusovo i naš sveti Roče!

— Ja vidim, da 'est! — reče Vule tvrdo i odlučno. — 'Est, moja strina, i tu više nema pomoći.

Njega je do tog uvjerenja dovelo napose njezino vladanje, kad su njih dvoje sami. Čim je Vule opazio, a to je bilo prve večeri, kad su noćili pod Musinim krovom, nije više htio da spavaju u kući sa svekrvom, nego je preselio na sjenik. Musinka se nije tom njegovu prijedlogu protivila.

Nije to više bila ona žena, koja je njemu odvalila vruću zaušnicu, kad je pokušao, da joj se previše približi! Vladala se je, kako uopće nije moguće ni zamisliti običnom čovjeku, kakav je bio Vule. Napose ga je zaprepastilo, što on nije mogao shvatiti, otkud ona uopće dolazi na misli, koje je htjela izvoditi, osim ako su one plod praiskonskog u nama, jer životinjstvo nijesu, budući da su životinje savršeno divne u svom međusobnom odnošaju rasadnika novih naraštaja.

Već je za nekoliko dana Vule bio potpuno umoran, a za nekoliko daljnjih dana i noći — ogadio mu se cijeli takav način života. Posve je jasno osjećao, da ima posla sa ludom ženom, no nije imao u sebi toliko ni ljubavi ni snage, da bi bio mogao preuzeti na se strašnu ulogu — vođe i čuvara. Za to nije bio dorastao, jer je njezina ličnost bila neobično izrađena i jaka, pa bi mu na svakom koraku iskliznula ispod ruku i utjecaja kao jegulja. Najzad odluči, da sve ostavi i pobjegne glavom bez obzira. Nije htio nestati bez riječi, pa sve saopći Bari bez uvijanja i uljepšavanja.

— Kad bi' moga', strina Bare, pomoga' bi joj nositi tu nesriću, al kad ne mogu, što ću tovariti na sebe i svoju i njezinu?! Dosta mi je moje nesriće, s kojom me je mate' rodila — — —

Bara je osjetila potrebu, da ga odgovara od te namisli, ali nije mogla naći pravih riječi, pa je samo netremice zurila u njega i ponavljala:

— Aeeee, braćo moja, 'ko se Bogu moli?! — — —

I Musinki je rekao, da odlazi, no nije istaknuo, da odlazi u nepoznato u nepovrat. Samo — odlazi u svijet i tako — — —

— Nisi marije ni dolaziti! — odgovori Marija bez ikakva uzrujavanja i lati se nekog kućnog posla. Ona je još radila sve poslove i dosta ih dobro obavljala, te se po tom još ni ne bi bilo moglo zaključivati, da nije više pri sebi.

Čim je Vule otišao, ona je opet svoju ložnicu preselila u sobu, a djecu premjestila na njihovo staro mjesto na sjeniku.

A bolest je napredovala — najprije nenapadno, neopazice, nečujno osim za Baru, koja je već sve znala i umirala. Pod konac godine žalosti poče vidno koračati i napredovati tako, da su vidjeli i oni, koji nijesu ni u snu sanjali, da se sprema tolika nesreća. I sama je Marija osjetila posve svijesno, kuda se valja njezina sudbina, pa se zaprepastila. Kad bi poslije tako svijesna osjećaja te nesreće nastupilo potpuno otriježnjenje, osjetila bi veliku slabost i klonuće snage, pa bi redovno sjela na zemlju, kao da iz nje želi crpsti nove snage za nove nalete te strašne nesreće. Naslonila bi glavu na uzdignuta koljena, zaklopila oči i pustila suzama, da cure u nepresušnim bujicama. Sjedeći jednom tako satrvena i izmučena, pade joj na mozak misao na pokojnog pradjeda Dujma i tek sada joj se otvori pred očima pravi ponor. Dosad je samo osjećala, da je zlo, da gubi pamet, ali u toj borbi nije pomišljala na pradjeda, jer je bila na njega zaboravila. Kao gromom ošinuta skoči na noge, osjeti da je prekoračila rub provalije, uhvati se objema rukama za glavu, sunovrati se u mislima naglavce i zavapi kao u samrtnom hropcu:

— Ajme meni, majko moja, jedinice moja! — — —

Svaki joj je dan bio dug kao godina, a svaka udaljenost oko kuće — preko svijeta, dok su joj sva inače draga i domaća lica postala tuđa i nemila. Bojala se je svakog, a da nije mogla razumjeti, zašto se boji. Ipak nije mogla odlučiti, što bi i kako bi izbjegla opasnostima, koje joj — po njezinu osjećaju — prijete na svakom koraku i od svakog čovjeka. Osjećala je, da će se dogoditi nešto teško i strašno, ali nije bila sposobna da rasčlani tu svoju misao i da pronađe, kakva je to opasnost.

Jedna jedina misao je bila određena: treba se spasavati!

Prvi je treptaj zore probio noćnu tamu i dopro u svaki kutić zbijene podvelebitske krajine. Tamo je od Resnika i Pilara silazila u nizine lagana, trepetljiva paučina prve svjetlosti, zavirivala u svaki kutić vrletnih dočića, u svaki nugao stoljetnih gajeva i lagano se penjala preko dolina i brežuljaka na velebitske visove, da se tamo pojavi u najvećoj snazi jutarnjega svitanja.

Sveto Brdo je — navrh Velebita — vazda prvo primalo cjelove jutarnjega sunca, koje se je sramežljivo penjalo iza Resnika, da ogrije najdivnije proplanke, koje razasu Svemoćna Ruka u veličanstvenoj kotlini najdonje Like; ono je primalo navještaj prvih cjelova, dok je još prevladavao sumrak u niskim kolibicama i neuglednim pojatama.

Vrkljani su i Babići, Šulentići i Vrbani još spavali dubokim snom, kad su prve latice dana udarile nemirnu Marijinu dušu i bacile je iz ugrijane postelje kao ribu iz vode. Naglo je navukla na sebe carzu-kiklju od domaćeg laganog sukna — zakopčala na grudima oplećak, pogladila rukama kosu i prekrstila se.

— Bog s tobom, ku' 'š ranije?! — javi se svekrva Bara iz druge postelje. Glas joj je zvučao muklo kao iz razbijene bačve i podrhtavao staračkom slabošću. — Lezi, jadna, još malko — — —

U sobi je iza tih šuštavih glasova zavladao prigušen tajac i čulo se samo hroptavo, nepravilno staričino disanje, koje je

posve sličilo stenjanju čovjeka, kojeg tog časa isprebijaše i ostaviše njegovoj sudbini. Marija nije odgovarala. Zabavila se zakapčanjem carze, koja joj je bila u pojasu tijesna. Izdigla se je na nožne prste, ustegla tijelo u slabinama, zagrizla u donju usnu i namrštila lice kao da se s nekim kolje. Rukama je snažno uhvatila vrhove carze i svom snagom pritezala jedan kraj k drugome, dok nije kljukcem uhvatila sponju tako, da je požudno progutala zavinuti kraj žute mjedene žice. U tom je trenu naglo spustila cijelo tijelo, stala svom duljinom i širinom stopala na pod, opustila napete lične mišiće i posve nesvijesno duboko odahnula, tapkajući oprezno i lagano dlanovima po trbuhu, kao da utvrđuje ili popravlja ono, što je tog hipa dovršila. Tuckajući tako rukama, nogama je tražila opanke, no onda se nenadano i naglo prigne na pod, dohvati suknene ženske čarape modre boje i žurno obuje jednu za drugom, a potom navuče opanke na noge.

— Lezi još! — ponovi svekrva iza odulje stanke i zakašlje se. Kroz istrgan je kašalj mumljala: — Prikini'će me, da Bog da' me prikinilo — — — Lezi, jadna, još — — — Još nije ni zora zabilila — — —

— Sve'dno — promrsi Musinka, niti ne misleći, što govori.

— 'Est tebi sve'dno, al' nije meni — odgovori Bara i sjede u krevetu, da lakše iskašljava. — Teško meni, kad sam ostala ka' strašilo selu — — — Da me j' Bog uzeje prije neg sam i zinila na svit, kamo moje puste sriće — — — A što to radiš? Što tu šunjaš?! — upita nenadano, naprežući oči, e da bi vidjela i razabrala nevjestine kretnje.

— Oblačim se — odgovori Marija kratko i u istom trenu sune na vrata iz sobe u kuhinju, pa na dvorište. Kad je osjetila na licu svježinu jutarnjega zraka, oči joj sijevnuše nenadanim veseljem, kakva već davno nije osjetila u svojoj rasplakanoj duši. I preko obraza joj preleti tanahni tračak životne radosti, kakve već i ne pamti u svojoj svijesti. Pod ugodnim udarcem tih velikih novih dojmova časak zastade, kao da razmišlja, što je ono kanila, kuda je bila pošla, prijeđe ispruženim dlanom preko lica, malko omahne glavom, kao da se želi otresti nekih neugodnih misli, i odlučno zakorači prema štali. Nije išla prema vratima, na koja se ulazi k blagu, nego okrene prema somiću, na desno, kuda se je išlo na sjenik. Zastade pred ljestvama, prihvati ih desnicom i strese, kao da

se želi uvjeriti, jesu li dosta čvrste. Ta je njezina misao bila očito veoma opravdana i zdrava, jer su ljestve bile nakrivljene i jeroglave, kao da su preživjele najteže bitke. Najdonja je priječka bila prebijena, a treće odozdol uopće nije ni bilo. Jedna je daljnja priječka ispala iz jedne stranice i tužno se otomboljila prema zemlji kao klimav zub. Marija je drmala tu dotrajalu spravicu i naprezala vid, da je što bolje uoči, kao da je nije nikad dosada vidjela. I baš je u tom bila sva težina i strahota njezina ponašanja! Pod težinom su njezina tijela ljestve bolno zacvilile i zastenjale, kao da će se u samrtničkim mukama stropoštati na zemlju u stotinu komadića, a ona je požurila penjanje i brzo se prihvatila za dovratnik niskih vratašca na sjeniku. Gurnula je pritvorena vrata i zakoračila na sjenik. U prvi joj tren udari gusti mrak u oči tako, da nije ništa razabirala, iako je zora već bila doprla i u najskrivenije kutiće ličkih potleušica.

Zastala je, suspregla dah, priklopila oči i kroz spuštene trepavice zurila preda se — — —

I jačala je zora i njezine su se oči privikavale na tamu, pa je sve bolje i bolje razabirala pravilne crte djetinjih lišca. Sva tri su ležala na boku i disala odmjereno, pravilno kao najtočniji strojevi.

Zakorači bliže i nepromišljeno pruži ruku, da pomiluje Roku, koji joj je bio najbliži, no u posljednji se čas svlada i povuče ruku k sebi, sjetivši se, da bi ga probudila, a to nije htjela. Želja joj je posve druga — — —

Nenadano udari tanka, tanašna vrpca sunčeva ranog svijetla baš na djetinja lica — našla je put kroz rupicu na slamnatom krovu i pomilovala lijepe glavice baš toliko, koliko je bilo potrebno, da se sva trojica ganu pod tim sunčevim cjelovom i da se okrenu. Mali je Tomo raširio obje ruke tako, da je metnuo jednu Roki, a drugu Luki na vrat i legao nauznak. I Roko se je okrenuo poleđice, dok se je Luka okrenuo na drugi bok, a sva trojica su i dalje pravilno disala, dok je sunčeva zraka neprimjetljivo klizila niz njih. Marija nije skidala pogleda s dragih raščupanih glava, a potočići suza neprekidno su tekli niz njezino mučeničko lice.

— Rane moje, grdne moje rane — šaptala su njezina usta, razapeta grčem bola i užasa, koji je iz njezine utrobe tražio oduška. Osjećala je u sebi neku borbu, neko napinjanje i pro-

pinjanje neslućenih bolova i užasa, koji nijesu mogli naći prirodni put, kojim bi izišli iz njezine duše na slobodni zrak, da joj tako olakšaju tjeskobu i stravu, pa joj je bilo jasno, da ona mora bježati pred tim grozotama. Bježati kud bilo i kako bilo, samo — bježati i bježati i bježati u nepoznato — — — Eto, samo da još pogleda svoje ptiće sokoliće, da još jedan časak probdije nad njima, da još udahne nekoliko gutljaja njihova daha, da se očinjim vidom napije njihovih obraščića i tako ih za vječnost ponese u svojim zjenicama — i onda će lakše bježati pred onim, što nosi u sebi i što je goni i ubija — — —

Prilegla je i posve priljubila svoju glavu Rokinoj glavi, nastojeći, da je dodirne svojim kosama, no brzo se pridigne, prođe uvrh djetinjih glava, pa se tu spusti na slamu tako, da bude svoj trojici jednako blizu. Prilegla je na lijevi bok tako, da se je skoro dodirivala djetinje kose, pa se izmakne, jer je pomislila, da bi ih tako mogla probuditi. Obočila se je na lakat i odmah osjetila, da joj suze iz desnog oka teku u usta, ali se ne mače, da ih obriše, nego ispruži desnu ruku i prinese dlan najprije Lukinoj, pa Tominoj i Rokinoj kosi tako lagano i oprezno, da je jedva jedvice osjetila svileni dodir. Ipak se Tomo trže i pod tim najlaganijim dodirom široko otvori oči, pogleda preko glave iznad sebe majku, nasmiješi joj se, pa kao u neprilici okrenu lice u slamu, govoreći:

— Čuje sam te!

— Spavaj ti, spavaj, pilešce majkino! — odgovori ona posve tiho i naglo ustane. Suze joj mahom presušiše. Uspravi se i zagleda se u djecu, kao da nešto osobito i neobično promatra na njihovim licima, a onda se munjevitom brzinom okrene i pođe.

Klimave su ljestve mučno zaškripile pod težinom njezina tijela i zacvilile kao u mukama, no ona ih nije čula. Silazila je okrenuta licem prema ljestvama i bez razmišljanja prenosila noge s priječke na priječku, dok ne osjeti pod sobom zemlju. Tad se uspravi, baci pogled na mala vratašca na sjeniku, kroz koja je čas prije izišla, podiže raširene ruke u visinu lica i ostade u tom stavu kao u molitvi nekoliko trenutaka, da se onda kao zvrk naglo i nenadano okrene i jurne iza štale u Gaj.

Međutim se je Bara nemirno okretala i prevlačila s boka na bok, nastojeći da zaspe. Kad je uvidjela, da joj to više ne će uspjeti, prekrstila se je, uzela ispod uzglavnice očenaše u ruku i počela moliti krunicu.

Bez razmišljanja je redala točno prema broju mrđelica na očenašima Zdravomarije, no poslije dužeg vremena pomisli, da bi morala ustati i pogledati, što je s blagom, kad se još ne čuje, da ga Marija izgoni iz štale u tor. Nije prekidala molitve, ali je sve pozornije i pozornije prisluškivala, kada će se oglasiti zvono s ovna Vilaša. Ne može se ni pomisliti, da bi Vilaš izišao preko praga, a da se ne bi svom snagom stresao, kao da se čisti i oprema za svečani nastup u novom danu, a kad se on strese, i zgrade i okolni brežuljci odjekuju zvekom njegova zvona.

Kad nikako nije mogla dočekati tog vjesnika jutra i pozdrava prvim tracima mladoga sunca, užurbano je ustala, navukla na sebe odijelo i izišla iz kuće, držeći još uvijek među prstima mrđelice očenaša i šapćući u pola glasa molitve. Čim vidje, da je štala još zatvorena, obli je hladan znoj i u prsima je nešto probode tako jako, da je glasno zajauknula:

— I ne uvedi nas u napast — — Ajme meni, jadna ti sam!

Glas joj je bio razbijen i piskutljiv, a oči se izobličile pod udarcem teške slutnje, koja joj je pala na dušu kao užareno željezo. Uhvati se rukama za isušene grudi i stade se obzirati na sve strane, ne bi li opazila nevjestu, pa kad je nigdje ne vidje, zastane i počne osluškivati, e da bi je možda sluhom pronašla, ali i to bi bez ikakva uspjeha.

— Aeeeeeee, braćo moja! — — — Što to more biti, ko se Bogu moli?! — govorila je starica, zaboravivši posve na molitvu i očenaše. Kad joj zape pogled za otvorena vratašca na sjeniku, odlahne joj, pa bez razmišljanja zovne, uprijevši pogled u šupljinu sjenika kao u otvorenu ranu:

— O Marija!

Nitko joj se ne ozva, no do nje doprije djetinji žamor.

— O Roko! — zovne ga i pođe prema sjeniku. Dječak se odazva. — 'E l' ti mate' gori?

— Nije, ne, bako! — odvrati mali, a starici se učini, da se s tim riječima obori na nju nebeski svod i skoro klone na tle pod pritiskom i teretom užasne slutnje, koja pade na nju.

— Ajme meni, kukavici! — zavapi i jedva dohvati vrata na štali, da se oboči. Htjede ih otvoriti, no nije mogla, jer su bila zaključana. — Ustajte, dica, jadna ti sam i kamena! Ustajte i slazite! Roko, Lukane — zvala je i zateturala prema kući, da donese ključ. Niti ne misleći ništa, opet zovne, što ju je grlo nosilo, okruživši usta raširenim dlanovima: — O Marijaaaaa!

— A što je tolko zoveš, bako? — upita Roko sa sjenika.

— Ma nema je, a otišla je prije dana — odgovori starica.

— Pa ne će je vuk poisti! Što bi je zvala?! — odgovori dječak silazeći sa sjenika. — Nije se izgubila.

Mali je govorio kao odrastao čovjek sa očitom željom, da cijelom pitanju dade što jednostavniji oblik, dok mu se je na glasu osjetilo neobično podrhtavanje. Da su i djeca nagonski osjetila, da se nešto neobično događa, dokaz je bio u tome, što su na prvi bakin poziv ustala, što se inače nije nikad do tog jutra dogodilo, pa ni kada bi sunce već bilo odskočilo na ručena doba. Kad su ih god budili i zvali da ustanu, vazda im je do jutros bilo prerano. Sad su odmah sva trojica ustala i bez otezanja pošla sa sjenika.

— Prikrsti se, nesritno dite! — opomene Roko malog Tombasa. Tako su ga zvali svi i u kući i u selu.

— E, baš sam čeka', da me ti turneš na krštenje! — odgovori mali i podrugljivo se nasmije. — Evo Lukana, da sam se prikrstije i brez tebe!

— A 'di je, majka, Roko? — upita Lukan, sjedeći na sjeniku i čekajući, da i Tombas sađe sa ljestava, da onda on može na njih.

— Nigdi je u selu — odgovori Roko. — 'Di bi drugdi bila?! Eto — — — Nigdi je u selu — govorio je dječak nekako uporno, važno, jer je u njemu posve nesvijesno govorio neki glas, da se je nešto dogodilo. Nešto — eto, tko bi znao, što je to gdjekad u nama, pa osjećamo, a ne znamo i ne vidimo. Samo nas obuzmu teške slutnje, koje će se naknadno, poslije saznanja događaja, otkriti i rastvoriti pred nama kao svježe brazde na rudini. — 'Di bi mogla biti man u selu! — potvrđivao je i utvrđivao dječak, očito više da umiri u sebi onaj čudni glas nego da bratu reče, što on misli o tom pitanju.

— Pa bila j' jutros kod nas na štali! — reče Tombas.

— Ja je nisam čuje — odvrati Roko.

— 'Est, 'est! Naisto je bila. Ja sam š njom divanije — potvrđivao je dječak.

Kad se je Bara povratila iz kuće s ključem u ruci, rekoše i njoj, da je Marija bila na sjeniku kod njih. Starica se je samo nijemo prekrstila, odmahnula rukom i ključem, kao da nešto odbija od sebe, omahnula i glavom, pomičući usne, kao da razgovara, i ne reče ništa.

Roko joj se je posve tiho približio i upitao je ispod glasa, u očitoj želji, da ga mlađa braća ne čuju:

— Pa 'di je, bako, majka? Kud je otišla?

Starica ga smeteno pogleda, na jedan hip zaustavi korak, no odmah produži, a na dijete mahne rukom i otključa vrata na štali.

— Kud je prije dana otišla?! — nastavi Roko ispitivanje, iako nije dobio odgovora. Ušao je za babom u štalu, otvorio ljesu na ovčijoj pregradi i pognao ovce u tor. Ovan Vilaš je stao na pragu, omahnuo cijelim tijelom tolikom snagom, da je udario rogovima o dovratnike, raspalio kao prasak male puške, a zvono je zazvečalo, da je odjekivalo na sve četiri strane. Bara se je muvala po štali, jer već godinama nije ona prva ulazila u nju, pa se odvikla i sve kao ni ne zna, što bi prvo počela i česa bi se latila. Goveda su ležala, okretala glave prema njoj i posve tiho mukala kao na jutarnji pozdrav. Ti glasovi trgoše i osvijestiše staricu, pa im odgovori:

— Ustajte, ustajte, malji moji! — — —

Poslije tih riječi je kao stroj, bez razmišljanja, izišla na prag, stala i u sav glas ponovno počela zvati:

— O Marija! — — — O Mari-jaaaaa!

— A što je zoveš? 'Di je? — javi se stric Nikolica, čija je kuća udaljena oko trista koračaja.

— Eto, moj Nikola, ni sama ne znam. Nema je — odgovori Bara već plačnim glasom. — Digla se j' prije dana i otišla, a ne reče mi ništa.

— I ne mora se vaik ispovidati, kud će! — dobaci u sav glas Ika Nikoličina, koja se javi negdje ispred štale ili ispred otvorene kuće, jer joj je glas zvučao neobično jedro i opsežno.

— Pa ništa, moja Bare! — reče Nikolica. — Otišla, pa će i doći.

Staricu je obuzela posve jasna spoznaja i uvjerenje, da je Bazalo dobro vidio, kad još drugi nijesu mogli ni slutiti, što

se je razvijalo u Marijinoj svijesti, pa je kroz tu spoznaju gledala ovaj njezin odlazak. Survalo se, srušilo se divljom snagom na nju i pritislo je k zemlji, pa nije znala, je li živa ili mrtva.

— Ajme meni, jadna ti sam za njom! — zavapila je u sav glas i zateturala opet u štalu. Dječaci su se skupili oko nje i promatrali je u najvećoj smetenosti i neprilici, pružajući prema njoj djetinje mršave ručice, kao da je žele obujmiti, pridići je i pomoći joj nositi tu nesreću, koju oni još pravo ne razumiju, ali osjećaju, da je u zraku i da treperi ledenim krilima nad njihovim djetinjim glavicama — — —

Teškom je mukom pomuzla krave i ovce, izlazeći svaki čas u tor, pred štalu, u posve nesvijesnoj nadi, da će opaziti Musinku, kako dolazi preko njiva. Uistini je nije očekivala — toliko je njezina nesreća bila jasna i bjelodana! U dubini je svoje duše bila sigurna, da se je Marija otkinula od kuće kao voćka od stabla i da je otišla, a da ni sama pravo ne zna, kuda.

Čim je otpremila blago, preobukla se je, kao da će na misu, uzela torbicu preko ruke i u nju metnula zdijanjak sira, umotan u čist građeni rupčić i pošla k prijatelju Josini. Nije se nadala, da bi mogla Mariju tamo naći, jer nije ni često ni rado tamo odlazila. Što je zapravo bilo razlogom takog držanja, teško je reći, no možda ju je odbijala kakva uspomena ili bilo što drugo. Stoga nije Bara mogla opravdano gojiti nadu, da bi je mogla tamo naći, ali ipak nije bila posve isključena mogućnost, da ju je tko vidio ili čuo za nju.

Starac je Josina zanijemio, kad je čuo, kojim je poslom došla prija Barica. Oči su mu stale u glavi, donja je usna uzdrhtala, kao da će otpasti skupa sa vilicom, a u cijelom tijelu osjetio deveterostruku groznicu. Časak je gledao, a da nije vidio ništa, onda naglo stegne kapke, a između njih mu protekoše dvije debele suze. Nekakav je mukli glas protisnuo, a zatim reče:

— Ajme meni za mojom zlatnom curicom! — — — I uno j' s Vulom ka' i ovo — — Gotovo j', jadna mi majka i nesritni did Dujam — — —

Barica se okameni, kad vidje tog starog vuka tako meka i rasplakana — — —

Prolazili su dani, prolazili i tjedni, a sve u tjeskobi, tuzi i žalosti teškoj, kojoj nije bilo ni lijeka ni oduška. I djeca su osjetila, da su izgubila majku, ali kako izgubila — to je bilo ono najstrašnije čudo, najužasnija tuga i žalost! Bio je ponedjeljak, kada je nestala. Do četvrtka nije moglo biti nikakve nade, da bi mogli doznati iz udaljenijih sela, je li je tko vidio, a u četvrtak će već mnogi u Lovinac na sajam i tamo se sastati i sa Rudučanima i sa Pločanima i sa Smokrićanima i sa Ričičanima, pa će možda ipak doznati barem nešto.

Međutim su ljudi pregledali sve škrape, pećine i provalije u cijeloj okolici, kada nijesu ni od koga čuli, da ju je tko vidio, otkako je zamakla ispred svekrvinih očiju. Pročulo se je po cijeloj plovaniji. Ljudi su se čudili i sa zebnjom očekivali, kada će naići na prvi trag nesretne žene, no prava i smišljena potraga nije bila dogovorena, nego je obavljano sve onako, nasumce, kako je tko mogao i znao, kako je dospijevao od svojih poslova i dokle je mogao doprijeti, da se na vrijeme povrati na svoj posao ili na počinak.

U četvrtak ne dočuše na sajmu ni od koga ništa. Isto tako prođe bez ikakve vijesti i prva nedjelja. Kod crkve se nije ni divanilo nego o tom čudnom događaju. Svi su osjećali, da se pred njima odigrala teška nesreća, no nitko nije mogao ni slutiti, o čemu se zapravo radi, dok neka žena ne spomenu pokojnog Marijina pradjeda Dujma. Kad Bara ču tu misao, sva protrne: ona je neprestano mislila na riječi Ivana Bazala, ali nije htjela prozboriti, nije dopuštala, da preko njezinih usana prijeđe ta strašna vijest, koja pada kao rastaljeno željezo na njezinu dušu — na njezine unučiće!

Prolazili su četvrtci i nedjelje, a ni od kuda nikakva glasa, pa su ljudi počeli vjerovati, da se je negdje unesrećila. Više nije nitko tražio Marije; svakog je zanimalo samo njezino tijelo, koje je negdje trunulo i čekalo da ga nađu, blagoslove i polože u blagoslovljenu zemlju do njezinih djedova i pradjedova. Kako nikom nije uspjelo da otkrije pokojnicu, po-

čela su sela ozbiljno pogovarati, da su je sigurno u Velebitu rastrgali i pojeli vuci. Prošla je i jesen i zima, o Mariji ni glasa, njezinim zemnim ostancima ni traga, a sela već i prestala govoriti o toj nesreći. Samo je stara Bara neprestano molila Boga — za njezino zdravlje, osjećajući nagonski, da bi još ipak morala biti na životu. Na temelju česa je ona to tako osjećala, ne bi bila mogla reći niti je o tome uopće i razmišljala.

Kad bi uvečer sa djecom glasno molila, ne bi namijenila za Mariju tako, da djeca razumiju, nego bi samo rekla: »Izmoli' ćemo tri Očenaša i tri Zdravomarije po mojoj nakani«. Djeca su se prvih večeri čudila, što je to, jer nikada prije nijesu tako molila, no naučiše se i na to, pa više niti ne primjećivahu. Nikada je nijesu u razgovoru među sobom spominjala, a kada bi tko drugi štogod rekao o njihovoj majci, djeca bi se samo smeteno pogledala, promijenila boju u licu, oborila pogled i nastojala da se udalje. Spočetka im je bilo veoma teško, što se je jasno vidjelo po cijelom njihovu držanju, no nijesu osjetila tugu rastanka i najtežega gubitka, jer nijesu doživjela nesumnjivi udarac, kakav zadesi djecu, kada im majka umre, a s vremenom je nestalo i one tjeskobne težine, kada bi se spominjalo pred njima Marijino ime i njezina nesreća. Izblijedila je, malo pomalo, njezina slika u njihovu sjećanju i dani su im prolazili, kao da je nije nikada ni bilo. Stara ih je baka promatrala suznih očiju, i što je vrijeme više prolazilo, a djeca rasla i prerastala svoj teški gubitak, to je njoj bivalo teže i teže.

Prošla je godina dana od onoga kobnog ponedjeljka. Kad je tko spomenuo Musinku, nije nikada propustio da doda uz njezino ime i riječ — »pokojna«, a tko se je još i nadao, da će je naći, jer su stariji ljudi govorili, da još nitko nikada nije nestao, a da se ipak ne bi jednom pronašao — tko se je tome i nadao, pomišljao je posve naravno, da mogu naći samo njezine zemne ostanke.

Već su je preboljeli i brat Nikola Josinov i njegova Matija sa ostalim rodom, ali je nitko pravo ne ožali, jer se je ta žalost nekako razlila i razvodnila u onom neprekidnom očekivanju, da će se negdje ipak možda pojaviti, i u trajnom kolebanju između straha i nade. Desilo se baš nekako na godišnjicu njezina nestanka, u nedjelju, poslije mise, kod crkve:

sastali se Nikola i stara Bara, pa se kao dobri prijatelji pitali za zdravlje, za ozimicu, za ostalu ljetinu, za blago i sve ostalo, a bilo je posve jasno, da oboje misle na nešto drugo. Očima su kružili po zraku, a prstima nešto neumorno prebirali u grčevitom uzbuđenju kao pravednici pred krvnikom, te smišljali, kako bi rekli pravu riječ, a da bude odmah sve posve — jednostavno i jasno.

Bari je bila pala na mozak kao teška mora misao, da mora prijatelju Nikoli reći ono, što joj je kazao Bazalo još davno prije nego je Marija nestala. Mislila je, kako će mu reći lijepo i oprezno: — Eto, prijatelju Nikola, nije vajde mučati, a nije ni tvoja krivnja nego Božija volja — — I eto: priko Božije se ne more, pa — — I tako — — I sam znaš, kako j' bilo sa pokojnim tvojim pradidom Dujmom, Bog mu se dušici smilova' — — Ne mora, i ne daj Bože, da se vaik javlja, al' znaš, kako j' reka' uni: Krv nije voda — — —

U isto je vrijeme smišljao Nikola, kako će priji Bari predložiti, posve oprezno i pametno, da plate misu za dušu pokojne sestre Marije. Nema se više što čekati. Prošla je godina dana, pa da je igdje na životu, bilo bi se nekako doznalo za nju. Reći će joj: — Eto, prijo Bare — — I sama znaš, da se priko Božije ne more, a — — — Što ću ti reći?! Nema je, pa nema — — — Priko Božije se ne more, a kako j' nami — — ha! Eto, a nu — — Nego da platimo svetu misu za njezinu dušicu — — 'Di je, što j' bilo š njom — — To j', prijo moja, u Božijim, a ne u našim rukami.

Tako su njih dvoje razmišljali svako svoju i spremali se, da progovore o tome, što ih najviše zaokuplja, no riječi im nijesu išle preko usana. Štoviše, Bara se je naglo trgla u sebi i odlučila, da ne smije spominjati svoje muke i nesreće. Kad to još nitko ne spomenu, ne smije ona prva dati na jezike radi svoje djece — — —

— Nego, prijo — govorio je Nikola — da upitamo plovana — — — Prekinuo je misao i zanijemio.

— Što to, prijatelju?! — pokuša Bara da ga gane. — Što bi pitali?

— Uprav — — A, znaš, kako j', prijo: 'ko j' više učije, više i zna, a plovan je ovo učije — — —

— Nude, nude!

— Un zna bolje neg mi — — 'Est uno, da j' sve volja Božija i da mi ne moremo, al' plovan i o tom zna više.

— E, a da, man zna više! — potvrđuje Bara, iako još ne zna, što joj prijatelj želi reći.

— Da j' dvajest godina jarad čuva' — nastavlja Nikola svoju misao, a da je još uvijek ne otkriva: — — — Morda j' još 'di na svitu bilo ovako ka' ovo naše — — — A plovan čita i sastaje se sa ljudim iz svita, pa čuje više neg mi graničari — — — a i da j' dvajest godina čuva jarad, što j' učije sve škole, bije bi ništo naučije više neg unaj, koji to nije radije — — —

— A, da, moj prijatelju — govori Bara iz čiste neprilike i osjećaja dužnosti, da sudjeluje u razgovoru, iako nikako nije ni slutila, na što on to navija. Pomislila je, nenadano i bez razmišljanja, da Nikola želi da plovana pita općenito o Marijinu slučaju, pa reče: — Zna un svašta, al' o ovom ne zna ni kolik ja, koja sam samo ženetina — — — Eto, nema tu što više — — —

— E, e! — prihvati žurno tu misao Nikola onako, kako ju je on protumačio: nema tu više ništa nego sveta misa zadušnica, pa gotovo. Sve je dalje jasno pred Bogom i vječnošću. Nema tu ništa više. — I ja velju, prijo: volja Božija, pa gotovo. Nego, da platimo svetu misu za njezinu dušicu, Bog joj je pomilova', ka' i 'est, pa, eto — — —

— Ja ne branim! — prihvati namah Bara, iako ona još nije bila u svojoj duši na čistu, da je već vrijeme za svetu misu. Mislila je već i ona o tom, a kako i ne bi mislila, kad je to prvo poslije pokopa, nego — nikako joj se još nije bilo u duši smirilo uvjerenje, da je doista mrtva. Nitko ne pamti, da se je još ikad desilo, da je netko nestao tako, da ga ne bi na bilo koji način pronašli, pa kad-tad. Istina, još tu i nije predugo vrijeme. U ljudskom je životu godina dana gdjekada strašan vremenski razmak, no prema vječnosti je to manje nego jedan tren, a i bez obzira na vječnost, i u običnom ljudskom životu je gdjekada godina dana — samo nekoliko dana. Ništa: jedno oranje i sjetva, jedna žetva i vršidba, nekoliko obroka i — gotova godina dana... Ako je ne nađoše prve godine, naći će je druge godine, pa će se i o tom slučaju pripovijedati kao i o mnogim drugim: bila nestala, pa je i našli. Ali, platiti svetu misu ne može škoditi, pa da je baš i živa.

— Ja uprav tako mislim — potvrđivao je i utvrđivao Nikola — platiti svetu misu — ka' i za svako drugo kršteno čeljade — — — Nema se tu što više čekati. Gotovo j' njezino, Bog je pomilova'.

— A nu! — potvrđuje Bara, jer ne osjeća snage, da se usprotivi i da počne dokazivati, kako je još možda ipak živa, a nije ni htjela ulaziti u to, bojeći se, da ne bi spomenula ono, što joj je rekao Bazalo. — Ja ću mam k plovanu i platit ću svetu misu — — — Ne more škoditi — reče, misleći svoje posebne misli.

— Bog s tobom! Kako škoditi — — —

Kad je plovan oglasio zadušnice, spomenuo je cijeli nesretni i nerastumačivi slučaj sa nekoliko toliko toplih rečenica, da je izazvao mnogu suzu tim lakše, što o pokojnici nije ostalo mnogo zlih uspomena. Tako, Bože moj: ljudi smo svi, slabi smo svi, pa po koja mala svađica, po koja zloba, po koja uvreda i ništa više, a to su sve tako male zgode, kada se na njih gleda preko mrtvog ljudskog tijela, koje više ne može biti ni opasno ni na putu u bilo kakvom poslu. Na take se malenkosti ne gleda, kada dođeš na zadušnice — — —

— Sigurno je, da je nesritna žena šenula umom od velike tuge i nesriće, koja ju je zadesila najprije pomorom brojne dice, pa smrću vridnog svekra i najzad smrću nezaboravnog čovika — govorio je plovan, kao da čita, u žarištu svih očiju, koje su ga netremice promatrale i sve se malo po malo punile suzama. Govorio je lijepo, odmjereno, pučkim naglaskom i toplinom, pa i narodnim jezikom, koliko mu je polazilo za rukom, da svlada školske navike, koje su mu bile još posve svježe. Počeo je tihim glasom, da ga pojačava u korak sa pojačavanjem i pripovijedanjem samog događaja, same nesreće. Govorio je: — Pod tim brimenom, pod tim udarcima nevidljive ruke, klonulo je tilo i duša ga više nije mogla držati i spasavati. Samo Sveznajući znade, što se je tada dogodilo i kuda je dospila, ali je sigurno, da je njezina dušica u dici nebeskoj.

Župnikove su riječi padale na puk kao udarci teškim maljem, jer su sada istom počeli svi jasno osjećati, da se je onaj njezin odlazak bez pozdrava, bez suze i riječi mogao dogoditi samo — eto, neka Sveznajući sudi: u poremećenju, u magli —

— — A tko može biti za to kriv i pred ljudima, a kamo li pred Sveznajućim, koji sve vidi i zna, kao što mi vidimo zdravim očima sunce iznad nas?! Sada je svima bilo jasno, da je po srijedi — eto, što se može tajiti i prikrivati, kad je sve na dlanu?! Po srijedi je isto kao što joj je bilo i sa pradjedom Dujmom. Mnogi se pogledaše, ali nitko ne šanu ni jedne riječi. Svaki je zadržao u sebi svoje misli i onda, kada su izišli iz crkve i razgovarali pod lipama i jasenjem. Kao da su se bojali te istine i štedjeli oba ognjišta Musinkina: i očinsko i svekrovo. Nije ugodno ni za živa čovjeka govoriti o takoj nesreći u porodici, a kamoli prekapati po grobovima — — —

Pogledaše se, razumješe se pod neposrednim dojmom plovanovih riječi i nitko ne šanu o tom niti progovori poslije — — —

Plovan je odredio, da će čitati misu u cik zore baš u ponedjeljak, u isto ono vrijeme, u koje je i pokojnica otišla iz svoje kuće. I to je odredio baš radi uspomene, a i radi toga, što je župljanima zgodno doći radnim danom prije dana k crkvi, dok bi im bilo šteta vremena, kada bi ga otkidali od posla na livadama i njivama. Crkva je bila lijepo ispunjena. Nije bilo naroda, koliko ga je nedjeljom na misi, ali ga je bilo toliko, koliko ga se ne pamti ni na jednim zadušnicama u toj plovaniji.

Još su žene tjednima i tjednima prepričavale svaku pojedinu riječ i pojavu sa te mise, iako se nije desilo upravo ništa neobična. Al' eto: došla je bila i Stana Vrakelina, najstarija žena u puku, pa je uprav bilo milo pogledati, kako se je držala i kako je sa velikim rupcom brisala suze sa svog isušenog lica; bilo je i djece, pa su se prije mise natjecali, koje će plovanu otpijevati, te se onaj mali Jopunov i onaj dugonja Gagričin skoro potukoše na crkvenom pragu; bilo je — a, eto, bilo je raznih malenkosti, kakve se pojavljuju svakom zgodom, kad se ljudi sastaju, pa na kakav bilo posao. I sve je opaženo i sve je prepričavano osim onoga — o pokojnom pradjedu Dujmu. Razumije se samo sobom, da ni ta okolnost nije ostala zakopana ni u čijoj utrobi: o tom su najpovjerljivije među sobom u kraticama izmjenjivale misli, pogledima dopunjavale i stiskom ruku tumačile sve, što nijesu mogle sažeći u sebi.

Lukan i Anica su također bili na tim zadušnicama, ali nikada ne progovoriše riječi o onome, što su dan prije čuli iz

plovanovih usta. Njihovi su se pogledi sreli, da odmah strjelovito panu na zemlju i tamo nestanu, kao da se kaju, što počiniše međusobno napadaj na svoj mir i sreću. Prepadoše se i nestadoše u crnoj zemlji među crkvenim pločama, koje su zijevale ondje, gdje bi se trebale sastajati, priljubljivati i sačinjavati cjelovit pod. Njih dvoje redovno nijesu u crkvi stajali jedno do drugoga, no toga su dana došli nešto kasnije, pa se nijesu htjeli gurati kroz narod, da svako dospije na svoje uobičajeno mjesto, nego su ostali pod zvonikom odmah iza vrata. Bilo im je milo, što su tako bili zaklonjeni radoznalim pogledima, kojima bi inače sigurno bili strijeljani — sve onako, potajno, ispod oka. To je i posve naravno: pokojna je Marija rođena tetka Anici, pa kako je Dujam jednoj pradjed, drugoj je u ravnoj lozi šukundjed i — naravno — — — Gledali bi odmah i Anicu. Marija joj je rođena tetka, a Dujam rođeni šukundjed. Daleko je to, al krv nije voda, da ishlapi — — —

I Lukan je dobro osjetio, što znače plovanove riječi, da je »nesritna žena šenula umom«, i odmah ugledao pred sobom pokojnog Dujma, kojega i ne pamti! Tada ga je vidio živa, uspravna, cijeloga, kako je negda gazio tu našu vrletnu zemljicu — — — I vidio je, kako se saginje k svojoj praunuci Mariji, koja je ispružena mrtva na zemlji. Spušta se k njoj, prigibajući koljeno i miluje ju po blijedim obrazima. A ti su obrazi bjelji nego išto na svijetu, što je Lukan vidio bijelo — — —

Pod zvonikom su bili oboje dobro smješteni i uklonjeni pogledima, koji bi svakako bili blagi i prijateljski, ali je najstrašnije osjećati, kako te sažalijevaju zbog neke nesreće, kojoj ti kaniš svakako izmaći, a ti samilosni i zabrinuti nikako ne pomišljaju, da je moguće da izmakneš, pa te sažalijevaju — — —

I sutradan su, u ponedjeljak, došli k misi, kad je već sav ostali puk bio ušao u crkvu, pa su i opet ostali pod zvonikom, iako bi bili mogli ići nešto dalje u nutrinu crkve. Bez riječi i dogovora su išli polako prema crkvi, bez i jednog pogleda su složno stali pod zvonikom i tamo ostali za vrijeme cijele mise, a da se nijesu usudili ni pogledati. Svako je gledao preda se, oborene glave, i nosio se svojim mislima, koje su bile toliko jednake, da bi bile mogle biti u jednom istom

mozgu i svijesti. Poslije mise su među najprvima pobrzali kući tako, da nijesu ni s kim izmijenili ni jedne riječi, koja bi ih bila mogla dovesti u nepriliku.

Lukan je već otpremao poslenike na njivu, kad mu je tast Nikola prošao ispred kuće, pozdravio i zastao s njime. Časak su obojica šutjeli baš kao nad mrtvacem, a zatim Nikola prvi prekine šutnju i reče posve lagano, kao nehajno i bez osobitog naglašivanja:

— I tako — — Gotovo j' — — Nego, što plovan zna?! Bluna j' un... Kakav »šenula umom«?! — — Što un zna, kako j' to?! — — — —

— A nu! — odgovori Lukan tako, da ni on sam nije znao, kako bi trebalo protumačiti taj njegov odgovor.

Iza toga se rastadoše bez i jedne daljnje riječi.

Bara je išla od crkve u nekoj omaglici i nije znala, da li nogama dotiče zemlju, dok su sva tri unuka išla oko nje, zatrčavala se i poskakivala kao svakog drugog dana što poskakuju.

Išli su sa ostalim narodom, koji je žagorio i pripovijedao po navadi staroj, nastojeći svaki, koji je što govorio, da ostale nadviče i tako ih prisili, da ga slušaju.

— A jêr ti, strina Bare, ne odgovaraš, kad ljudski divanimo?! — upita je Markešina Šilović i nasmiješi se.

— Što bi' ti odgovarala, kad me ništa ne pitaš?! — odgovori ona sva zbunjena, kao da ju je Markešino pitanje trglo s drugog svijeta.

— La! Bog bije s tobom! — vikne on i udari dlanom o dlan. — Mi ti divanimo, da moraš dati i podušje, a ti ni mokrom glavom! A to mora biti baš ka' i sveta misa.

— Ne branim ja — odvraća starica nesabrano — nego, ne moremo dati podušje bez pokopa. Kad Bog reče, da je nađemo i metnemo njezino jadno tilo u blagoslovljenu zemlju, ja ne branim. Mora biti i bi' će!

Sve je ona to odgovarala tako mudro i pametno, ali ipak nije osjećala ni sabranosti ni snage. Sve joj se je činilo, da je u oblacima, pa nekako visi iz njih i lamata nogama tako, da se dotiče zemlje naizmjence: sad jednom, sad drugom, a pred sobom gleda svoje unučiće kao kakve životinjice, koje ne osjećaju ništa do životne radosti: skaču, smiju se, zabadaju je-

dan u drugoga, ne shvaćajući, što se to odigrava i što se je već survalo na njihove djetinje glavice. Eto: rastu i prerastaju svaki bol i svaku tugu i žalost — — —

— Al' moraš načiniti pravo podušje! — dobacuje Janja Jagelina, koja je poznata sa svoje veselosti i doskočica.

— Prâvo, prâvo! — potvrđuje Bara. — Nego sve se bojim, da će prije tribati mene ispratiti — — —

— Ne 'š ti još, moja ujna! — tješi je Jocan. — Ne ide duša iz sirove zule. 'Esi li već dosta prinila priko sebe, al nema smrti do suđene.

— 'Est to, moj sinko, moj Joso — povlađuje Bara — al' sam ja već stari grob i ne mogu više. Vidiš li ti ove dičice: svaki dan veselija; a vidiš li, sinko, mene: svaki dan žalosnija!

— Moreš ti još čudno.

— Ne mogu, al' moram, jadna ti sam i kamena!

Tako su u razgovoru došli i do Ojevca, preko kog je nedavno postavljeno nekoliko ploča umjesto mosta tako, da se je moglo posve sigurno prelaziti i kad voda naraste.

— Vi ni ne pamtite, kad na Ojevcu nije bilo ni platice, a kamo li ovakog mosta, a ja sam se nagazila po njemu, dok vas ni jednog nije ni bilo — govorila je starica nešto veselije i živahnije.

Odmah su iza toga okrenuli Adićevi na desno, malo podalje i Vranjkovi, a Vrbani se razdijelili u dvije skupine: jedni udarili glavnim putem, kojim su došli, a manja skupina sa Barom i djecom okrenula poljskim putem ravno prema kućama. Jedni su drugima dovikivali i još se podugo tako razgovarali, te bi neupućen vjerovao, da se svađaju, a oni su najprijateljskije razgovarali.

Kad je Bara s djecom ušla u kuću i ostala sama sa svojom tugom, sa svojom siročadi i samoćom, osjetila je, kao da joj je netko podsjekao obje noge, pa se teško i umorno spusti na zemlju kraj ognjišta. Podvila je poda se jednu nogu i na nju oslonila tijelo, drugu pridigla tako, da se je mogla laktom obočiti na koljeno i tako spustila glavu na dlan, priklopila vjeđe i mirovala nekoliko časaka kao odsječeno drvo.

Kad se je otela tom mrtvačkom snatrenju od umora, latila se je svagdanjih poslova bez ikakve nade, da će nastupiti

bilo kakvo olakšanje ili razbistrenje, dok i nju ne polože u Mrkobradušu kraj njezinih djedova.

I dani su odmicali tromo i lijeno baš kao i njezina starost, što se je povlačila lijeno, bez volje i naleta.

Desetak dana poslije zadušnica puče glas po selima, da je jednog jutra osvanula u Lipaću među kućama neka žena od tridesetak godina, sva zamazana, rasčupana, blatna, u košulji i carzi. Ljudi nije bilo kod kuća, jer su bili svi na njivama i livadama, pa su se djeca nadala u dreku i krivljenje, bježeći, kud je koje dospjelo. Najzad je neka starica izišla iz kuće i pošla prema toj čudnoj došljakinji. I ona se je primicala k njoj posve mirno i odmjereno, držeći rukom oplećak na lijevoj strani grudiju.

— Marija, šentaj te nebog, 'si li ti to?! — skoro u sav glas vikne starica, ne vjerujući svojim očima.

Žena je šutjela kao riba, ne pokazujući ni najmanjim trzajem mišića ili bilo kakvom kretnjom, da je razumjela pitanje. Kad su se približile jedna drugoj, stale su obje, jer drugo nijesu mogle ni činiti. Starica — bila je Stana Dujčine Vidakovića — nije znala, je li sanja, ili je sve to java, što gleda, no srećom se nije prepala, pa je mirno promatrala došljakinju i, nakon poduljeg gledanja, uzela je za ruku, govoreći:

— Il' sa ovog il' sa unog svita — ti si, 'ćerce moja Marija! Nek te čuva Svemogući, koji jedini zna, što j' to s tobom. 'Esi li gladna, grdne moje rane, milinje moje?! — pitala je starica užurbano i išla prema kući, držeći ženu neprekidno za ruku. — Rod smo mi, grdne moje rane, pa se ne boj svoje tetke Stane — — — A 'di si dosad bila, janje moje?! Mi se za te već i Bogu molili i misu, svetu misu slušali i eto — govorila je ubrzano starica, pa nije ni dospjela primijetiti, da joj došljakinja uopće ne odgovara niti ičim pokazuje, da je razumije. Došle su tako i u kuću. — Sidi, janje moje, siroto moja! Ajme meni, kako si mi mršava i — —

Htjela je reći, kako je blatna, no u zadnji se čas probudi u njoj ženski osjećaj, pa zašuti. Dosjeti se, da joj to ne smije reći, jer bi je sigurno tom opaskom povrijedila. Podmakla je stolac i skoro je prisilila da sjedne.

— A jêr mučiš, 'rano moja?! — govorila je Stana i spustila se na nogu kraj stočića. — Reci svojoj tetki, bi l' što poila, 'esi li gladna, janje moje jedino, jadna ti sam za tobom?!

Žena je sjedila kao drvo, gledajući neprestano preda se i ne pokazujući upravo ničim, da razumije, što joj se govori. Stana je u prvi mah držala, da se žena srami ili da je možda u neprilici, pa nije ni pridavala prevelike važnosti tomu, što joj ništa ne odgovara, no kada je to stanje potrajalo, ona se osupne i stane je pozornije promatrati. Oči su joj bile potpuno mutne i bez ikakva izražaja baš kao kod čovjeka, kojemu san sklapa vjeđe, pa oko više ne vidi ništa od ovoga svijeta. Stana je nastojala da dublje zaviri u te nejasne zjenice, ali joj to nikako nije uspijevalo. Nije Marija očiju krila, iako nije ni jedan jedini put pogledala ravno u Stanu, ali su oči bile toliko mutne, da se je činilo, da su se zjenice posve razlile i obuhvatile cijelu veličinu oka.

— Boli li te što? — upita starica poslije dužeg uzaludnog promatranja i oklijevanja, kada joj se pogled ustavio na neobičnom obujmu Marijina stasa. Carza joj je bila posve raskopčana i slobodno visila niz tijelo, a sad je kao zvono uokvirivala Mariju na tronogom stočiću tako, da su se oblici tijela posve gubili za nevješto oko. Staroj Stani ipak ne izmače ona oblina koštunjavog, posve mršavog i savršeno osušenog tijela. Stoga je i ustavila pozornost na toj okolnosti. Bilo joj je sve jasno, no ipak je htjela štogod čuti i od same Marije, pa je veoma vješto i okretno postavljala pitanja, kako to znadu iskusne žene, ali nije dobila nikakva odgovora. Kad je uvidjela, da ne koristi govoriti, ustala je, nalila u padelicu varenike, koja je još bila topla, odrezala velik komad kruha i sve metnula pred Mariju.

Odmah je prihvatila da jede, ali ni tu se nije mogao opaziti nikakav novi potez na licu ili blijesak očiju, osim što je na prvi topli zalogaj malko rastegla usne, kao da će se nasmiješiti, no niti je taj osjećaj dospio da stvori oko usana smiješak niti je našao odjeka u očima. Bio je neodređen trzaj, koji je nestao još prije nego je valjano i nastao. Jela je posve mirno, služeći se žlicom i drobeći kruh u mlijeko, kao što je to sigurno često činila, dok je bila u svojoj kući.

— Prikrsti se, 'rano! — opomene je Stana, opazivši, da je počela jesti, a da se nije prekrstila. Marija ne pokaza ničim, da je razumjela njezine riječi. Jela je jednolično i mirno. Kad je pojela, ustala je, okrenula se prema vratima i pošla bez i jedne riječi. Stana je zaustavi i stane pred nju. I Marija se zaustavi, ne pokušavajući da staricu mimoiđe.

— Uprav s tobom nije dobro, jadna ti sam i kamena za tobom! — reče Stana i prijeđe joj rukom po tijelu od prsiju pa na niže. — Eto, rano moja — —

Na taj dodir se Marija trže i munjevitom brzinom sune na vrata, pa udari niz put prema Svetom Roku. Išla je velikom brzinom, bez obziranja i ogledavanja. Kako je prolazila mimo njiva i livada, mnogi su je vidjeli, ali nikom ne pade na um, da bi ta nečista i zamazana žena mogla biti njihova znanica, pa joj nijesu ni obraćali nikakve pažnje. Nije nikakva rijetkost, da se pojavljuju po selima take nesretnice, jer umobolne redovno nijesu njegovali drugačije nego da ih puste s mirom, da — lutaju po bijelom svijetu, pa kuda dospiju i kako im bude! Stoga im se i ne namjenjuje nikakva pažnja, osim što redovno svatko smatra svojom najsvetijom dužnošću, da ih nahrani, kada su gladni.

Stoga ni ne obrati nitko osobite pažnje prolaznici, a kada je poslije stara Stana pripovijedala, da je vidjela Musinku, ljudi su joj se podsmjehivali i vjerovali, da se je starici prisnilo — — —

Vijest se je brzo proširila i uskoro potvrdila, jer su u drugim selima također vidjeli nesretnu Mariju i pokušali s njom razgovarati. Ona je ostala mramorno nijema i neosjetljiva, te se činilo, da je osjetljiva jedino na svoje neobično stanje. Čim bi koja žena pokušala da je pogladi po trbuhu, da se uvjeri nije li to možda natrpala oko sebe kakvih krpetina, ona bi pobjegla.

Nije se svratila k svojoj kući, nego je udarila cestom ravno prema Velebitu. U Egeljcu se je zaustavila pred jednom kućom i jela, što su joj ponudili, pa otuda udarila u Lotiće. Tu je prenoćila u kotarini Jerkača Stipandina, što se doznalo istom sutradan, kad je izlazila ispod stoga sijena. Uvečer je bila nestala iz sela i tumarala prema Plani Balenskoj, a kada i zašto se je poslije povratila nakraj sela i potkopala stog, da se može lijepo tu zavući i onda prespavala, nije mogao nitko rastumačiti. Ta je sama činjenica služila ljudima kao dokaz, da ona ipak razmišlja: vidjela je lijepu priliku, gdje može prespavati, pa da se nitko ne dosjeti, što je nakanila, otišla je daleko iza Pipine Jame, dok selo pospe, a poslije se povratila i sve udesila, kako joj se činilo najzgodnije. Sutradan je samo njih nekoliko, koji su najranije ustali, vidjelo, kako je izišla iz kotarine i skoro trkom otišla prema Njivetinama i nestala u grabarskoj guštari.

Čim je do Bare dopro siguran glas, da je Marija živa i da se nalazi u okolnim selima, odluči, da je mora stignuti. Htjela je još iste večeri poći u potjeru, no nije bila posve sigurna, kuda bi okrenula. Čula je, da je iz Lipaća prošla cestom kraj Brklje i udarila ravno dalje, no kuda je okrenula, nije ni od koga mogla pouzdano saznati, pa je mislila, da je najpametnije da dočeka slijedeći dan, e da bi sigurno čula, je li okrenula ispod Velebita ili preko Velebita u Dalmaciju. Ako je udarila u planinu, ne bi je stara svekrva mogla slijediti, osim ako bi bila spremna da ispusti dušu iza prvih grmeča; a ako je okrenula ispod gore, lako će je stići, jer joj može vazda presjeći put.

Cijelu je noć probdjela u muci, mislima i molitvi, a već je s večeri kazala djeci, što je čula, da ih pripravi i da ne čuju od koga stranoga Bog zna što i u kom obliku. Roko je očito shvatio svu važnost te vijesti, sav se zajapurio u licu i ponudio se babi, da će i on ići s njom tražiti majku, dok su ostala dvojica samo šutjela i otvorenih usta slušala bakine riječi.

— Ja ću ići sama, da je ja vidim i da divanimo nas dvi same — odgovorila je unuka bez tumačenja, a čula je, u kakvom stanju je Marija, pa se je htjela najprije uvjeriti na svoje oči i onda odrediti dalje svoje držanje. Napose ju je već sada mučila misao, kako će tu nesreću prikazati djeci u pravom svijetlu, pa da je i djeca shvate onako, kako je jedino mogu i smiju razumjeti djeca lude žene. Bila je njoj posve jasna slika svega, što se je zbivalo oko nesretne žene, ali joj nikako nije dolazila u glavu prava misao, kako bi to ona razjasnila djeci, osim da im reče najpriprostijim riječima. Odluku je ostavila za poslije i spremila djecu na počinak. Ustala je prije dana, probudila i najmenicu, pa spremila blago za izlaz na pašu. I dječaci su se toga jutra sami probudili i ustali još prije nego je baba dospjela da ih zove. Roko se je neprestano vrzao oko babe i čekao, da ona počne razgovor o Mariji, pa je tim veća bila njegova tuga, kada mu je rekla:

— Ti ćeš, Roko, jutros k blagu.

— Nek iđe, bako, Lukan! — odvrati on spremno kao iz puške. — Ja ću s tobom.

— Ja ću s bakom! — usprotivi se Lukan, koji nije do tog časa pokazivao, da je razumio, što se to odvija pred njegovim očima.

— E, ne 'š ti, man ja! Ja sam stariji!

— E, vidi' ćemo! — odvrati Lukan prkosno i brizne u plač.

— A, što ti je, bluno?! Jêr cmoliš?! — iznenadi se Bara.

— I moja je majka! Ja ću nju ići tražiti! — vikao je Lukan, kao da je podivljao, i plakao u sav glas tako, da su mu riječi izbijale kroz jecanje kao udarci.

Ta je provala djetinje tuge, koju nije nitko mogao ni naslućivati, Baru prenerazila i toliko iznenadila, da se je ukočila od čuda i nijemo promatrala dječaka, sve dok joj same riječi ne potekoše, a s njima i suze kao potok:

— 'Oćeš, janje moje! 'Oćeš ti sa svojom babom! Ti ćeš ići — — —

I Roki su potekle suze na oči tako rodno, da je bilo očito, da ih je dotada gušio. Sve troje su plakali, stojeći u toru pred štalom, a jecaji su Lukanovi bili toliko glasni, da je mali Tombas doletio iz kuće i zatrčao se među njih u velikoj želji, da vidi, što se to događa. Tko bi znao, što je dijete pomislilo, kad ih je sve troje našlo u jecajima i suzama, no — nije ništa pitalo nego naglo zastalo kao ukopano, zagledalo se, bacajući pogled sad na jedno, sad na drugo, prenoseći ga tako redom. Nenadano su i Tombasove oči zaigrale u kovitlac kao voda nad ponorom, a na njima se svrtjele rodne suze. Stajao je među ostalima, mirno pustio, da mu suze teku niz obraze, a kada su mu se zaletjele u usta, on ih je jezikom doticao i lizao. U nekoj je neprilici i smetnji polako, sve kao nesvijesno i bez razmišljanja, prišao babi, uhvatio se za njezine skutove i sakrio glavu u njezino krilo. Ona je skupila svoje suhe, koštunjave ruke na njegovoj glavi i lagano ga milovala, smišljajući, kako bi najzgodnije prekinula tu sliku velike tuge i žalosti.

— Ti si, Roko, pametniji — počela je teškom mukom — pa ćeš poslušati svoju baku — — Ni sama ne znam, jadna mi majka, kuda ću i što ću, pa što ćeš mi još i ti?! Mora niko biti i kod kuće, kad se urene blago.

Mali više nije prigovarao. Svladao ga je Lukan svojom neobičnom provalom neslućene tuge. Kolika je god bila u njemu želja, da što prije vidi majku, toliko ga je upravo satrlo Lukanovo bolno jecanje, te je mislio samo o njemu, ne skidajući pogleda sa svog mlađeg brata. I sam je osjećao veliku tugu, koja mu se savila oko srca kao guja ljutica, no zaprepastio se je i postidio se pred onim, što je tu čuo i vidio kod Lukana. On zapravo nije ni razumio, zašto su se svi rasplakali i zašto treba plakati, kada su čuli, da je majka živa, jer mu nije bilo posve jasno, kolika je to nesreća, da je netko lud. Znao je, da je to strašno, ali je ipak mnogo manje, po njegovu osjećaju, nego — kada je netko mrtav. Držali su, da je majka mrtva i već je preboljeli, a sada doznadoše, da je živa, ali luda, pa — eto, ne bi trebali više tugovati, nego se veseliti, a oni se svi rasplakaše — — — Jest čudno i boli, da njihova draga majčica ne osjeća potrebe, da im dođe, da se odmah na povratku u ovaj svijet svrati u svoju kuću, svojoj dječici, i da tu ostane među njima. Strašno je to i čudno, ali ipak ne bi trebali — mislio je — toliko plakati. Glavno je, da je ona živa, a već će doći k svojoj djeci, k baki, k svojoj kući, svome ognjištu i svojim njivama, svome blagu i svim svojim dragim stvarima. Doći će sigurno, pa ne bi trebalo plakati, a oni ipak svi plaču — — —

Kad je otpremila blago, baka se je spremila za polazak, no nije jadnica znala, kuda bi okrenula. Već su bila i ručena doba, kad je krenula sa Lukanom, dok je Tombasa ostavila kod susjeda Nikolice.

— Znaš li, strina, kuda ćeš? — upita je Nikolica.

— Uprav ni ne znam — odgovori ona dosta mirno. — Iđem u Egeljac, kad je tamo bila, pa će mi niko reći, kud je okrenila... Jadna mi majka moja i jadna je ja tražila — — —

— E, moja strina, krv ne vodni — govorio je Nikolica sabrano i ne izazovno. — Daleko j' šukundid, al' je to ista krv i krvi nije daleko ni deseto kolino. Krv nije voda, da izvitri — — —

Babića su čobani bili sa blagom iza Gaja i sve polako puštali blago na Njivetine dida Dujmine Velikog, tamo iza njegovih Dolaca tako, da on to ne bi mogao opaziti, a da oni njega ne opaze prije i otjeraju preko njiva blago — kao da nije ništa ni bilo.

— Jadna ti majka, da nas did uvati! — reče mala Marija Jojina. — Gonije bi nas babuljem do Briščića.

— Pa nismo u šteti! — protivio se tim mislima Paviša Josice Vidova, iako je vrlo dobro osjećao i znao, da did ne dopušta, da tuđe blago pase po košanicama, dok njegovo ne pokupi i ne popase, što se popasti dade. Još je sijeno bilo nesađeveno u naviljke, sagnano u jedan nugao, da se još dobro prosuši, a to je najbolji znak, da su susjedi prerano dojavili svoje blago. Upravo je jutros did Dujmina pregledao naviljke, zavlačeći ruku u svaku, što je dublje mogao, pa kada je osjetio, da je sijeno vruće, kao da je u peći, sam je sve naviljke razvalio i odredio momku, da oko podne sijeno prebaci vilama i dobro uzmiješa, a prije zalaza sunca da opet sadije navi'jke.

— Tako j' mene već 'ednom gonije did Dujmina, al' sam mu utekla ka' vila! — hvalila se Marija Jurendina i smijala se u sav glas, sjećajući se, kako je sretno utekla.

— Lako ti je uteći, kad se did pravo ne naljuti — tumačio je Paviša — al' kad njega uvati ljutina, pa te porene, ne bi mu poganac uteka'. Biža' sam već i ja prid njim, kad me j' pogna' s kruške.

Djeca su u razgovoru i zabavi posve zaboravila na blago, pa su goveda sve više i više navirala prema sijenu.

— Nâ, Vinota, na! — vikne Marija Jojina, opazivši, da su njezini volovi prestali pasti, podigli glave i uputili se izravno k sijenu.

— Ne deri se, poganac te prikinije! — opomene je Paviša ispod glasa. — Ču' će te did Dujmina priko cilog Gaja, pa ćeš igrati Karamartina!

Marija ga nije slušala, nego je trkom poletjela za volovima, brišući rukom s čela velike kaplje znoja, koje joj je iscijedilo veliko sunce u naponu svoje snage. Već je moglo biti blizu deset sati, te je sunce već peklo svom svojom žestinom, užareni je zrak potitravao iznad zemlje, a šturci su se bili raspjevali, kao da su pobjesnili od velikog veselja, što ih Božija zvijezda tako divno oživljuje. Djevojčica je za nekoliko trenutaka bila kod volova, no oni se nijesu dali smesti u svojoj nakani, te i oni potrčaše.

— Naaa, Vinota, poganac te, da Bog da', pritrga'! — izdere se mala, što ju je grlo nosilo i još više pohita tako, da se je naglavce zaletjela u sijeno i prevrnula se kao gruda snijega, kada se zavalja niz brdo. Kad se je uspravila i osovila na noge, zaprepasti se i skoro kriknu, no neka je nepojmljiva snaga steže u grlu tako, da je zanijemila, uperivši ukočen, luđački pogled u prizor, koji nije nikad u životu zaboravila. Čas je stajala nijema i okamenjena, a zatim ustuknula, stupajući natraške i ne skidajući pogleda sa prizora, koji ju je svojim užasom poklopio i pritisnuo, kao da se je na nju oborilo nebo.

Ona je i inače bila vrlo ozbiljna djevojčica, no njezine godine ne bi nikako mogle opravdati ni razjasniti ozbiljnosti, koja je na nju pala toga časa. Lice joj je nekako potamnilo, oči se ukočile, a cijelo tijelo dobilo izgled prerane zrelosti, koja je odsijevala na očima i obrazima.

Kad je malko došla k sebi, okrenula se je i počela trkom bježati prema Paviši i Mariji Jurendinoj.

— 'Esi se ti uštrkljala misto goveda?! — podrugne se Paviša.

Ona ne odgovori ni jedne jedine riječi niti licem i očima pokaza, da je čula Pavišine riječi, nego zakala oko blaga i potjera ga prema Gaju.

— 'Esi opazila dida Dujminu?! — upita ispod glasa druga Marija, kojoj se učini, da bi jedino didova nenadana pojava mogla izazvati tako vladanje i strah, koji je iz njega izbijao, pa i sama požuri, da potjera blago s Dujminovih Njiva. Najzad se dade i Paviša na isti posao, jer je i u njega posve nagonski ušla ista pomisao. Tako je sve troje djece trčkaralo oko blaga i žurno ga sklanjalo sa njiva na seoski pašnjak, gdje može slobodno i nesmetano — prebirati vrlo škrte zalogaje sitne trave, koja je već bezbroj puta prebrana.

Marija Jojina se nije nikako mogla smiriti. Neprekidno se je obzirala na sve strane i zvirlala uplašeno kao zvjerka, kad je lovac digne sa ležaja. Ni jednog časa nije mogla biti na jednom mjestu, nego je neprestano nalazila posla oko blaga, samo da pred drugovima prikrije svoju strašnu smetnju i stravu.

— 'Esi pomanitala?! — ljutne se Paviša i vikne na nju. — Što gonaš to nesritno blago?! Ni tako nema na čem zapeti, a ti ga još razgoniš ka' stršen.

Ona je šutjela i smišljala, kako bi čim prije utekla kući. Jesu već skoro ručena doba, al' još ipak ne mogu blago ugoniti, kad mirno pase. Stala je i stopama izmjerila dužinu svoje sjene. Istom osam stopa, a dobri čobani ne mogu ugoniti blago u torove, dok sjena ne pane najmanje na šest stopa.

— Još je rano — reče Marija Jurendina, promatrajući, što joj drugarica radi.

— Što ćete mi dati, pa ću ja goveda zaštrkljati! — ponudi se Paviša drugaricama. — Kad se uštrkljaju, unda i' moramo ugoniti, pa da j' s nami uprav moj ćakan!

— Miruj još! — odgovori Marija Jurendina, a Marija Jojina ne pokaza nikakva zanimanja za njegov spasonosni prijedlog, no još prije nego je ona pravo i promislila, što on to predlaže i kako bi na taj način najprije bila kod kuće — a o tom je neprekidno mislila! — Paviša vikne na goveda:

— Nâ, Peronja, Vinota, Šaronja: obad, obad, obad! Uštrrrrrr!

Na tu njegovu viku nekoliko komada blaga odmah prestanu pasti, podignu glave, počnu njima omahivati oko sebe, kao da su ih doista napali obadovi ili najpoganije muhe, stanu dizati rep u zrak i osluškivati — — —

— Miruj, poganac te crni prikinije! — drekne na Pavišu Marija Jurendina. — Ja ću kazati kod kuće, da si ti blago zaštrklja'! Miruj! 'Ko će biti kriv, kad nam se goveda raspu po štetami?!

— E, mudrice! — branio se Paviša porugom. — Baš si pametna! A 'di su ti štete, kad je sve poževeno i pokošeno?!

— A kukuruzi, blunaču?! — ljutila se mala. — Ja ću reći stricu Josici, pa nek te izdeveta.

— Baš se ja bojim tvoje tužbe!

Dok su se njih dvoje prepirali, blago se je ponovno smirilo. Iako je bila velika vrućina, za štrkljanje je još ipak bilo prerano. Marija Jojina je sjela na kamen. Nije se više mogla držati na nogama, kao da su joj podsječene. Podbočila je laktove na koljena, a glavu na dlanove, pa nepomično buljila preda se, promatrajući u duhu ono, što je vidjela tim svojim djetinjim očima — — —

Bara i Lukan su u Egeljcu našli prvo čeljade, koje je Mariju vidjelo, stajalo kraj nje i pokušalo da s njom razgovara. Otuda su se uputili njenim tragom u Lotiće. I tamo su im ljudi brzo rekli, tko je sve s njom sinoć bio, što je radila i kako se je vladala. Bara je imala puna usta, a još puniju dušu najrazličnijih pitanja, ali se jednostavno nije usudila postavljati ni jednog jedinog, strepeći, da će odgovor biti nepovoljan, zloban, možda i ružan, a u svakom slučaju takav, da ne bi željela, da ga dijete čuje. S toga je samo slušala, što su joj ljudi sami pripovijedali svojim siromašnim rječnikom. Žene su bile mnogo razgovorljivije, te je svaka htjela da joj nešto pripovjedi o Mariji, pa bilo da je sama sinoć doživjela, bilo da je čula od drugih.

— Propala j' u obrazim, moja teto, ka' da j' iz groba izvađena — rekla joj je prva Jopunica. — Nema je ništa man uno, prosti' će Bog i tvoj obraz, kuljetina. — Poslije tih riječi se je primakla Barinu uhu i počela joj nešto šaptati, kimajući glavom, kao da još i tim želi utvrditi istinitost svojih riječi. Kad je opazila, da je starica nemirna i nezadovoljna njezinim pripovijedanjem, odmakla se je i nastavila glasno: — Jêr bi' ti divanila, kad ne bi bilo, a kad 'est, jêr ti ne bi' rekla?! I tako ćeš čuti, pa bolje, da čuješ od pametna nego od blunasta čeljadeta. Sve j' ovako, kako sam ti rekla. 'Est, očiju mi i zdravlja mi moga. I velim ti — samo što se nije raspasala! Kun da j' uprav 'tila da ga amo donese i, kažem ti, samo što se nije prosula. Znam ja to i vidila sam na svemu ka' na dlanu.

Bara je jedva čekala, da se odmakne, jer nije imala snage, da je o toj nesreći ispituje, a šutjeti opet — činilo joj se nezgodnim. Sva je gorjela i od žalosti i od želje, da nevjestu čim prije stigne, da sama na svoje oči sve vidi i da onda prosudi. Zlobne su tuđe oči, pa se lako prevare i od bilo kakve nesreće načine sramotu. Ona se ne bi prevarila, jer je njezino oko i savršeno vješto u tom pogledu i bez ikakve primjese čistoj

želji, da vidi i dozna pravu, golu, suhu istinu. Najzad — ako i 'est, Božija je volja. Kako je mogla slomiti vrat ili nogu, tako joj se lako moglo desiti i to. Posve jednako. I za nju nema razlike ni pred Bogom ni pred poštenim čovjekom. Zna to starica Bara i točno tako prosuđuje, ali ipak — tako je to strašno! Pa kad te onda još uhvati kakva bluna, kao što je Jopunica, i počne u slast raščlanjivati svaku nesretnu tricu, svaku tužnu pojedinost, prikazujući veoma vješto i savršeno zorno, kako na nesretnici visi raspasana i raskopčana carza — kad ti netko počne na taj način govoriti o takoj nesreći, onda bi ga najradije pretovario kakvom kolčinom ili čim bilo, što ti prvo naleti pod ruku!

I mnoge su još druge — sve kao iz daleka i oprezno — opisivale tu istu nesreću, kao da je baš to najvažnije u cijeloj pojavi Marijina uskrsnuća.

— Muči jadnica — pripovijeda Jerkačeva nevjesta Manda, kao da zagriza u zrelu jabuku — a i ne mučala, kad je unaka! Nego, ko se Bogu moli, ko bi reka' za unaku pravu ženu, a ovako — — —

— Ne bluni! Ne brsti! — izdere se na nju svekrva, mudra, promišljena i oprezna Stanova. — Ne znaš još, čijim zubim kru' ideš, pa tu mlatiš ka' da si juče pala iz matere! A i mogla bi već 'ednom doći k pameti!

Nevjesta je pocrvenila i čas šutjela, kao da su joj usta zapečaćena, a onda će na silu mirno i stišano:

— Ne velju ja, majko, ništo ružno — — Nego, reko', eto, tako — — —

— Ne pentaj! Ne trokeljaj, nego se moli Svemogućem, da sačuva tebe i svakog tvog od nesriće i prokletstva! — odvrati joj svekrva. Bari je ta svađa bila strahovito neugodna, pa je i tu nastojala, da se čim prije makne.

— Velite — prekide ih ona, kad je uhvatila zgodnu priliku — da je krenula priko Njivetina.

— E, e. Priko Njivetina, a dalje — Bog zna sam.

— Priko Krušaka! — dobacuje Kaja Jakovčeva. — Sad je moj mali ugna' blago i veli, da su je vidili čobani, kako je zamakla priko Krušaka, uprav kad je sunce granulo. Sad, 'e, l' krenila kraj Pećine kućami vašim ili priko Lisaka u Klanac Budački, to ne znam.

Bari je bilo dosta, što je čula, pa odmah krene, odbijajući sve pozive i ponude, da se svrati u koju kuću i upočine. Lukan se je neprestano držao za njezinu ruku i pozorno slušao svaku riječ, a da nije prozborio ni jedne jedine.

— A što to, bako, pripovidaju o majki?! — upita on veoma suzdržljivo i bojažljivo, kad su izmakli iz sela.

— Tako, rano moja — odgovori Bara neodlučno i neodređeno. — Pripovidaju, kako su je vidili. Eto, volja Božija, janješce moje — — — E, a nu — — Nek nam je samo živa — — — .

— I mora kući s nami! — reče mali odlučno.

A da, man s nami! — potvrdi baka veoma neodlučno, te joj se po zvuku i boji glasa osjećalo, da ni sama ne vjeruje u svoje riječi. Starica je osjećala svu žalost i nesreću nevjestina lutanja, pa nije zapadala u varljive nade, da će je moći i sada sigurno dovesti kući. Da je nesretnica osjećala u sebi potrebu, da ide na svoje ognjište, ne bi je trebalo tražiti barem sada, kad se je navila u svoj rođeni kraj.

— Ne ćemo joj dati, da jope' ode — nastavljao je Lukan posve mirno i trijezno. — Pa, i jêr bi odlazila, kad joj ne će niko ništa?!

— E, da! — potvrđivala je baka, samo da nešto djetetu odgovori.

— A jêr je una pobigla, bako, od nas?! Bili su rekli, da j' umrla, a sada nije umrla — govorio je Lukan, hodajući uz baku, koja je još vrlo odlučno i junački nosila svojih sedamdesetak godina, te je Lukan morao poskakivati, da je stiže.

— Nije ne, 'vala Bogu, umrla — odgovara baka, potvrđujući samo te djetinje riječi, da mu ne treba govoriti o drugome. — Živa je una, živa — — —

Lukan je posve jasno znao, da nešto nije u redu, a skoro je i slutio, o čemu se radi, jer mu je sinoć dobacio onaj mali Stipanov, Milkan, kad su se počeli svađati: »Blunaću! I mate' ti je« — — — Nije dorekao, jer se je onda nešto desilo, što Lukan nije razumio: Milkanova je majka Mârica priletjela i dala mu preko zuba tako žestoko, da mu je udarila krv preko usana. Mali je zastenjao kao priklano janje, pa tek poslije nekoliko hipova glasno jauknuo, kao da se je istom sjetio, da se iza onakoga udarca mora plakati i ajmekati u sav glas. Lukan je gledao taj prizor, skamenio se od iznenađenja i čuda,

a najčudnije mu je pri tom bilo, da Mârica nije rekla ni jedne jedine riječi. Samo je sina zviznula prevrnutim dlanom, nešto promrmljala kao medvjed u brlogu i — kao da se nije ništa ni dogodilo. Lukan je pomislio, da je to nekakav kućni obračun uređen, i zgrozio se posve nagonski nad žestinom, kojom je to siromašni Milkan platio neku svoju djetinjariju, no ubrzo osjeti, da bi se tu ipak moralo raditi o nečem drugom, jer je čuo, kako je njegova baba Bara ispod glasa dobacila Marici:

— Nisi marila tako, Marija! Što zna dite, što trokelja.

— E, uvano ne zna! — odgovori ona. — Zna, i kako zna, kad je meni maloprije reka', veli: »Esi i ti čula, da j' strina Musinka« — iza tih je riječi počela sa babom Barom šaptati. To je Lukanu odmah bilo temeljito sumnjivo i oko srca mu se savi neka nejasna i neodređena tuga, da bi bio najradije sjeo na zemlju pod njezinim teretom i tiho zaplakao. Ipak nije učinio ništa, nego samo stegao svoja mala ustašca, nekoliko puta brže trenuo očicama i okrenuo glavu, da ne bi tko opazio, da su mu se u njima zacaklile suze. Sad se je sjetio toga časa i događaja, razgovarajući sa bakom o svojoj nesretnoj majčici.

— A, 'e li, bako — pitao je bojažljivo, kaskajući kraj starice uz Njivetine — 'e li naša majka zdrava?!

— — — koji si na nebesima, sveti se Ime Tvoje — govorila je starica poluglasno, ne slušajući više, što dijete pita.

— Ništo j' sinoć reka' Milkan strinin — nastavljao je mali.

— — — Dođi kraljevstvo Tvoje, kako na nebu, tako i na zemlji — — — E, e, 'rano. Reka' j' Milkan, al' un ništa ne zna — odgovori starica, miješajući molitvu sa odgovorom. — Ne uvedi nas u napast — ne trokeljaj, 'rano, kad baba moli Boga! — nego izbavi nas od zla — — —

— Pa, ne 'š vaik Boga moliti! — usprotivi se Lukan. — Moliš uveče, moliš ujutro — pa ne 'š vaik moliti — — — Kod tih riječi posrnu i bio bi pao na nos, da ga starica nije pridržala.

— Vidiš: sad te je dragi Bog kaznije, što svašta melješ — — — Zdravo Marijo, milosti puna — — —

— Nije, nego sam zapeje za kamen — — —

— E, e! Za kamen — — Sveta Marijo, Majko Božija — —

— Kad bi' te ja tije pitati, ti se upela moliti Boga! — prosvjeduje Lukan posve ozbiljno, jer ga je razapinjala želja, da nešto više dozna o majci. Osjetio je svu težinu događaja i sposobnost, da podnese nešto više znanja o tome, negoli je sadašnje. — Nisam ja više ni tako malen — — —

— Uprav me tentaš na zlo — — Oče naš, koji si na nebesima — govorila je Bara, pomičući među prstima desne ruke mrđelice očenaša, a čvrsto stežući lijevom unukovu ručicu.

— Kad bi' tije znati — odgovori mali veoma meko i nekako se ulekne pod težinom osjećaja, koji ga je spopao, te osjeti, da će mu suze grunuti niz obraze. Okrene glavu prema Svetom Brdu, pa opet zapne za kamen i žestoko posrne. Kako ga je baka čvrsto držala, stajao je nekoliko hipa kao plesačica samo na prstima desne noge, no nije pao.

— — — i na čas smrti naše. Amen — — Pò lice, ne mogu reći, Božije, ulomi' ćeš danas vrat! — vikne starica ljutito i strese ga, da ga osovi na noge. — Kud zvirlaš?! Kako basrljaš?!

Mali joj nije mogao odgovoriti, jer su ga zagušile suze. Samo je šmrcao i na prekide uzdisao. Neprekidno je gledao prema Svetom Brdu, samo da mu baka ne opazi suze u očima. Nije znao, zašto ona ne smije vidjeti, kako je njemu, ali je bio siguran, da bi mu bilo žao, kada bi ona opažila, da plače. Pa, i nije da plače — nego, eto, samo tako — — — Zapravo, on i nije oplakao svoje majke, jer je njezina nesreća bila neobična, nejasna i razvučena u traganje i iščekivanje iz dana u dan, iz tjedna u tjedan, padajući iz nade u želju, iz sigurnosti u sumnju. Tako je to bilo neprekidno do onih zadušnica, koje su i opet došle na neobičan način. Nitko nije vidio mrtvaca, pa prema tome i zadušnice — — — Istom je sada nastala tuga u duši maloga sina: majka je tu, u njihovoj neposrednoj blizini, a ne će da dođe u svoju kuću, među svoju djecu — — I još je Milkan strine Marice nešto bio zaustio, što mu je ona presjekla udarcem na usnama. Bar da je rekao do kraja, da je izrekao, što je bio nakanio, i Lukanu bi bilo poznato barem ono i onoliko, koliko zna Milkan strinin! A ovako ništa — ne zna ništa, osim da mu je strahovito teško i da ga steže oko srca i da mu same suze naviru na oči i da mu baka ne će da odgovara na pitanja — — —

Baka je molila krunicu i svom svojom staračkom snagom brzala uz brdo na Kruške, da što prije stigne na drugu stranu i sretne bilo koga, tko bi joj rekao barem nešto o nesretnoj nevjesti, prema čemu bi je mogla što prije stići i vidjeti. Ima ona mnogo razloga, da je želi vidjeti svojim rođenim očima — — —

Što drugi pričaju, može biti istina, ali još uvijek ni ne mora. Mogu se varati, može i zloba nagnati na usta neistinite riječi, a može i neznanje dovesti do zabune. Stoga nije sigurna, iako su joj govorile žene, koje se ne bi mogle lako prevariti. Ipak — u ovako teškim pitanjima može čovjek vjerovati samo svojim očima i pouzdati se samo u svoje prosuđivanje.

Malog je Lukana razapinjala želja, da što prije vidi svoju roditeljku i da je povede kući, dok je starica izgarala od želje, da vidi je li ta njezina nesretna nevjesta doista u drugom stanju. Ovaj je čas bilo samo to važno! Što je god na njoj i što je god u njoj, sve je — zadružno sa svim pravima i dužnostima! — A to je ono, što je važno i najvažnije: spada u zadrugu, u njezinu zadrugu, kućni broj dvjesta pedeset i pet!

Starica je išla neobično žurno, veoma brzo prema svojoj snazi, te u prenapetosti svakoga živca nije ni osjetila, da drhti cijelim tijelom i da su joj noge nesigurne kao iza najteže groznice. Molila je Očenaše i Zdravomarije, dok su joj se misli neprekidno vrzle oko pitanja članova zadruge, kućni broj 255! Kako je god okretala i navrtala, vazda je izlazilo na isto: što je u njoj, član je zadruge, i kada dođe na svijet, povećat će broj onih, koji će sjesti kraj ognjišta i tražiti svoju žlicu, kad se metne ručak na stolicu. To je sigurno i to je izvan svake sumnje. Zaboravila je stara Bara tugu, koja ju je bila obuzela, kada je bila morala doći do uvjerenja, da je Marija umrla, prešao ju je i onaj trzaj i nade i iznenađenja, koji ju je bio spopao, kad je čula prve riječi o nevjestinu uskrsnuću — sve je to nestalo, da ustupi mjesto bojazni, da će doći u zadrugu, na djedovsko ognjište, na grudicu njihove zemlje neki neželjeni uljez, koji ne će biti ničim vezan ni za njezine brazde ni za njezine grobove osim želje, da postane dionikom svega, što imadu. To će biti jedina njegova veza s tim starim, časnim ognjištem, jer mu je mati dovedena na njega, a otac — ?! To i jest najstrašnije pitanje: otac?!

Kad bi to moglo proći mimo zadrugu, ne bi se starica mnogo spoticala o to pitanje: nevjesta je oboljela, otišla, nestala i — nije nikakvo čudo, ako joj se desila bilo kakva nesreća. Pametan se čovjek ne smije ničem čuditi, ne smije ništa zamjeravati, ne smije joj ništa upisivati u grijeh, jer ona doista nije, sirota, odgovorna. Doista je tako, dok se radi samo o njoj i njezinoj nesreći, no čim pođeš ne za korak, ne za stopu, nego samo za dlaku dalje, dolaziš do neizbježivog zaključka, da je tu najvažnije i najveće pitanje — zadruga. Stoga je važno, tko tu dolazi i tko će sjesti kraj ognjišta. Blagoslovljena svaka nova duša, koja pravim, redovitim, kršćanskim putem pojačava zadrugu, dolazeći putem stare krvi pod vidjelicu svojih pradjedova, no što možeš misliti, kako se možeš veseliti, kada čuješ, da će ti doći pod krov netko, tko nema upravo nikakve veze, jer dolazi preko žene tuđe krvi, a da nije sreo krv članova toga ognjišta, nego — Bog Sveznajući samo znade, kako dođe do toga utjelovljenja, da se svali na ognjište babe Bare, Musine nesretne matere, u Svetom Roku, pod Velebitom, kućni broj dvije stotine pedeset i peti?!

— — — I ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas oda zla. Amen! — šaptala je tužna Bara, teško uzdisala i zapinjala za kamenje sve više i više tako, da je najzad Lukan počeo paziti na nju.

Čim je mali primijetio, da baka ne pazi, kamo staje, obratio je svu svoju pažnju na tu okolnost, zagledao se u bakine opanke i sve čekao, kada će opet zviznuti o kamen. Njega je to zabavljalo, pa je i zaboravio na majku.

— Sad ćeš ti, bako, ulomiti vrat! — reče joj poslije dužeg promatranja, kad su već bili izišli na Kruške, lijepu, zaobljenu malu visoravan, koja se ističe među ostalim brežuljcima nipošto kao kakva kruška nego kao golema tikva. Nitko ne zna, zašto se taj zaravanak zove »Kruške«, niti to pitanje koga zanima. Bara je bacila pogled na sve strane pred sobom i napela vid, e da bi što opazila, pa u tom nije ni čula unukovih riječi, nego je u svojim mislima počela glasno izricati mišljenje:

— Kruške ka' i Njivetine: žabokrečina! — — i na čas smrti naše. Amen — — — Ništa se š nji' ne vidi. Ko im i dade tako ime?!

— Kome to, bako?! — upita Lukan, jer nije razumio, na što baka misli. — Kome dade niko ime?!

— Ne trokeljaj, kad ništa ne razumiš! — okosi se starica.

— Sad ti posrćeš — govorio je Lukan, smiješeći se — ka' did Mijatina, kad se vraća iz birtije — — —

— I ne posrćala, jadna ti sam i kamena! — odgovori ona i uzdahne, kao da je odvalila komad utrobe, a pred očima joj opet sijevnu ono, što će doći, ako je istina, što govore žene, koje su je vidjele — — — Podigne ruku, u kojoj je držala očenaše, pogleda ih, kao da želi omjeriti, da li će skoro svršiti krunicu, iako je to morala znati prema samoj molitvi, pa opet duboko uzdahne.

— A ko j' kome nadiva' ime, bako?! — opet će mali, jer ga je to pitanje mučilo.

Starica nije razabrala njegovih riječi, jer joj je sva pažnja bila slivena u požudne poglede, koji su munjevitom brzinom ispitivali cijelu okolicu, koja joj se pružila pred očima, kada je izišla na vrh Krušaka.

— Pa, danas nigdi ni čobana! — reče tiho, kao za sebe, hitajući pogledom sa Plani preko vrleti, brežuljaka, vrtlića i putina do na Liske Mišove i Brig Babića, ispitujući svaku sjenu, svaki kamen i svaki grmeč. Oči su je služile, kao da je djevojka, te se je često hvalila, da može udjeti konac u najtanju iglu i »viditi vrepca na Svetom Brdu.«

— A što će ti čobani?!

— Uprav nigdi nikoga! — govorila je starica sama sebi, ne obzirući se na unukovo pitanje, jer ga nije bila ni uhvatila: nije mogla prodrijeti u njezinu svijest kraj tolikih drugih muka i briga. Još je više požurila korake i sve više i više posrtala, jer uopće nije pazila, gdje staje. Bila je njezina sreća, da je još uvijek bila dosta jaka i krepka, pa se svaki put održala na nogama. Inače bi se sigurno bila više puta srušila na kamenje i razlupala glavu.

— Sad ti više posrćeš neg ja — — — Posrćem i ja, al' ti više, ka' da smo oboj pijani — govorio je Lukan, nastojeći da svrati na sebe bakinu pažnju. To mu ipak nije lako polazilo za rukom, jer je ona bila sva pretočena preko pogleda daleko naprijed preko brežuljaka u obližnja sela i već letjela mislima od kuće do kuće i pretraživala ih, e da bi našla svoju nesretnicu. Svaki bi se put trgla, kad bi posrnula i maloga jače

stegla rukom, da joj ne ispane, no nije nikako dolazila na to, da bi se njime pozabavila.

— Bako! — — 'E li, bako! — — Bako, čuješ li me?! — vikne Lukan i zdrma Baru svom svojom malom snagom i zastane tako, da ga je morala povući za sobom, našto je on upro nogama o kamenje tolikom snagom, da je morala i ona stati.

— Gade, da bi li gade! — vikne ona svom snagom svoga visokoga glasa. — Što ti je, koji ti je vrag?! Što si se upra' u kamenje ka' june?!

Malog je malko zatekla žestina, kojom ga je starica zdrmala i počela psovati, pa u prvi čas nije odgovorio na njezino pitanje, ali se nije ni micao s mjesta, na kom je ukopao noge među kamenje.

Poslije kratke je stanke bez riječi zakoračio i pošao, a starica u korak s njime. Oboje su šutjeli, jer se nijesu nikako mogli sresti u svojim mislima i razumjeti se. Lukan je zaboravio na bakino posrtanje i opet se zanio mislima o majci, a baka se vratila na svoje brige, koje je nijesu bile ostavile ni u času sukoba s unukom, nego su samo bile za jedan tren prepustile polje munjevitim mislima, koje su navrle, kad je mali zapeo i ukočio se. Čim je prošao taj sukob i taj grč, ona je i opet bila u bujici svojih strahovanja. Naravno — nije to šala: dopustiti mirno i bez otpora, da ti se netko tuđi uvali u zadrugu — — — I, zapravo, kako bilo da bilo, da je ona čula samo da je Marija luda — ne bi je ni tražila toliko, jer kad kome Bog uzme pamet, ljudi mu je ne dadoše. Ona ne bi mogla nevjesti ništa pomoći, pa je ne bi trebala ni tražiti. Otkad se pamti, benači bazaju po selima, pa ih ne smetaju ni svoji ni tuđi. Bazaju, kad im je Bog rekao, da bazaju, i tu se ne može ništa promijeniti. Bara ne zna, što bi mogla učiniti, iako je neke zgode čula u Lovincu, kad je bila na sajmu, da tamo negdje u Zagrebu grade kuću za same blunače. Ona je to čula, nasmijala se i prešla preko toga, jer i kako bi se pametno čeljade moglo ozbiljno zabavljati mislima o nekakvim besposlenjacima i budalama, koji prave posebne kuće samo za lude ljude?! — — Njoj ni sada ne bi bila došla u glavu misao, da bi možda i njezina nevjesta mogla biti smještena u tu kuću, pa sve da joj se glava i nije pušila od jedine i glavne silne brige o zadruzi. Nikako se ne bi bila sjetila te kuće, kao što možda ne bi ni gazila ovo kamenje, tražeći nesretnu ženu.

Što joj ona može pomoći?! Kad joj je Bog ostavio, da pobenavi i da baza — tu se ne može ništa učiniti, neg pustiti je, da baza do Božije volje.

Tako bi to bilo, kad ne bi bilo opasnosti, da će ući u zadrugu, kućni broj dvjesta pedeset i pet, jedna nova posve neželjena i tuđa usta. To, to! Stoga ona posrće po ovim putinama, stoga se ona ubija o ove ogretke i stoga hita, da čim prije stigne onu svoju nesretnicu, da na svoje oči vidi, što je i kako je, pa da dalje udešava svoje držanje. I nije dosta, da je Dujmova praunuka, da joj je tu krv donijela na ognjište, nego uz tu prokletu krv donijet će joj još i tuđe dijete, da samo Bog zna, kakva je opet krv u njemu — — —

— A joj, meni, jadna ti sam i kamena! — zavapi posve glasno pod strahovitim teretom tih groznih misli.

Lukan osjeti na bakinoj ruci, kako je pod udarcem toga jauka sva zadrhtala, kao da ju je stresla groznica, pa se prestrašeno zagleda u staričino lice, no ne smože ni jedne riječi, da joj reče. Kad se je malko sabrao, reče baki veoma nježno. ne skidajući pogleda sa izmučenog staračkog lica:

— Naći ćemo mi, bako, ako Bog da, našu majku — — —

— E, da: naći, naći! — odgovori mu starica, susprežući tešku misao, koju je jedva suspregla, da se ne pretvori u riječi: — Kamo sriće, da je ne nađemo! — I doista: njoj bi sada bilo najmilije, duša bi joj bila najmirnija, da se Marija uopće više nije ni pojavila, kad je jednom nestala. Činilo joj se, da bi svakako bilo i za ognjište i za samu Mariju najbolje, da ih sve poštedi sa tim novim iznenađenjima, koja su sama čista — nesreća i prokletstvo.

— Kuda ćemo, bako? — pitao je mali, kad vidje, da su nastavili putem ravno. On nije poznavao te krajeve, jer njihovo blago ide pod Velebit u pašu, te je za Grabar samo čuo, ali još nikada nije bio u njemu, pa mu je sve to poznato samo toliko, koliko je ta krajina svakom domaćem oku domaća i poznata i onda, kada koji kraj prvi put vidi. Svako domaće dijete nosi u svojoj duši sliku svojih brežuljaka, svojih dolinica i vrletnih obronaka, koji su vazda različni toliko, da niti dva nijesu slična, a ujedno toliko skladno usklađeni i složeni, da se ne može nikada ni iznenaditi ni začuditi.

I mali je Lukan osjećao, da on to sve pozna, iako prvi put u životu prolazi tim stazama i putinama, ali ipak nije znao, kuda se kojim smjerom dolazi, pa je stoga radoznalo promatrao, kuda kreću. Vidio je, da mu na lijevu ruku ostaju Vrbanove kuće, iako nije mogao vidjeti samih kuća. Poznavao je glavičice i gajeve s onu stranu Pećine, pa je po tome znao, da su tamo njihove kuće, i prepoznavao skupine drveća. Bilo mu je razumljivo, što ne okreću tamo, jer se ne mogu vraćati kući dok štogod ne doznadu o majci, no on bi bio najradije okrenuo desno, ispod Vršine, jer mu se činilo, da bi svatko, tko luta, lutao mimo glavnog puta, po nogostupima i slobodnim pašnjacima. Kako mu je to naletjelo u glavu, on nije znao, no morao je reći baki — toliko ga je obuzela ta misao:

— Ja bi', bako, tamo! — reče i pokaza rukom na desno. — Majka je sigurno otišla tamo, 'di nema puta — — —

— Ovuda ćemo — odgovori starica posve mirno i sabrano, jer su joj u tom hipu sve bojazni izblijedile i nestale, kao da si ih digao čarobnjačkom rukom. Osvijestila se je, malko se uspravila i sigurno stupala, izbjegavajući veće kamenje, za koje bi mogla zapeti ili udariti opankom. — Ja mislim, da j' okrenila k ćaći — — —

— 'E l' k didu Josini?!

— K njemu, k njemu — potvrđuje Bara i opet zapada u svoje prijašnje misli, a nenadano je opaše tako neopisiva i teška tuga, da je iza Lisaka Mišovih zastala i spustila se na kamen, koji je usađen mjesto križa na onoj velikoj hrpi zemlje, koja je složena kao golem grob. I vjeruju ljudi, da je to grob nekog Turčina, koji je tu poginuo, pa vazda sa strahom i pobožnošću paze na taj humak i obilaze oko njega. Kolni je put posve okrenut mimo grob, tik uz njega; iza groba je, tamo prema zapadu, možda netko iskopao nekada, a možda je i sama voda sebi napravila put, te kada panu kiše i kada se snijeg otapa, voda teče mimo grob. Vremenom je humak postajao sve dulji i dulji tako, da je to sada već pravi brežuljak, no oblik je groba zadržao i čobani vjeruju, da je pokojnik okrenut glavom prema Velebitu, a nogama prema Budačkim kućama, jer onuda vodi put — u Bosnu. To je tako uređeno, da mrtvac ima okrenuto lice prema onoj strani, kuda su otišli njegovi drugovi poslije izgubljene bitke, u kojoj je ovaj junak izgubio glavu — tako su to tumačili.

Ne može se reći, da su djeca oduševljena tom uspomenom, jer iako nitko nije nikada ni čuo ni vidio, da se je pokojnik povukodlačio i da noću ustaje i plaši svijet, ipak nije ugodno, da moraš kraj groba prolaziti na pašnjak i kući na povratku. Stoga svaki brzo prolazi i ne zaustavlja se, ą pogotovo se ne pamti, da bi koje dijete tu napravilo kakvu nepodopštinu ili da bi se tu, po tom humku, gonali ili potukli čobani.

Na kraju je humka, do Velebita, usađen velik kamen, na koji se je stara Bara naslonila i skoro posve sjela, da se odmori, otpuhujući, kao da je pod najvećim teretom. I mali se je spustio kraj nje na zemlju, no odmah skoči i stane rukom tresti gaće od zemlje.

— Zaboravije sam, da j' na meni misno pranje — reče, gledajući u baku i očekujući da će ga psovati, što se je zamazao, pa se ispričavao: — Nije ništa. Suvo je — — — Nije ništa — — —

Bara nije ni opazila, što se je dogodilo, jer je bila zabavljena svojom nesrećom i svojim teretima i mukama. Bez promišljanja je opet izvadila očenaše iz džepa i počela moliti, krsteći se glasno i uzdišući:

— Smiluj se ti nami, blažena naša lipa Gospe, i pogledaj na nas kukavce — — —

Nekoliko je puta bacila pogled prema suncu, koje je već bilo veoma visoko, pa se pridigla i pošla, a mali za njom.

— 'E l' još daleko, bako, do dida Josine?! — upita Lukan i uhvati babu za ruku. Kad mu nije odmah odgovorila, počeo ju je drmati za ruku, ponavljajući pitanje, dok mu nije najzad odgovorila :

— Nije! Miruj i lipo 'ajde! — — kako na nebu, tako i na zemlji.

Kad prijeđoše preko Lisaka Mišovih, opaziše po njivama i Babića košanicama blago. Bara zastane, napregne oči i stane pogledima ispitivati svaku pojedinu skupinu blaga i čobana, e da bi štogod opazila, po čemu bi mogla zaključivati ono, što želi, no uzaludan joj je bio svaki trud i naprezanje. Nije mogla opaziti ništa, što bi bilo moglo privezati njezinu pažnju, pa produži niz putinu, brzajući sve više i više, kao da joj se žile pune novom snagom, što se više približava kući svoga prijatelja Josine.

— Da iđemo, bako, pitati čobane?! — predloži Lukan.

Starica razumije njegove riječi i dmal se uhvati za njih u svojim mislima, ali ih ne prihvati, ni n odgovori. Žurno je dalje koračala, a mali nastavljao:

— Morda je kod nji' — — —

— Ne trokeljaj! Pušti me, da se molim dragom Bogu! — okosi se baka.

— Morala j' ovuda proći, ako j' išla iz Locića — govorio je Lukan uporno i posve pravo.

— Kun da se dica ne bi kupila oko nje, da j' među njima! — reče starica bez ikakva daljnjeg tumačenja.

— E, al' morda znadu, kud je okrenila — nastavljao je Lukan svoje traženje u mislima, no baka mu više ne odgovori.

Kad stigoše do Zekanove i Lukanove kuće, okrenuše desno ispod visokog guvna, pa iznad Rasparanove kuće k prijatelju Josini. Nitko ih ne vidje iz kuća, niti njih dvoje koga opaziše. Svi su odrasli bili na poslu, djeca kod blaga, a planinke oko vatre, pa prođoše neopaženi. To je Bari bilo drago, jer je pred svakim susretom strepila, a da ni sama nije znala, zbog česa, dok je Lukanu bilo žao, što nikoga ne vide, jer je bio siguran, da bi baka morala razgovarati sa svakim, koga bi vidjela, pa bi ga onda i pitala za njegovu majku. Sve je zatezao, e da bi tako prisilio baku, da se zaustavi pod Zekanovom kućom, a kada je prođoše, onda je sa zebnjom bacao svoje svijetle poglede na desno ispod selskog puta, na kuću Jure Babića Rasparana, priželjkujući, da se tkogod pojavi ispred nje, no i te ga nade izdadoše. Morao je dalje kaskati za staricom.

— 'Di je didova kuća, bako?! — zavapio je skoro očajnički, kad je vidio, da prođoše uludo već dvije kuće, ostavljajući po strani cijelo selo, dok djedove kuće uopće nije mogao ni opaziti, jer je okružena gajem.

Bara mu nije odgovorila, jer ga nije ni čula, budući da je sada bila sva zaokupljena mislima, kako će razgovarati sa prijateljem Josinom. Od teškog jada i užasa nije mogla pravo ni misliti, ali joj je ipak bilo posve jasno, da mora govoriti oprezno, jer nije Josina kriv, što je Svemogući poslao svoju kaznu i na njezinu kuću. Istina — ta je kazna došla preko njegove Marije, ali on nije Mariju silom metnuo na njezino ognjište. Zvali su je, prosili su je, isprosili i doveli, kako zapovijeda Bog i zakon, pa sada tu više nema što prigovarati nesretnom ocu. Nije ni on mogao znati, što će biti, ali — starici

sijevnu u glavi kao munja uspomena, da se je ona spočetka protivila tome braku baš stoga, što se je sjetila djevojčina pradjeda, ludog Dujma. Jest, jest: i nije to toliko kazna Božija, iako sve dolazi iz Njegove ruke, koliko je to njezina popustljivost i dobrota. Mogla je bila reći svom pokojnom Milici: »Jok, dok sam ja živa! I nikako man priko mene mrtve!« — — Tada ne bi bilo te »kazne Božije«, jer ne bi bilo u krvi ludila, pa — gotova molitva!

Tako je to sada njoj sijevnulo u glavi i te joj misli olakšaše približavanje prijatelju. On nije ništa kriv! Zar je kriv, što je unuk pokojnog Dujma, koji je poludio, i što je imao kćer Mariju, koja je udata za Marka Miličina i koja je prava krv svog nesretnog pradjeda Dujma?! Tko je kriv, što je i u nesretnoj Mariji uskipjela ona ista krv, koja je kipjela ludilom i u pokojnom Dujmu i sam Sveznajući znade u kome još njegovu prije njega i do koga koljena gore kao i do kog će koljena dalje dolje ponovno iskakati u ovom istom obliku?! — — —

Nije stara Bara sve ovo znala obrazložiti, ali je posve jasno i nesumnjivo osjećala, da je tako, jer je to iskustvo dugih naraštaja i vjekova. Nije njezin prijatelj Josina ništa kriv, pa mu i ne može ništa prigovarati, nego će sve lijepo i pametno s njim, kao što je i ono sa prijateljem Nikolom, kad su se dogovorili za misu. I sa Josinom će ona tako, a ako ne nađe kod kuće njega nego Nikolu ili Matiju ili samu Matiju, tim lakše. Pogotovo bi lako s Matijom, jer ona nije njihova krv. I ona je dovedena na ognjište, kao što joj je zaova Marija s njega odvedena. Nitko tu nije ništa kriv osim onoga, koji je svakako htio, da Marija pođe za njezina Musu — — —

Do starca Josine nije bio još stigao ni glas o Marijinoj pojavi, a kamoli da bi bio mogao znati, da se je navila na ovaj kraj. Kad je čuo prijateljičine riječi, kojima mu je rastumačila, zašto je došla, zinuo je od pustoga čuda i nije se mogao odmah snaći.

— Marija, veliš?! — progovorio je, kao da se budi iz dubokog sna. — 'E l' moja pokojna Marija, Bog joj dušicu pomilova'?! I tvoja Marija — ispravio se žurno, pobojavši se, da bi se prija mogla uvrijediti, što on svojata njezino čeljade, pa potvrdi: — E, e: moja i tvoja Marija, Bog je pomilova' — —

— Živa j' una, prijatelju Joso — tumačila je Bara. — Ja je nisam još vidila, ali mi rekoše ljudi, koji su je vidili. Živa i vratila se — —

— Pa, 'di je, jêr ne dođe, da je i ćakan vidi??! Jêr nije došla s tobom?! — pitao je starac kao nerazumno dijete. — Al' ja znam, da se vi samo šalite sa mnom — — 'Di je naša Marija?!

— Živa je, živa, prijatelju — govorila je Bara slabim glasom, jer je osjetila veliku težinu u cijelom tijelu, te se spustila na zemlju i ne čekajući, da je prijatelj ponudi, da sjedne. — I neka nam se smiluje Svemogući — — Eto, vele, da jadnica ne zna ni što radi ni kuda iđe — — —

Josina je široko raskolačio oči, zinuo, da će nešto reći, i tako se ukočio, ne dižući pogleda s Barina izmučenog lica. Zanijemio je.

— I sada sam pošla, da je stignem — nastavljala je Bara — jadna je ja i kamena stizavala — — Nego, prijatelju, po Bogu brate, što ću ja š njom, kukavica sinja, kad ni sa sobom više ne mogu vladati?!

— 'E l' ti?! — reče Josina očito posve nesvijesno i djetinjasto, jer još uvijek nije mogao shvatiti i valjano pojmiti, što mu to prija pripovijeda. Samo je blejao i zurio u nju, nastojeći, da shvati, da razumije.

— Nego — nastavljala je starica — vele, muke mi nebožije, da j' š njom i drugo: — — Prekide se u riječi, bacivši pogled na malog Lukana, koji je kao stroj hvatao očima i ušima svaku riječ i svaku kretnju. On osjeti, da je sada na redu ono, što je on samo načuo i što još uvijek ne razumije. To je ono, zbog česa je sinoć dobio preko zubi njegov drug Milkan. Još jače napne sluh, a pogled obori, e da bi zavarao baku, da i ne sluša, što oni govore.

— Nude, nude, jadan ti sam za njom! — nuka starac i jedva čeka, da sve čuje.

— Vele, jadna ti majka, da su kukavici trbusi do zubi — reče Bara, nagne se k prijatelju i prihvati ga za ruku, kao da se na taj način želi zadržati, da ne pane na zemlju pod težinom te strašne istine. Starac se nekako protegne, kao da ga netko probode, i tako uspravi, stisne usne, pa poslije odulje stanke reče:

— Ako j' š njom, kako kažuješ, unda j' sve'dno — — — Ka' nimo j' blago, Bože poštuj na njoj uno svetog Krsta.

Dok su oni još lutali i mislima i riječima po posve neodređenim krajevima, doletje neko Vidurinovo dijete i reče, da su našli Mariju u sijenu Dujmine Velikog na Njivetinama.

Kad je naime mala Marija Jojina dognala blago kući, odletjela je kao vilena k majci Ruži i ispripovijedala joj, što je vidjela u Dujminovu sijenu.

— Ne bluni, jadna ne bila! — odvratila joj je majka u čudu.

— Vidila sam svojim očima! — tvrdila mala uporno. — 'Esam, očiju mi moji i zdravlja mi moga. Leži sva krvava ku'n da si vola zakla' i — — —

— I dite — — —

— E. I dite već — — —

Ruža je odmah razumjela svoju dužnost, no da ipak ne bude sama, pozove Iku Markićevu, šaptom joj saopći, što je čula od djeteta, uzmu raznih krpa i bremu vode, pa iza Gaja ravno na Dujminove Njivetine, kako je rekla mala Marija. Našle su je još skoro posve onako, kako je dijete opisalo, s tom jedinom razlikom, da je dijete držala na grudima i nudila mu, da sisa. Sva je bila u krvi. Kad je opazila žene, nije se uznemirila, osim što je nekako čvršće privila dijete na grudi. Odmah su je prepoznale, iako je bila i mršava i krvava i uopće zamazana, kao da se je valjala u lokvi. Nije odgovarala na njihova pitanja niti je pokazivala, da ih razumije, no posve je prijateljski primala njihovu nazočnost i pustila, da s njom rade, što im je bilo volja. Odmah su je premjestile za nekoliko koračaja dalje na sijeno i počele je prati. Sve je dopustila, no djeteta nije dala iz ruku. Bio je zdrav, čvrst muškiljić.

Kad su je prilično uredile, htjedoše je povesti kući, no nije se dala ni s mjesta maknuti. Tad Ruža ostane uz nju, a Ika otide kući i donese vruće varenike i kruha. Međutim se je pročulo, da je Musinka na Njivetinama i da je rodila sina, većeg nego je ikad itko vidio toliko dijete! Priče su letjele i doprle i do nesretnog Josine i njegova ognjišta, pa se i oni uputiše, da idu na Njivetine. Ika joj je donijela i svoju košulju, pa je presvukla, no u sebi je već bila zaključila, da joj starac Josina mora dati za tu njezinu staru košulju drugu, mnogo bolju i noviju. To je i rekla Ruži:

— Ja sam sirotinja i potribica ljuta, pa dok opremim veće cure, Aneri mojoj ne će ništa ni ostati, a Josina ima više od mene. Jêr bi unda ja darivala Musinku?!

Kad se je počeo svijet skupljati, Musinka se posve uznemirila i očito se spremala, da uteče. To su opazile neke starije žene, koje su sa strane promatrale, kako je Ruža Jojina pita kao dijete, a Musinka sve jede i gleda ispod oka oko sebe, kao da će na nekog navaliti.Na njezinu se držanju nije opažalo, da bi bila umorna ili izmučena porođajem.

Svekrva joj je pristupila neobično meko i srdačno, sva rasplakana i nježna, no Musinka se nije ni ganula, kao da je i ne vidi. Isto tako nije opazila ni oca. Svi su joj bili posve strani.

Josina je svakako kušao da je nagovori, da ide s njim kući, no ona nije uopće pokazivala nikakvim znakom, da ga razumije, a silom se nije dala ni ganuti sa sijena, na kom se je očito osjećala veoma udobno. Žene je najviše zanimalo pitanje, čije je dijete. Nije im bilo važno, što je nesretna žena još živa i što se je navila u svoje rodno selo, da dade na svijet tog čudnog svjetskog putnika, niti ih je tištalo pitanje, što će dalje biti i s njom i s njezinim djetetom — važno je samo, da otkriju, s kim ga je imala! Naravno — toj radoznalosti nije bilo moguće udovoljiti, jer je Musinka šutjela kao nijema, a da je i progovorila, vjerojatno ne bi sirota ni sama mogla odgovoriti na to pitanje.

— Vaj, sestro, 'di je Vule?! — upita je nenadano Ika Varakanova.

Musinka se ne pomače niti okom trenu na to pitanje.

— Vindar je morda Vulino dite — reče neka.

— Nije ga nosila godinu dana ka' ždribe! — dobaci druga.

— Ku'n da se uni nisu morda 'di u svitu našli?!

— More i tako biti — reče netko treći i tako se nastavi naklapanje i nagađanje, te se o drugom nije po selima ni govorilo nego o nesretnoj Musinki, njezinom djetetu i o nepoznatom ocu. Svi su se slagali, da je strašan grijeh pred Bogom i pred ljudima upotrebiti ludo žensko stvorenje, no većina ih je bila spremna dopustiti mogućnost, da je dijete ipak Vulino, jer su se njih dvoje voljeli, a možda su se i dogovorili prije Vulina odlaska, gdje će se sastati, pa tako i

učinili. Što je poslije Marija šenula umom — to je Božji posao i u to nitko ne dira.

Kad se nije nikako dala skloniti, da ide kući, dogovoriše se Josina i starą Bara, da je ostave tu, a oni će joj nositi jesti i uopće se brinuti za nju. Svi se složiše, da je to najpametnije, što se može učiniti za nju i dijete. Marija je primala sve usluge i sve ponude osim — povoja za dijete. Kad ga je Ruža počela povijati, skočila je Musinka kao bijesna mačka, pograbila joj dijete iz ruku, privila ga na svoje grudi i nije joj ga više prepuštala. Ruža Jojina je pametna žena, a i sama je imala mnogo djece, pa je razumjela taj otpor lude majke i pokušala, da nju navede, da ga sama povije. Računala je, da će se nesretnica možda ipak sjetiti svoje prošlosti, u kojoj je nebrojeno puta sama povila svoje dijete, a često i tuđe, no svi su pokušaji ostali bezuspješni: Nije dopustila, da dijete bude povijeno.

Tri dana i tri noći je provela posve mirno na istom mjestu. Dujmina Veliki nije bio osobito oduševljen, što se je to sve dogodilo na njegovu sijenu, ali ipak nije ni psovao ni vikao. Što više — nije žurio ni sa pospremanjem sijena, dok se ne vidi, što će biti s nesretnom Musinkom ili barem, dok se ne oporavi.

Četvrtog su je dana promatrali čobani, kako se igra sa djetetom: stajala je u sijenu, dijete objeručje digla u visinu svoga lica, nešto mu mumljala, a zatim ga dizala iznad sebe i opet spuštala do visine koljena i tako opetovano, bezbroj puta. Smijala se je i nešto — pjevušila! To su tvrdili i Jojina Varakanov i Kajana Čudelina i Markina Lukićev. Pjevala i pjevala — baš ne u sav glas, ali je pjevala i izricala riječi i rečenice. Tako je to sigurno izlazilo iz svega, što su čobani pripovijedali. Prema tome ona nije izgubila dar govora, nego se je okamenila i neće s ljudima da razgovara, a zašto — to zna Onaj, koji zna sve!

Kad su čobani o ručenim dobama ugnali blago, Musinka je ostala na svom stalnom mjestu, na Dujminom sijenu, i neumorno se igrala sa djetetom. Najzanimljivije je bilo to, što dijete nije plakalo, a Ruža Jojina zna, da je bilo tog jutra živo i posve svježe, jer je ona nosila Musinki varenike i kruha za doručak. Tad je vidjela dijete i pokušala da ga uredi, no Marija joj ga nije dala, a i Ruža je vidjela, da ga je sama

nesretna majka ipak nekako držala u redu. Očito je u njoj još bila iskrica ljudskog razbora, kojom se je ravnao njezin život i postupak prema tom Božijem crviću.

Čobani su je posljednji vidjeli. Od tog časa kao da ju je zemlja progutala! Njezini su nastojali, da doznaju, gdje je, no u glavnom — nije se tu dalo ništa promijeniti. Njoj je Providnost ostavila, da baza, i to joj nije nitko mogao skinuti, pa je bio uzaludan svaki pokušaj, da se to promijeni. Mogu ljudi milijun puta imati razum i slobodnu volju, pa uređivati, kako hoće — ili barem vjerovati, da je onako, kako oni hoće! — ali onda dođe onaj milijun i prvi put, gdje sve zataji i ti luduješ na svoju ruku uz nos svim propisima i nastojanjima svojih najbližih i najmilijih! Uzalud su onda sva nastojanja, da se ta sudbina promijeni i udesi po nekom drugom određenom tvorilu! Po tvorilu možeš uresiti i cipelu i šešir i odijelo i sir i najdivnije oblike u vrtlarstvu i građevinarstvu, ali — ljudsku sudbinu ne možeš strpati ni u kakvo tvorilo, jer je ona u rukama Onog, koji se nikad ne ponavlja!

Narod ne umuje tako, ali se prema tome vlada: preko Božije se ne može, pa se ne petljaj u pitanja, u kojima te nitko ništa ne pita!

Njoj je ostavljeno, da luda baza; zašto je to tako, ne zna nitko i ne može nitko doznati, ali svatko zna, da se na tom ne da mnogo promijeniti, pa onda pušta s mirom — neka sve ide svojim tokom. Oni su željeli da znadu, gdje je, i da joj pomognu, koliko je u njihovoj moći, ali nije nikom bilo ni nakraj pameti, da se upetlja silom u tu tužnu sudbinu — — —

Poslije dva mjeseca doznadoše, da se zadržava oko Gračaca i da nema djeteta. Nije se moglo doznati, što je s njim bilo: je li umrlo, pa ga negdje zakopala, ili ga je možda živa izgubila. Svakako je bilo sigurno, da se tamo zadržava, da ni s kim ne govori, da je vazda savršeno jednake volje i raspoloženja — kao biljka — i da se približuje ljudskim stanovima samo dok se nahrani.

Stara se je Bara posve pomirila sa tim činjenicama, a i djeca su primala sve, kako jest. Šutjela su i sa drugima i među sobom o tom događaju, kao da ga nije ni bilo. Stara je Bara sa zebnjom pomišljala na skoru studen, koja je već bila na vratima i koju je teško izdržati i pod krovom i u dobru odijelu!

— Pome'će je, jadna ti sam i kamena za sinjom kukavicom — često je ponavljala, s kim bi god spomenula nesretnu ženu, a to se je događalo skoro svakog dana, jer su mnogi odlazili poslovima u Gračac i vazda tamo štogod čuli o njoj i donijeli u svetoročka sela.

U vezi sa Musinkinom sudbinom često se spominjao i Vule. Mnoge su pripovijedale, da je i on poludio i da baza negdje na drugoj strani svijeta, dok su neki muškarci tvrdili, da su ga vidjeli oni, koji odlaze na rad u Slavoniju, i da radi na nekom velikom gospodskom posjedu.

— I lipo se nosi ka' kakav gospodin! — tvrdio je Joskan Pucalović. — Ja sam divanije š njim ka' sa vama kojim!

— Zna li za Musinku?

— Zna — potvrđuje Joskan — i veli, da bi mam ozdravila, kad bi njega vidila.

— Pa?!

— Eto ga, da je traži! Meni je reka', da je ne ću upuštati.

— Kasno j', kad je pomètê!

— Ha?! — sliježe Joskan ramenima. — Reka' j', da ga eto, čim s gazdom nikako uredi, a ja uprav ni ne znam, što to un triba uređivati, kad 'oće da iđe svojoj kući.

— A što još divani? — pitala je i stara Bara Joskana, želeći u svojoj duši, da Vule čim prije dođe, iako nije vjerovala, da se Mariji može pomoći. Mislila je, da bi možda u početku bolesti još i bilo moguće što učiniti za nju, ali danas, poslije svih muka i patnja — — —

— Veli — odgovara Joskan prijateljski — da mu je žalije Musinke neg pokojne njegove Kaje.

Taki su se razgovori ponavljali često i sa Joskanom i sa još nekolicinom, koji su bili s njim. Svi su tvrdili, da će pod zimu sigurno doći kući.

Bara ga je očekivala veoma nestrpljivo, osjećajući nekako kao da joj je ostao još on jedini, koji je njezin i koji može osjećati s njom sve njezine nesreće i poteškoće. I s kim je god o njemu govorila, vladala se je tako i nije nimalo krila svoje raspoloženje prema njemu kao prema svom djetetu, iako su mnogi i njega krivili zbog Musinkine nesreće.

— Da j' bije pravi čovik, ne bi ženu bije unako ni ostavije — rekla joj Pavica Šimunčeva.

— Nije, Pavo, tako! — usprotivi se Bara odlučno. — Ja najbolje znam, da j' una već bila šenila, kad je un pobiga', a znam i to, da nije bilo lako s nesritnom mojom Musinkom. Nije un ništa kriv, kukavac, man što j' i svoju nesriću sveza š njezinom. A ko bi tu zna', što će doći osim Unog, slava Mu i 'vala, koji jedini sve zna i pušta — — —

Dan poslije Svetog Nikole pod noć stiže Vule, kao da je pao iz oblaka. Bio je vrlo dobro obučen, u licu gojan, uredan i svjež, te ga je bilo teško i prepoznati. K staroj je Bari došao kao u svoju kuću, a da se stricu Jerku i strini Lujeri nije ni javio.

— Ako ćeš, strina Bare, mogu biti s tobom i dicom do Božije volje — rekao joj je jednostavno i bez okolišanja. — Kad tebi bude dosta ili kad ti drugačije pûne u glavu, reci mi, pa ću ja put pod noge i svojim putem. Do tad — nikako mi je lipše s tobom i dicom, ka' da sam kod svoje kuće — — —

— Ne branim ja i drago mi je, da ti pravo velim — odgovori mu Bara veoma toplo i zadovoljno. — Ja sam tebe vaik volila ka' svoje dite — — —

O Mariji nijesu izustili ni jedne jedine riječi. Bara je čekala, da on počne, a on je govorio s plovanom, idući kući, i tako doznao iz prve ruke i bez dometanja sve, što se je o

Musinki znalo, pa nije ni kanio to pitanje zapodjeti s Barom. Svim trima je dječacima donio dar: Roki lijep nož koričnjak, Lukanu džepni nožić, a Tombasu praću s veoma jakom gumom. Veoma su se obradovali toj pažnji i osjećali ga kao svoga i tako ga primili. Vule je to osjetio i bi mu neobično drago, jer je želio malko ljubavi uz domaće ognjište i toplinu svoga čeljadeta, kao što pseto poželi, da ga čovjek pomiluje svojom rukom zaštitnicom.

— A što si, Vule, radije u tuđem svitu?! — upita ga Bara.

— Služije sam, strina, kod 'ednog gospodara — odgovori on tugaljivo. — Bije bi moga' bolje zaraditi na ciglani, al' nisam 'tije — — Tako: bilo mi je milije, da sam u kući i ka' s čeljadi — — —

— I unda se vratije u svoj kraj — — —

— Lastavici je dalje, pa se vraća — — —

— E, e. Uprav je tako — — —

Časak je vladala prigušena tišina, a onda će Bara izdaleka:

— Već dugo nisam ništa čula o žalosnoj Mariji.

— Plovan mi je sve kaživa'. Dolaze ljudi iz Gračaca, pa mu pripovidaju — odgovori Vule i obori pogled u lug na ognjištu.

— Što veli?

— Ništa.

Opet tajac i grobni muk.

— Ja ni sama ne znam, što bi — javi se i opet prva Bara. — Živa umirem prid ovom studeni. Pomeš'će je, jadna ti sam i kamena za njom.

— I ja se bojim — — —

Djeca su mirno sjedila oko vatre i još uvijek neumorno ogledavala darove, koje im je donio Vule. Tombas je nakupio kamečaka pred kućom i gađao iz praće u vidjelicu, no kako nije bio vješt, udarao je u krov, pa je šimla zvonila kao za najžešće krupe. Jedina je sreća bila, da mali nije dospio da brzo pali iz svoje puške, jer bi inače doista bio izazvao pravu bubnjarsku vatru na krovu.

— Da je, striče Vule, iđemo ja i ti tražiti? — reče Roko posve nenadano. — Ja sam već 'tije sam ići, a kad si sad ti doša', moremo skupa.

— I ja sam tako odumije — odgovori Vule bez otezanja. — Da vam pravo rečem, to me j' najviše i dognalo kući.

— Što koristi, da je i nađeš, kad je jadnicu ne moreš dovesti kući i tu zadržati — reče Bara — Ne da se nikako kući.

— Samo da je nađemo — odgovori Vule veoma turobno i zamišljeno, osjećajući je na svom srcu kao nikad prije.

— Moremo mam sutra — požurivao je Roko. U njegovim je zjenicama plamsao požar svih ljubavi i svih čežnja, koje može roditi u ljudskoj mladoj duši užas nenaravna rastanka najmilijih i najbližih. Nije on još razvijen čovjek, ali je žestoko osjećao duboku bol zbog sudbine svoje najmilije i silnu ljubav, koju nije mogao do kraja izliti na krilo svoje majčice. Ti su osjećaji u njemu buktili neukrotivom snagom i razapinjali njegove mlade grudi, a sad mu se učinilo, da je stric Vule onaj pravi čovjek, koji će mu pomoći, da dođe do svoje majčice.

Kad je ono ljetos bila tu, pred djecom su skrili tu činjenicu zbog nekog luđačkog srama, zbog česa li, te su se bili svi — i bliži i daljnji — urotili, da djeca ne doznadu, gdje im je majka. I pred samim su Lukanom nekako spetljali i onemogućili mu, da je vidi, iako je njemu bilo temeljito sumnjivo, da je ona otkrivena i da nije daleko. Najkrivlji je tu bio djed Josina, koji je tumačio, da je ne smiju djeca vidjeti onaku i sa — tuđim djetetom u naramku. Lukana je taj postupak žestoko uvrijedio, ali nije znao, kako bi prosvjedovao, pa je šutio i zapao u gorak plač. Idući s babom kući, pitao ju je, što je s majkom, a ona mu je odgovorila, da su mislili, da su je našli, al da j' to nekakva druga žena. Malom je bilo savršeno jasno, da mu ne govori istinu, ali nije mogao ništa drugo nego joj pokazati, da ne vjeruje, ali tim nije na stvari ništa promijenio.

— Lažeš mi ti i lažu svi! — rekao je mali posve sigurno.

— Ne bluni — umirivala ga je baka — i nemoj ništa pripovijedati Roki i Tombasu.

— Reći ću im sve, što sam čuje! — odvali on kao od kamena. — 'Oću, pa me ubila.

— I ubi'ću te, samo ako čmrgneš; — odgovori baka tako tvrdo i uvjerljivo, da je Lukan osjetio, da se ona ne šali i slegao se i pomorio se sa njezinom odredbom. I doista nije rekao braći ni jedne jedine riječi, jer je osjećao, da se događa nešto, o čemu djeca ne smiju govoriti.

Lukan je veoma pozorno slušao razgovor između Vule i Roke, pa će nenadano kao iz busije:

— Svi su nami dici lagali, kad je majka bila na Njivetinami dida Dujmine! Rekli su, da to nije una, a bila j'. Ja sam zna', ali nisam smije od babe ni mokrom glavom.

— Muči, ne trokeljaj! — opomene ga baba strogo.

— Moreš ti divaniti, što ti drago, kad ja znam, da ste nas varali, a ja nisam smije divaniti, kad sam se boja' tebe i dida Josine — odgovarao je mali veoma srčano i smiono, ne skidajući pogleda sa strica Vule, kao da u njemu gleda svoga zaštitnika. — 'Edne sam noći bije odumije, da iđem k majki, al' sam zaspa. Kad sam se probudije, bije j' već dan — — —

— Ja ću sad sa stricom Vulom! — reče Roko odlučno.

— 'Oćeš li, striče, povesti i mene? — upita Lukan umolno.

— Na moj račun — odgovori Vule polako i zamišljeno — bi'će najbolje, da ja najprije iđem sam, pa kad je nađem, doveš'ću je amo — — —

— A ako una ne bude 'tila, ka' što ne će, bojim se?! — upita Bara i zagleda se u Vulu preko krupnih suza, koje su joj okrunile oči.

— Unda ću doći kući i povesti dičake — — — Morda će je to ganiti i povratiti joj svist — odgovori Vule.

— A kad bi ti iša'? — upita ga Roko.

— Mam! Još noćas — odgovori Vule, osjećajući neki unutarnji glas, koji ga je neodoljivom snagom gonio, da ide čim prije.

— Moga' bi počekati, dok čuješ, 'di je sad — reče Bara.

— Znam ja, 'di je ovih dana bila. Reka' mi je plovan, a njemu čovik, koji je š njom divanije ka' ja sad s tobom.

— A nu! Unda moreš.

— Iđem mam — — — Ko bi zna', što more biti sutra — —

Roko se je teško pomirio s pomišlju, da i on ne ide, ali ipak nije navaljivao, kad je Vule rekao, da je pametnije ovako, kako je on odumio.

— Moreš podraniti — reče Bara — pa si prije ručeni' doba u Gračacu.

Vule je šutio, a pred očima mu se u omaglici vila bliza i daleka prošlost kao začarana vilina koprena. Ni sam nije znao, sanja li ili je to sve još java, koja mu dolazi pred oči onakva, kakva je bila pred desetak i više godina, pa do dana

današnjega. Svakako je osjećao, da se u njemu nešto neobično propinje i muči ga toliko, da bi mogao zaplakati kao malo dijete, da za nekoliko časaka počne podcikivati od milja i sreće. Možda bi među te sretne i zanosne časove u prvom redu spadali oni časovi sanjarenja, tihe borbe i nedužnog milovanja s pokojnom Kajom, zatim ljubakanje s Musinkom, koje bi mu vazda razigralo krv, kad bi se god sjetio, kako se je s njom cjelivao i gušio u navali tople krvi i ljubavi, koja nije mogla naći oduška. Konačno bi među te opojne časove svakako morao ubrojiti i prvi dan, pa možda i drugi dan zajedničkog života s Musinkom, dok nije posve zapala u luđačke ispade.

Ranom je zorom pošao i odlučio da se ne javi strini Bari, da je ne budi, no ona ga je čula, ustala, prišla k prozorčiću i zovnula ga.

— Poša' ti, 'rano?!

— Evo, strina, moleći Boga. Bolje mi je ranije.

— Ne ćeš, žalosna ti sam, ništa učiniti — — — Ne će se dati kući. Kad je uno litos bila tu, nije nikog poznala.

— Šteta, što joj niste pokazali dicu, strina. Ja mislim, da bi se bila sitila — — —

— Ne virujem, moj Vule, 'rano moja. Nije una više una, koja j' bila. Ne bi čovik virova', kad ne bi vidije svojim očima!

— A nu! S Bogom, strina. Vrati'ću se, kad vidim, što j' š njom.

Starica je još neko vrijeme ostala na prozorčiću, zaboravivši, da je studen već dobrano ojačala, jer je ona nije osjećala, kao da se je okamenila. Nenadano ju je stresla groznica. Osvijestila se je i žurno povukla glavu u sobu, a prozorčić zatvorila. Sad se istom sjeti, da Vuli nije ponudila, da što pojede, no bilo je kasno, jer je već bio zamakao iza kovačnice.

Legla je, da se zgrije, no nije više mogla zaspati, pa je uzela u ruku očenaše i molila se Bogu, dok su joj se misli neprekidno motale oko Vule i Marije. Nije se nadala, da će mu uspjeti da je dovede, a — zapravo — nije mnogo ni željela, da tako bude, jer nije znala, što bi počela s ludim čeljadetom u kući. Ipak se nije u mislima mnogo branila od mogućnosti, da mu ipak uspije da je sklone, da ide s njim. Samo je tu onda opet daljnja opasnost — njih su dvoje čovjek i žena,

iako još nijesu pozakonjeni, pa je sigurno, da bi se ubrzo poznalo, što to znači, a ne bi bilo pametno, da luda žena rađa.

U takim je mislima starica ustala i provela cijeli dan, pripovijedajući sa susjedima o Vulinu povratku i o njegovu jutrošnjem odlasku u potragu za Marijom. Svima se je neobično lijepo činilo, što se on još uvijek za nju brine, pa su počeli o njemu lijepo govoriti i oni, koji su ga osuđivali, kad se je ono prošle godine pročulo, da je ostavio Mariju i pobjegao u svijet. Rijetko je naime tko znao, da ga je Marija zapravo prognala svojim postupkom, a stara Bara nije marila da bilo kome tumači, kako je to zapravo bilo između njezine nevjeste i Vule. Bila je najsretnija, kad uopće nije morala o tom ni s kim govoriti, pa je šutjela i ondje, gdje bi možda bilo bolje, da je govorila.

Sadašnji je njegov postupak našao mnogo prijatelja tim više, što se je Musinkina nesretna sudbina kosnula i prijatelja i neprijatelja, a napose susjeda oko Lukana, Zekana i Anice Lukanove, pa u selu Vulinu tako, da su svi i Babići i Vrkljani i Serdari i Vrbani pratili njezine korake sa suzom na oku i jecajem u grlu, a napose je u Lukanovoj kući vladala tuga neprebolna, jer je Musinka bila — rođena Aničina tetka.

— Ajme, pòvrati se! — zavapio je Lukan, čim je čuo, što se je dogodilo s Musinkom, a u ušima su mu zvonile materine riječi, kojima ga je odgovarala, da ne uzme Anice. — Povrati se na praunuku, pa Bog zna, 'di će stati — šaptao je sam sebi i miješao riječi sa molitvom i prigušenim suzama.

Anica nije mogla nasmagati suza, koliko su joj curile niz obraze, i nije se ustavljala nikad, osim kad bi na čas zaboravila tetku. Kad se je ono ljetos našla tu na Dujminovim Njivetinama, Anica je od tuge pala u krevet i nije se petnaest dana mogla oporaviti.

Vulin je povratak i odlazak za Marijom na Anicu djelovao vrlo povoljno, jer se je ponadala, da će mu uspjeti da je nađe i dovede kući, a kad to bude, vjerovala je, da će doći k sebi i posve se oteti. Anica ne bi bila znala obrazložiti te svoje vjere, ali ju je nosila u svojoj duši. Vjerojatno je pomišljala, da će na Musinku dobro djelovati, kad bude opet redovito živjela u društvu čovjeka kojeg voli, jer Anica nije znala kao ni većina ostalih ljudi, da je Musinka poludjela baš u vrijeme zajedničkog života s Vulom. Naravno, stara je Bara znala još

više, jer joj je Ivan Bazalo rekao sve još onda, kad je samo on vidio ono, što je već bilo tu, ali za sve osim njega posve pokriveno neprozirnom koprenom.

Još Vule nije bio mogao stići ni do mlina Vrbanova, kad je počeo padati gust snijeg. Padao je, kao da je Nevidljiva ruka otvorila nebeske hambare i spustila sve zalihe snijega od Isusova rođenja pa do tog dana. A tih je zaliha toliko, da su nepresahnjive, kao — kad Svemogući daje.

Do noći je zapao do koljena, a preko noći zameo sve putove i spriječio svaki promet između pojedinih sela.

Bara se je ozbiljno zabrinula zbog Vule, no tješila se je, da mu je ipak uspjelo da rano prije podne stigne u Gračac i tako izbjegne onom najgorem, što je uslijedilo istom pred noć, kad je udarilo kao nikad prije otkad je Boga i njegove Like. A u Lici znade svake godine biti vijavica, kakvim nema para nadaleko. Slijedećeg je jutra osvanuo lijep dan, zastrt laganim oblakom, no inače posve ugodan i ne prehladan. Bara se razveseli, vjerujući, da je baš takvo vrijeme najpogodnije za posao, kakav je Vulin, jer nikakav putnik ne voli mnogo hodati po snijegu do pojasa, a ako i pođe, ne može zamesti traga, da ga ne nađu.

I slijedeći je dan bio lijep, pa se starica ponada, da bi Vule mogao i doći, ako je što doznao, no njega nije bilo. Nije ga bilo ni trećeg dana, koji nije bio lijep kao prošla dva, ali je ipak još bio priličan i nije padalo. Stiže istom osmi dan, kad je Bara već bila poludjela od brige i žalosti za njim. Doista ga je osjećala kao svoje dijete i ozbiljno se zabrinula, da nije možda i on stradao, pa je sva blažena zasjala od veselja, kad ga je opazila, iako je bio sam i potamnio u licu, ko da je izvađen iz groba.

— Nude, Vule, 'rano moja! — reče mu ona, dočekujući ga na pragu.

— Gotovo j', strina! — odgovori on, a niz obraze mu se prosuše nekolike krupne suze. Ugrizao se je za usnu, da ne zajeca, a brada mu se tresla kao u najljućoj groznici. — Da si vidila, moja po Bogu majko — — —

Bara se je okamenila, nijemo ga uzela za ruku, uvela ga kao dijete k ognjištu i posjela na tronogi stočić, spustila se na zemlju kraj njega, obočivši se na podvitu nogu, i nijemo

zurila u njega kao obezumljena. Nije uopće očekivala povoljnih vijesti, jer je bila posve svijesna cijele nesreće, koja je na njezinoj nesretnoj nevjesti, ali ju je ipak opasala oko srca nenadana užasna bol, kakvu nije mogla očekivati, kad je opazila, kako Vule izgleda, i kad joj je rekao ono nekoliko riječi.

— Nude, 'rano?! — šanula je kao s drugog svijeta. — Divani — — —

— Prvi dan se nisam moga' ni makniti iz Gračaca — govorio je Vule lagano i odmjereno kao na ispovijedi. — Bije sam kod Mandine u birtiji. Una mi je mam rekla, da j' Marija nigdi oko Cerovca, jer su je ljudi ka' juče vidili. Ja sam tije mam tamo, al' mi pametna Mandina ne dade, man sam kod nje noćije, a sutradan sam poranije. Nije mi bilo lako, jer su bili nameti za čovika visoki, pa sam se mora' vratiti. Nisam se moga' probiti tri dana, dok nisu niki malko prokidali, a drugi malko proprtili. Kad sam stiga' u selo, rekoše mi, da j' tu nigdi, al' ni'ko nije zna', 'di je uprav tad.

— I znali ljudi, koga tražiš?

— E, e. Mam su znali, jer je, vele, veće dugo tamo po selim i po planini, pa su je znali. Rekoše mi, da j' odlazila i na Vraca prema Dalmaciji, al' da se j' vaik amo povraćala. Lunja' sam tamo i tražije, al' je nisam moga' naći, a uto i noć pala. Spava' sam kod nikog poštena čovika i žene. Lipo su me primili i pripovidali mi, što su god znali.

— A 'esi im reka', ko si i što si?

— A da, man reka'! »Ja sam — reko' — Vule Jerana Serdara, a una j' Musinka, moja žena«.

— A da, man tako! — odobrava Bara Vulinu izjavu i priznanje. — I prid Bogom ste i prid poštenim ljudim čovik i žena, pa sad, što niste dospili da se pozakonite, Bog će prostiti — — Nego, što će unda biti, moj sinko?!

— Tako ja tu noćim i reko' unom poštenom čoviku, da ću sutra zorom u potragu za mojom Musinkom. »I ja ću s tobom« — veli unaj — »kad i tako nemam drugog posla, a bolje j', da smo dva, jer se nakotilo une vražije pasmine, da se ne moreš makniti od nji'« —

— To vukova?! — upada Bara u riječ.

— E, e. Vukova se, veli, nakotilo, da se ne more čovik makniti od nji'. I tako nas dva zorom uz planinu. Prtina j' bila dosta dobra.

Kad je Vule došao svojim pripovijedanjem baš dovde, uđoše u kuću Roko i Lukan. Vule zanijemi, u neprilici se nekoliko puta ogleda oko sebe, kao da nešto traži, a onda nastavi:

— Sve'dno j': il' reka' sad il' potlje!

— Što to? — upita starica.

— Prid dicom, strina — rastumači Vule polovično i zapne.

— Kako znaš.

— A nu! — — — Išli smo morda 'edva koji kilometar, kad opazismo ljudski trag na stranu prema nikakvoj dolinici. Unaj 'tide proći, al' ja ga ustavim i kažem: »Pobratime, tu ću pogledati.« I mam pođem. Nisam napravije ni trideset koraka, a kapa mi skoči u vis. Jadna mi moja majka, ima' sam što i viditi!

Bara se uznemiri, djeca se bliže primaknuše, a Vule se uzvrpolji na stočiću. Starica se pobožno prekrsti i sva se skupi u hrpicu, da bi je bio mogao metnuti u rukavicu. Tiho je šaptala:

— Ajme meni, kukavici sinjoj — — — Nude, nude — — —

— Bila su tri, ka' tri najveća ovna — — —

— I — — Ajme meni — — Što rade, Bog i' sapeje?!

Vuli stade riječ u grlu, pa nenadano ustade, kao da ga je neka nevidljiva divovska ruka digla u zrak.

— Kad su me opazili, sva tri se ustoboče i zareže prema meni ka' bisni, a ja goloruk ka' i sad — — —

— Ajme meni — — — A 'di je unaj čovik?

— Vidi un, da j' zlo, pa poleti k meni. Un je ima' puščetinu na ramenu, pa kad vidi uno tri pustaije, namiri i opali među nji'. Razbižaše se, al' ne daleko. Ne znam, 'esu li il' nisu odmakli stotinu koraka i jope stali ka' ukopani i gledaju u nas — gledaju ka' bisni krvoloci.

— A na čemu ste i' zatekli? — propišti Bara pitanje kao da cijedi krv iz svog srca.

— To, to, moja strina, jadan ti sam i kamen — — — — reče Vule i brizne u gorak plač. — Viruj Bogu i meni, da sam sve lakše podnije neg ovo, a dosta j' već prišlo priko mene — — — Sve mi je bilo lakše — — —

— A što j' bilo, po Bogu moj sinko?

— Nju su, strina, rastrgali! — prošapće on, kao da otkida komade utrobe. — Lice je bilo posve cilo i zdravo — — —

— Ajme meni i do vika! — zajauče Bara, kao da nije i sama očekivala takvu vijest, uhvati se za glavu i poče glasno naricati.

I Roko i Lukan briznu u plač.

— Nemojte tako — tješio ih je Vule, a riječi su mu se jedva razabirale od plača i jecaja. — Nemojte, jer je unda i meni teško — — Ružno me j' čuti i viditi, da plačem ka' žena, al' ne mogu! — reče on i rikne u sav glas, kao da ga je netko udario bodežem u srce.

Poslije dugog i grčevitog plača dođe on prvi k sebi, pa opet progovori:

— I tako — — — Malo j' još bilo ostalo — — — Pokupili smo u one krpe i sanili u selo — — —

— Ajme meni, vridna moja Marija — jaukala je Bara u sav glas. — Al' blago tebi, kad si se rišila nesriće, a što ću ja sinja kukavica s ovim 'tićim?!

Zanijemili su i svi grcali u suzama i prigušenim jecajima, a prozirna je zimska noć padala i miješala se sa bjelilom dubokoga snijega u neku čarobnu svjetlucavu boju između dana i noći, kakvu može dati samo zimska večer podvelebitskih ugođaja i mogućnosti, snijega i neba.

Kako je baka sjedila pred Vulom, dječaci su sve nenapadno i skoro neopazice došli jedan s jedne, drugi s druge strane starici i sjeli na zemlju kraj nje, naslonili glave na njezina staračka koljena, plakali i suzama polijevali njezino krilo.

Vatra je na ognjištu slabo svjetlucala, jer su je svi zaboravili, i možda bi bili svi tako u mukama pospali i smrzli se preko noći, da se prva Bara nije prenula.

— A nu! 'Vala Ti, Svemogući, i na tom! Ti bolje znaš nego mi — — —

— A da, man tako! — potvrdi Vule i malko se uspravi na stočiću, na koji je opet bio pao i prirastao kao prikovan.

— A nu! — opet će starica. — Eto, moj sinko, ku'n da te j' sam Bog sveza s ovom mojom sirotinjom.

— Uprav tako, strina — — —

— Moreš i ostati, dok ti je god drago.

— 'Vala ti, strina, ka' mojoj materi, al' ne mogu — odgovori Vule i ustane. — Ne mogu, strina, pa da mi sve pokloniš, što j' svetoročko i lovinjačko.

Časak je još stajao, a onda će vrlo tiho i skoro pobožno:

— I s Bogom, strina! S Bogom, dica — — —

Polako je izišao iz kuće i više ga nitko nije vidio ni u selu ni u plovaniji ni u općini. Neki su pripovijedali, da su čuli za njega, ali nitko nije mogao reći, da je s njim govorio. Otišao je i odnio u svojim očima posljednju sliku ispaćenog Musinkina tijela — — —

Kraj.

Dosad su u »Suvremenoj knjižnici« Matice Hrvatske izašla ova djela:

Prvo kolo

1. VJEKOSLAV MAJER: Pepić u vremenu i prostoru I.
2. SIDA KOŠUTIĆ: S naših njiva. Roman I. dio.
3. JOZA IVAKIĆ: Slavonija, zemlja plemenita. Izabrane pripovijesti.
4. MILUTIN NEHAJEV: Knjiga eseja.
5. ANTE KOVAČEVIĆ: Od danas do sutra. Humoreske.
6. IVAN GORAN-KOVAČIĆ: Dani gnjeva. Novele.

Drugo kolo

7. VINKO KRIŠKOVIĆ: Moderni engleski eseji.
8. STJEPAN MIHALIĆ: Knjiga o Mlakaru i drugima. Novele.
9. IVO KOZARČANIN: Sam čovjek. Roman.
10. FRANJO PAVEŠIĆ: Podvoda. Roman.
11. ANTE NEIMAREVIĆ: 1914. Roman.
12. SIDA KOŠUTIĆ: S naših njiva. II. dio.

Treće kolo

13. MILE BUDAK: Ognjište. Roman I. dio.
14. MILE BUDAK: Ognjište. Roman II. dio.
15. MILE BUDAK: Ognjište. Roman III. dio.
16. MILE BUDAK: Ognjište. Roman IV. dio.
    Prvo i drugo izdanje rasprodano.
    Treće izdanje izlazi za koji dan.
17. ALDOUS HUXLEY: Giocondin posmijeh. Izabrane novele.
18. VJEKOSLAV MAJER: Pepić u vremenu i prostoru II.

Četvrto kolo

19. IVO KOZARČANIN: Tihi putovi.
20. ANTON NIZETEO: Nevjesta na otoku.
21. RIKARD NIKOLIĆ: Sudbinom vijani.
22. MATE ORIŠKOVIĆ: Mejrina krv.
23. ZLATKO MILKOVIĆ: Buđenje. Roman.
24. MILE BUDAK: Na veliki petak. Pripovijetke.

Peto kolo

25. VJEKOSLAV KALEB: Na kamenju. Novele.
26. JAKOV SEKULIĆ: Za srećom.
27. ANTUN BONIFAČIĆ: Paul Valery.
28. MARA ŠVEL: Šuma i šokci.
29. JURE PAVIČIĆ: Krčevina. Novele.
30. ZLATKO MILKOVIĆ: Braća Seljani.

Šesto kolo (1941.):

31. MILE BUDAK: Ratno roblje I. knjiga.
32. MILE BUDAK: Ratno roblje II. knjiga.
33. ALBERT HALER: Iz tuđih književnosti.
34. MILA MIHOLJEVIĆ: Za svijetlom. Novele.
35. ANTUN BARAC: Književnost i narod.
36. BOŽO LOVRIĆ: Traženje. Roman.

Izvanredna izdanja »Suvremene Knjižnice« za 1941.:

Dr ĆIRO TRUHELKA: Studije o podrijetlu.
MILE BUDAK: Na vulkanima, I. knjiga.
MILE BUDAK: Na vulkanima, II. knjiga.